

Qazaqstan Respublikasy Zańnama
jáne quqqytyq aqparat institýtynyń

JARSHYSY

gylymi-quqqytyq jýrnal №2 (73)-2023

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - з.ғ.к., Қазақстанның еңбек
сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) –
(төраға)
Абайділинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Узила Шапақ – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LL.M (Астана,
Қазақстан)
Ишекков К.А. - з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қазбаева Ә.Ғ. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Қалиева А.Ө. – (Астана, Қазақстан)
Қаржаубаев С.С. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Князова А.Ж. – LL.M (Астана, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Мұрзашев К.Т. – (Астана, Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Салықова Д.Ө. – (Астана, Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қызығызстан)

Редактор – **Қолғубаева Г.Б.**
Беттеуші – **Оспанов М.Т.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы үзәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қ., Жеңіс даңғ.,
15А., тел.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы.....7

Мемлекет және құқық теориясы

А.И. БИРМАНОВА, Д.К. РУСТЕМБЕКОВА,
А.А. НУКУШЕВА Негізгі мәдени құқықтарды іске асыру
тетігі 13

Конституциялық және әкімшілік құқық

Э.С. МАЙШЕКИНА, М.К. АБДРАХМАНОВ,
Е.В. ДУШЕЧКИНА Қазақстан Республикасында жергілікті
өзін-өзі басқарудың қалыптасуы мен дамуын құқықтық
талдау 22

Б.О. АЛТЫНБАСОВ, А.Р. БАЯНБАЕВА (Бристоль,
Ұлыбритания) Академиялық ұтқырлықтың жергілікті
туризмнің дамуына ықпалы: саяси және құқықтық
аспектілері 31

М.С. БИСАЛИЕВ, К.Н. ШАКИРОВ Заңды тұлғалардың
жеке деректері – киберкеңістікте құқықтық қорғаудың
арнайы объекті ретінде 42

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

Д.Б. РАЗИЕВА, Е.М. АЙТҚАЗИН, М.А. АМИРОВА
Қазақстан Республикасында медицина қызметкерлерінің
кәсіби жауапкершілігін сақтандыру.....53

Э.Б. АБЛАЕВА, А.Р. ЕНСЕБАЕВА, А.Т. ИСМАГУЛОВА,
М.А. УТАНОВ, Қазақстанның өркениеті мен
сот өндірісінде істер мен дауларды реттеу (жетістіктер,
мәселелер, келешегі)..... 63

Д.Н. БЕКЕЖАНОВ, Ғ.Б. АХМЕТ, К.А. ДЖУМАБАЕВА
Климатты қорғау ұғымының теориялық және заңнамалық
аспектілері 77

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

М.М. КУЛБАЕВА, А.Н. АХПАНОВ Халықаралық
стандарттар, тергеу сатысында сот бақылауының шетелдік
заңнамалық тәжірибесі 86

Б.М. ИМАШЕВ Маман мен сот сарапшысының
қызметінде қылмыстық сот ісін жүргізу қағидаттарын іске
асыру: проблемалар мен перспективалар. 2 бөлім. 97

К.Ә. БӘКІШЕВ, А.Х. ФЕТҚҰЛОВ Жарылыс қаупі бар
объектілерде қауіпсіздік қағидаларын бұзу: Қазақстан
Республикасы Қылмыстық кодексінің 281-бабындағы жаңа
редакцияның ерекшеліктері 108

Е.В. МИЦКАЯ Сыбайлас жемқорлыққа
қылмыстық-құқықтық құралдармен қарсы іс-қимыл..... 117

Ә.М. СЕРАЛИЕВА, Н.С. ДОСЫБЕКОВ Жедел-ізвестіру
қызметі қызметкерлерін психологиялық даярлаудың негізгі
бағыттары 128

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Мүгедек адамдардың құқықтарын қорғаудың халықаралық-құқықтық стандарттары: Қазақстанда және шет елдерде енгізудің кейбір аспектілері	137
Е.М. АБАЙДІЛДИНОВ, А.Н. ЕРҒАЛИМОВА Мүмкіндік шектеуі балалары бар жұмыскерлердің толық емес жұмыс күні туралы ХЕҰ-ның №175 Конвенциясы нормаларын Қазақстан заңнамасына имплементациялау	148
М.А. АХМАДИ, С. НАРТ (Измир, Түркия) ICSID Конвенциясына сәйкес инвестициялық дауларды төрелікте шешудің тәртібі (Инвестициялық дауларды шешудің халықаралық орталығы)	159
Д.Ө. БАЙТӨҚАЕВА, Ф. АХИЛЛЕС (Париж, Франция) Әуе және ғарыш кеңістігінің құқықтық режимін реттеу саласындағы халықаралық заң шығару тәжірибесі	168
Р.Р. ЧАХОР (Краков, Польша) Польша Республикасындағы ұлттық азшылықтардың мәртебесін құқықтық реттеу	176

Құқықтық мониторинг

С.И. КЛИМКИН, А.Ф. ҚАЗБАЕВА Қазақстан Республикасындағы медиацияны құқықтық реттеу.....	183
В.Т. КОНУСОВА Конституциялық мониторинг ұлттық құқықтық жүйені жасампаз дамыту құралы ретінде.....	193
К.Е. ИСМАҒҰЛОВ, Н.Н. ТУРЕЦКИЙ Арнаулы мемлекеттік органдар туралы заңнаманы жетілдірудің кейбір мәселелері	204
Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА, Ж.Е. САДЫҚАНОВА «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» заңның тиімділігін талдау	213

Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан

А.А. МЕДИНАЕВА Қазақ тіліндегі кейбір терминдердің мәселелеріне орай.....	222
---	-----

Жас ғалым мінбері

Э.М. МҰРАТОВА Мүгедектерді әлеуметтік қамсыздандыруды құқықтық реттеудің кейбір аспектілері	228
А.Б. САТАЕВА Англия мен Қазақстанның азаматтық процесінде дәлелдемелерді ашудың кейбір теориялық және құқықтық аспектілері туралы	234
Э.С. КУАНДЫҚОВА Қазақстан Республикасының агроөндірістік кешенін мемлекеттік басқару: құқықтық реттеудің мәселелері	243
М.К. РАКЫМБАЕВА Өзіне-өзі қол жұмсауға жеткізгені үшін қылмыстық жауаптылық туралы құқықтық нормаларды жетілдіру	253

«Жаршының» архивтегі беттері

Е.Т. БАЙМОЛДИНОВА PhD М.Х. Хасеновтің «О результатах анализа законодательства Республики Казахстан о государственных гарантиях равных возможностей мужчин и женщин» атты ғылыми жарияланымына қайта оралғанда	259
---	-----

ЗҚАИ-ның ғылыми қызметі туралы ақпарат	264
---	------------

«Zan» деректер базасы - құқықтық ақпараттың электрондық көзі	270
--	-----

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №2 (73)-2023

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданий для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38
от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный
деятель Казахстана (Астана, Казахстан) –
(председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Джангарашев Р.М. – LL.M (Астана,
Казахстан)
Ишеков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Калиева А.У. – (Астана, Казахстан)
Каржаубаев С.С. – к.ю.н. (Астана, Казах-
стан)
Князова А.Ж. – LL.M (Астана, Казахстан)
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Мурзаев К.Т. – (Астана, Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Камено-
горск, Казахстан)
Салыкова Д.О. – (Астана, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Верстка – **Оспанов М.Т.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан (Первичная постановка
на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Астана, пр. Победы, 15А,
тел.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Колонка редакции	9
Теория государства и права	
А.И. БИРМАНОВА, Д.К. РУСТЕМБЕКОВА, А.А. НУКУШЕВА Механизм реализации основных культурных прав	13
Конституционное и административное право	
Э.С. МАЙШЕКИНА, М.К. АБДРАХМАНОВ, Е.В. ДУШЕЧКИНА Правовой анализ формирования и развития местного самоуправления в Республике Казахстан	22
Б.О. АЛТЫНБАСОВ, А.Р. БАЯНБАЕВА (Бристоль, Великобритания) Влияние академической мобильности на развитие местного туризма: политические и правовые аспекты.....	31
М.С. БИСАЛИЕВ, К.Н. ШАКИРОВ Персональные данные юридических лиц как возможный особый объект правовой охраны в киберпространстве	42
Гражданское и гражданско-процессуальное право	
Д.Б. РАЗИЕВА, Е.М. АЙТКАЗИН, М.А. АМИРОВА Страхование профессиональной ответственности медицинских работников в Республике Казахстан	53
Э.Б. АБЛАЕВА, А.Р. ЕНСЕБАЕВА, А.Т. ИСМАГУЛОВА, М.А. УТАНОВ Урегулирование дел и споров в цивилистике и судопроизводстве Казахстана (достижения, проблемы, перспективы)	63
Д.Н. БЕКЕЖАНОВ, Ф.Б. АХМЕТ, К.А. ДЖУМАБАЕВА Теоретические и законодательные аспекты понятия охраны климата	77
Уголовное право и уголовный процесс	
М.М. КУЛБАЕВА, А.Н. АХПАНОВ Международные стандарты, зарубежный законодательный опыт судебного контроля в стадии расследования	86
Б.М. ИМАШЕВ Реализация принципов уголовного судопроизводства в деятельности специалиста и судебного эксперта: проблемы и перспективы. Часть 2.....	97
К.А. БАКИШЕВ, А.Х. ФЕТКУЛОВ Нарушение правил безопасности на взрывоопасных объектах: особенности новой редакции ст. 281 Уголовного кодекса Республики Казахстан	108
Е.В. МИЦКАЯ Противодействие коррупции уголовно- правовыми средствами	117
Э.М. СЕРАЛИЕВА, Н.С. ДОСЫБЕКОВ Основные направления психологической подготовки сотрудников оперативно-розыскной деятельности	128

Международное право и сравнительное правоведение

Р.К. САРПЕКОВ Международно-правовые стандарты защиты прав лиц с инвалидностью: некоторые аспекты внедрения в Казахстане и зарубежных странах	137
Е.М. АБАЙДЕЛЬДИНОВ, А.Н. ЕРГАЛИМОВА Имплементация норм Конвенции МОТ №175 о неполном рабочем времени для работников, имеющих детей с инвалидностью, в законодательство Казахстана	148
М.А. АХМАДИ, С. НАРТ (г. Измир, Турция) Арбитражная процедура решения инвестиционных споров в соответствии с конвенцией ICSID (Международный центр по разрешению инвестиционных споров)	159
Д.У. БАЙТУКАЕВА, Ф. АХИЛЛЕС (г. Париж, Франция) Международный законодательный опыт в сфере регулирования правового режима воздушного и космического пространства	168
Р.Р. ЧАХОП (г. Краков, Польша) Правовое регулирование статуса национальных меньшинств в Республике Польша	176

Правовой мониторинг

С.И. КЛИМКИН, А.Г. КАЗБАЕВА Правовое регулирование медиации в Республике Казахстан	183
В.Т. КОНУСОВА Конституционный мониторинг как инструмент созидательного развития национальной правовой системы.....	193
К.Е. ИСМАГУЛОВ, Н.Н. ТУРЕЦКИЙ Некоторые вопросы совершенствования законодательства о специальных государственных органах	204
Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА, Ж.Е. САДЫКАНОВА Анализ эффективности закона «О международных договорах Республики Казахстан»	213

Из практики законотворчества на государственном языке

А.А. МЕДИНАЕВА К вопросам некоторых терминов на казахском языке	222
---	-----

Трибуна молодого ученого

Э.М. МУРАТОВА Некоторые аспекты правового регулирования социального обеспечения инвалидов	228
А.Б. САТАЕВА О некоторых теоретических и правовых аспектах раскрытия доказательств в гражданском процессе Англии и Казахстана	234
Э.С. КУАНДЫКОВА Государственное управление агропромышленным комплексом Республики Казахстан: проблемы правового регулирования	243
М.К. РАКЫМБАЕВА Совершенствование правовых норм об уголовной ответственности за доведение до самоубийства	253

Архивные страницы «Вестника»

Е.Т. БАЙМОЛДИНОВА Возвращаясь к научной публикации PhD М.Х. Хасенова «О результатах анализа законодательства Республики Казахстан о государственных гарантиях равных возможностей мужчин и женщин»	259
--	-----

Информация о научной деятельности ИЗПИ

База данных «Zan» - электронный источник правовой информации.....	271
---	-----

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №2 (73)-2023

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – c.j.s., Honored Worker of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)
Abayeldinov E.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Abyzov R.M. – d.j.s. (Barnaul, Russian)
Belih V.S. – d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)
Gubin E.P. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Melnik R.S. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Moiseev A.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Muromcev G.I. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Rahmetov S.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Malinovskiy V.A. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Unzila Shapak – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – c.j.s.

Editorial Board members

Azer Aliyev – PhD (Kiel, Germany)
Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (Saratov, Russian)
Dzhangarashev R.M. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Ishekov K.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Kaliev A.U. – (Astana, Kazakhstan)
Kazbayeva A.G. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Karzhaubaev S.S. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Kiyazova A.Zh. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Murzhashev K.T. – (Astana, Kazakhstan)
Nurmagambetov R.G. – PhD (Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)
Salykova D.O. – (Astana, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)

Editor – **Koltubaeva G.B.**
Layout – **Ospanov M.T.**
Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Zhenis ave., 15A,
tel.: 8(7172)26-61-22

www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial	11
Theory of State and law	
A.I. BIRMANOVA, D.K. RUSTEMBEKOVA, A.A. NUKUSHEVA Mechanism for the realization of basic cultural rights	13
Constitutional and Administrative Law	
E.S. MAISHEKINA, M.K. ABDRAKHMANOV, E.V. DUSHECHKINA Legal analysis of the formation and development of local self-government in the Republic of Kazakhstan	22
B.O. ALTYNBASSOV, A.R. BAYANBAYEVA (Bristol, UK) Impact of academic mobility on the development of local tourism: political and legal aspects.....	31
M.S. BISSALIYEV, K.N. SHAKIROV Personal data of legal entities as a potential special object of legal protection in cyberspace	42
Civil and Civil Procedure Law	
D.B. RAZIEVA, Y.M. AYTAKAZIN, M.A. AMIROVA Professional liability insurance of medical workers in the Republic of Kazakhstan	53
E.B. ABLAEVA, A.R. ENSEBAYEVA, A.T. ISMAGULOVA, M.A. UTANOV Settlement of cases and disputes in civil law and proceedings in Kazakhstan (achievements, problems and prospects)	63
D.N. BEKEZHANOV, G.B. AKHMET, K.A. JUMABAYEVA Theoretical and legislative aspects of the concept of climate protection	77
Criminal law and Criminal procedure	
M.M. KULBAEVA, A.N. AHPANOV International standards, foreign legislative experience of judicial control in the investigation stage	86
B.M. IMASHEV Implementation of the principles of criminal justice in the activities of a specialist and a forensic expert: problems and prospects. Part 2	97
7K.A. BAKISHEV, A. KH. FETKULOV Violation of safety rules at explosive objects: features of the new edition of art. 281 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan	108
E.V. MITSKAYA Countering corruption by criminal law means	117
A.M. SERALIYEVA, N.S. DOSSYBEKOV The main directions of psychological training of employees of the operational and investigative activities	128

International law and Comparative law

R.K. SARPEKOV International legal standards for the protection of the rights of persons with disabilities: some aspects of implementation in Kazakhstan and foreign countries137

Y.M. ABAIDELDINOV, A.N. YERGALIMOVA Implementation of the norms of ILO convention no.175 on part-time work for workers with children with disabilities into the legislation of Kazakhstan148

M.A. AKHMADI, S. NART (Izmir, Turkey) Arbitration procedure for resolving investment disputes in accordance with the ICSID convention (the International centre for settlement of investment disputes)159

D.U. BAITUKAYEVA, PH. ACHILLEAS (Paris, France) International legislative experience in the sphere of regulation of airspace and outer space legal regime168

R.R. CZACHOR (Poland, Krakow) The legal status of national minorities in the Republic of Poland 176

Legal monitoring

S.I. KLIMKIN, A.G. KAZBAYEVA Legal regulation of mediation in the Republic of Kazakhstan183

V.T. KONUSOVA Constitutional monitoring as a tool for constructive development of the national legal system193

K.E. ISMAGULOV, N.N. TURETSKIY Some issues of improving the legislation on special state bodies204

E.N. KALIAKPEROVA, ZH.Y. SADYKANOVA Analysis of the effectiveness of the law «On international treaties of the Republic of Kazakhstan»213

From the lawmaking practice in the official language

A.A. MEDINAYEVA To the questions of some terms in the kazakh language.....222

Young researchers' tribune

E.M. MURATOVA Some aspects of the legal regulation of social security for the disabled228

A.B. SATAYEVA On some theoretical and legal aspects of disclosure of documents in civil proceedings in England and Kazakhstan234

E.S. KUANDYKOVA State administration of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan: problems of legal regulation243

M.K. RAKYMBAEVA Improvement of legal norms on criminal liability for incitement to suicide253

The archive pages of the «Bulletin»

Y.T. BAIMOLDINOVA Returning to the scientific article by PhD M.KH. Khassenov «On the results of the analysis of legislation of the Republic of Kazakhstan on state guarantees of equal rights and equal opportunities of men and women».....259

Information about the scientific activities of ILLI RK.....264

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы» ғылыми-құқықтық журналының кезекті шығарылымын ұсынамыз. Осы нөмірде жарияланған ғылыми мақалалар ұлттық заңнама мен халықаралық құқықтың теориялық және практикалық сипатындағы ең өзекті мәселелерін қарастырады.

«Мемлекет және құқық теориясы» айдарында азаматтардың мәдени құқықтарын іске асырудың құқықтық тетіктерінің проблемалары туралы айтылатын «Негізгі мәдени құқықтарды іске асыру тетігі» тақырыбындағы мақала жарияланған.

«Конституциялық және әкімшілік құқық» айдары Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастыру және дамыту мәселелері жөніндегі мақаланы қамтиды. Бұл айдарда, сондай-ақ, академиялық ұтқырлықтың жергілікті туризмнің дамуына әсер етуінің саяси және құқықтық аспектілері, сондай-ақ киберкеңістіктегі құқықтық қорғаудың ерекше объектісі бола алатын заңды тұлғалардың жеке деректеріне деген негізгі көзқарастар қарастырылады.

«Азаматтық құқық және процесс» айдары «Қазақстан Республикасындағы медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру» тақырыбындағы ғылыми мақаламен ашылады. Ғалымдардың келесі бір мақаласы Қазақстан Республикасының цивилистикасы мен сот ісін жүргізудегі істер мен дауларды бейбіт жолмен шешудің пайда болуы, қалыптасуы және даму тарихына арналған, ұлттық құқықтық жүйені сот ісін жүргізуді оңайлату және заңнаманы ізгілендіру жағына қарай дамыту мен жетілдіру үрдісі айқындалған. Ал келесі мақалада климатты қорғауды құқықтық реттеудің теориясы мен практикасын қарастырады.

«Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» айдарында бірнеше мақала жарияланған. Бірінші мақала халықаралық стандарттарды сақтауға байланысты алдын ала тергеу сатысындағы сот бақылауын нормативтік құқықтық реттеу мәселелеріне арналған. Осы нөмірде өткенде жарияланған процеске қатысушылар: маман мен сот сарапшысының қызметінде қылмыстық сот ісін жүргізу қағидаттарын іске асыру, олардың мәселелері мен перспективаларына арналған мақаланың 2-бөлігі жалғасын тапты. Жарылыс қаупі бар объектілерде қауіпсіздік ережелерін бұзудың неге әкелу мүмкіндігі Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 281-бабының жаңа редакциясының ерекшеліктерімен қоса қарастырған мақала оқырмандарды бек қызықтыруы мүмкін. Келесі мақалалар қылмыстық құқық пен процестің: қылмыстық-құқықтық құралдармен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және жедел іздестіру қызметінің қызметкерлерін психологиялық даярлаудың негізгі бағыттары сияқты аспектілерге арналған.

«Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану» айдарында Қазақстанда мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қамтамасыз етудің құқықтық негіздерін талдау жалғастырылады. Автор шетелдік озық тәжірибені ескере отырып, заңнамалық актілерге өзгерістер енгізу арқылы мүгедектікті белгілеудің қазақстандық тәжірибесін жетілдіру бойынша бірқатар тиісті ұсынымдар береді. Бұдан әрі мүмкіндік шектеуі балалары бар жұмыскерлердің толық емес жұмыс күні туралы ХЕҰ-ның №175 Конвенциясы нормаларын Қазақстан заңнамасына имплементациялау мәселелері қарастырылады. ICSID Конвенциясы шеңберінде инвестициялық дауларды шешудің төрелік рәсімдеріне талдау ұсынылған. Келесі мақалада халықаралық құқық нормалары тұрғысынан Қазақстан Республикасы мен өзге елдердің әуе және ғарыш кеңістігін пайдаланудың қалыптасқан құқықтық режимін қалыптастыру тәжірибесі қарастырылады. Польша Республикасындағы ұлттық саны аз топтардың мәртебесін құқықтық реттеу мәселелері бойынша шетелдік автордың мақаласы халықаралық блокты аяқтайды.

«Құқықтық мониторинг» айдарын Қазақстан Республикасындағы медиацияны құқықтық реттеу, ұлттық құқықтық жүйені қарқынды дамытудың құралы ретіндегі конституциялық мониторинг, арнайы органдар туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері қамтылған мақалалар құрайды. «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Заңның тиімділігіне талдау жасалады.

Терминологиялық жүйенің дамуы, оның белгілі бір саланы зерттеуде тұрақты қолданылуына ықпал ететіні сөзсіз. Қазақ тіліндегі кейбір терминдердің мәселесіне «Мемлекеттік тілдегі заң шығару практикасынан» айдарында ұсынылған мақаланың

авторы жүгінеді. Мақаланың негізгі мақсаты қазақ тіліндегі терминдерді бекіту кезінде екі тілдің де тілдік ерекшеліктерін ескеру және терминдерді одан әрі жетілдіру бойынша жұмыс істеу кезінде оларға ерекше назар аудару қажеттігінде.

«Жас ғалым мінбері» айдарында бұл жолы да зерттелетін мәселелердің ауқымы кең. Бұлар – мүгедектерді әлеуметтік қамтамасыз етуді құқықтық реттеу, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік басқару мәселелері; Англия мен Қазақстанның азаматтық процесінде дәлелдемелерді ашудың теориялық және құқықтық аспектілері; өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізгені үшін қылмыстық жауапкершілік туралы құқықтық нормаларды жетілдіру мәселелері.

«Жаршының «Архивтік беттері» айдарынан алынған мақаланың авторы 2019 жылғы №3(57) нөмірінде жарияланған «Қазақстан Республикасының ерлер мен әйелдердің тең мүмкіндіктерінің мемлекеттік кепілдіктері туралы заңнамасын талдау нәтижелері туралы» PhD докторы М.Х. Хасеновтің мақаласын салыстырмалы түрде қарастырады.

Институтымыздың ағымдағы жылдың бірінші жартыжылдығындағы ғылыми өмірі туралы ақпарат қорытынды айдарда жарияланған.

Журнал редакциясы барлық тілек білдірушілерді ғылыми жаңалық, қорытындылардың өзектілігі мен негізділігі талаптарына жауап беретін түрлі құқықтық тақырыптағы ғылыми мақалалар мен материалдарды журнал беттерінде жариялауға және ынтымақтастыққа шақырады.

«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» журналының редакциясы

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Рады представить очередной выпуск научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». В научных статьях, опубликованных в данном номере, рассматриваются наиболее актуальные вопросы теоретического и практического характера национального законодательства и международного права.

В рубрике «Теория государства и права» опубликована статья на тему «Механизм реализации основных культурных прав», где речь идет о проблемах правовых механизмов реализации культурных прав граждан.

Рубрика «Конституционное и административное право» охватывает статьи по проблемам формирования и развития местного самоуправления в Республике Казахстан». Здесь же рассматриваются политические и правовые аспекты влияния академической мобильности на развитие местного туризма, а также основные подходы к персональным данным юридических лиц как возможному особому объекту правовой охраны в киберпространстве.

Рубрика «Гражданское право и процесс» открывается научной статьей на тему: «Страхование профессиональной ответственности медицинских работников в Республике Казахстан». Еще одна статья ученых посвящена истории возникновения, становления и развития мирного разрешения дел и споров в цивилистике и судопроизводстве Республики Казахстан, определена тенденция развития и совершенствования национальной правовой системы в сторону упрощения судопроизводства и гуманизации законодательства. Следующая статья освещает вопросы теории и практики правового регулирования охраны климата.

В рубрике «Уголовное право и уголовный процесс» первая статья посвящена проблемам нормативно-правового регулирования судебного контроля в стадии предварительного расследования, связанным с соблюдением международных стандартов. В этом же номере нашли продолжение вопросы реализации принципов уголовного судопроизводства в деятельности специалиста и судебного эксперта, проблемам и перспективам которых посвящена часть 2 статьи. Читателям, думается, будет интересно, к чему может привести нарушение правил безопасности на взрывоопасных объектах – об этом в особенностях новой редакции ст. 281 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Иным аспектам уголовного права и процесса посвящены следующие статьи: это и противодействие коррупции уголовно-правовыми средствами, и основные направления психологической подготовки сотрудников ОРД.

Рубрику «Международное право и сравнительное правоведение» продолжает анализ правовых основ обеспечения прав лиц с инвалидностью в Казахстане. Автором предлагается ряд соответствующих рекомендаций по совершенствованию казахстанской практики установления инвалидности с учетом передового зарубежного опыта посредством внесения изменений в законодательные акты. Далее освещаются вопросы имплементации норм Конвенции МОТ №175 о неполном рабочем времени для работников, имеющих детей с инвалидностью, в законодательство Казахстана. Представлен анализ наиболее актуальных вопросов и арбитражной процедуры решения инвестиционных споров в рамках Конвенции ICSID. В следующей статье с точки зрения норм международного права рассматривается опыт Республики Казахстан и других стран в сфере установления правового режима использования воздушного и космического пространства. Завершает международный блок статья зарубежного автора по проблемам правового регулирования статуса национальных меньшинств в Республике Польша.

Рубрику «Правовой мониторинг» составляют статьи, охватывающие вопросы правового регулирования медиации в Республике Казахстан, конституционного мониторинга как инструмента созидательного развития национальной правовой системы, вопросы совершенствования законодательства о специальных органах. Представлен анализ эффективности Закона «О международных договорах Республики Казахстан».

Развитие терминологической системы, несомненно, способствует ее устойчивому применению при изучении той или иной сферы. К вопросам некоторых терминов на казахском языке обращается автор статьи, представляющей рубрику «Из практики

законотворчества на государственном языке». Основной целью публикации является то, что при утверждении терминов на казахском языке необходимо учитывать языковые особенности обоих языков и обратить на них особое внимание при дальнейшей работе над совершенствованием терминов.

Рубрика «Трибуна молодого ученого» имеет и на этот раз наиболее широкий спектр изучаемых вопросов. Это и проблемы правового регулирования социального обеспечения инвалидов, государственного управления агропромышленным комплексом Республики Казахстан; теоретические и правовые аспекты раскрытия доказательств в гражданском процессе Англии и Казахстана; вопросы совершенствования правовых норм об уголовной ответственности за доведение до самоубийства.

Автор материала из рубрики «Архивные страницы «Вестника» в сравнительном плане рассмотрела статью доктора PhD Хасенова М.Х. «О результатах анализа законодательства Республики Казахстан о государственных гарантиях равных возможностей мужчин и женщин», опубликованную в №3(57) за 2019 год.

О том, чем же была наполнена научная жизнь нашего Института в течение первого полугодия текущего года – в соответствующей информации в заключительной рубрике.

Редакция журнала приглашает всех желающих к сотрудничеству и опубликованию на страницах журнала научных статей и материалов различной правовой тематики, отвечающих требованиям научной новизны, актуальности и фундаментальности выводов.

**Редакция журнала «Вестник Института законодательства
и правовой информации Республики Казахстан»**

DEAR READERS!

We are pleased to present the next issue of the academic and legal journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan». The academic papers published in this issue address the most pressing issues of theoretical and practical nature of national legislation and international law.

Paper on the topic «Mechanism for the realization of basic cultural rights» was published under the heading «Theory of State and law», which deals with the problems of legal mechanisms for the realization of cultural rights of citizens.

The heading «Constitutional and administrative law» covers papers on the problems of formation and development of local self-government in the Republic of Kazakhstan. It also discusses the political and legal aspects of the impact of academic mobility on the development of local tourism, as well as the main approaches to the personal data of legal entities as a possible special object of legal protection in cyberspace.

The heading «Civil law and process» opens with an academic paper on the topic: «Insurance of professional liability of medical workers in the Republic of Kazakhstan». Another paper by researchers is devoted to the history of the emergence, formation and development of peaceful settlement of cases and disputes in civil law and judicial proceedings of the Republic of Kazakhstan, the trend of development and improvement of the national legal system towards simplification of legal proceedings and humanization of legislation is determined. The next paper highlights the theory and practice of legal regulation of climate protection.

In the heading «Criminal law and criminal procedure», the first paper is devoted to the problems of legal regulation of judicial control at the stage of preliminary investigation related to compliance with international standards. In the same issue, the issues of the implementation of the principles of criminal proceedings in the activities of a specialist and a forensic expert were continued, the problems and prospects of which are devoted to the second part of the paper. We believe readers will be interested in what a violation of safety rules at explosive objects can lead to – you can find information about this issue in the features of the new edition of Art. 281 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The following papers are devoted to other aspects of criminal law and procedure: it includes combating corruption by criminal legal means, and the main directions of psychological training of investigative police officers.

The section «International law and comparative legal study» continues the analysis of the legal basis for ensuring the rights of persons with disabilities in Kazakhstan. The author propose a number of relevant recommendations to improve the Kazakh practice of establishing disability, taking into account the best foreign experience through amendments to legislative acts. Further, the issues of the implementation of the norms of ILO Convention no. 175 on part-time work for workers with children with disabilities into the legislation of Kazakhstan are highlighted. The analysis of the most pressing issues and the arbitration procedure for resolving investment disputes under the ICSID Convention is presented. In the following paper experience of the Republic of Kazakhstan and other countries in the field of establishing a legal regime for the use of air and outer space is considered from the point of view of the norms of international law. The international block ends with paper by a foreign author on the problems of legal regulation of the status of national minorities in the Republic of Poland.

The heading «Legal monitoring» consists of papers covering issues of legal regulation of mediation in the Republic of Kazakhstan, constitutional monitoring as a tool for the creative development of the national legal system, issues of improving legislation on special authorities. The analysis of the effectiveness of the Law «On International Treaties of the Republic of Kazakhstan» is presented.

The development of the terminological system undoubtedly contributes to its sustainable application in the study of particular field. The author of the paper, representing the heading «From the practice of lawmaking in the state language», addresses the questions of some terms in the Kazakh language. The main purpose of the publication is that when approving terms in the Kazakh language, it is necessary to take into account the linguistic features of both languages and pay special attention to them in further work on improving the terms.

The heading «Tribune of a young researcher» has the widest range of issues studied this time. It includes problems of legal regulation of social security for the persons with disabilities, state

management of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan; theoretical and legal aspects of disclosure of evidence in civil proceedings in England and Kazakhstan; issues of improving the legal norms on criminal liability for incitement to suicide.

The author of the material from the heading «Archival pages of the Bulletin» in comparative terms reviewed the paper of Ph.D. Hasenov M.H. «On the results of the analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan on state guarantees of equal opportunities for men and women», published in No. 3(57) for 2019.

Information on academic life of our Institute during the first half of this year can be found in the final section.

The editorial board of the journal invites everyone to cooperate and publish academic papers and materials on various legal topics on the pages of the journal that meet the requirements of academic novelty, relevance and fundamental conclusions.

Editorial board of the journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan»

НЕГІЗГІ МӘДЕНИ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ІСКЕ АСЫРУ ТЕТІГІ

Ақсұңқар Исламбекқызы Бирманова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD докторы, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: birmanovaa81@internet.r

Динара Кенжебекқызы Рустембекова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: dinara_226@mail.ru

Айгуль Ашимовна Нукушева¹

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: akuka007@mail.ru

Аннотация. Адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары жүйесінде мәдени құқықтар маңызды орын алады. Ұсынылған мақаланың өзектілігі тұтастай алғанда мемлекеттің мәдени даму мәселелеріне, жеке тұлғаның мәдени құқықтары мен бостандықтарына, атап айтқанда жұртшылық пен мемлекеттің тиісті органдары тарапынан назар аударуды күшейту қажеттілігімен байланысты. Кез-келген халықтың мәдениеті өзіндік ерекшелігімен, формасы мен мазмұны бойынша белгілі бір белгілерімен ерекшеленеді. Мәдени құқықтарды теориялық тұрғыдан түсіну мәселесі конституциялық құқық ғылымында да, мемлекет және құқық теориясы мен тарихында да зерттеу тақырыбына айналады. Біздің мемлекетіміз бен қоғамымызда мәдени құқықтарды іске асыру үшін, оның ішінде мәдениет пен сабақтас салалардағы қатынастарды заңнамалық реттеуді дамыту арқылы барлық қажетті жағдайлар жасалуы тиіс. «Адам құқықтарын қамтамасыз ету механизмі» санатында әлі нақты түсініктеме жоқ. Мақалада талданатын санат әртүрлі көзқарастардан қарастырылады және тетік құқықтық реттеудің, заң шығарудың, заңды мінез-құлықты қалыптастырудың, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың, адам құқықтарын қамтамасыз етудің, адам мен азаматтың негізгі құқықтарын қорғаудың, оңалтуды қамтамасыз етудің белгілі бір элементтерінің жиынтығы ретінде ерекшеленеді. Айта кетейік, халықаралық деңгейде әмбебап сипаттағы да, өңірлік сипаттағы да көптеген халықаралық құқықтық актілер қолданылады. Өкінішке орай, Мәдениет құқықтарының дербес декларациясы әлі қабылданған жоқ. Авторлар мәдениет саласындағы қатынастарды, атап айтқанда жеке тұлғаның мәдени құқықтарын құқықтық реттеуді үйлестіру, рухани-мәдени компоненттің беделін арттыру үшін үлкен маңызы бар құжатты бекітуді ұсынады.

Түйінді сөздер: адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары, мәдени құқықтар, адам құқықтарын қамтамасыз ету тетігі, конституциялық құқықтар мен бостандықтарды іске асыру тетігі, адамның негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың конституциялық-құқықтық тетігі.

МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ КУЛЬТУРНЫХ ПРАВ

Бирманова Аксункар Исламбековна

Доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры теории и истории государства и права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: birmanovaa81@internet.ru

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Рустембекова Динара Кенжебековна

Доктор PhD, ассоциированный профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: dinara_226@mail.ru

Нукушева Айгуль Ашимовна

Кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: akuka007@mail.ru

Аннотация. В системе основных прав и свобод человека и гражданина культурные права занимают важное место. Актуальность представленной статьи обусловлена необходимостью усиления внимания к проблемам культурного развития государства в целом, культурным правам и свободам личности, в частности со стороны как общественности, так и соответствующих органов государства. Культура какого-либо народа отличается спецификой, теми или иными особенностями по форме и содержанию. Вопрос теоретического осмысления культурных прав становится предметом исследования и в науке конституционного права, и теории и истории государства и права. В нашем государстве и обществе должны быть созданы все необходимые условия для реализации культурных прав, в том числе через развитие законодательного регулирования отношений в культуре и смежных сферах. Категория «механизм обеспечения прав человека» пока не имеет однозначного объяснения. В статье анализируемая категория рассматривается с различных позиций, и выделяют механизм как совокупность определённых элементов правового регулирования, правотворчества, формирования правомерного поведения, реализации прав и свобод граждан, обеспечения прав человека, защиты основных прав человека и гражданина, обеспечения реабилитации. Отметим, что на международном уровне действует большое количество международных правовых актов как универсального характера, так и регионального. К сожалению, до сих пор не принята самостоятельная Декларация прав культуры. Авторами предлагается, утверждение такого документа, которое имело бы колоссальное значение для гармонизации правового регулирования отношений в сфере культуры, в частности культурных прав личности, повышения престижа духовно-культурного компонента.

Ключевые слова: основные права и свободы человека и гражданина, культурные права, механизм обеспечения прав человека, механизм реализации конституционных прав и свобод, конституционно-правовой механизм реализации основных культурных прав и свобод личности.

MECHANISM FOR THE REALIZATION OF BASIC CULTURAL RIGHTS

Birmanova Axunkar Islanbekovna

PhD, Associate professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: birmanovaa81@internet.ru

Rustembekova Dinara Kenzhebekovna

PhD, Associate professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: dinara_226@mail.ru

Nukusheva Aigul Ashimovna

Candidate of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: akuka007@mail.ru

Abstract. *Cultural rights occupy an important position in the system of fundamental human and civil rights and freedoms. The relevance of the presented article is due to the need to increase attention to the issues of cultural development of the state as a whole, cultural rights and freedoms of the individual, in particular, on the part of both the public and the relevant state structures. The culture of any nation is distinguished by its specifics, by certain features in form and content. The problem of theoretical understanding of cultural rights becomes the subject of research in the science of constitutional law, theory and history of the state and law. All the necessary conditions for the exercise of cultural rights should be created in our state and society, including through the improvement of legislative regulation of relations in culture and related spheres. The category of "mechanism for ensuring human rights" does not yet have an unambiguous interpretation. In the article, the analyzed category is considered from various positions, and the mechanism is distinguished as a set of certain elements of legal regulation, law-making, the formation of lawful behavior, the realization of citizens' rights and freedoms, ensuring human rights, protecting fundamental human and civil rights, ensuring rehabilitation. It should be noted that a large number of international acts, both universal and regional, are in force at the international level. Unfortunately, an independent Declaration of Cultural Rights has not yet been adopted. The authors propose the approval of such a document, which would be of enormous importance for the harmonization of legal regulation of relations in the field of culture, in particular the cultural rights of the individual, increasing the prestige of the spiritual and cultural component.*

Keywords: *basic human and civil rights and freedoms, cultural rights, mechanism for ensuring human rights, mechanism for the implementation of constitutional rights and freedoms, constitutional and legal mechanism for the implementation of basic cultural rights and freedoms of the individual.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_13

Кіріспе

XX ғасырда Қазақстанда болған тарихи және саяси оқиғалар қазақстандық мәдениеттің көптеген дәстүрлі құндылықтары мен көзқарастарының жоғалуына әкелді. 90-жылдардың басында Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін қазақстандық мәдени кеңістіктің рухани-адамгершілік мағыналары жойылды. Қазақ мәдениетінің көптеген дәстүрлі негіздері рухани мағынасын жоғалта бастады немесе деформациялауға түсе бастады.

Ұрпақтар мен мәдени құндылықтар арасындағы сабақтастық пен байланыстың тарихи жіптерінің үзілуінің нәтижесі Қазақстан халқының, тұтастай алғанда ұлттың бірлігінің әлсіреуі болып табылады. Мәдениет пен мәдени саясат рухани-ағартушылық мақсатын жоғалтады. Мәдениет өзінің ішкі тұтастығы мен өміршеңдігін, ұлтты рухтандыру, біріктіру және шабыттандыру мақсатын жоғалтып, нысан ретінде әрекет ете бастады.

Кез-келген халықтың мәдениеті өзіндік ерекшелігімен, нысаны мен мазмұны бойынша белгілі бір белгілерімен ерекшеленеді. Бұл қазіргі Қазақстан Республикасы

болып табылатын көпұлтты мемлекетке толықтай қатысты. 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясында² мәдени құқықтар жүйесін бекіту олардың дамуына ықпал етті, бірақ бұл процесс әлі аяқталған жоқ. Қазақстан мемлекеті мен қоғамында мәдени құқықтарды жүзеге асыру үшін, оның ішінде мәдениет пен сабақтас салалардағы қатынастарды заңнамалық реттеуді жетілдіру арқылы барлық қажетті жағдайлар жасалуы тиіс.

Мәдени мұрасыз жастарды тәрбиелеу мен білім беру, оларды әлеуметтендіру міндеттерін шешу мүмкін емес. Бұл көбінесе халықтың ұжымдық менталитетін анықтайды, яғни ол мәдени бірегейлікті, халықтың «бет-бейнесін» қалыптастырады.

Ұсынылған мақаланың өзектілігі тұтастай алғанда мемлекеттің мәдени даму мәселелеріне, жеке тұлғаның мәдени құқықтары мен бостандықтарына, атап айтқанда жұртшылық тарапынан да, мемлекеттің тиісті құрылымдары тарапынан да назар аударуды күшейту қажеттілігімен байланысты. Мемлекет басшысы мемлекеттік мәдени саясат негіздерін іске асырудың күтілетін нәтижелерінің ішінде қазақ қоғамының зияткерлік

² Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

әлеуетін арттыруды, өнер мен мәдениетті - жеке іске асыру мен әлеуметтік қажеттіліктің қажетті шарттары ретінде түсіну және бағалау қабілетін атап өтті.

Әдістер мен материалдар

Жұмыста қолданылатын саяси-құқықтық талдау әдісін қолдана отырып, зерттеу халықаралық құқықтық актілер негізінде мәдени құқықтар саласындағы заңнамалық реттеудің саяси бастамалары мен перспективалық бағыттарын қарастырады.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі Қазақстанда жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын конституциялық тану демократиялық мемлекет, азаматтық қоғам құру және прогрессивті даму үшін түбегейлі маңызға ие. Адам, оның құқықтары мен бостандықтары қазір ең жоғары құндылық ретінде танылады. Бұл жалғыз іргелі құндылық, оған қатысты барлық басқа қоғамдық құндылықтар басқа нормативтік деңгейге ие және оған қайшы келе алмайды.

Жеке құқықтар институтын толыққанды дамыту тиімді іске асырусыз, маңызды және бірінші кезектегі игіліктерді - адамның қоғамдық қатынастар жүйесіндегі ерекше маңыздылығын жүзеге асырмай мүмкін емес.

Адам мен азаматтың негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асыру, ең алдымен, жеке тұлғаны құрметтеуге және заңнаманы (конституциялық және ағымдағы) сақтауға негізделген күрделі, көп сатылы процесс болып табылады.

Алайда, оларды жүзеге асыру практикасы шынайы демократиялық бағдарларды және жеке тұлғаның қадір-қасиетін нақты құрметтеуді бекіту кезінде жеткілікті түрде сәйкес келмеді. Мемлекет сөз жүзінде емес, іс жүзінде адам құқықтары идеясын жоғары құндылық ретінде басшылыққа алуы үшін ұзақ уақыт қажет, сондықтан бұл құқықтар мен бостандықтар заңдардың мағынасын, мазмұны мен қолданылуын, заң шығарушы және атқарушы биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың қызметін анықтайды.

Іске асырудың мақсаттары мен міндеттері болмаса, Негізгі Заңда бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары формальды болып табылады. Отандық және шетелдік тәжірибе белгілі бір құқықтар мен бостандықтарды жариялау, өмір сүру жеткіліксіз екенін айқын көрсетеді, өйткені адамның құқықтары мен бостандықтары қағазға оңай жазылады, бірақ іс жүзінде жүзеге асыру өте қиын. Құқықтар мен бостан-

дықтарды жүзеге асыру міндеттері белгілі бір мемлекеттік аппараттың және тиісті әлеуметтік-құқықтық тетіктің болуын болжайды.

Әдебиеттерде талданатын категория әртүрлі көзқарастардан қарастырылады және тетік құқықтық реттеудің, заң шығарудың, заңды мінез-құлықты қалыптастырудың, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың, адам құқықтарын қамтамасыз етудің, адам мен азаматтың негізгі құқықтарын қорғаудың, оңалтуды қамтамасыз етудің белгілі бір элементтерінің жиынтығы ретінде ерекшеленеді.

«Адам құқықтарын қамтамасыз ету тетігі» санатында әлі нақты түсінік жоқ. Бірқатар авторлар оны құқық қорғау органдарының қызметі арқылы, басқалары жеке тұлғаның және адам құқықтарын қамтамасыз ету субъектілерінің келісілген іс-әрекеттері арқылы, ал келесілері кепілдік жүйесі арқылы ашады [1, 117 б.].

В.И. Гойман пікірі бойынша, бұл механизм – «бұл азаматтар, олардың бірлестіктері мен ұйымдары үшін жағдай жасау үшін мемлекет, оның органдары мен лауазымды тұлғалары жүзеге асыратын және өз мақсатымен заңның нақты қолданылуын қамтамасыз ететін өзара келісілген материалдық-техникалық, ұйымдастырушылық-басқарушылық, идеологиялық (әлеуметтік-саяси) және арнайы-заңды шаралар кешені өз әрекеттерін заң талаптарымен келіседі, сондай ақ олар ұсынатын әртүрлі мүдделер мен қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндіктерін кедергісіз және тиімді пайдаланады» [2, 12-13 б.].

Алайда, «адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тетігі» және «адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру тетігі» категориялары өте жақын болғанымен, оларды сәйкестендіруге болмайды.

Ивакина Д.С. монографиялық жұмысында авторлар бұл ұғымдарды ажыратады дей келе, соның ішінде А.М.Тхакаловтың адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы құқықтық мәртебенің негіздерін бекітетін тиісті нормативтік-құқықтық актілердің болуымен ғана емес, сонымен бірге олардың саясатпен, идеологиямен, әлеуметтік-экономикалық жүйемен, оның ұлттық, тарихи және басқа да ерекшеліктерімен байланысы арқылы анықталады деп санайтынын ерекше атап көрсетеді. Бұл құқықтарды қамтамасыз ету тетігі мыналарды қамтиды: конституциялық сот; сот арқылы қорғау (жалпы юрисдикция соттары); атқарушы билік органдарының әкімшілік әрекеттері; үкіметтік

емес құқық қорғау ұйымдарының қызметі; адамның өз құқықтарын заңды түрде қорғауы және құқықтарды қорғаудың халықаралық-құқықтық тетігі [3, 131 б.].

Жақында құқықтануда «жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын іске асыру тетігі» ұғымына көбірек көңіл бөлінді. Осы санатқа арналған жұмыстар пайда болды. Сонымен, О.В. Белянская бұл құқықтық құралдар кешенін, сондай-ақ олардың құқықтары мен бостандықтарын неғұрлым толық және тиімді пайдалану мақсатында іске асыру үшін жеке тұлғаның тәуелсіз әрекеттерін білдіреді. Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын тікелей іске асыру тетігінің құрылымдық элементтері: құқықтық нормалар; заңдық фактілер; жеке тұлғаның өз құқығын жүзеге асыру жөніндегі қызметі; өзін-өзі қорғауды қоса алғанда, жеке адамның құқықтарын сақтау және қорғау; рәсімдер; кепілдіктер болып табылады [4, 78 б.].

И.Н. Плотникова негізгі құқықтар мен бостандықтарды іске асырудың келесі кезеңдерін анықтайды: 1) негізгі құрамдас бөліктері базалық нормалар, конституциялық құқықтық қатынастар болып табылатын конституциялық мәртебе; 2) салалық заңнамадағы құқықтар мен міндеттерді, оның ішінде құқық шектеулерін нақтылау; салалық құқықтық қатынастар; 3) субъектінің құқықтық қатынастарды сақтау, пайдалану, орындау түріндегі белсенді мінез-құлқы; 4) субъектінің нақты әлеуметтік игіліктерді пайдалануы. Аталғандардан басқа, субъектінің бұзылған құқықты қалпына келтіру және қорғау жөніндегі белсенді мінез-құлқын қамтитын факультативтік кезең болуы мүмкін, оған субъектінің құқығын сақтау және қорғау жөніндегі уәкілетті мемлекеттік органдардың міндеті сәйкес келеді [5, 81-95 б.].

Нақты құқықты іске асыру тетігінің кезеңдері: 1) осы құқықтың құқықтық мәртебесі; 2) конституциялық құқықтық қатынастар; 3) нақты игілікті пайдалану; 4) құқықтық қатынастар субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін нақтылау; 5) нақты шешім қабылдау; 6) адамдардың мінез-құлқында қабылданған шешімді іске асыру және таңдалған нұсқаманың дұрыс орындалуын тексеру болып табылады.

Бұл үрдістің жетекші элементтері дұрыс көрсетілген. Алайда, біздің көзқарасымыз бойынша, жоғарыда аталған авторлар жеке тұлғаның зияткерлік және мәдени деңгейі, оның әлеуметтік-психологиялық компоненті, әлеуметтік мәртебесі, ұлттық және аймақтық ерекшеліктері сияқты құқықтар мен бостандықтардың толыққанды іске асы-

рылуына әсер ететін маңызды факторларға тиісті назар аударған жоқ. Шынында да, орасан зор және көпұлтты Қазақстандағы мәдени игіліктерге деген қажеттілік - әртүрлі. Елордада және миллиондай адам бар қалаларда тұратын азаматтар бір жағдай, шалғай ауылдардың халқы мүлдем басқа. Барлық жерде дерлік отандық әдебиеттерде жалпы түрде, қажетті нақтылаусыз, әр түрлі кепілдіктердің рөлі атап өтілді - ең алдымен мемлекеттік.

«Конституциялық құқықтар мен бостандықтарды іске асыру тетігі» санатын ең жалпы түрде субъективті құқықты іске асырудың құралдары мен нысандарының жиынтығы, осы институттар жұмыс істейтін дәйекті және өзара байланысты үрдістің белгілі бір кезеңдері ретінде анықтау керек. Ол екі компонентті қамтиды: белгілі бір нәтижеге жету процесі және түпкілікті нәтиже. «Адам мен азаматтың негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асыру» ұғымының құқықтық мазмұны субъективті құқықтар ретінде олардың мазмұнына байланысты нақты мүмкіндіктерді жүзеге асыру, іске асыру үрдісі мен нәтижесі, сондай-ақ азаматтардың белгілі бір салада осы өкілеттіктер арқылы өз мүдделерін қанағаттандыруы ретінде анықталуы керек.

Дәйекті және өзара байланысты әрекет ететін субъективті құқықты іске асырудың құралдары, нысандары мен тәсілдерінің жиынтығын құра отырып, конституциялық құқықтар мен бостандықтарды іске асыру тетігі әлеуметтік игіліктерді нақты пайдалануға әкеледі, бұл осы қызметтің маңызды нәтижесі болып табылады. Бұл ретте әлеуметтік-мәдени саладағы нақты мүдделер мен қажеттіліктер жеке және отбасылық деңгейде қанағаттандырылады.

Жалпы алғанда, негізгі құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асырудың жетекші кезеңдерін ажыратуға болады. Бұл, ең алдымен, конституциялық нормалар мен тиісті құқықтық қатынастарды, сондай-ақ салалық заңнамадағы-әкімшілік, азаматтық құқықтар мен міндеттерді нақтылауды қамтитын базалық мәртебе. Субъектінің заңды ережелерді сақтау, пайдалану, орындау және белгілі бір әлеуметтік игілікті пайдалану түріндегі белсенді мінез-құлқы міндетті болып табылады. Сондай-ақ, белгілі бір адамның психологиялық, зияткерлік, мәдени, әлеуметтік ерекшеліктерін ескеру қажет. Әр тұлға әр түрлі. Өмір үрдісінде адам қызмет түрін, мамандығын таңдайды, білім алады, қабілеттерін дамытады. Осы жеке факторларды (жағдайларды) елемей, құқықтар мен бостандықтарды, ол ұмты-

латын мақсаттарды толық сапалы іске асыруға қол жеткізу мүмкін емес. Мемлекеттік кепілдіктердің жетекші рөліндегі әлеуметтік, экономикалық, қаржылық сияқты жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктері дербес маңызға ие. Жеке тұлғаның негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың конституциялық-құқықтық тетігі мынадай элементтерді қамтиды.

1. Адам мен ҚР азаматының мәдени құқықтары мен бостандықтарын тану, олардың негізгі нормаларды бекітуі және конституциялық құқықтық қатынастардың пайда болуы.

2. Салалық заңнамада талданатын құқықтарды нақтылау, оның ішінде шығармашылық қызметтің жекелеген түрлерін жүзеге асырудың шарттары мен алғышарттарын, оны орындау тәртібі мен тәсілдерін, сақтау мен қорғауды айқындау.

3. Осы құқықтар тобын іске асырудың заңнамалық шектерін белгілеу. Атап айтқанда, соғысты, зорлық-зомбылық пен қатыгездікті, нәсілдік, ұлттық, діни, таптық және өзге де эксклюзивтілікті немесе төзбеушілікті, экстремизмді, порнографияны насихаттауға әкелетін шығармашылық және өзге де қызметке тыйым салынады. Мәдени қызметке тыйым салуды тек сот және заңнама бұзылған жағдайда ғана жүзеге асыра алады.

4. Мемлекеттің қарастырылып отырған құқықтарды іске асыруға ықпал ететін іс-шаралар кешенін өткізуі, атап айтқанда:

а) шығармашылық қызметкерлер ұйымдарын: одақтарды және өзге де осындай бірлестіктерді (сондай-ақ шығармашылық қызметкерлердің халықаралық қауымдастықтарының филиалдары мен бөлімшелерін) құруға және олардың қызметіне жәрдемдесу;

ә) мемлекеттік мәдени саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеу, жұмыспен қамту, кәсіптік даярлық, еңбек жағдайлары, әлеуметтік қорғау саласындағы іс-шараларды жоспарлау жөнінде шығармашылық қызметкерлермен консультациялар жүргізу;

б) өмір сүру сапасын арттыру, мәдениетті сақтау және дамыту, жұмысшылардың еңбек жағдайлары мен жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету жөніндегі қызметті олардың өздерін осы бағытқа арнау мүмкіндігі болатындай ынталандыру;

в) өнер және мәдениет, ғылым және техника саласындағы кәсіби қызметке кадрлар, осы салалардағы педагог - мамандар даярлау;

г) мектепке дейінгі білім беру мекеме-

лерінде, мемлекеттік білім беру мекемелерінде балалардың тиісті бейімділігі мен қабілеттерін дамытудан бастап жеке тұлғаның шығармашылық қабілеттерін дамытуды ынталандыру, оның ішінде қоғамдағы мәдениет пен өнердің жалпы деңгейін арттыру;

ғ) дарынды балалар мен жастарды анықтау, олардың білім алуы мен өзін-өзі жетілдіруі үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ету;

д) тұтас тұлғаны, оның руханилығын, даралығын, зияткерлік және эмоционалдық байлығын қалыптастыру мен дамытудың аса маңызды тәсілдерінің бірі ретінде Қазақстан халқының көркемдік білімін, көркемдік мәдениетін дамыту;

е) халықтың барлық әлеуметтік және жас топтарының эстетикалық қажеттіліктері мен талғамдарын қалыптастыру және дамыту, шектеулі жұртшылықтың шынайы білгірлеріне арналған классикалық өнер қоғамындағы ықпалды сақтау, оны біртіндеп «бұқаралық мәдениет» ығыстырады. Тұтастай алғанда, бұл қарапайым азаматтардың мәдениеті, олардың санасы белгілі бір шығарманың танымалдылығына тікелей әсер етеді, әдетте бұқаралық ақпарат құралдарын дамыту мен насихаттаумен байланысты кең таралған жанр.

ё) арт-терапияның заманауи әдістемелерін енгізу арқылы балаларды, жасөспірімдерді және халықтың басқа да топтарын түзету педагогикасы, психофизикалық сауықтыру мақсатында өнердің, көркемдік-шығармашылық қызметтің мүмкіндіктерін пайдалану. Қазіргі кезде тек ірі қалаларда ғана мүмкін болады;

ж) өзінің қажырлы еңбегі үшін лайықты ақы алу мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында қоғам мен жеке тұлғалардың шығармашылық өнімге деген сұранысының өсуіне ықпал ету;

з) қызметтің ерекшелігін ескере отырып, қызметкерлерге (және олардың ұжымдарына) салық салу жүйесін жетілдіру.

5. Субъектінің (жеке тұлғаның) адам мен азаматтың мәдени құқықтарын іске асыру үрдісінде нақты нәтижеге қол жеткізуге байланысты саналы әрекеттері, бұл келесі кезеңдерді болжайды:

а) мәдени өмірдің барлық салаларына қатысуға және мәдени құндылықтарға еркін қол жеткізуге, мәдениет мекемелерін пайдалануға құқығы бар;

ә) әр түрлі деңгейдегі білім алуға, біліктілігін арттыруға құқығы бар;

б) кәсіби және кәсіби емес (әуесқойлық) негізде өзінің қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес шығармашылықтың бар-

лық түрлерімен айналыса алады;

в) мұндай қызметпен өз бетінше айналысуға немесе шығармашылық қызметкерлер ұйымына қауымдастыққа және өзге де бірлестікке кіруге құқылы;

г) субъект өз еңбегінің нәтижесін пайдалануға құқылы, бұл деректердің (сондай-ақ зияткерлік) құқықтардың бүкіл жиынтығын сенімді қорғауды көздейді. Бұл қатарда ана тілін пайдалану құқығы, қарым-қатынас, тәрбие, білім беру және шығармашылық тілін еркін таңдау маңызды.

6. Мемлекеттің негізгі мәдени құқықтары мен бостандықтарын сақтау, сондай-ақ оларды қорғау. Бұл адамның және азаматтың бұзылған құқықтарды қалпына келтіру жөніндегі белсенді әрекеттерін, оның ішінде сот арқылы қорғауды, осы құқықтар тобын дамытуға мемлекеттік қолдауды білдіреді.

7. Мәдениет саласындағы шет елдермен ынтымақтастық, мемлекеттер арасындағы мәдени байланыстарды нығайту, Қазақстан Республикасының шет елдермен мәдени алмасуы. Бұрын бірқатар елдерде мәдениет мемлекеттің басты мәселелерінің бірі болғанына қарамастан, оның саяси және әкімшілік иерархиядағы рөлі әлі қалыптасқан жоқ. Бұл мемлекет өзінің ұлылығын мәдениет пен өнер арқылы насихаттауға қанша қаражат салғанын еске түсіргенде таң қалдырады. XVI-XVII ғасырлардағы француз және италиян билеушілерінің аулаларының сән-салтанаты, XIX ғасырдағы неміс сот оркестрлері, ортағасырлық ғимараттарды қымбат қалпына келтіру, XX ғасырдағы (Еуропа, Америка, Жапония) мәдени орталықтар мен радио және телехабар тарату желілеріне үлкен инвестициялар-сонымен бірге мәдени қызметті басқаратындардың мәртебесі мүлдем сәйкес келмейді саясаткерлер жариялаған қоғамдағы мәдениеттің рөлі.

Кез-келген елдің үкіметі бірінші кезекте қаржыға, қорғанысқа, сыртқы саясатқа және

халықаралық қауіпсіздікке назар аударады. Барлық басқа салалар мемлекеттік бюджеттің әлеуетіне (мөлшеріне) байланысты өз маңыздылығы бойынша құрылады. Сондықтан әскери және құқық қорғау салалары мәдениетке басымдық береді, дегенмен мәдени компонент аталған көптеген салаларда бар. Мысалы, қорғаныс, ішкі істер ведомстволарында клубтар, демалыс орталықтары, драма театрлары, музыкалық топтар, әндер мен билер ансамбльдері, теле және радиостанциялар жұмыс істейді.

Бұл шындық. Егер мәдениет, мысалы, қорғаныс, құқық қорғау және сыртқы саяси қызмет сияқты жоғары орынға ие болса, мемлекет өзінің мүмкіндіктерін едәуір нығайтып, беделі мен ықпалын арттырады.

Айта кетейік, халықаралық деңгейде әмбебап сипаттағы да, өңірлік сипаттағы да көптеген халықаралық актілер қолданылады. Мәдени өмір саласындағы қатынастарды реттейтін әмбебап халықаралық құжаттарға, ең алдымен, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948)³, Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пакті (1966)⁴ жатады.

Еуропа Кеңесі шеңберінде мәдени өмір саласындағы негізгі құжаттар Еуропа мәдени конвенциясы (1954 ж.)⁵ және Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы конвенция (1972 ж.)⁶ болып табылады.

Мәдениет саласындағы қатынастарды реттеудегі ерекше рөл ЮНЕСКО құжаттарына – Халықаралық мәдени ынтымақтастық қағидаттарының декларациясына (1966 ж.)⁷; Мәдени әртүрлілік туралы жалпыға бірдей декларацияларға (2001 ж.)⁸ тиесілі. Мәдени өмір саласындағы қатынастарды реттеуде ЮНЕСКО әзірлеген ұсынымдық актілердің маңызы зор: мұражайлардың көпшілікке қол жетімділігін қамтамасыз етудің ең тиімді

3 Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. Декларация БҰҰ Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда №217А (III) қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

4 Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық Пакті (Нью-Йорк, 1966 ж. 19 желтоқсан) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30014668 (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

5 Еуропа мәдени конвенциясы (Париж, 1954 жылғы 19 желтоқсан) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30603517 (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

6 Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы конвенция (1972 ж.) // <https://ecogofond.kz/orhusskaja-konvencija/dostup-k-jekologicheskoy-informacii/haly-araly-yntyyma-tasty/haly-araly-konvencijalardy-ltymbajandamalary/nacionalnye-doklady-po-konvencii-junesko-ob-ohrane-vsemirnogo-kulturnogo-i-prirodnogo-nasledija/> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

7 Декларация ООН о принципах международного культурного сотрудничества (Париж, 4 ноября 1966 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1022360 (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

8 Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

шараларына қатысты ұсыныстар (1960 ж.)⁹, «Фольклорды сақтау туралы» (1989 ж.)¹⁰ және т. б.

Өкінішке орай, Мәдениет құқықтарының дербес декларациясы әлі қабылданған жоқ. Мұндай құжатты бекіту мәдениет саласындағы қатынастарды, атап айтқанда жеке тұлғаның мәдени құқықтарын құқықтық реттеуді үйлестіру, рухани-мәдени компоненттің беделін арттыру үшін орасан зор маңызға ие болар еді. Мәдениет саласындағы қазақстандық заңнаманы талдау осы сала қосымша құқықтық реттеуді талап етеді деген қорытындыға келді.

Негізгі мәселелердің бірі, қазіргі уақытта да өзекті, кең гуманитарлық дүниетанымның болмауы, - деп жазды академик Д.С. Лихачев. Жергілікті және ведомстволық фактілер жойылмағанын қосқанда, мәдениетке қатысты құбылыстар бір-бірінен оқшаланған түрде қарастырылады: театр үшін, жазу ұйымдары үшін және филармониялар мен мұражайлар үшін өз мәселелері.

Мысалы, өнер туындыларының түпнұсқалығының жеке мәселесі отандық және шетелдік мұражайлар мен коллекционерлер үшін бірдей өзекті. Сонымен қатар, жалғандықтар көбінесе қара нарықта ғана емес, кейде құрметті аукциондарда да кездеседі. Әлемге әйгілі Кристи, Сотби, Доротеум және басқа да аукциондарда сатып алушылар жалған емес, нақты тауар алатынына жоғары кепілдік береді деп саналады. Зерттеудің соңғы әдістері, технологиялық жабдықтар, мамандардың кәсіби білімі мұндай фирмаларға өздерін және өз клиенттерін заманауи жалғандықтардан сақтандыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, әйгілі аукциондарда да өнер сатылымының айналасында жанжалдар жиі кездеседі.

Назар аударуға тұрарлық келесі мәселе - концерттік және гастрольдік қызметті реттейтін мамандандырылған нормативтік актінің болмауы. Бұл актіде концерттік ұйымдарды нақты мемлекеттік қолдау шараларын, салық салу ерекшеліктерін бекіту орынды болар еді.

Нарықтық қатынастар мен капиталды жинақтау жағдайында «пайдаға деген шөлдеу», ақша табу жиі кездеседі, көбінесе мораль мен мораль қағидағтарына қайшы келеді. Педагогтардың, ғалымдардың, саясаткерлердің, заңгерлердің, азаматтардың міндеті - ең алдымен жас ұрпақты адамгер-

шілік және мәдени құндылықтарға тәрбиелеу және таныстыру.

Негізгі мәдени құқықтарды толық және сапалы іске асыру мемлекеттің Негізгі заңын құрметтеуге негізделген жалпы және құқықтық мәдениетті, қоғамдық сананы азаматтарда тәрбиелеу жөніндегі мемлекет пен жұртшылықтың қызметін көздейді.

Негізгі мәдени құқықтарды іске асырудың конституциялық-құқықтық тетігі жұмыс істеуі және жетілдірілуі керек, бұл үшін оның әр кезеңі біртұтас және басқа элементтермен келісілуі керек. Мұндай жағдайларда ғана адам мен әлеуметтік капиталдың деградациясының алдын алуға, түпкілікті оң нәтижеге қол жеткізуге болады, яғни әлеуметтік игіліктерді нақты пайдалану.

Мәдени құқықтарды жүзеге асыруға азаматтардың өздері белсенді қатысуы керек, олар көбінесе мемлекеттік механизмнің жұмысының сапасына және олардың әлеуметтік-мәдени игіліктерді алуына байланысты. Олардың өздері құқықтар мен бостандықтарды тиімді іске асыруға қол жеткізуі, өз құқықтарын қорғауы, ынтымақтастық пен гуманизм көрсетуі қажет. Бастамашыл, дербес және жауапты тұлғаны қолдауды көздейтін күшті мемлекеттік әлеуметтік және мәдени саясат қазақстандық қоғам мен мемлекеттілікті мәдениет пен мәдени құқықтар мен бостандықтар маңызды және беделді орын алатын жағдайға келтіруге қабілетті.

Қорытынды

Адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары жүйесінде мәдени құқықтар маңызды орынға ие. Ұзақ уақыт бойы Қазақстан мемлекетінде осы құқықтар тобына экономикалық және әлеуметтік сипаттағы жинақталған проблемаларға, өзге де факторларға байланысты тиісті көңіл бөлінбеді. Әрине, мәдени құқықтар адамның және азаматтың басқа конституциялық құқықтары мен бостандықтарымен бірлікте қарастырылуы керек, өйткені құқықтар жүйелі, жан-жақты, өзара іс-қимыл кезінде жүзеге асырылған кезде толыққанды жүзеге асырылады. Алайда, демократиялық және әлеуметтік мемлекетте құқықтардың кез-келген тобын, оның ішінде мәдени құқықтарды ескермеу, олардың маңыздылығын төмендету қажет емес.

Мәдени құқықтарды теориялық тұрғыдан түсіну мәселесі мемлекет пен құқықтың

9 Рекомендация, касающаяся наиболее эффективных мер обеспечения общедоступности музеев (14 февраля 1960 года) // <https://docs.cntd.ru/document/901756979> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

10 Рекомендация о сохранении фольклора от 15 ноября 1989 года // <https://docs.cntd.ru/document/902084650> (жүзінген күн 30.01.2023 ж.)

конституциялық құқық ғылымында да, мемлекет және құқық теориясы мен тарихында да зерттеу тақырыбына айналады. Бұл құқықтар мен бостандықтар адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының Конституцияда және заңда, басқа актілерде белгіленген ерекше және салыстырмалы түрде тәуелсіз тобы, адамның мәдени және ғылыми өмір саласындағы өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктері, сондай-ақ мемлекет кепілдік берген әркімнің әлеуметтік-мәдени игіліктердің бүкіл кешенін еркін

пайдалану құқығы ретінде қарастырылуы керек.

Жеке тұлғаның мәдени құқықтарын іске асырудағы басты міндет - тұтастай алғанда адам құқықтарын терең және жалпыға бірдей құрметтеуді қамтамасыз ету. Сондықтан құқықтардың осы тобының мемлекеттік және өзге де кепілдіктерінің деңгейін арттыру - Қазақстан мемлекетінің, оның жұртшылығының, азаматтарының өзекті және басты міндеті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ростовщиков И.В. *Обеспечение прав и свобод личности в СССР: вопросы теории.* Саратов: Изд-во Саратовского гос. ун-та, 1988. – 120 с.
2. Гойман В.И. *Механизм обеспечения реализации законов в современных условиях // Государство и право.* - 1991. - № 12. - С. 12-13.
3. Ивакина Д.С. *Конституционные права и свободы граждан Российской Федерации в области культуры: монография.* – Старый Оскол: ТНТ, 2020. – 208 с.
4. Белянская О.В. *Механизм непосредственной реализации прав и свобод личности: дис. ... канд. юрид. наук.* - Тамбов, 2003. – 182 с.
5. Плотникова И.Н. *Конституционное право человека и гражданина на предпринимательскую деятельность в России: монография / под ред. В.Т. Кабышева.* – Саратов: Саратовская государственная академия права, 2004. – 191 с.

REFERENCES

1. Rostovshchikov I.V. *Obespecheniye prav i svobod lichnosti v SSSR: voprosy teorii.* Saratov: Izd-vo Saratovskogo gos. un-ta, 1988. – S. 117.
2. Goyman V.I. *Mekhanizm obespecheniya realizatsii zakonov v sovremennykh usloviyakh // Gosudarstvo i pravo.* - 1991. - № 12. - S. 12-13.
3. Ivakina D.S. *Konstitucionnye prava i svobody grazhdan Rossijskoj Federacii v oblasti kul'tury: monografija.* – Staryj Oskol: TNT, 2020. – 208 s.
4. Belyanskaya O.V. *Mekhanizm neposredstvennoy realizatsii prav i svobod lichnosti: dis. ... kand. yurid. nauk.* - Tambov, 2003. – 182 s.
5. Plotnikova I.N. *Konstitutsionnoye pravo cheloveka i grazhdanina na predprinimatel'skuyu deyatel'nost' v Rossii: monografiya / pod red. V.T. Kabysheva.* – Saratov: Saratovskaya gosudarstvennaya akademiya prava, 2004. – 191 s.

ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Майшекина Эльдана Советовна¹

Заведующая кафедрой государственно-правовых дисциплин, Alikhan Bokeikhan University, г. Семей, Республика Казахстан, доктор PhD; e-mail: eldana_18@mail.ru.

Абдрахманов Медет Каучерханович

Докторант Alikhan Bokeikhan University, г. Семей, Республика Казахстан; e-mail: medet-abdrahmanov@mail.ru

Душечкина Елена Владимировна

Директор ТОО «Юридической клиники Alikhan Bokeikhan University», г. Семей, Республика Казахстан, магистр права, e-mail: LenaH14@mail.ru

Аннотация. Местное самоуправление представляет собой фундамент национальной государственности. Именно на локальном уровне могут быть успешно решены многие задачи социально-экономического профиля и созданы реальные условия для обеспечения устойчивого роста и благосостояния населения. Будучи социальным государством, Республика Казахстан обладает оригинальным опытом становления и развития системы муниципального управления, построенной на значительном влиянии народного представительства. Анализ особенностей ее становления, результаты которого отражены в тексте статьи, содержит новые научные знания, имеющие перспективу практической апробации при совершенствовании законодательства об основах местного самоуправления. Сравнительно-доктринальные позиции, высказанные в казахстанской и зарубежной юридической печати, удалось выявить наличие общих проблем в организации и деятельности органов местного самоуправления в различных государствах. Цель проведенного исследования заключалась в том, чтобы сформировать комплекс научно обоснованных рекомендаций, характеризующих направления развития правового обеспечения функционирования местного самоуправления. Используя результаты, полученные экспериментальным путем, изучив состояние судебной практики, отражающей качество местного самоуправления в Республике Казахстан, а также совокупность традиционных общенаучных и частно-научных методов, авторы пришли к выводу о возможности – в условиях конвергенции национальных правовых систем – создания общей концепции организации местного самоуправления, обладающей доверием граждан и основанной на демократической выборной форме комплектования. В правовом государстве, все сущностные признаки которого закреплены в Конституции Республики Казахстан и реализованы в деятельности органов государственной власти, именно такая модель местного самоуправления приобретает максимальную эффективность.

Ключевые слова: правовое государство; государственная власть; местное самоуправление; выборы; народное представительство.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Эльдана Советовна Майшекина

Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Alikhan Bokeikhan University, Семей қ., Қазақстан Республикасы, докторPhD; e-mail: eldana_18@mail.ru

Медет Каучерханович Абдрахманов

«Alikhan Bokeikhan University» докторанты, Семей қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: medet-abdrahmanov@mail.ru

Елена Владимировна Душечкина

«Alikhan Bokeikhan University Заң клиникасы» ЖШС директоры, Семей қ., Қазақстан Республикасы, құқықмагистрі, e-mail: LenaH14@mail.ru

Аннотация. Жергілікті мемлекеттік өзін-өзі басқару ұлттық мемлекеттіліктің негізін құрайды. Жергілікті деңгейде әлеуметтік-экономикалық көптеген міндеттері тиімді шешіп, халықтың тұрақты өсуімен әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін нақты жағдайлар жасалуы мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы халық өкілдігінің маңызы әлеуметтік мемлекет құра отырудағы елеулі ықпалына негізделген муниципалды басқару жүйесін қалыптастыру мен дамытудың өзіндік тәжірибесіне ие. Мақалда келтірілген құқықтық талдау және шешімдер жергілікті өзін өзі басқару заңнамасын жетілдіруге жол ашады. Қазақстандық және шет елдік ғалымдардың заң басылымдарыдағы доктриналық көз-қарастарын талдау арқылы мемлекеттік өзін-өзі басқару қызметіндегі мәселелер анықталды. Жұмыстың мақсаты кешенді зерттеулерді біріктіре отырып, жергілікті дамытудағы ғылыми негіздемеге келу. Сонымен қатар, сот тәжірибесін зерттей келе жергілікті өзін-өзі басқару мәселесі бойынша ұлттық құқықтық жүйелерді біріктере отырып, сайлау жүйесін арттыру арқылы жалпыға ортақ адамдардың билікке сенімділігін арттыру тұжырымдамасын қалыптастыру. Жергілікті мемлекеттік өзін-өзі басқару қызметінің тиімділігін арттыру үлгісі ретінде, Қазақстан Республикасы Конституциясында құқықтық мемлекеттің белгілері жүзеге асқан.

Түйінді сөздер: құқықтық мемлекет; мемлекеттік билік; жергілікті басқару; сайлау; халықтық өкілдік.

LEGAL ANALYSIS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Maishekina Eldana Sovetovna

Head of the Department of State and Legal Disciplines, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Republic of Kazakhstan, PhD; e-mail: eldana_18@mail.ru

Abdrakhmanov Medet Kaucherhanovich

Doctoral student of Alikhan Bokeikhan University, Semey, Republic of Kazakhstan; e-mail: medet-abdrahmanov@mail.ru

Dushechkina Elena Vladimirovna

*Director of Alikhan Bokeikhan University Law Clinic LLP, Semey, Republic of Kazakhstan,
Master of Law, e-mail: LenaH14@mail.ru*

Abstract. *Local self-government is the foundation of national statehood. It is at the local level that many socio-economic tasks can be successfully solved and real conditions created to ensure sustainable growth and well-being of the population. Being a social state, the Republic of Kazakhstan has an original experience in the formation and development of a municipal government system built on the significant influence of the people's representation. The analysis of the peculiarities of its formation, the results of which are reflected in the text of the article, contains new scientific knowledge that has the prospect of practical approbation in improving legislation on the basics of local self-government. Comparing the doctrinal positions expressed in the Kazakh and foreign legal press, it was possible to identify the presence of common problems in the organization and activities of local self-government bodies in various states. The purpose of the study was to form a set of scientifically based recommendations characterizing the directions of development of legal support for the functioning of local self-government. Using the results obtained experimentally, having studied the state of judicial practice reflecting the quality of local self-government in the Republic of Kazakhstan, as well as a set of traditional general scientific and private scientific methods, the authors came to the conclusion that it is possible – in the conditions of convergence of national legal systems - to create a general concept of the organization of local self-government that has the trust of citizens and is based on a democratic elective form of recruitment. In a state governed by the rule of law, all the essential features of which are enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan and implemented in the activities of state authorities, it is this model of local self-government that acquires maximum efficiency.*

Key words: *the rule of law; state power; local self-government; elections; people's representation.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_22

Введение

Исследование особенностей формирования и развития в Республике Казахстан местного самоуправления было бы недостаточно полным в отсутствие краткого исторического анализа. В этой связи авторами предпринята попытка обобщить результаты эволюции местного самоуправления, охарактеризовав различные ее периоды. Традиционно в постсоветской историографии используется прием, который охватывает советский и современный периоды, каждый из которых представляет самостоятельный интерес для исследования. В Республике Казахстан наиболее выраженные демократические черты система органов местного самоуправления приобрела после провозглашения государственного суверенитета. В современный период, когда в основе проведенных государственно-правовых преобразований оказались интересы многонационального народа Казахстана, изменились сами принципы организации местного самоуправления, его роль в жизни общества и обеспечении безопасного и благополучного состояния граждан. Однако при формирова-

нии органов местного самоуправления оказались востребованными историко-правовые традиции.

Материалы и методы

Вместе с тем, проблемное поле настоящего исследования не могло бы получить серьезного научного осмысления в отсутствие использования формально-логического метода, посредством которого становится возможным выявить генезис, детерминацию и развитие основных элементов механизма местного самоуправления в Республике Казахстан.

Посредством совокупности иных признанных общенаучных методов авторами проведена оценка эффективности формирования и деятельности органов местного самоуправления в Республике Казахстан. В целях обеспечения ее полноты и достоверности были использованы экспериментальные методики, среди которых: мониторинг информации, характеризующей демократический и свободный избирательный процесс, сопровождающий комплектование численного состава органов местного само-

управления; наблюдения, отражающее результаты рассмотрения судами Республики Казахстан соответствующих требований и иных материалов с участием органов местного самоуправления. Использование данных за пятилетний период (2017-2021 годы) гарантирует репрезентативность сформированных выборок и достоверность полученных результатов.

Обсуждение и результаты

Приоритет интересов казахского народа при признании верховенства прав и политического плюрализма стал основой новой суверенной модели органов местного самоуправления в Республике Казахстан. Такая основа имеет историческую связь, прерванную в советский период [1, с.171], но успешно восстановленную после провозглашения независимости в 1991 г.

С обретением государственного суверенитета конституционно-правовые установления Республики Казахстан неизменно содержали положения об органах местного самоуправления, развитие которого в условиях новой реальности стало важнейшей задачей. Основы развития местного самоуправления в Казахстане были заложены Законом от 15 февраля 1991 г. «О местном самоуправлении и местных советах народных депутатов Казахской ССР». Однако он содержал нормы, отражавшие вертикальную иерархию представительных органов, что существенно понижало независимость их деятельности. Если в местных исполнительных органах наличие единоначалия отражает вертикальное взаимодействие с более высокими уровнями государственного управления и способствует единообразной реализации государственных программ, то представительные органы в условиях вертикальной подотчетности функционировать не могут, поскольку создаются в результате акта народовластия на выборах. Деятельность советских органов была приостановлена в 1992 г., когда в связи с наступлением переходного периода, вызванного прекращением существования СССР, местное самоуправление было фактически заменено единоначальными местными администрациями, подчинявшимися напрямую президенту Республики Казахстан. Отчасти это способствовало стабильному и быстрому проведению базовых экономических реформ, осуществлявшихся централизованно и целенаправленно.

В силу ст. 90 Конституции РК 1993 г.

местные представительные и исполнительные органы учреждались с учетом административно-территориального деления государства для решения вопросов местного значения. При этом было предусмотрено, что местные представительные органы избираются населением сроком на пять лет, тогда как комплектование состава местных исполнительных органов осуществлялось посредством назначения. В соответствии с конституционными нормами была выстроена определенная иерархия местных исполнительных органов, и частично их вертикаль замыкалась непосредственно на Президенте республики. Это означало, что их решения, если они противоречат действующему законодательству, могут быть отменены как в судебном, так и в административном порядке. Напротив, решения местных представительных органов могли отменяться только в судебном порядке или ином порядке, установленном законом. Конституционные нормы в этой части носили во многом бланкетный характер, ориентируя правоприменителей на будущие нормотворческие решения. Однако при этом конституционно-правовая конструкция органов местного самоуправления была в большей степени ориентирована на относительную полноту именно представительной власти. Такая относительность проистекала вследствие ограничения полномочий последней вопросами местного значения, а также ее взаимосвязью с парламентом – Верховным Советом РК, – который был уполномочен на их досрочное прекращение.

Разработанная модель перераспределения полномочий органов местного самоуправления может быть названа «переходной»: отчасти при ее создании использовалась структура советского государственного управления, но кроме того, была усилена независимость именно выборных органов, хотя бы и ограниченных в масштабе своей деятельности только вопросами местного значения. Закон Республики Казахстан от 10 декабря 1993 г. «О местных представительных и исполнительных органах Республики Казахстан» завершил децентрализацию местного самоуправления, прямо закрепив, что маслихаты не связаны отношениями соподчиненности и по вертикали (ст. 3). Тем не менее, поскольку административно-территориальное деление Казахстана оставалось многоступенчатым, существование вышестоящих маслихатов было необходимым (например, с учетом структур областей и районов).

И маслихаты, и местные администрации (исполнительные органы) отвечали за обеспечение комплексного социально-экономического развития территории, но при этом местная администрация была подконтрольна маслихату. Таким образом, децентрализация местного самоуправления и подконтрольность исполнительных органов представительным способствовали разделению их функций и частично оптимизировали локальное управление в кризисный период.

После принятия в 1995 г. действующей Конституции Республики Казахстан эта модель получила новые черты. При сохранении на местном уровне элементов представительной и исполнительной власти был создан и впоследствии усовершенствован четкий баланс между ними. Самостоятельность органов местного самоуправления в пределах предоставленных им законом полномочий получила конституционные гарантии (п. 4 ст. 89 Конституции РК). Был закреплен принцип осуществления местного самоуправления непосредственно населением как посредством выборов, так и через выборные органы. Маслихаты (местные представительные органы) получили право осуществлять с учетом общегосударственных интересов меры, необходимые для реализации воли населения. При этом п. 4 ст. 86 Конституции РК прямо устанавливала их распорядительные и контролирующие функции, в силу которых маслихаты могли принимать активное участие в планировании социально-экономического развития территории и реализации иной деятельности по обеспечению законных интересов ее жителей. Местные исполнительные органы по-прежнему составляли вертикаль, в структуре которой практиковалось назначение их глав (акимов) вышестоящими руководителями, включая главу государства. При этом Президент РК имел право освобождать акимов от должности. Решения маслихатов могли быть отменены только в судебном порядке, тогда как решения и распоряжения акимов также и в порядке вертикальной подчиненности (вышестоящим акимом, правительством). Пределы действия названных правовых актов ограничивались территорией соответствующих административно-территориальных единиц. Взаимосвязь между маслихатами и местными исполнительными органами

имела место и в части распределения бюджетных средств: соответствующие проекты решений могли выноситься на голосование только после получения положительного заключения акима. Из этого можно заключить, что коллективные решения, принимаемые маслихатами, избираемыми населением, обладали меньшей степенью самостоятельности, поскольку фактически согласовывались. В то же время, степень осуществления контроля за деятельностью маслихатов была меньшей. Маслихаты также наделялись полномочием по выражению вотума недоверия акиму, причем в 2007 г. доля депутатов, по инициативе которых такой вопрос мог быть рассмотрен, уменьшилась с двух третей до одной пятой. Из этого можно заключить, что конституционно-правовой статус выборного органа – маслихата изначально ориентировался на определенное сдерживание исполнительных органов, руководители которых обладали правом принятия единоличных решений. Это представляется важным доказательством приоритета выборного коллективного органа, формируемого непосредственно населением, над частью вертикали власти, которой являлись местные исполнительные органы. Депутаты всегда должны быть на связи с избирателями и непосредственно привлекать их к осуществлению контроля за своей деятельностью, который будет заключаться в проведении встреч на которых они будут давать полный отчет о своей работе по осуществлению различных государственных программ, предоставлять информацию по исполнению местного бюджета, консультироваться по вопросам планирования своей деятельности [2, с. 249].

Казахстан, в отличие от ряда сопредельных государств, избежал социальных конфликтов и боевых действий, что стало условием для формирования и поддержания гражданского согласия. В 2001 г. был принят Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан»², установивший схему управления административно-территориальными единицами и раскрывший конституционные положения о формировании и компетенции органов местного самоуправления. Он сохранил определенную преемственность с ранее действовавшими нормативными правовыми актами и создал единую базу для последующей

² Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148-III «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021546 (дата обращения: 22.11.2022)

разработки стратегических приоритетов, решение которых начинается с локального уровня управления.

Государство должно оставаться гарантом баланса между защитой общего блага и защитой индивидуальных прав людей, причем вторые, кроме того, включены в первую. Это, в частности, предполагает, что оно позиционирует себя как ориентир, который решительно подтвердит ценности, лежащие в основе социального диалога [3, с. 36].

Ключевые институты государственного и муниципального управления обладают рядом устойчивых связей, уже выступавших предметом научного исследования [4, с. 8]. В развитие высказанных суждений можно утверждать, что принцип делегирования полномочий, универсальный для организации местного самоуправления, оказался востребованным и в Республике Казахстан. При этом, с учетом особенностей государственного механизма и исторических традиций, наиболее перспективным оказался опыт таких стран, как Франция и Россия [5, с. 138]. На основе его обобщения в казахстанскую социальную действительность было гармонично включено сочетание управления и самоуправления на локальном уровне. Основная идея, реализованная в нормах Закона Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан», состояла в том, чтобы обеспечить непосредственное участие населения в управлении делами государства. Именно поэтому решение наиболее важных вопросов местного значения начинается с волеизъявления, высказанного сходом местного сообщества.

На сегодняшний день можно с уверенностью утверждать, что каждый законопослушный гражданин в Казахстане имеет отношение к определению приоритетов локального уровня. Сходу подотчетны акимы и маслихаты, поскольку они обязаны представлять сведения о выполнении возложенных на них функций; кроме того, избираемое сходом собрание местного сообщества согласовывает решения по управлению коммунальной собственности, проект бюджета, проекты отчуждения коммунального имущества (ст. 39-3 Закона Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан»). При этом маслихаты, избираемые населением, не имеют рычагов влияния на сход и собрание местного сообщества. Их компетенция включает широкий перечень

вопросов местного значения (земельные отношения, благоустройство, подготовка и проведение отопительного сезона). Кроме того, они формируют персональный состав акиматов (местных исполнительных органов) по представлению акима. В свою очередь, аким города районного значения, поселка, сельского округа, села избирается населением на прямых выборах. Акимы иных административно-территориальных единиц назначаются на должность с согласия соответствующего маслихата.

Исходя из приведенной схемы взаимоотношений между различными сегментами структуры органов местного самоуправления в Республике Казахстан, можно заключить, что она находится под серьезнейшим влиянием непосредственного волеизъявления жителей административно-территориальных единиц, отражая механизм осуществления реального народовластия. Ни одно звено этого механизма не формируется без непосредственного, осуществляемого в результате свободных выборов, или опосредованного, реализуемого избранными народом представителями, участия жителей страны. В этой части его можно рассматривать в какой-то степени как превосходящий по демократическому потенциалу французскую коммунальную модель, взятую в 2001 г. за основу и адаптированную к казахстанским социально-правовым реалиям. Во Франции коммуны являются основным территориальным образованием, но управляются избираемыми населением муниципальным советом и мэром, т.е. основной акцент сделан на опосредованное народное волеизъявление, выражаемое при комплектовании состава муниципальных советов на свободных выборах. Французский опыт получил в научных исследованиях как позитивные [6, с. 124], так и негативные [7, с. 260] оценки. При этом основные принципы формирования локального уровня управления во Франции сложились еще до принятия действующей Конституции 1958 г. [8, с.109], вследствие чего отчасти они являются определенным анахронизмом. Применительно к казахстанским социально-правовым реалиям необходимо отметить, что в современный период правовое обеспечение локального управления динамично развивается.

Однако роль гражданского общества в участии формировании деятельности органов местного самоуправления остается слабой, одной из приоритетных задач для государства должно явиться повышение

роли гражданского общества в участии в управлении делами государства [9, с. 187].

Необходимо отметить, что исследованный опыт относится к практике организации местного самоуправления в странах англосаксонской и романо-германской правовых семей, а также к постсоциалистическим государствам. При этом их современное устройство может быть как унитарным (Франция, Великобритания, Польша), так и федеративным (Германия, Австралия, США, Канада). Однако общий социальный запрос на децентрализацию местного самоуправления и расширение полномочий, реализуемых на локальном управленческом уровне с учетом потребностей населения, свидетельствует о том, что в условиях конвергенции правовых систем имеется тенденция к определенной унификации местного самоуправления с расширением демократических начал при формировании муниципальных органов и реализации ими функций, направленных на благо населения определенной территории.

Любые цели стратегического характера представляются недостижимым в условиях недостаточного внимания к потребностям населения. Оптимальным рупором для их выражения является реальное народовластие, которое подразумевает усиление роли выборных органов и непосредственного участия граждан в управлении делами государства. Недостатком сформированной в соответствии с Конституцией РК 1995 г. системы организации и деятельности органов местного самоуправления стала концентрация, несмотря на номинальную подконтрольность мажоритарным, в руках акимов большинства полномочий локального характера, что позволило им сосредоточить свою деятельность в направлении усиления собственного влияния. Чтобы преодолеть эту негативную тенденцию, потребовалось изменить концепцию организации местного самоуправления, и в настоящее время Казахстан успешно приспосабливается к новым реалиям, возникшим во взаимосвязи с преобразованиями конструкции взаимоотношений внутри системы органов местного самоуправления.

О повышении качества деятельности органов местного самоуправления в Республике Казахстан свидетельствует и то обстоя-

тельство, что в 2017-2021 гг. существенно сократилась доля судебных исков, предметом которых является законность и обоснованность их действий и решений (в общей структуре рассматриваемых ежегодно судами Казахстана гражданских дел такие иски составляют не более 5%). При этом суды руководствуются правовыми позициями органа конституционного контроля – Конституционного Совета Республики Казахстан, который дал важные разъяснения относительно статуса решений органов местного самоуправления, а также о непрерывном характере их деятельности. Эти разъяснения берутся судами общей юрисдикции за основу при проверке законности и обоснованности действий и решений органов местного самоуправления.

31 мая 2000 г. Конституционный Совет РК дал разъяснение относительно наличия у акимов полномочий по отмене собственных решений и распоряжений³. Признав их наличие, поскольку содержание п. 4 ст. 88 Конституции РК этого не исключала, орган конституционного контроля указал, что отсутствие такой возможности ослабляло бы органы местного самоуправления, лишая их оперативного контроля за изменяющейся обстановкой и не давая шансов самостоятельно устранить допущенную при принятии решения ошибку. Отчасти эта правовая позиция несколько видоизменила судебную практику, поскольку суды получили право принимать решения по спорам с участием органов местного самоуправления на условиях констатации самостоятельного устранения допущенного нарушения закона. При этом за последние четыре года (2019-2021 гг.) казахстанскими судами иски, связанные с обжалованием незаконных действий и решений акимов различных уровней, по существу не рассматривались.

В целом динамика судебной активности, имея тенденцию к спаду, дает основания полагать, что качество муниципального управления в Республике Казахстан повышается.

Заключение

18 августа 2021 г. Указом Президента Республики Казахстан утверждена Концепция развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 г. за № 639⁴. в ее тексте обобщены результаты реализации

³ Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан. Об официальном толковании пункта 4 статьи 88 Конституции Республики Казахстан: утв. 31 мая 2000 года, № 3/2// ИС Институт законодательства и правовой информации. - 2017, апрель – 17.

⁴ Указ Президента Республики Казахстан от 18 августа 2021 года № 639. Об утверждении Концепции развития

предыдущего стратегического документа и констатируется, что в 2013-2020 гг. в Казахстане сформирована и развивается собственная модель местного самоуправления, основанная на участии граждан в решении вопросов местного значения непосредственно или через выборные органы.

Одним из положительных результатов вовлечения граждан в обсуждение социально значимых территориальных проблем стала поэтапная передача полномочий по формированию бюджета (в том числе, права расходования налоговых поступлений, уплаченных жителями поселений).

Среди стратегических мероприятий в Концепции обозначены:

- дальнейшее поэтапное разграничение полномочий органов местного государственного управления и местного самоуправления;

- дополнение полномочий органов местного самоуправления (рассмотрение дел об административных правонарушениях в сфере благоустройства, профилактика домашнего насилия, оказание отдельных видов государственных услуг, выставочно-ярмарочная деятельность, организация раздельного сбора коммунальных отходов);

- планируемое вовлечение населения в деятельность органов местного самоуправления (повышение правовой грамотности, создание электронных порталов для упрощения взаимодействия, организация центров общественно-культурной деятельности для упрощения общения).

Кроме того, предполагается усиление

выборных начал при формировании органов местного самоуправления в сельских округах: с 2024 г. будут проводиться прямые выборы акимов сельских округов, а также кенесов (собраний местного сообщества, низового уровня самоуправления).

Из приведенных концептуальных идей можно заключить, что основным приоритетом при совершенствовании местного самоуправления в Казахстане будет дальнейшая его децентрализация с повышением участия населения в формировании представительных институтов. Такой подход позволит не только включать в состав органов местного самоуправления жителей территорий, пользующихся авторитетом и доверием граждан, но и осуществлять рациональное использование бюджетных ассигнований в соответствии с целевым назначением, предполагающим их освоение на нужды территории или поселения.

В перспективе к 2025 г. на всей территории Казахстана будет сформирована единая децентрализованная модель местного самоуправления, оснащенная системой сдержек и противовесов и в значительной степени связанная от прямого волеизъявления народа, поскольку и представительные, и отчасти исполнительные органы местного самоуправления будут избираться населением. Сближение населения и локального уровня управления – это общемировой тренд, который упрощает взаимодействие между ними и способствует повышению качества жизни, безопасности, свободной коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чжэн Нань. Движение «Алаш» – значение и влияние // *Журнал Социально-политические науки*. – 2017. - №2. - С. 169-171.
2. Немеребаева А.М. Маслихат как представительные органы и их роль в осуществлении прав граждан на участие в управлении делами государства // *Вестник Института законодательства и правовой информации РК*. - 2021. - №1 (64). - С. 244-251.
3. Бопина-Омарова И. Особенности взаимодействия государственных органов и населения // *Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет халықаралық ғылыми-талдау журналы*. - 2022. - №2 (81). - С. 33-44.
4. Кузнецова Е., Безвиконная Е. *Актуальные проблемы государственного и местного управления: Монография.* - Москва: Изд. / Anchor Academic Publishing, 2018. – 305 с.
5. Садырбаев Е.А. *Современные тенденции в развитии местного самоуправления в Республике Казахстан* // *Вестник Карагандинского государственного университета*. -2017. - №4(88). - С. 138-144.
6. Emmanuelle Negrier. *The Changing Role of French Local Government* // *West European Politics*. – 1999. - №4 (22): - 120-140 p.

7. Olivier Borraz. *Reforming Local Government in France: The Case of Two Communautés Urbains, Administrative TheoryPraxis // Sciences de l'Homme et Société.* –1999. -№3.- С.252-264.

8. Brian Chapman. *French Local Government // The American Political Science Review.* - 1956. - № 4. - С. 108-110.

9. Абдрахманов М.К., Майшекина Э.С., Смоилов С.Ж. Жергілікті бюджеттің құқықтық қалыптасуының өзін-өзі басқару органдарындағы маңызы // Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының «Хабаршы» журналы. – 2022. - №2(76). - С. 183-189.

REFERENCES

1. Chzhjen Nan'. *Dvizhenie «Alash» – znachenie i vlijanie//Zhurnal Social'no-politicheskie nauki.*– 2017. -№2.-S.169-171.

2. A.M. Nemerebaeva *Maslihat kak predstavitel'nye organy i ih rol' v osushhestvlenii prav grazhdan na uchastie v upravlenii delami gosudarstva //Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK.*- 2021. - №1 (64). - S. 244-251.

3. I. Bopina- Omarova *Osobennosti vzaimodejstvija gosudarstvennyh organov i naselenija // Memlekettik basqaru zhәне memlekettik qyzmet halyqaralyq zylymi- taldau zhurnaly.*-2022.-№2 (81).- S. 33-44.

4. Kuznecova E., Bezikonnaja E. *Aktual'nye problemy gosudarstvennogo i mestnogo upravlenija: Monografija.*- Moskva: Izd. / Anchor Academic Publishing, 2018. –305 s.

5. Sadyrbaev E.A. *Sovremennye tendencii v razvitii mestnogo samoupravlenija v Respublike Kazahstan //Vestnik Karagandinskogo gosudarstvennogo universiteta.* -2017.- №4(88).- S.138-144.

6. Emmanuelle Negrier. *The Changing Role of French Local Government //West European Politics.* – 1999. -№4 (22) :- 120-140p.

7. Olivier Borraz. *Reforming Local Government in France: The Case of Two Communautés Urbains, Administrative TheoryPraxis// Sciences de l'Homme et Société.* –1999. -№3.- S.252-264.

8. Brian Chapman. *French Local Government // The American Political Science Review.*-1956.- № 4.- S.108-110.

9. Abdrahmanov M.K., Majshekina Je.S., Smoilov S.Zh. *Zhergilikti bjudzhettiң құқықтық қалыптасуының өзін-өзі басқару органдарындағы маңызы // Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының «Хабаршы» zhurnaly.* – 2022.- №2(76).- S.183-189.

УДК: 347.211

АКАДЕМИЯЛЫҚ ҰТҚЫРЛЫҚТЫҢ ЖЕРГІЛІКТІ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫНА ЫҚПАЛЫ: САЯСИ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бақыт Өмірханұлы Алтынбасов¹

Құқық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторанты, Бристоль Университеті, Ұлыбритания, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, e-mail: altynbasov@yandex.ru

Әйгерім Рақымғалиқызы Баянбаева

Құқық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторанты, Бристоль Университеті, Ұлыбритания, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: di18366@bristol.ac.uk

Аннотация. Қазақстанның жоғары білім саласындағы ұлттық даму стратегиясы негізінен жоғары білімді интернационализациялау және әлемдік білім кеңістігіне шығуға бағытталған. Осы орайда студенттер мен оқытушылардың академиялық ұтқырлығы мемлекет пен жоғары оқу орындары тарапынан кеңінен қолдау тауып отыр. Бұл мақалада академиялық ұтқырлықтың жергілікті туризмге қаншалықты ықпалы бар екені туралы талданды. Мемлекеттің туризм және жоғары білім саласындағы негізгі құжаттары мен қолданыстағы заңнамасына талдау жасалды. Сондай-ақ, туризм және жоғары білім саласындағы халықаралық ұйымдар мен үкіметтік емес ұйымдардың есептері, эксперттердің арнайы баяндамалары, ғалымдардың зерттеу жұмыстарының нәтижелері зерттеу жұмысына негіз болды. Зерттеу нәтижесінде жергілікті туризмді дамытуға мемлекет тарапынан қолдау көрсетіліп, құқықтық тұрғыдан мүмкіндіктер жасалып отырғаны көрсетілді. Қазақстан Республикасының Үкіметі ұсынған басым бағыттар бойынша арнайы экономикалық аймақтарды бекіту еліміздің жекелеген өңірлерінде академиялық ұтқырлықты күшейту арқылы жергілікті туризмді дамытуға мүмкіндік деп табылды. Еліміздің жекелеген өңірлерінде халықаралық университеттік кампустарды құру туризмнің дамуында маңызды рөл атқарады деген болжам жасалды. Нәтижесінде, Қазақстанның өңірлеріндегі туристік және тарихи ескерткіштер, табиғи қорықтар дамытылып, өңірлердің экономикасы мен халықтың әлеуметтік, білім және мәдени жағдайы дұрысталады деген ұсыныстар жасалды. Бұл тұжырымдардың негізінде Қазақстан Республикасының туризм және жоғары білім саласындағы негізгі стратегиясы мен заңнамасы дұрыс қалыптасып жатқанын көрсетіп отыр. Алайда, заңнама мен мемлекеттің саясатын жүзеге асыруда атқарушы билік пен жоғары оқу орындары тарапынан белсенді әрекеттер талап етілетінін көрсетіп отыр. Сонымен қатар, бұл жұмыстың нәтижелері осы тақырыптың төңірегінде зерттеу жасайтын ізденушілерге негіз болады деген ой бар.

Ключевые слова: туризм, заңнама, академиялық ұтқырлық, университет кампустар, Қазақстан.

ВЛИЯНИЕ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ НА РАЗВИТИЕ МЕСТНОГО ТУРИЗМА: ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Бахыт Омирханович Алтынбасов

Докторант факультета права и социальных наук Бристольского университета, Великобритания, кандидат юридических наук, доцент, e-mail: altynbasov@yandex.ru

Айгерим Рақымғалиевна Баянбаева

Докторант факультета права и социальных наук Бристольского университета, Великобритания, Магистр права, e-mail: di18366@bristol.ac.uk

¹ Хат-хабарларға арналаган автор

Аннотация. Национальная стратегия развития Казахстана в сфере высшего образования направлена на интернационализацию высшего образования и вхождение в мировое образовательное пространство. В связи с этим академическая мобильность студентов и преподавателей широко поддерживается государством и высшими учебными заведениями. В данной статье анализируется влияние академической мобильности на развитие местного туризма. Проведен анализ основных стратегических документов и действующего законодательства в сфере туризма и высшего образования. Также в основу научно-исследовательской работы легли отчеты международных организаций и неправительственных организаций в сфере туризма и высшего образования, специальные доклады экспертов, результаты научно-исследовательской работы ученых. В результате исследования было показано, что развитие местного туризма поддерживается государством и создаются правовые основы. Установлено, что утверждение специальных экономических зон по приоритетным направлениям, предложенным Правительством Республики Казахстан, является возможностью развития местного туризма за счет усиления академической мобильности в отдельных регионах страны. Показано, что создание международных университетских городков в некоторых регионах страны сыграет важную роль в развитии туризма. В результате были внесены предложения по развитию туристско-исторических памятников, природных заповедников в регионах Казахстана, улучшению экономики регионов и социально-образовательного и культурного положения населения. На основании этих выводов показано, что основная стратегия и законодательство Республики Казахстан в сфере туризма и высшего образования формируются правильно. Однако, требуются активные действия со стороны исполнительной власти и высших учебных заведений в реализации законодательства и государственной политики. Кроме того, предполагается, что результаты этой работы послужат основой для исследователей, которые проводят исследования по этой теме.

Түйін сөздер: туризм, законодательство, академическая мобильность, университетские городки, Казахстан.

IMPACT OF ACADEMIC MOBILITY ON THE DEVELOPMENT OF LOCAL TOURISM: POLITICAL AND LEGAL ASPECTS

Bakhyt Omirkhanovich Altynbasov

Doctoral student of the Faculty of Law and Social Sciences, University of Bristol, UK, PhD in Law, Associate Professor; e-mail: altynbasov@yandex.ru

Aigerim Rakymgalievna Bayanbayeva

Doctoral student in the Faculty of Law and Social Sciences, University of Bristol, UK, LL.M, e-mail: di18366@bristol.ac.uk

Abstract. The national development strategy of Kazakhstan in higher education is aimed at the internationalization of higher education and entry into the global educational space. In this regard, the academic mobility of students and academic staff is widely supported by the state and higher education institutions. This article analyses the impact of academic mobility on local tourism. The analysis of the main strategic documents and the current legislation in the field of tourism and higher education was carried out. Also, the basis of the research work was the reports of international organizations and non-governmental organizations in the field of tourism and higher education, special reports of experts, and the results of the research work of scientists. As a result of the study, it was shown that the development of local tourism is supported by the state and legal opportunities are created. It has been established that the approval of special economic zones in priority areas proposed by the government of the Republic of Kazakhstan is an opportunity for the development of local tourism by strengthening academic mobility in certain

regions of the country. It was assumed that the creation of international campuses in some regions of the country would play an important role in the development of tourism. As a result, proposals were made to develop tourist and historical monuments, and nature reserves in the regions of Kazakhstan, and improve the economy of the regions and the socio-educational and cultural status of the population. Based on these findings, it is shown that the main strategy and legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of tourism and higher education are formed correctly. However, it shows that active actions are required on the part of the executive authorities and higher education institutions in the implementation of legislation and state policy. In addition, it is expected that the results of this work will serve as a basis for researchers who conduct research on this topic.

Keywords: *tourism, legislation, academic mobility, university campuses, Kazakhstan.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_31

Кіріспе

Туризм индустриясы жаһандануға байланысты әлемдік экономиканың ең жылдам дамып келе жатқан секторларының бірі болып табылады². Қазақстан дамушы мемлекет ретінде де Орталық Азия елдері арасында туризм бойынша көшбасшы болып, әлемдік деңгейге шығуды мақсат етіп отыр. Үкімет кейбір облыстар мен қалаларды басым туристік бағыт ретінде анықтап, енді халықаралық және ұлттық туристер санын арттыруды көздеп отыр³. Бұл мақала Мемлекеттік бағдарлама мен басқа да құқықтық актілерді талдау арқылы Қазақстанның академиялық туризмдегі мемлекеттік саясатын анықтауға талпыныс болып табылады. Жаңа бизнес инвестициялары үшін туристік индустрияның тартымдылығын арттыру үшін үкімет қандай қадамдар жасап жатқанын анықтау көзделіп отыр. Басым инвестициялық жобаларға инвестициялық преференциялар беру және еліміздің жекелеген аймақтарында қызметтің басым түрлеріне арнайы экономикалық аймақ режимін енгізу туризм саласына қалай әсер етуі мүмкін екені қарастырылады. Сондай-ақ, академиялық ұтқырлық пен халықаралық университеттік кампусстар мен әлемдік деңгейдегі университеттердің филиалдарын ашудың академиялық туризмді дамытуға әсерін анықтау көзделеді. Дегенмен, халықаралық ұйымдардың сарапшылары мен туризмді зерттеушілер атап өткендей, бұл тақырыпқа бірнеше зерттеулер жүргізілді, олар әдебиеттерге шолу бөлімінде бөлек талданады. Сондықтан да, соңғы жылдардағы әдебиеттерге шолу жасалып, осы салада қабылданған халықаралық актілер мен ұлттық құжаттар талданады. Осы

талдау негізінде академиялық туризмді дамытудың негізгі мәселелерін анықтап, жекелеген тұжырымдар ұсынылады.

Ғылыми материалдар мен әдістер

Бүгінгі таңда туризм саласының ауқымы кеңейіп, әлемдік деңгейде маңызды табыс көзіне айналды [1]. Туризм индустриясы қонақжайлылық, көлік пен көлікті жалға беру қызметтері сияқты демалыс қызметтерін қамтитын кең сала болып табылады. Олардың ішінде білім беру туризмі көптеген елдерде өзіндік артықшылықтары бар жылдам дамып келе жатқан туризм секторларының бірі ретінде саналады [2]. Жалпы алғанда, білім беру туризміне ересектерге арналған турлар, халықаралық және отандық университеттер мен мектеп оқушыларының саяхаттары, соның ішінде тіл мектептері, мектеп экскурсиялары және екі жақты алмасу бағдарламалары жатады [3]. Білім беру туризміне үш негізгі ерекшелік тән: саяхаттың білім беруге бағытталуы, оқу стилінің тәжірибелік болуы және оқу бағдарламасы төңірегінде ұйымдастырылуы [4]. Демек, мұнда сапардың білім алумен байланысты болғаны анық көрінеді.

Зерттеу құжаттық талдау әдісі арқылы жүргізілді. Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына, «Білім туралы» Заңға және «Арнайы экономикалық аймақ туралы» Заңға «Әділет» нормативтік құқықтық актілерінің мемлекеттік онлайн дерекқоры арқылы қол жеткізілді. Қосымша деректер мен жарияланымдар интернет көздері мен халықаралық ұйымдар мен мемлекеттік органдардың ресми сайт-

² WTTC. (2021). *Travel & Tourism Economic Impact – World Travel & Tourism Council (WTTC)*. In *Travel & Tourism Economic Impact*. Available at: [https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Global%](https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Global%20Economic%20Impact%202021.pdf)

³ Мемлекеттік бағдарлама. (2019). *Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>

тарынан алынды. «Туризм» және «академиялық туризм» анықтамаларын анықтауда деректердің триангуляциясын қамтамасыз ету үшін БҰҰ сарапшыларының ресми баяндамалары және Қазақстанның «Білім туралы» Заңы талданды. Жиналған мәліметтер тақырыптық талдау әдісімен талданды. Браун мен Кларктың пікіріне сәйкес, тақырыптық кодтау сенімділігі тәсілінде «зерттеушінің субъективтілігі кодтау сенімділігіне әлеуетті қауіп төндіретін «бағалау» ретінде тұжырымдалады» [5, б.39]. Зерттеуде біржақтылыққа жол бермеу үшін бірнеше зерттеушілер Мемлекеттік бағдарлама мен басқа да құжаттарды талдауға қатысты.

Ғылыми нәтижелер және талқылау

Қазақстанның туризм саласындағы мемлекеттік басымдықтары

Әдебиеттерге шолу бөлімінде айтылғандай, туризм индустриясы жұмыс орындарын қамтамасыз ететін, экспортты арттыратын және бүкіл әлем бойынша өркендеуді қамтамасыз ететін әлемдегі негізгі салалардың бірі болып табылады⁴. Қытай мен Ресей арасындағы Жібек жолының бойында орналасқан Орталық Азия мемлекеті ретінде Қазақстанның өзіндік туризм индустриясын дамытуға мүмкіндіктері зор. Ежелден бері барлық сауда керуендері Қазақстан аумағы арқылы шығыстан батысқа және керісінше өткен. Бүгінгі таңда Қазақстанның автомобиль және темір жолдары арқылы миллиондаған жолаушылар мен жүктер өтеді, бұл көлік және туристік индустрияның шешуші рөлін көрсетеді. Қазақстан Үкіметі сауда және туризм секторын дамытуға өте мүдделі, сондықтан бірнеше саяси бағдарламаларды іске қосты. Бұл саланы дамытудың негізгі құжаты Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы болып табылады. Мемлекеттік бағдарламаға сәйкес агротуризм, аңшылық және трофей туризмі, экологиялық туризм, этнографиялық туризм, жастар туризмі, медициналық туризм және МІСЕ туризмі туризмнің негізгі басым секторлары ретінде анықталған⁵.

Туризм саласындағы мемлекеттік саясатты егжей-тегжейлі түсіну үшін дамудың негізгі бағыттары мен көрсеткіштерін көр-

сететін Мемлекеттік бағдарламаға талдау жасалды. Бұл құжат ұлттық туристік саясатты және үкімет пен министрліктердің алға қойылған міндеттерді іске асыру бойынша функционалдық міндеттерін көрсетеді. Туризм саласы дамыған елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстан Үкіметі бұл салада жаңа мақсаттар мен міндеттер қойып отыр. Қазақстан Үкіметі 2025 жылға қарай Қазақстан Республикасының жалпы ішкі өніміндегі туризм секторының үлесін кемінде 8%-ға арттыруды көздеп отыр (Мемлекеттік бағдарлама, 2019 ж.). Қазіргі уақытта Қазақстандағы жалпы ЖІӨ-ге жалпы үлес халықаралық ұйымның әдістемесі бойынша 6% құрайды. Осы мақсаттарға жету үшін одан әрі саяси шешімдер қабылданды. Үкімет Қазақстанның ең перспективалы туристік он аймағын анықтады. Мысалы, Алакөл көлі – жылына 2 500 000 турист әлеуеті (ағымдағы ағыны – жылына 772 000 турист), Түркістан қаласындағы тарихи-мәдени туризмді дамыту – жылына 1 500 000 турист әлеуеті (қазіргі ағын – 500 000) және т.б. (Мемлекеттік бағдарлама, 2019 ж.). Бұл бағыттар туризмді дамытудың негізгі бағыттары болып саналады, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі, ерекше өнімдері және нарықты дамыту әлеуеті бар.

Сонымен қатар, Үкімет Ақмола облысындағы «Бурабай» АЭА, Түркістан облысындағы АЭА сияқты еліміздің кейбір өңірлерінде қызметтің басым түрлерін жүзеге асыру үшін арнайы экономикалық аймақ (бұдан әрі – АЭА) режимін енгізді. Заңға сәйкес АЭА Қазақстан Республикасы аумағының нақты белгіленген шекаралары бар, қызметтің басым түрлерін жүзеге асыру кезінде арнайы экономикалық аймақтың ерекше құқықтық режимі әрекет ететін бөлігі болып табылады⁶. АЭА аумағында мынадай жеңілдіктер мен преференциялар қарастырылған: есептелген КТС мөлшерін 100%-ға азайту; жер салығы ставкаларына 0 коэффициентін қолдану; салық базасының 0% ставкасы бойынша мүлік салығын есептеу; жеткізушілер үшін ҚҚС мөлшерлемесі – 0%; жер учаскесін пайдаланғаны үшін төлем – АЭА жұмыс істеу кезеңіне 0 коэффициент; АЭА-ға әкелінетін шикізат пен жабдықты кедендік баж салығынан бо-

4 WTTTC. (2021). *Travel & Tourism Economic Impact – World Travel & Tourism Council (WTTTC)*. In *Travel & Tourism Economic Impact*. Available at: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Global%>

5 Мемлекеттік бағдарлама. (2019). *Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>

6 «Арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар туралы» Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 3 сәуірдегі № 242-VI ҚР Заңы. Мына мекенжайда қолжетімді: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060001233_

сату; жұмыс күшін тартудың оңайлатылған тәртібі («Арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар туралы» Заң, 2019 ж.). Осылайша, біз Қазақстанның туристік саласының дұрыс дамуына мүмкіндік беретін тиісті саяси-нормативтік актілердің бар екенін көріп отырмыз.

Академиялық туризм

Алдыңғы бөлімде туризмнің рөлі талқыланды, енді біз оны халықаралық сарапшылар мен ғалымдардың көзқарастарына негізделген академиялық туризммен байланыстыруға тырысамыз. БҰҰ ДТҰ сарапшыларының пікірінше, «турист» кез келген негізгі мақсатта (іскерлік, демалыс немесе басқа да жеке мақсатта) бір жылдан аз уақытқа өзінің әдеттегі ортасынан тыс негізгі бағытқа түнеуді қамтитын саяхатқа баратын адамды білдіреді⁷. Осы жерде «білім алу және зерттеу» туристік саяхаттың «басқа себептері» болып саналатынын растады. Туризм статистикасы бойынша халықаралық ұсыныстар арасында «келуші» санатында «қысқа курстарға қатысатын және шетелде бір жылдан аспайтын толық білім алатын барлық студенттер» (ДТҰ, 2010, 17-бет) бар. Келесі бір ғалым Эразмус грантының иегерлері туралы зерттеу жүргізді, онда ол бұл студенттердің әдетте шетелде жоғары білім дәрежесі, тіл курстары немесе компанияларда немесе ғылыми-зерттеу институттарында бір жылға дейінгі алғашқы тағылымдамадан өту үшін оқитынын анықтады [6]. Ол мұндай студенттерді халықаралық академиялық туристер деп атайды және олардың қабылдаушы елдерге алатын экономикалық пайдасы кәдімгі туристерге тең. Өйткені студенттер тұрақты туристер сияқты баспананы жалға алады, мәдени орындарға, мұражайларға барады, көлікті пайдаланады, киім-кешек пен тамақ сатып алады және т.б. Басқа ғалымдар халықаралық студенттердің 93%-ы академиялық ұтқырлық аясында саяхаттағанын растағанын анықтады [7]. Сонымен қатар, авторлар қабылдаушы елді таңдаған кезде студенттер оның тарихи-мәдени мұрасы, климаттық және ауа райы жағдайлары, өмір сүру деңгейі мен қауіпсіздік жағдайлары сияқты туристік ерекшеліктерін ескеретінін анықтады. Осылайша, әдебиеттерге шолу көрсеткендей, шетелге баратын студенттер оқуын саяхаттаумен және келген елдегі мәдени және тарихи орындарды танумен то-

лықтай біріктіреді.

Галициядағы (Испания) академиялық туризм бойынша тағы бір зерттеу, Родригес және т.б. ғалымдар академиялық туризмнің экономикалық пайдасы дәстүрлі туризмнен де жоғары екенін анықтады [2]. Олар мұны академиялық туризмнің қоршаған ортаға зиянын тигізбейтіндігімен және білімді ұрпақ өсірудің болашақта орасан зор артықшылықтарға ие болуымен, сонымен қатар студенттер мен ғалымдар арасында халықаралық серіктестік орнатуға көмектесетінімен түсіндіреді. Олар қабылдаушы елге академиялық туризмнің экономикалық әсерін талдады. Галициядағы академиялық туризмнің экономикалық маңызы ең алдымен олардың болу ұзақтығымен анықталды. Егер кәдімгі туристтің орташа болуы 8 күн болса, ал академиялық турист 144 күн болған. Бұл студенттер қарапайым туристерге қарағанда 18 есе көп түн өткізеді, ал олардың орташа шығыны әдеттегі туристерге қарағанда төрт есе көп болды [2]. Сонымен қатар, академиялық туризмнің пайдасы – туризмнің маусымдық түрі емес. Студенттер әдетте тұрақты туристерге және жылдың кез келген уақытына қарағанда ұзағырақ келеді, ал кәдімгі туризм негізінен жазғы маусымға арналған. Осы зерттеу нәтижесінде бұл студенттердің 90%-ға жуығы жақын маңдағы елді мекендер мен қалаларға баратынын анықталды, ал студенттердің 50%-дан астамы оларға туыстары мен достары барғанын растады [2]. Бұл студенттердің сапарларға қосымша шығындарын көрсетеді және жаңа туристердің келуіне ықпал етеді. Сондықтан да, олар академиялық туризм кәдімгі туризмге қарағанда тиімдірек және тұрақтырақ деген қорытындыға келді.

Білім беру туризмінің кең таралғанына қарамастан, оны туризм мамандары мен маркетинг мамандары тым жиі елемейді [1]. Туристік әдебиеттерге шолу жасау білім беру туризмі бойынша зерттеу жұмыстарының аз екендігін көрсетеді. Бұл академиялық туризм туралы ешнәрсе айтылмаған Қазақстан саясатында айқын көрінеді. Қазақстанның мемлекеттік туризм бағдарламасында жастар туризмі 18 жасқа дейінгі балалар мен жастарды қамтитын туризмнің басым бағыттарының бірі ретінде белгіленген. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, 2018 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша олардың саны 3 050 770 баланы құрайды, оның 2,6

⁷ UNWTO. (2017). *UNWTO Convention on the Protection of Tourists and on the Rights and Obligations of Tourism Service Providers* (Vol. 10, Issue September). Available at: <https://www.unwto.org/international-code-for-the-protection-of-tourists>

пайызы туризм және өлкетану саласымен қамтылған, ал Еуропада бұл көрсеткіш 20 пайыз және одан да көп, Ресейде - 14 пайыз, Беларусьте - 10,6%⁸. Мұндай төмен қамтудың себебін материалдық базаның әлсіздігі мен үкіметтің қаржыландыруының аздығы, кадрлар мен туризм нысандарының жетіспеушілігі көрсетті. Мысалы, Атырау, Маңғыстау, Солтүстік Қазақстан облыстары мен Алматы қаласы сияқты өңірлердегі жастар туризмінің материалдық-техникалық базасы шамамен 10-20 пайызды құрайды. Қостанай және Қызылорда облыстарында жергілікті туристік және тарихи басқару ұйымдары мүлдем жоқ. Бұл жағдайда академиялық туризм оқу процесімен байланысты жастар туризміне жатады, ал пәні бастауыш немесе орта мектеп жасындағы балалар болып табылады [8]. Алайда, Қазақстандағы туризм бойынша мемлекеттік бағдарлама жастар туризмін пайдаланумен шектелген, ал академиялық туризм мүлдем айтылмаған. 18 жасқа толмаған балалардың туристік орындарға баруы, саяхаттауы, мәдени-тарихи мұралармен танысуы және т.б. болатыны жанама түрде ғана айтылады. Біздің ойымызша, Мемлекеттік бағдарламада академиялық туризмді елемеу академиялық туризмнің үлкен әлеуетін пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Жоғарыда айтылғандай, туризм және академиялық туризм анықтамаларында туристер үшін жас шектеуі көрсетілмеген және туристік сапар барлық жеке және кәсіби оқытуларды қамтиды [1], [2], [9]. Сонымен қатар, БҰҰ ДТҰ есебінде «білім алу және зерттеу» туристік саяхаттың «басқа себептері» ретінде жіктеледі⁹. Осылайша, студент немесе академиялық қызметкер шетелге немесе басқа жерлерге сапар шегеді. Бір жылдан аз уақытты академиялық туризм деп санауға болады. Мемлекеттік бағдарламаны талдау Үкіметтің Қазақстандағы академиялық туризмді дамытатын тиісті саяси және нормативтік актілер қабылдағанын көрсетеді. Соған қарамастан, экономиканың осы секторын дамытудағы кейбір қиындықтар мен кедергілер бар. Мысалы, Шаяхметова және басқалар негізгі қауіпті факторлар ретінде инвестицияның жоқтығын, нашар туристік инфрақұрылымды және Қазақстанның аумағының кең және түрлі екенін атап кетті [10]. Олар мемлекеттік-жекеменшік

әріптестіктің тиімді болуы мүмкін деп есептейді. Сондықтан да, Үкімет Қазақстанның ең перспективалы туристік он аймағын анықтады, арнайы экономикалық аймақтарды белгіледі, инвестициялық преференциялар берді, инвестициялық жобалар, салықтық преференциялар мен жеңілдіктер бекітті. Сондықтан да, Қазақстанда жаңа бизнес пен туризм инфрақұрылымын дамытуға нақты мүмкіндік бар.

Басқа зерттеушілер Қазақстанның кейбір аймақтарында халықаралық университеттік кампустарды құру арқылы академиялық туризмді дамытуға үлкен мүмкіндіктер бар деп болжайды. Алтынбасов және т.б. ғалымдардың пікірінше Түркістан облысы орналасқан жеріне, халқының тығыздығына, климаты мен ауа райы жағдайына, бай тарихи және мәдени мұрасына байланысты академиялық туризмді дамыту үшін қолайлы орын болып табылады [11], [12]. Туристік бағыттардың бұл сипаттамаларын басқа авторлар да туристік тартымдылықтың негізгі элементтері ретінде санайды [1], [2], Осылайша, аймақта жаңа халықаралық университеттік кампустарды құру және шетелдік студенттер мен ғалымдарды тарту академиялық туризмнің дамуына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Бұл мәселелерді талқылау келесі бөлімде егжей-тегжейлі қарастырылады.

Халықаралық университеттік кампустар

Көптеген зерттеулер халықаралық университеттік кампустарды және әлемдік деңгейдегі университеттердің филиалдарын құру кейбір елдердегі жоғары білім беру жүйесіне оң әсер еткенін көрсетеді [13], [14]. Интернационализация нәтижесінде кейбір елдер мен қалалар аймақтық білім беру хабына айналды және мұндай саясат халықаралық студенттер мен ғалымдардың келуін айтарлықтай жеңілдетті. Найттың пікірінше Біріккен Араб Әмірліктері, Катар, Ботсвана, Малайзия, Сингапур және Гонконг сияқты алты білім хабы бар [13]. Халықаралық университеттік кампустарды немесе әлемдік университеттердің филиалдарын құру интернационалдандырудың бір көрінісі болып табылады және бұл Қазақстанның оңтүстік аймағына Орталық Азиядағы білім беру хабына айналуға мүмкіндік береді. Мұндай саяси шешім мындаған халықаралық сту-

⁸ Мемлекеттік бағдарлама. (2019). Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>

⁹ UNWTO. (2017). UNWTO Convention on the Protection of Tourists and on the Rights and Obligations of Tourism Service Providers (Vol. 10, Issue September). Available at: <https://www.unwto.org/international-code-for-the-protection-of-tourists>

денттер мен ғалымдардың аймаққа келуіне және жергілікті туризмнің дамуына үлкен септігін тигізеді деп ойлаймыз.

Халықаралық университеттік кампустар мен филиалдарды құру арқылы академиялық ұтқырлықты қарқынды дамыту мүмкіндігі бар:

Біріншіден, әлемдегі ағылшын тілді университеттердің озық тәжірибесі. Ағылшын тілі әлемдік жоғары білім мен зерттеулерде жоғары мәртебеге ие екені сөзсіз. Мысалы, қазіргі уақытта АҚШ, Ұлыбритания, Канада және Австралия шетелдік студенттерді тартуда жетекші елдер болып табылады. Бұл елдердің университеттері QS WUR, TIMES сияқты беделді жаһандық рейтингтерде алғашқы орындарға ие. Сонымен қатар, Нидерландыда, Германияда, Испанияда және басқа да еуропалық елдерде ағылшын тілі жетекші университеттерде жиі оқытылады [15]. Қытай, Үндістан және Оңтүстік Корея сияқты Азия елдерінің өзінде ағылшын тілі жоғары білім мен зерттеулерде танымал бола бастады, ал олардың университеттері жаһандық рейтингтердегі өз позицияларын үнемі жақсартып келеді [16]. Мысалы, Қытайдың C9 лига университеттері Цинхуа университеті мен Пекин университеті QS WUR рейтингінде 17-ші және 18-ші орында тұр (QS WUR, 2022)¹⁰. Бұл университеттерде ағылшын тілі оқу мен зерттеу тіліне айналды. Бұған халықаралық рейтингтердің әсері тікелей әсер етеді, мысалы, халықаралық журналдарда мақалаларды ағылшын тілінде жариялау талабы. Жетекші халықаралық университеттік кампустардың тәжірибесі ағылшын тілінде оқыту әлемнің түкпір-түкпірінен студенттерді тартатынын көрсетеді. Сондықтан да, қазақ және орыс тілдерінде сабақ беру арқылы шетелдік студенттерді тарту қиын.

Екіншіден, халықаралық студенттер мен жас зерттеушілер қысқа мерзімді академиялық ұтқырлық бағдарламалары аясында халықаралық университет кампустарына жиі келеді. Мұны Назарбаев Университетінің мысалында көруге болады. Онда оқыту мен зерттеу толығымен ағылшын тілінде жүреді. Сондықтан да, шетелдік студенттер мен жас зерттеушілер үшін тілдік кедергі жоқ. Мұндай орта халықаралық қатынастардың дамуына өте қолайлы екені сөзсіз. Сондай-ақ, соңғы жылдары білім беруді интернационалдандыруға байланысты ТМД елдерін-

де ағылшын тілінде оқыту кеңінен тарады. Қазақстанда білім беру саласындағы Мемлекеттік бағдарламада жалпы білім беретін мектептерде ағылшын тілін оқыту міндеттемесі, сондай-ақ Назарбаев зияткерлік мектептерінде ағылшын тілінде оқыту тәжірибесі енгізілді. Қазақстанда және ТМД-ның басқа елдерінде Хейлибери және Мирас сияқты көптеген халықаралық және жекеменшік элиталық мектептер бар. Оларда оқу таза батыстық жүйе бойынша ағылшын тілінде жүргізілуде және оның түлектері Гарвард сияқты әлемдік университеттерге қабылданып жатыр. Бұл үрдіс ағылшын тілінің танымалдылығын жылдам арттыруда. Осылайша, болашақ халықаралық кампустарда оқитын студенттер саны мен академиялық ұтқырлық бағдарламасы бойынша келетін студенттер саны жеткілікті болады.

Үшіншіден, профессор-оқытушылар құрамы мен ғалымдардың бір жылға дейінгі кезеңдегі академиялық ұтқырлығы барған сайын кең таралып келеді. Академиялық ұтқырлық жоғары оқу орындарының жаһандық жоғары білім беру аймағына интеграциялануында маңызды рөл атқарып, сапалы жаңа еңбек ресурстарын қалыптастыруға ықпал ететін маңызды фактор болып отыр [2], [17]. Академиялық ұтқырлықты арттыру Болон процесінің маңызды бағыты болып табылады. Академиялық ұтқырлықтың жоғары болуы дамыған инфрақұрылымды білдіретіні анық, бұл өз кезегінде академиялық туризмнің өсуіне оң әсер етеді. Шетелдік оқытушылар әдетте бір жылға дейін қысқа мерзімге келеді. Яғни, оларды халықаралық академиялық туристер ретінде қарастыруға болады. Сонымен қатар, Қазақстанның білім беру заңнамасында белгіленген талаптарға сәйкес, докторанттардың екі ғылыми жетекшісі болуы керек. «Білім туралы» заңға сәйкес, бір жетекші шетелдік профессор болуы керек және кем дегенде бір ай немесе бір семестр сабақ беруге келуі керек. Бұл талап халықаралық академиялық ұтқырлық санының артуына да ықпал етеді.

Төртіншіден, халықаралық университет кампустарында оқу тілі ағылшын тілі болғандықтан, түрлі ғылыми конференциялар, форумдар, саммиттер, жазғы мектептер үшін көптеген мүмкіндіктер бар. Бұл Қазақстанда MICE туризмін дамытуға мүмкіндік береді. Тағы басқа зерттеушілердің пікірінше, іскерлік туризм іскерлік мақсат-

¹⁰ QS World University Rankings, 2022 / Available at: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022>. (n.d.).

тағы саяхаттарды білдіреді және оны МІСЕ аббревиатурасымен сипаттауға болады: жиналыстар, ынталандырулар, конвенциялар, көрмелер [18]. Келесі ғалымдар зерттеуді Еуропаның бірнеше елдеріндегі халықаралық конференцияларға қатысушылармен жүргізді және конференциялардың тиімді факторларын туристік өнім ретінде анықтады. Олар конференциялардың тиімді болуының маңызды факторы қосымша іс-шаралар бағдарламасын ұйымдастыру, атап айтқанда, қаланың көрікті жерлерін аралау, мәдени және ойын-сауық орындарына бару, кәсіби байланыстар орнату және өз институтын алға жылжыту екенін анықтады [19]. Демек, туристер ретінде конференцияға қатысушылар ұйымдастырушылардан өздерінің жеке және кәсіби қажеттіліктерін қанағаттандыруды күтеді. Бір жағынан, мұндай іс-шаралар Мемлекеттік бағдарламада басымдық ретінде танылған МІСЕ туризмін дамытуға үлкен септігін тигізеді. Екінші жағынан, бұл университет ғалымдарына халықаралық серіктестік орнатуға мүмкіндік береді. Осыған байланысты зерттеушілер халықаралық академиялық ұтқырлық оқытушыларға бейресми өзара әрекеттесуге, ынтымақтастыққа, тіл тәжірибесіне және интернационалдандыруға мүмкіндік беретінін анықтады [20]. Мысалы, университет оқытушылары шетелдік әріптестерімен бірлескен ғылыми жобаларды жиі жүргізіп, мақалалар жариялайды. Университет сондай-ақ әртүрлі іс-шараларды өткізу үшін өз ғимараттарын мемлекеттік және жеке ұйымдарға жалға беру арқылы қаражат таба алады. Жаз мезгілінде қысқа мерзімді ағылшын тілі курстары жақын маңдағы елдер мен қалалардан студенттер мен туристерді тарта алады. Сондай-ақ бұл университеттердің кәсіпкерлік әлеуетін дамытудың және қаржылық әртараптандырудың тиімді жолы.

Қазақстанның оңтүстік аймақтарында халықаралық университеттік кампустарды құру мүмкіндігі де зерттеушілер тарапынан талданды [11]. Олар университет кампустарына көрші елдерден жүздеген мың студенттерді тарта отырып, білім беру мен зерттеу сапасын айтарлықтай арттыра алатынын болжады. Сондай-ақ, олар Түркістан облысы бірнеше себептерге байланысты Қазақстанның және әлемнің жетекші университеттерінің жаңа университеттік кампустар мен филиалдарын орналастыруға тамаша

орын екенін айтты. Біріншіден, Үкімет Түркістан облысында арнайы экономикалық аймақ режимін енгізді, онда тиісті фискалдық преференциялар мен салық жеңілдіктері бар арнайы құқықтық режим жұмыс істейді. Мысалы, Үкімет инвесторларға салықсыз жер телімдерін бере алады және туристік инфрақұрылымды қамтамасыз етуге қолдау көрсете алады. Сонымен қатар, Қазақстанда мемлекеттік университеттердің ұйымдық-құқықтық мәртебесі өзгеріп жатқанын және енді олар бизнес-компаниялар ретінде еркін жұмыс істей алатынын атап өткен жөн [20]. Бұл заңнамалық түзету Қазақстанның жетекші жоғары оқу орындарына Түркістан облысында өз филиалдарын ашуға мүмкіндік береді. Екіншіден, Түркістан облысы Өзбекстанмен (35,3 млн. халық) және Қырғызстанмен (7 млн. адам) көршілес, халық тығыздығы жоғары жалғыз аймақ болып табылады [11]. Статистикаға сүйенсек, Түркістан облысында көршілес аудандардан 20 мыңға жуық студент білім алған. Мысалы, тек Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінде 10 184 халықаралық студент оқиды, олардың 7 мыңнан астамы Өзбекстаннан келеді¹¹. Түркістан облысының жоғары оқу орындары қазақ және орыс тілдерінде білім беретін қарапайым мемлекеттік және жекеменшік университеттер болып табылады. Демек, ағылшын тілінде оқытатын жаңа университеттік кампустарды құру көршілес елдерден келген халықаралық студенттерді жоғарылатуы мүмкін. Үшіншіден, Түркістан өлкесінің ауа-райы мен климаттық жағдайы Қазақстанның басқа аймақтарына қарағанда жұмсақ. Сонымен қатар, туристер үшін көптеген тарихи, сәулеттік және мәдени орындар бар. Мысалы, Түркістан қаласы Қожа Ахмет Ясауи кесенесі, Арыстан баб кесенесі сияқты ЮНЕСКО қорғаған мәдени мұралары бар Қазақ хандығының бұрынғы астанасы. Сонымен қатар, Түркістан облысында Ақсу-Жабағылы мемлекеттік табиғи қорығы мен Қаратау мемлекеттік табиғи қорығы бар, олар көптеген керемет таулы аймақтары, көлдері, өзендері, сирек жабайы жануарлары мен өсімдіктері бар. Осыған байланысты, пандемия кезінде әлеуетті қауіпсіз туризм болып саналатын эко және геотуризм үшін тамаша мүмкіндік бар. Демек, Түркістан өлкесінің мұндай сипаттары оның туризмді дамытуға үлкен әлеуеті бар екенін

11 Brand Book (2020). Auezov South Kazakhstan State University / Available at: [https://academy.auezov.edu.kz/wp-content/uploads/2020/06. \(n.d.\)](https://academy.auezov.edu.kz/wp-content/uploads/2020/06. (n.d.))

көрсетеді және оны туристер үшін тартымды орынға айналдырады.

Жалпы алғанда, академиялық туризм мәселелерін талдау кезінде халықаралық студенттердің жалпы санын назардан тыс қалдыруға болмайды, өйткені ол осы секторға жанама әсер етуі мүмкін. Жоғарыда айтылғандай, бір жылдан астам уақыт келген халықаралық студенттер академиялық ұтқырлыққа жатпайды, бірақ академиялық туристер сияқты мемлекетке табыс әкеледі. Батыс әлеміндегі жоғары білім соның дәлелі. Мысалы, АҚШ-та 1 миллионнан астам шетелдік студент, ал Ұлыбританияда 500 мың шетелдік студент оқиды. Жалпы, Ұлыбританияда 162 университетте шамамен 2,5 миллион студент оқиды екен, оның 2,0 миллионы отандық және 500 мыңға жуық шетелдік студенттер. Ұлыбританияда 2,0 миллион отандық студенттер жылына £7,000-нан £11,000-ға дейін төлейді, ал халықаралық студенттер үш-төрт есе көп төлейді. Ұлыбританияда халықаралық студенттер үшін бакалавриат медициналық дәрежесі үшін оқу ақысы £38,000 дейін (53,700 АҚШ доллары) немесе одан да көп. Жоғары білімнен кейінгі деңгейде шетелдік студенттердің жылдық оқу ақысы шамамен 11 000 фунт стерлингтен (15 545 АҚШ доллары) басталып, 32 000 фунт стерлингке (45 200 АҚШ доллары) дейін көтерілді [21]. Демек, 500 000 шетелдік студенттен түскен кіріс 2,0 миллион отандық студенттің кірісіне тең. Олардың ішінде жүздеген мың адам халықаралық академиялық туристер деп санауға болатын тіл және магистратура курстарында бір жыл ішінде оқиды. Сондықтан да, Батыс елдері жоғары білімге ерекше мән беріп, шетелдік студенттерге қолайлы жағдай жасауға ұмтылуда.

Қорытындылай келе, Қазақстанның оңтүстігінде халықаралық университеттік кампусардың ашылуы академиялық туризмді арттыруға мүмкіндік береді деп болжауға болады. Қазақстан Үкіметінің преференциялар мен салық жеңілдіктеріне

қатысты енгізген саяси және құқықтық шаралар кешені инвесторлардың қатысуы үшін қолайлы жағдай болып табылады. Түркістан өлкесінің табиғи, географиялық, халқы, климаты, ауа райы, тарихи-мәдени мұрасы халықаралық және отандық туристерді тартудың негізгі факторлары болып табылады. Сонымен қатар, бұл іскерлік туризмге, эко және геотуризмге оң әсер етуі мүмкін.

Қорытынды

Мемлекеттік бағдарламаны талдау Қазақстан Үкіметінің министрліктер мен жергілікті атқарушы органдардың алдына туризмді дамыту бойынша өте ауқымды мақсаттар мен міндеттер қойғанын көрсетті. Үкімет арнайы экономикалық аймақтарды, дамудың басым бағыттарын, инвесторлар үшін барлық фискалдық ынталандырулары бар басым инвестициялық жобаларға преференцияларды, мысалы, туристік базаларды, қонақ үйлерді, нысандарды салу үшін бос жер телімдерін, туристік қызметті дамытуға байланысты басқа да көптеген жеңілдіктерді белгіледі. Алайда, Үкіметтің бағдарламасында балалар мен жастарға арналған туризмге баса назар аударылғанымен, университеттік туризм туралы айтылмаған. Бұл академиялық туризмге ұлттық туристік саясатты жасауға атсалысқан мамандар мен сарапшылар назардан тыс қалдыратынын алға тартқан сарапшылар мен ғалымдардың пікірін растайды. Біз академиялық туризмді жергілікті туризм мен экономикалық даму үшін орасан зор әлеуеті бар туризмнің басым секторы ретінде қарастыруы керек деп есептейміз. Осы орайда халықаралық университеттік кампусарды құру маңызды рөл атқара алады. Бұл идеяны жүзеге асыру көрші елдерден мыңдаған студенттер мен ғалымдарды тартуға көмектеседі және туристік қызметтің дамуына нақты серпін бола алады. Сонымен қатар, ол МІСЕ туризмі, экотуризм сияқты басқа туризм секторларына оң әсер етуі мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Schumann, F. R. 2018. *Managing educational tourism in higher education. Journal of Global Tourism Research*, 3(2). Available at: https://doi.org/10.37020/jgtr.3.2_81 жүктелген күні: 09.01.23
2. Rodríguez, X. A., Martínez-Roget, F., & Pawlowska, E. 2013. *Academic tourism: A more sustainable tourism. Regional and Sectoral Economic Studies*, 13(2). Available at: https://www.researchgate.net/publication/261197140_Academic_tourism_A_more_sustainable_tourism жүктелген күні: 09.01.23
3. Ritchie, B. W., Carr, N., & Cooper, C. 2003. *Managing Educational Tourism. In Managing Educa-*

- tional Tourism. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.08.003> жүктелген күні: 09.01.23
4. Pitman, T., Broomhall, S., Mcewan, J., & Majochna, E. 2010. *Adult learning in educational tourism. Australian Journal of Adult Learning*, 50(2). Available at: <https://www.academia.edu/3253204> жүктелген күні: 11.01.23
 5. Braun, V., & Clarke, V. 2021. *Can I use TA? Should I use TA? Should I not use TA? Comparing reflexive thematic analysis and other pattern-based qualitative analytic approaches. Counselling and Psychotherapy Research*, 21(1). Available at: <https://doi.org/10.1002/capr.12360> жүктелген күні: 09.01.23
 6. Cerdeira Bento, J. P. 2014. *The determinants of international academic tourism demand in Europe. Tourism Economics*, 20(3). Available at: <https://doi.org/10.5367/te.2013.0293> жүктелген күні: 09.01.23
 7. Lesjak, M., Juvan, E., & Podovšovnik, E. 2020. *Erasmus+ mobility: Empirical insights into Erasmus+ Tourists' behaviour. Academica Turistica*, 13(1), 35–50. Available at: <https://doi.org/10.26493/2335-4194.13.35-50> жүктелген күні: 09.01.23
 8. McGladdery, C. A., & Lubbe, B. A. 2017. *Rethinking educational tourism: proposing a new model and future directions. In Tourism Review (Vol. 72, Issue 3)*. Available at: <https://doi.org/10.1108/TR-03-2017-0055> жүктелген күні: 09.01.23
 9. Pinto, M. J. A., Moscardi, E. H., Gomes, E. L., & Nakatani, M. S. M. 2021. *The touristudent: How international academic mobility can contribute to tourism. Journal of International Students*, 11(1), 60–80. Available at: <https://doi.org/10.32674/jis.v11i1.1670> жүктелген күні: 09.01.23
 10. Shayakhmetova, L., Maidyrova, A., & Moldazhanov, M. 2020. *State regulation of the tourism industry for attracting international investment. Journal of Environmental Management and Tourism*, 11(6). Available at: [https://doi.org/10.14505/jemt.v11.6\(46\).19](https://doi.org/10.14505/jemt.v11.6(46).19) жүктелген күні: 10.01.23
 11. Altynbassov, B., Myrzatayev, N., Barlykov, Y., Kozhabekov, S., Nazikova, Z., Narenova, A., & Bayanbayeva, A. 2021. *The establishment of international university campuses as a key factor in the development of local tourism in the Turkestan region in Kazakhstan: Economic and legal aspects. Journal of Environmental Management and Tourism*, 12(6). Available at: [https://doi.org/10.14505/jemt.v12.6\(54\).03](https://doi.org/10.14505/jemt.v12.6(54).03) жүктелген күні: 10.01.23
 12. ALTYNBASSOV, Bakhyt et al. 2022. *Academic Tourism as an Emerging Tourism Industry in Kazakhstan. Journal of Environmental Management and Tourism, [S.l.]*, v. 13, n. 6, p. 1646-1657, ISSN 2068-7729. Available at: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/7277>. жүктелген күні: 16.01.23
 13. Knight, J. 2018. *International Higher Education Hubs. In Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions*. Available at: https://doi.org/10.1007/978-94-017-9553-1_251-1 жүктелген күні: 10.01.23
 14. Knight, J. 2021. *Higher education internationalization: concepts, rationales and frameworks. Revista REDALINT, Volumen 1(Número 1)*, 65–88. Available at: <http://revele.uncoma.edu.ar/index.php/redalint/article/view/3090> жүктелген күні: 10.01.23
 15. Gill, S. K., & Kirkpatrick, A. 2012. *English in Asian and European Higher Education. In The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Available at: <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0383> жүктелген күні: 10.01.23
 16. Hu, G. 2019. *English-medium instruction in higher education: Lessons from China. Journal of Asia TEFL*, 16(1). Available at: <https://doi.org/10.18823/asiatefl.2019.16.1.1.1> жүктелген күні: 11.01.23
 17. Larsen, M. 2020. *Transnational Academic Mobility: A Case Study of Fifteen Academics. Comparative and International Education*, 49(1). Available at: <https://doi.org/10.5206/cie-eci.v49i1.13433> жүктелген күні: 11.01.23
 18. Dwyer, L., & Forsyth, P. 1997. *Impacts and benefits of MICE tourism: a framework for analysis. Tourism Economics*, 3(1). Available at: <https://doi.org/10.1177/135481669700300102> жүктелген күні: 11.01.23
 19. Cieślowski, K., & Brusokas, A. 2020. *Selected attractiveness factors of academic conferences as a product on the international tourism market. Tourism(Poland)*, 30(1). Available at: <https://doi.org/10.18778/0867-5856.30.1.13> жүктелген күні: 12.01.23
 20. Greek, M., & Jonsmoen, K. M. 2021. *Transnational academic mobility in universities: the impact on a departmental and an interpersonal level. Higher Education*, 81(3). Available at: <https://doi.org/10.1007/s10734-020-00558-7> жүктелген күні: 12.01.23
 21. Playdon, J. 2022. *How Much Does it Cost to Study in the UK? Available at: https://www.topuniversities.com/student-info/student-finance* жүктелген күні: 12.01.23

REFERENCES

1. Schumann, F. R. 2018. *Managing educational tourism in higher education. Journal of Global Tourism Research*, 3(2). Available at: https://doi.org/10.37020/jgtr.3.2_81 accessed: 09.01.23

2. Rodríguez, X. A., Martínez-Roget, F., & Pawlowska, E. 2013. *Academic tourism: A more sustainable tourism*. *Regional and Sectoral Economic Studies*, 13(2). Available at: https://www.researchgate.net/publication/261197140_Academic_tourism_A_more_sustainable_tourism accessed: 09.01.23
3. Ritchie, B. W., Carr, N., & Cooper, C. 2003. *Managing Educational Tourism*. In *Managing Educational Tourism*. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.08.003> accessed: 09.01.23
4. Pitman, T., Broomhall, S., Mcewan, J., & Majocho, E. 2010. *Adult learning in educational tourism*. *Australian Journal of Adult Learning*, 50(2). Available at: <https://www.academia.edu/3253204> accessed: 11.01.23
5. Braun, V., & Clarke, V. 2021. *Can I use TA? Should I use TA? Should I not use TA? Comparing reflexive thematic analysis and other pattern-based qualitative analytic approaches*. *Counselling and Psychotherapy Research*, 21(1). Available at: <https://doi.org/10.1002/capr.12360> accessed: 09.01.23
6. Cerdeira Bento, J. P. 2014. *The determinants of international academic tourism demand in Europe*. *Tourism Economics*, 20(3). Available at: <https://doi.org/10.5367/te.2013.0293> accessed: 09.01.23
7. Lesjak, M., Juvan, E., & Podovšovnik, E. 2020. *Erasmus+ mobility: Empirical insights into Erasmus+ Tourists' behaviour*. *Academica Turistica*, 13(1), 35–50. Available at: <https://doi.org/10.26493/2335-4194.13.35-50> accessed: 09.01.23
8. McGladdery, C. A., & Lubbe, B. A. 2017. *Rethinking educational tourism: proposing a new model and future directions*. In *Tourism Review (Vol. 72, Issue 3)*. Available at: <https://doi.org/10.1108/TR-03-2017-0055> accessed: 09.01.23
9. Pinto, M. J. A., Moscardi, E. H., Gomes, E. L., & Nakatani, M. S. M. 2021. *The touristudent: How international academic mobility can contribute to tourism*. *Journal of International Students*, 11(1), 60–80. Available at: <https://doi.org/10.32674/jis.v11i1.1670> accessed: 09.01.23
10. Shayakhmetova, L., Maidyrova, A., & Moldazhanov, M. 2020. *State regulation of the tourism industry for attracting international investment*. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 11(6). Available at: [https://doi.org/10.14505/jemt.v11.6\(46\).19](https://doi.org/10.14505/jemt.v11.6(46).19) accessed: 10.01.23
11. Altynbassov, B., Myrzatayev, N., Barlykov, Y., Kozhabekov, S., Nazikova, Z., Narenova, A., & Bayanbayeva, A. 2021. *The establishment of international university campuses as a key factor in the development of local tourism in the turkestan region in Kazakhstan: Economic and legal aspects*. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 12(6). Available at: [https://doi.org/10.14505/jemt.v12.6\(54\).03](https://doi.org/10.14505/jemt.v12.6(54).03) accessed: 10.01.23
12. ALTYNBASSOV, Bakhyt et al. 2022. *Academic Tourism as an Emerging Tourism Industry in Kazakhstan*. *Journal of Environmental Management and Tourism*, [S.l.], v. 13, n. 6, p. 1646-1657, ISSN 2068-7729. Available at: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/7277>. accessed: 16.01.23
13. Knight, J. 2018. *International Higher Education Hubs*. In *Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions*. Available at: https://doi.org/10.1007/978-94-017-9553-1_251-1 accessed: 10.01.23
14. Knight, J. 2021. *Higher education internationalization: concepts, rationales and frameworks*. *Revista REDALINT, Volumen 1(Número 1.)*, 65–88. Available at: <http://revel.uncoma.edu.ar/index.php/redalint/article/view/3090> accessed: 10.01.23
15. Gill, S. K., & Kirkpatrick, A. 2012. *English in Asian and European Higher Education*. In *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Available at: <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0383> accessed: 10.01.23
16. Hu, G. 2019. *English-medium instruction in higher education: Lessons from China*. *Journal of Asia TEFL*, 16(1). Available at: <https://doi.org/10.18823/asiatefl.2019.16.1.1.1> accessed: 11.01.23
17. Larsen, M. 2020. *Transnational Academic Mobility: A Case Study of Fifteen Academics*. *Comparative and International Education*, 49(1). Available at: <https://doi.org/10.5206/cie-eci.v49i1.13433> accessed: 11.01.23
18. Dwyer, L., & Forsyth, P. 1997. *Impacts and benefits of MICE tourism: a framework for analysis*. *Tourism Economics*, 3(1). Available at: <https://doi.org/10.1177/135481669700300102> accessed: 11.01.23
19. Cieślowski, K., & Brusokas, A. 2020. *Selected attractiveness factors of academic conferences as a product on the international tourism market*. *Tourism(Poland)*, 30(1). Available at: <https://doi.org/10.18778/0867-5856.30.1.13> accessed: 12.01.23
20. Greek, M., & Jonsmoen, K. M. 2021. *Transnational academic mobility in universities: the impact on a departmental and an interpersonal level*. *Higher Education*, 81(3). Available at: <https://doi.org/10.1007/s10734-020-00558-7> accessed: 12.01.23
21. Playdon, J. 2022. *How Much Does it Cost to Study in the UK?* Available at: <https://www.topuniversities.com/student-info/student-finance> accessed: 12.01.23

PERSONAL DATA OF LEGAL ENTITIES AS A POTENTIAL SPECIAL OBJECT OF LEGAL PROTECTION IN CYBERSPACE

Bissaliyev Marlen Sakenovich¹

Ph.D. student, Department of International Law, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: mbissaliyev@gmail.com

Shakirov Karimzhan Nurumovich

Doctor of Law, Professor at the Department of International Law, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kshakirov@gmail.com

Abstract. *The article examines the main approaches to the personal data of legal entities as a potential special object of legal protection in cyberspace. The arguments for and against providing legal protection to legal entities' data of this type are presented. The article proposes its arguments for the impossibility of protecting the personal information of legal entities through the existing system of legal norms regulating the protection of personal data of citizens, based on the recognized theory of the essence of a legal entity, the goals of its identification, and taking into account the ultimate beneficiaries of legal entities - individuals.*

The research focused on four ways of analyzing complex systems: system analysis and a comprehensive description of personal data as an independent phenomenon of legal reality and an object of legal protection; functional analysis, which enables the consideration of personal data in the legal regulation system; specific scientific research methods, primarily sociological and psychological, which determined the main parameters of the regulation and implementation of individual and legal entity rights; and an axiological approach that revealed the true significance of technology for protecting the right to personal data.

Keywords: *information, cyberspace, Internet, legal entity, personal data, personal information, identification, legal protection of personal data*

ЗАҢДЫ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ЖЕКЕ ДЕРЕКТЕРІ – КИБЕРКЕҢІСТІКТЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫҢ АРНАЙЫ ОБЪЕКТИ РЕТІНДЕ

Марлен Сакенович Бисалиев

Халықаралық құқық кафедрасының докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: mbissaliyev@gmail.com

Каримжан Нурумович Шакиров

з.ғ.д., халықаралық құқық кафедрасының профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: kshakirov@gmail.com

Аннотация. *Аталған мәселе бойынша шетел әдебиеттеріне шолу жасалды. Заңды тұлғаларға қатысты арнайы объектілерді құқықтық қорғауды қамтамасыз етуіне байланысты «қолдау» және «қарсы» дәлелдер келтірілді. Автор теориямен танылған заңды тұлғаның мәніне, оның сәйкестендіру мақсаттарына және заңды тұлғалардың – жеке тұлғалардың түпкілікті бенефициарларын ескере отырып, азаматтардың жеке деректерін қорғауды реттейтін құқық жүйесі арқылы заңды тұлғалардың жеке мәліметтерін қорғаудың мүмкін еместігі туралы өзіндік дәлелді ұсынады.*

Зерттеу күрделі жүйелерді талдаудың төрт тәсіліне назар аударды: жүйелік талдау

¹ Author for correspondence

және дербес деректерді құқықтық шындықтың дербес құбылысы және құқықтық қорғау объектісі ретінде жан-жақты сипаттау; құқықтық реттеу жүйесінде дербес деректерді қарастыруға мүмкіндік беретін функционалдық талдау; жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын реттеу мен жүзеге асырудың негізгі параметрлерін анықтайтын, ең алдымен социологиялық және психологиялық зерттеудің нақты әдістері; және жеке деректерге құқықты қорғау технологиясының шынайы маңыздылығын ашқан аксиологиялық көзқарас.

Түйінді сөздер: ақпарат, киберкеңістік, Интернет, заңды тұлға, дербес деректер, жеке ақпарат, сәйкестендіру, жеке деректерді құқықтық қорғау

ПЕРСОНАЛЬНЫЕ ДАННЫЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ КАК ВОЗМОЖНЫЙ ОСОБЫЙ ОБЪЕКТ ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ В КИБЕРПРОСТРАНСТВЕ

Бисалиев Марлен Сакенович

Докторант кафедры международного права, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: mbissaliyev@gmail.com

Шакиров Каримжан Нурумович

д.ю.н., профессор кафедры международного права, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: kshakirov@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются основные подходы к персональным данным юридических лиц как возможному особому объекту правовой охраны в киберпространстве. Проведён обзор зарубежной литературы по указанному вопросу. Представлены аргументы «за» и «против» предоставления юридическим лицам правовой защиты объектов подобного рода. Предложена собственная аргументация невозможности защиты персональной информации юридических лиц посредством существующей системы норм права, регулирующих защиту персональных данных граждан, исходя из признанных теорией сущности юридического лица, целей его идентификации, а также с учетом конечных бенефициаров юридических лиц – физических лиц.

Основное внимание было уделено четырем способам анализа сложных систем: системный анализ и целостное описание персональных данных как самостоятельного явления правовой действительности и объекта правовой охраны; функциональный анализ, позволивший рассмотреть их в системе правового регулирования; использование совокупности общенаучных методов исследования, основным из которых выступили социологический и психологический, определившие основные параметры регламентации и реализации прав физических и юридических лиц; аксиологический подход, предоставивший возможность раскрыть действительную значимость технологии защиты прав на персональные данные.

Ключевые слова: киберпространство, киберсреда, Интернет, юридическое лицо, персональные данные, личная информация, идентификация, правовая защита.

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_42

Introduction

In legal science, the possibility of extending the category of "personal data" to legal entities remains open to this day. Most scholars consider this impossible, as evidenced by their references to relevant international and national legal norms. The reasons cited in this case include, in particular, the absence of a "psychological" relationship to one's own "personal"

information on the part of a legal entity, the importance of distinguishing between a legal entity and physical entities from the standpoint of safeguarding the legal inviolability of the individual. Such an approach is absent in legal systems concerning legal entities.

One view scholars hold is that the fundamental equality of individual and collective entities in private law, along with their interdependent

interests, means that the possibility of such a development in the future cannot be dismissed. This question is, in our opinion, significant and fundamental since disseminating information about legal entities requires compliance with a mode of confidentiality no less than that for physical entities, which justifiably requires the same legal protection form for such information as for personal information about physical entities [1, P.19-27].

It is important to note that the increased attention to this issue is explained by the specificity of personal data in cyberspace, which changes the standards of understanding "classical" personal data, potentially allowing its mode to be applied to information that does not fall under personal data.

Our research concerns the legal regulations governing the protection of personal information for physical entities and the protection forms for commercial and other secrets belonging to legal entities in cyberspace.

The object of the study is the details of protecting information about legal entities from the perspective of personal data legislation. The following tasks were set: summarizing the theoretical materials; identifying the level of scientific development of the topic in general and in industry-specific studies; refining and resolving controversial issues; determining some methodological directions for further search for solutions to this problem; analyzing and synthesizing philosophical, psychological, sociological, linguistic, historical, managerial, legal, and other approaches to the study of the category of personal data belonging to both physical and legal persons in the system of international and national law.

Materials and methods

The research employs a methodological approach involving different scientific methods: general scientific, specific scientific, sociological, historical, psychological, formal-logical, and comparative-legal methods. The main focus of the study is directed toward four methods of analyzing complex systems.

Firstly, a systemic analysis and comprehensive description of personal data as an independent phenomenon of legal reality and an object of legal protection allows for a discussion on the possible applicability of personal data legislation to information about legal entities or the lack thereof.

Secondly, a functional analysis that allows the examination of personal data as a regulated system within the legal framework considers

that the objectives of physical and legal entities in obtaining and protecting such information are different, and their determinants must be reflected in the study.

Thirdly, a combination of specific scientific methods of sociological and psychological analysis is applied to determine the basic regulation parameters and realize the rights of physical and legal entities to protect their "sensitive" information as legal subjects.

Finally, the fourth method study adopts an axiological approach, which allows for the exploration of the real significance of personal data protection technology, revealing the primary relationships between its development and the potential applicability of this institution to information about legal entities.

Our hypothesis for resolving our question is that any open or concealed (internal) information regarding a legal entity may not always be an object of legal protection since this type of information inherently has varying natures, forms, and purposes.

As an initial basis for our research, we proceed from the premise that a subject of personal data can be defined as a physical entity whose identity is possible through the exchange of personal data. The question arises whether legal entities can be included in the definition, as a positive answer would imply a different legal protection procedure for "personal data". It is also significant since it would require developing a legislative system for legal protection in the relevant field.

The issue was explored by reviewing the current legal provisions concerning safeguarding personal data privacy rights for individuals, safeguarding the lawful interests of legal entities in the same domain, and considering the relevant legal doctrines.

As a result of the research methods applied, we were able to establish with certainty, in our opinion, the priority trend of proclaiming the impossibility of attributing legal protection of personal data to legal entities in the legislation on personal data.

Findings and Discussion

The research has identified a variety of scientific positions regarding the possibility of the legal protection of personal data belonging to a legal entity. Some authors consider certain personal information about a legal entity to be properties of its identification [2, P.14], but they do not specify the composition of such information [3] or whether it is subject to legal protection [4].

Other authors argue that personal information about a legal entity should be protected [5, P.21], but only using the name (brand) of the legal entity for personal gain is illegal [6]. Still, other authors suggest that protecting such information is necessary to prevent potential harm to the legal entity due to its availability to third parties [7].

Whether the personal data of legal entities should be legally protected remains a subject of debate, and there is no clear consensus in the scientific community. Some researchers have been more specific in their opinions on the legal protection of personal data of legal entities. Some argue that the personal information of a legal entity is an object of its "economic and legal interest" [8], understanding such information as belonging to the broader category of trade secrets. They justify this position with court practice in cases related to this type of information.

However, there is also an alternative approach. Some scholars believe that personal data includes any "internal" information about a legal entity, including insider information [9, P.225], competitive intelligence, or even systems of corporate management accounting [10].

Two trends can be observed within this framework of our so-called "alternative" approach.

First, some scholars argue that personal data is any "internal" information about a legal entity (insider information, competitive intelligence, etc.) [11], thus considering personal information very narrowly, sometimes even reducing it to management accounting systems [12, P.47], or linking it to the secrets of the ultimate beneficiaries of the company [13].

Others relate personal data to the "goodwill" [14, P.161] of the legal entity and propose an expanded understanding of such "personal information" [15, P.288]. In all cases, the need for legal protection is based on the potential harm that can be caused to the legal entity if such information is accessible to third parties. However, it is questionable whether such information is considered personal in the same sense as the personal data of physical entities [16]. The link between such information, globalization, and the global market seems logically inconsistent. Interestingly, this view is shared by scholars in countries whose economic system is not highly integrated into the international division of labor [17].

In summary, some researchers have suggested that personal data belonging to a legal

entity may be considered an object recognized by the law. However, they may not be legally protected as personal data under the legislation protecting personal data. Other researchers have argued that personal information about a legal entity should be protected to prevent potential harm to the entity due to its availability to third parties.

However, there is still no clear consensus on whether the personal data of legal entities should be legally protected. Some authors suggest that the personal data of legal entities could be protected, but they do not fall under the current legislation on protecting personal data. However, this argument has been criticized for not considering the changing nature of information in the modern world and the ability to identify it with specific individuals. Ultimately, there is still no clear answer to whether legal entities' data should be considered personal and protected accordingly.

Some authors strongly believe that the personal data of legal entities is "personal information" that deserves legal protection. However, an analysis of these works reveals that the authors are referring not to the personal data of legal entities but to the personal data of physical entities transferred to a given legal entity on various grounds.

Information transmitted to someone about someone else does not become informed about the person receiving it, as the recipient merely possesses the information for specific legitimate reasons. There are deficiencies and omissions in using accepted terminology rather than a new perspective.

The issue of personal data of legal entities is particularly relevant in light of the large-scale transfer of personal data in the global information space (cyberspace), as well as the active transnational interaction of legal entities, which is reflected in the disclosure of information about themselves on the Internet. Personal data in the global information space differs from "ordinary" personal data in form and content.

At first glance, it is evident that any personal data in the global information environment can only exist electronically, in the form of an electronic document. There is identifying information that can exist only in electronic form (user accounts in social networks, transactions and other services in electronic form, written appeals of citizens on the websites of government agencies, biometric or genetic information, etc.).

Some personal data can exist on electronic

media and in other physical environments. Personal data is "automatically" processed and enters the global space (actual or potential) from the moment it appears on a carrier accessible from the Internet. The Internet is still a little-studied legal environment. On the one hand, the Internet environment affects personal data regarding form and content, processing, reprocessing, and transmission. On the other hand, personal data requires unique methods to protect it, which is implemented technically.

From a legal perspective, the concept of civil law in any national legal acts does not consider the Internet as a legal subject, as noted in the literature on information law [18, P.114] and the general doctrine of international private law [19, P.412]. However, the Internet has specific characteristics of institutional and organizational nature. In this context, it is possible to discuss acquiring new properties and characteristics of legal relationships that were not previously inherent in legal subjects.

Among these, we see the anonymity of Internet-related subjects. From an etymological perspective, "anonymous" means without indicating the name of the person who is writing or communicating something, without a signature, and "anonym" means the author who has hidden their name. In this case, anonymity is expressed in the fact that anyone can receive and transmit information over the Internet without revealing their identity (in this case, we understand "disclosing their name to others"). N.A. Dmitrik notes that the term "user identification" is more appropriate than "anonymity": a subject can provide their name (or organization name). However, it is not trivial to verify its accuracy and to track whether the same person is performing actions or whether multiple people are acting under one identifier [20, P.75]. Thus, the main properties of Internet law subjects are only anonymity and, only at the subject's discretion, subsequent personalization or identification, which are understood more broadly in Internet law than in "ordinary" law.

This circumstance also influences the nature of users' personal data on the Internet. The Internet, as a global information space, can influence the content of the "personal data" category and the problems of their exchange. However, it is unlikely that one can agree with authors who state that "the rapid development of information technology has led to the appearance of information containing data about a specific person" [21]: such data subject to legal protection were considered an object of law before. At the same time, it is worth

noting that the concept of "personal data" as information that allows for the identification of a person did indeed emerge in various legal systems in the second half of the 20th century in connection with the appearance of information and telecommunications technologies, primarily the Internet.

With the development of information technology, the exchange of personal data on the Internet has increased. Therefore, the need for citizens' self-control mechanisms in placing and processing information about them in information systems has arisen [22]. Thus, the necessity of using information systems is driven by the needs of modern society. The apparent advantage of the digital representation of information is the ability to search for information quickly across various verticals, depths, and densities [23].

In this connection, the problem of regulating the exchange of personal data becomes one of the systemic problems of regulating relations in the Internet environment [24]. Here, the authors note that the difficulty of regulating the exchange of personal data on the Internet is due to factors that determine the social, economic, cultural, and legal significance of the global network: the volume, speed, accessibility, simplicity, and global exchange of information [25]. A.I. Saveliev explains the concept of creating a "natural barrier" to a person's personal space [26, P.486]. It is also true that from an economic point of view, non-automated processing of personal data requires resources and becomes inefficient. Previously, it was mainly carried out by government agencies (such as law enforcement), and there was no possibility of easy and publicly available distribution of such data. However, the situation has changed since many Internet services have become interactive platforms (web applications) for exchanging user-generated content [27].

Arguments in favor. We believe that the issue is not only about the initial protection of individual interests but also about the disclosure of information about legal entities, which reveals data about physical entities, leading to a "process of identification" of such entities. As a result, such interrelation does exist. As arguments, it is usually pointed out that legal understanding today is moving further and further towards equalizing the legal statuses of physical and legal entities. While these statuses are becoming increasingly equal, attention should be paid to the following factors characterizing this tendency.

Firstly, equalization occurs at the most

significant ("painful" from the perspective of the continuing legal genesis of the situation) points, namely in the area of legal criminal [28] and administrative [29] responsibility, in the protection of intangible assets [30], in housing [31] and labor [32] law.

Secondly, from the principles of civil law regulation of social relations, formal and legal equality of statuses as subjects of civil law and participants in civil legal relationships does not exclude their justified differentiation within the framework and at the level of national law [33].

Thirdly, such convergence of statuses and specific legal opportunities should consider the different nature of these subjects of law and the particular derivative "designation" of such a subject of law as a legal entity [34].

Our outcome: the arguments presented above are derivative and cannot be foundational. In our opinion, protecting information about legal entities under the same form as protecting the personal data of physical entities is theoretically and practically impossible. However, the question here is not as evident as some authors believe.

Arguments against: present in doctrine and their critique. Various arguments are used in the literature against the positions of authors who consider it fundamentally possible to equate personal information about a legal entity with personal information about individuals. Direct analysis of these positions is not relevant to the purposes of our work. At the same time, it should be noted that the main arguments "against" such equating are two-fold. Firstly, the law does not provide for the equating of personal data of individuals with specific information about legal entities; secondly, a legal entity does not possess characteristics that would make its information "worthy" of protection.

We intentionally do not reference such opinions, as most legal scholars in this area support them, as finding an author who would argue otherwise is difficult. Nevertheless, we believe that such arguments are superficial a priori, as they do not consider the essence of the legal relationships in question and offer a negative answer to the question solely based on two factors (together or separately): the existing legal regulation of the issue in question and the apparent differences between individuals and legal entities.

These arguments, both separately and in their entirety, cannot be considered sufficient by us, as they do not provide an evaluation of the substantive characteristics of the theory of personal data concerning legal entities but

instead follow the not-always-perfect results of the legislative process and obvious conclusions of civil law doctrine.

Arguments against, proposed by us. The arguments presented above are not convincing, although we do not deny their partial validity. However, the nature of the distinction between information about a legal entity and personal data characterizing physical entities appears to us to be deeper and more substantive. Given these circumstances, we propose the following positions as additional arguments in this area, not previously mentioned in the literature.

Traditionally and historically, a legal entity is only a fictitious independent subject of law. Today, it is widely believed that a legal entity, regardless of its creation and content theory, only "covers up" individuals who benefit from its existence and activities. In particular, in modern economic and legal realities, the concept of the secondary nature of the legal entity as a subject of entrepreneurial activity is prevalent. The legal entity acts as an "intermediary" between the market and the beneficiary of that legal entity [35, P.3].

For the reasons mentioned above, concepts such as piercing the corporate veil, bankruptcy, and corporate responsibility have gained significant influence in developed countries, which to some extent, allow for holding controlling persons, parent and sister companies, and others responsible for the obligations of companies [36, P.195; 37-38]. Such tendencies also clearly reduce the level of independence of the legal entity as a "collective person."

Outcome: what is significant is not information about the legal entity but its ultimate beneficiaries. Therefore, a distinction should be made between information about the legal entity and information about the legal entity itself. The latter may be the subject of protection concerning commercial or other legally protected sensitive information. At the same time, the former, on the contrary, in conditions of a civilized market and effective democratic state governance (when it comes to public law legal entities), should be as open and accessible as possible.

Conclusion

Based on our research, we have arrived at the following main conclusions and outcomes. Firstly, the question of the possible inclusion of information about legal entities under the scope of legal protection in personal data legislation remains unresolved in legal doctrine. This problem is compounded by the significant

exchange of personal data in the global information space - the Internet (cyberspace) - due to a thorough understanding of anonymity, personalization, and identifiability.

Secondly, we have presented the primary author's positions and reviewed relevant literature. We concluded that there is insufficient scientific argumentation to support the impossibility of protecting personal information about legal entities under personal data protection legislation. The absence of a clear recommendation to the legislature creates a deficiency in future legal regulation in this field. Additionally, we have identified flaws in the legal reasoning of supporters of this type of legal protection.

Thirdly, we have provided our arguments regarding the fundamental impossibility of extending the legal protection of personal data to information about legal entities, as provided for under the law for physical entities. Our argumentation is based on the following - the existence of legally protected personal information about legal entities is directly impossible, based on modern theories of legal entities, including the most common theory in civil law doctrine, the theory of fiction. The essential characteristics of legal entities recognized in law and legal doctrine do not suggest the possibility of such protection and, on the contrary, are inconsistent with it. We also established that creating a legal entity as a new subject of law initially implies its simplified identification in civil engagement through analyzing and comparing information about it. Accordingly, the necessity for not concealing but rather disclosing the information about the legal entity relevant to other civil law subjects stems from its inherent characteristics.

However, in order to expand the definition of personal data as a possible way to protect legal entities, we propose to make the following improvements to the Law of the Republic of Kazakhstan dated May 21, 2013, N 94-V "On Personal Data and their Protection"² :

1. Provide clear definitions regarding legal entity data, such as company registration

numbers, tax identification numbers, and other unique identifiers.

2. Define individual privacy rights for legal entities that differ from the rights of individuals. These rights may include the right to rectification, objection to data processing, and requests for access to data, thus ensuring that legal entities have appropriate control over their data.

3. Expand the definition of consent requirements and information for legal entities, ensuring that informed consent is obtained when transferring data to third parties, especially for purposes other than the original processing. Legal entities should receive clear information about the purposes of the processing, the types of data being processed, the duration of the processing, and any third parties involved in the processing.

4. Strengthen the responsibility of legal entities to ensure transparency and accountability for data processing. This may include keeping records of data processing.

These proposals will increase trust and confidence in the digital ecosystem, corresponding to paragraph 6 of clause 3.1. "Information Doctrine of the Republic of Kazakhstan" dated March 20, 2023³ .

We believe the information about the ultimate beneficiaries is more significant than the information about the legal entity itself as well as it is necessary to differentiate between information related to the legal entity and the legal entity itself. Moreover, this does not contradict the conclusion that the latter may be the object of protection in terms of being classified as commercial or other legally protected sensitive information. At the same time, the former, on the contrary, in the conditions of a civilized market and effective democratic government management (concerning public law legal entities), should be as open and accessible as possible. These circumstances imply changes to the country's current legislation to introduce the concept of "personal data" in relation to legal entities, which will create conditions for their proper protection.

REFERENCES

1. Максуров А.А. *Персональные данные: правовое регулирование и защита* [Книга]. Кушнёр: Palmarium Academic Publishing. 2020. — 136 с.

² The Law of the Republic of Kazakhstan dated 21 May, 2013, N 94-V "On Personal Data and their Protection" https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31396226&pos=3;-106#pos=3;-106 (date of access: 31.03.2023)

³ Information Doctrine of the Republic of Kazakhstan dated March 20, 2023, approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 145 dated March 20, 2023. URL: <https://www.akorda.kz/ru/ob-utverzhdenii-informacionnoy-doktriny-respubliki-kazahstan-2025248> (date of access: 31.03.2023)

2. Cohen T., van Nispen C.J.J.C., Huydecoper T. *European Trademark Law: Community Trademark Law and Harmonized National Trademark Law*. — Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010. — 312 p.
3. Preinreich G.A.D. *The Law of Goodwill*. — Florida: *The Accounting Review*, 2016. Vol. 11. N 4 (Dec). — P. 317-322.
4. Gurlit E. *Verfassungsrechtliche Rahmenbedingungen des Datenschutzes*. — Munich: *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)*, 2010. H. 15. — P. 1035-1041.
5. Schechter Frank I. *The Historical Foundations of Law Relating to Trademarks*. New York: Columbia University Press, 2015. — 188 p.
6. Rogers E.S. *Comments on the Modern Law of Unfair Trade*. — Illinois: *Illinois Law Review*, 2009. № 3. — P. 551-559.
7. Calboli I. *Trademark Assignment "With Goodwill": a Concept whose Time Has Gone*. — Florida: *Florida Law Review*, 2005. — P. 542-551.
8. Bone R.G. *Hunting Goodwill: a History of the Concept of Goodwill in Trademark Law*. — Boston: *Boston University Law Review*, 2006. Vol. 86:547. — P. 583-585.
9. Spence M. *Intellectual Property*. Oxford: Oxford University Press, 2007. — 468 p.
10. Simon S.I. *Court Decisions Concerning Goodwill*. — Florida: *The Accounting Review*. Vol. 31. N 2 (April), 2019. — P. 272-283.
11. Yelnik A. *Commercial Value of Trademarks: Do Current Laws Provide Brands Sufficient Protection from Infringement*. — London: *European Intellectual Property Review*. Vol. 32. Issue 5, 2010. — P. 203-211.
12. Sakulin W. *Trademark Protection and Freedom of Expression: an Inquiry into the Conflict between Trademark Rights and Freedom of Expression under European Law*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010. — 290 p.
13. Kniffin F.W. *The Modern Concept of Marketing Management, Its Implications and Problems*. — Indiana: *Bureau of Business Research*, 1958. — 22 p.
14. Catlett G.R., Olson N.O. *Accounting for Goodwill*. — New-York: AICPA. 1968. — 180 p.
15. Cox R. *Distribution in a high-level economy*. — New-Jersey: Prentice Hall, 1965. — 384 p.
16. Nelson R.H. *The Momentum Theory of Goodwill*. — Florida: *The Accounting Review*, 1953. Vol. 28. № 4. — P. 491-499.
17. Marcus R.L. *Putting American Procedural Exceptionalism into a Globalised Context*. — Oxford: *The American Journal of Comparative Law*, 2005. Vol. 53. — P. 710-718.
18. Рассолов И.М. *Право и Интернет [Книга]*. — М.: Норма, 2010. — 422 с.
19. Бабаев В.К. *Общая теория права. Курс лекций / Под ред. В.К. Бабаева [Книга]*. — Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. — 544 с.
20. Дмитрик Н.А. *Осуществление субъективных гражданских прав с использованием сети Интернет [Книга]*. — М.: Волтерс Клувер, 2006. — 388 с.
21. Соколова О.С. *Персональные данные как информация ограниченного доступа: проблемы правового регулирования [Журнал]*. — М.: *Современное право*. 2004. № 2. — С. 18-25.
22. Соколова О.С. *Защита персональных данных посредством права на забвение [Журнал]*. — М.: *Современное право*. 2016. № 9. — С. 69-72.
23. Корчемкина О.А. *Понятие и признаки базы данных как объекта права [Журнал]*. — Екатеринбург: *Российский юридический журнал*. 2012. № 1. — С. 120-128.
24. Азизов Р.Ф., Архипов В.В. *Отношения в сети Интернет формата Web 2.0: проблема соответствия между сетевой архитектурой и правовым регулированием [Журнал]*. — М.: *Закон*, 2014. № 1. — С. 90-104.
25. Архипов В.В., Килинкарлова Е.В., Мелащенко Н.В. *Проблемы правового регулирования оборота товаров в сети Интернет: от дистанционной торговли до виртуальной собственности [Журнал]*. — М.: *Закон*, 2014. № 6. — С. 120-143.
26. Савельев А.И. *Электронная коммерция в России и за рубежом: правовое регулирование [Книга]*. — М.: *Статут*, 2014. — 516 с.
27. Баринов С.В. *О криминализации преступного нарушения неприкосновенности частной жизни, совершаемого в форме распространения баз персональных данных [Журнал]*. Москва: *Российский следователь*, 2017. № 4. — С. 35-38.
28. Миняева Т.Ф., Серебренникова А.В. *Уголовная ответственность юридических лиц в России и Германии: к постановке проблемы [Журнал]*. — М.: *Lex russica*. 2017. № 2. — С. 147-154

29. Панов А.Б. *Административная ответственность юридических лиц: монография [Книга]*. — М.: Норма, 2013. — 232 с.
30. Гаврилов Е.В. *Компенсация морального вреда юридическим лицам в Российской Федерации: прошлое и настоящее. [Журнал]*. — М.: Судья, 2016. № 11. — С. 59-62.
31. Мыскин А.В. *Юридическое лицо - собственник жилого помещения [Журнал]*. — М.: Нотариус, 2016. № 6. — С. 17-20.
32. Хаваяихов А.А. *Группы юридических лиц в коллективном трудовом праве зарубежных стран [Журнал]*. — М.: Актуальные проблемы российского права, 2016. № 10. — С. 118-123.
33. Парыгина Н.Н. *Компенсация в защиту нематериальных благ юридических лиц: подводные камни терминологии [Журнал]*. — М.: Юридический мир, 2016. № 9. — С. 59-62.
34. Качалов В.В. *Уголовная ответственность юридических лиц: критический анализ аргументов против [Журнал]*. — М.: Lex russica, 2016. № 12. — С. 32-40.
35. Antunes J.E. *The Liability of Parent Corporations and Their Directors. Paper to be presented at the Universidade Autónoma de Madrid (Preliminary draft)*. Madrid, 2004. — 344 p.
36. Easterbrook F.H., Fischel D.R. *The Economic Structure of Corporate Law*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 1996. — 322 p.
37. Bainbridge S.M. *Corporate Law*. N.Y., 2009; *Idem. Abolishing Veil Piercing*. — Iowa: *Journal of Corporate Law*. 2000. № 26. — P. 16-25.
38. Dearborn M. *Enterprise Liability: Reviewing and Revitalizing Liability for Corporate Groups*. — California: *California Law Review*, 2009. Vol. 97. № 1. — P. 195-201.

REFERENCES

1. Maksurov A.A. *Personalnye dannye: pravovoe regulirovanie i zashchita [The personal data: legal regulation and protection]*. Kishinev: Palmarium Academic Publishing, 2020. — 136 p. [in Russian].
2. Cohen T., van Nispen C.J.J.C., Huydecoper T. *European Trademark Law: Community Trademark Law and Harmonized National Trademark Law [Книга]*. — Альфен-ан-ден-Рейн : Kluwer Law International, 2010. — 312 с.
3. Preinreich G.A.D. *The Law of Goodwill [Журнал]*. — Флорида: *The Accounting Review*, 2016. Vol. 11. N 4 (Dec). — С. 317-322.
4. urlit E. *Verfassungsrechtliche Rahmenbedingungen des Datenschutzes [Журнал]*. — Мюнхен: *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)*, 2010. H. 15. — С. 1035-1041.
5. Schechter Frank I. *The Historical Foundations of Law Relating to Trademarks [Книга]*. Нью-Йорк: Columbia University Press, 2015. — 188 с.
6. Rogers E.S. *Comments on the Modern Law of Unfair Trade [Журнал]*. — Иллинойс: *Illinois Law Review*, 2009. № 3. — С. 551-559.
7. Calboli I. *Trademark Assignment "With Goodwill": a Concept whose Time Has Gone [Журнал]*. — Флорида: *Florida Law Review*, 2005. — С. 542-551.
8. Bone R.G. *Hunting Goodwill: a History of the Concept of Goodwill in Trademark Law [Журнал]*. — Бостон: *Boston University Law Review*, 2006. Vol. 86:547. — С. 583-585.
9. Spence M. *Intellectual Property [Книга]*. Оксфорд : Oxford University Press, 2007. — 468 с.
10. Simon S.I. *Court Decisions Concerning Goodwill [Журнал]*. — Флорида: *The Accounting Review*. Vol. 31. N 2 (April), 2019. — С. 272-283.
11. Yelnik A. *Commercial Value of Trademarks: Do Current Laws Provide Brands Sufficient Protection from Infringement [Журнал]*. — Лондон : *European Intellectual Property Review*. Vol. 32. Issue 5, 2010. — С. 203-211.
12. Sakulin W. *Trademark Protection and Freedom of Expression: an Inquiry into the Conflict between Trademark Rights and Freedom of Expression under European Law [Книга]*. Альфен-ан-ден-Рейн: Kluwer Law International, 2010. — 290 с.
13. Kniffin F.W. *The Modern Concept of Marketing Management, Its Implications and Problems [Журнал]*. — Индиана: *Bureau of Business Research*, 1958. — 22 с.
14. Catlett G.R., Olson N.O. *Accounting for Goodwill*. — Нью-Йорк: AICPA, 1968. — 180 с.
15. Cox R. *Distribution in a high-level economy [Книга]*. — Нью-Джерси: Prentice Hall,

1965. — 384 с.

16. Nelson R.H. *The Momentum Theory of Goodwill* [Журнал]. — Флорида: *The Accounting Review*, 1953. Vol. 28. № 4. — С. 491-499.

17. Marcus R.L. *Putting American Procedural Exceptionalism into a Globalised Context* [Журнал]. — Оксфорд: *The American Journal of Comparative Law*, 2005. Vol. 53. — С. 710-718.

18. Rassolov I.M. *Pravo i Internet* [The Internet and Law]. — Moscow: Norma, 2010. — 422 p. [in Russian].

19. Babaev V.K. *Obshchaia teoriia prava. Kurs lektsii / Pod red. V.K. Babaeva* [The general theory of law. Course of lectures Edited by V.K. Babaeva]. — Nizhny Novgorod: Izd-vo Nizhegor. VSh MVD RF, 1993. — 544 p. [in Russian].

20. Dmitrik N.A. *Osushchestvlenie subiektivnykh grazhdanskikh prav s ispolzovaniem seti Internet* [The implementation of subjective civil rights using the Internet]. — Moscow: Volters Kluver, 2006. — 388 p. [in Russian].

21. Sokolova O.S. *Personalnye dannye kak informatsiia ogranichenogo dostupa: problemy pravovogo regulirovaniia* [The personal data as information of limited access: problems of legal regulation]. — Moscow: *Sovremennoe pravo*. 2004. № 2. — P. 18-25. [in Russian].

22. Sokolova O.S. *Zashchita personalnykh dannykh posredstvom prava na zabvenie* [The protection of personal data through the right to be forgotten]. — Moscow: *Sovremennoe pravo*. 2016. № 9. — P. 69-72. [in Russian].

23. Korchemkina O.A. *Poniatie i priznaki bazy dannykh kak obieкта prava* [The concept and features of a database as an object of law]. — Yekaterinburg: *Rossiiskii iuridicheskii zhurnal*. 2012. № 1. — P. 120-128. [in Russian].

24. Azizov R.F., Arkhipov V.V. *Otnosheniia v seti Internet formata Web 2.0: problema sootvetstviia mezhdou setevoi arkhitekturoi i pravovym regulirovaniem* [Relationships in the Web 2.0: the problem of correspondence between network architecture and legal regulation]. — Moscow: *Zakon*, 2014. № 1. — P. 90-104 [in Russian].

25. Arkhipov V.V., Kilinkarova E.V., Melashchenko N.V. *Problemy pravovogo regulirovaniia oborota tovarov v seti Internet: ot distantsionnoi trgovli do virtualnoi sobstvennosti* [The problems of legal regulation of the circulation of goods on the Internet: from distance trading to virtual property]. — Moscow: *Zakon*, 2014. № 6. — P. 120-143. [in Russian].

26. Savelev A.I. *Elektronnaia kommertsii v Rossii i za rubezhom: pravovoe regulirovanie* [The electronic commerce in Russia and abroad: legal regulation]. — Moscow: *Statut*, 2014. — 516 p. [in Russian].

27. Barinov S.V. *O kriminalizatsii prestupnogo narusheniia neprikosновенности chastnoi zhizni, sovershaemogo v forme rasprostraneniia baz personalnykh dannykh* [On the criminalization of the criminal violation of privacy committed in the form of distribution of personal databases]. Moscow: *Rossiiskii sledovatel*, 2017. № 4. — P. 35-38. [in Russian].

28. Miniazeva T.F., Serebrennikova A.V. *Ugolovnaia otvetstvennost iuridicheskikh lits v Rossii i Germanii: k postanovke problemy* [The criminal liability of legal entities in Russia and Germany: to the problem statement]. — Moscow: *Lex russica*. 2017. № 2. — P. 147-154. [in Russian].

29. Panov A.B. *Administrativnaia otvetstvennost iuridicheskikh lits: monografiia* [The administrative responsibility of legal entities: monograph]. — Moscow: Norma, 2013. — 232 p. [in Russian].

30. Gavrilov E.V. *Kompensatsiia moralnogo vreda iuridicheskimi litsami v Rossiiskoi Federatsii: proshloe i nastoiashchee*. [The compensation for the non-pecuniary damage to legal entities in the Russian Federation: past and present]. — Moscow: *Sudia*, 2016. № 11. — P. 59-62. [in Russian].

31. Myskin A.V. *Iuridicheskoe litso - sobstvennik zhilogo pomeshcheniia* [The legal entity - the owner of the premises]. — Moscow: *Notarius*. 2016. № 6. — P. 17-20. [in Russian].

32. Khavaiashkhov A.A. *Gruppy iuridicheskikh lits v kollektivnom trudovom prave zarubezhnykh stran* [The groups of legal entities in the collective labor law of foreign countries]. — Moscow: *Aktualnye problemy rossiiskogo prava*. 2016. № 10. — P. 118-123. [in Russian].

33. Parygina N.N. *Kompensatsiia v zashchitu nematerialnykh blag iuridicheskikh lits: podvodnye kamni terminologii* [The compensation for the protection of intangible benefits of legal entities: pitfalls of terminology]. — Moscow: *Iuridicheskii mir*. 2016. № 9. — P. 59-62. [in Russian].

34. Kachalov V.V. *Ugolovnaia otvetstvennost iuridicheskikh lits: kriticheskii analiz argumentov protiv* [The Criminal Liability of Legal Persons: A Critical Analysis of the Arguments Against]. —

Moscow: Lex russica, 2016. № 12. — P. 32-40. [in Russian].

35. *Antunes J.E. The Liability of Parent Corporations and Their Directors. Paper to be presented at the Universidade Autónoma de Madrid (Preliminary draft). Madrid, 2004. — 344 p.*

36. *Easterbrook F.H., Fischel D.R. The Economic Structure of Corporate Law. Кембридж (Массачусетс): Harvard University Press, 1996. — 322 с.*

37. *Bainbridge S.M. Corporate Law. N.Y., 2009; Idem. Abolishing Veil Piercing [Журнал]. — Айова: Journal of Corporate Law. 2000. № 26. — С. 16-25.*

38. *Dearborn M. Enterprise Liability: Reviewing and Revitalizing Liability for Corporate Groups [Журнал]. — Калифорния: California Law Review, 2009. Vol. 97. № 1. — С. 195-201.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ ЖАУАПКЕРШІЛІГІН САҚТАНДЫРУ

Динара Багдатовна Разиева

*«Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
Alikhan Bokeikhan University, Семей қаласы, Қазақстан Республикасы,
PhD докторы, e-mail: razieva@mail.ru*

Ерлан Майданұлы Айтқазин¹

*«Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
Alikhan Bokeikhan University, Семей қаласы, Қазақстан Республикасы,
құқық магистрі, e-mail: aytqazin1805@mail.ru*

Меруерт Аскаровна Амирова

*«Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
Alikhan Bokeikhan University, Семей қаласы, Қазақстан Республикасы,
заң ғылымдарының магистрі, e-mail: amirova_mika@mail.ru*

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасында енгізіліп жатқан медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің құқықтық алғышарттарын жан-жақты талдауға арналған. Белгіленген мақсатқа жету үшін авторлар медициналық қызметкерлерді кәсіби жауапкершілік тәуекелдерінен қорғауды заңнамалық қамтамасыз ету үшін сақтандыруды пайдаланудың үздік әлемдік тәжірибелеріне, шетелдік құқықтық модельдерге шолу жасаған.

Мақалада елдегі сақтандырудың осы түрінің құқықтық негізіне, сақтандыру тәртібіне және келтірілген зиянды өтеуге, сақтандыруға қатысушы тараптардың өкілеттіктері мен жауапкершілігінің көлеміне байланысты материалдар жинақталған. Жоспар бойынша, 2023 жылдан бастап жұмыс берушілер есебінен, ал 2025 жылдан бастап – медициналық ұйым мен медицина қызметкері арасында сақтандыру сыйақысының сомасын бөлуді көздейтін жүйе жалпы кәсіби жауапкершілікке әкелетін, көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруға оң әсер етуі тиіс, медициналық ұйымдардағы жанжалдарды азайтуды қамтамасыз етудің тиімді құрал болып табылады.

Мақалада Түркия, Канада, Швециядағы медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандырудың модельдері терең қарастырылған. Осыған байланысты авторлармен аталған елдердегі кәсіби жауапкершілікті сақтандыру шартын жасасу кезінде өзара сақтандыру ұйымдары мен мамандандырылған медициналық бірлестіктердің рөлі зерттелген. Бұл тәсіл авторларға Қазақстанда шетелдік тәжірибелерді табысты қолдану мүмкіндіктерін қарастыруға және оларды құқықтық қамтамасыз етудің перспективалық бағыттарын белгілеуге мүмкіндік берді.

Мақалада сақтандыру жүйесін енгізудің бастапқы кезеңінде сақтандыру жағдайы бойынша сақтандырушының жауапкершілігінің шекті көлемін айқындау, сақтандыру төлемдерін рәсімдік қамтамасыз ету және заңда көзделген өзге де кепілдіктер мәселелері ашылады.

Сақтандыру жүйесін енгізудің бастапқы кезеңінде сақтандыру жағдайы бойынша сақтандырушының жауапкершілігінің шекті көлемі, төлемдерді жүзеге асыру тәртібі және өзге де ұйымдастырушылық сұрақтар қарастырылған.

Зерттеу нәтижесінде авторлар медицина қызметкері мен медициналық мекеменің ортақ жауапкершілігін бекіту қажеттілігі туралы гипотеза ұсынады, бұл денсаулық сақтау жүйесінің барлық субъектілерінің халыққа сапалы қызмет көрсетуге өзара мүд-

¹ Хат-хабарларға арналған автор

делілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: медицина қызметкерлері, медициналық мекеме, науқас, сақтандыру, медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру, кәсіби жауапкершілік, өтемақы, медициналық қызметтің сапасы.

СТРАХОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Разиева Динара Багдатовна

Старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин»,
Alikhan Bokeikhan University, город Семей, Республика Казахстан, доктор PhD,
e-mail: razieva@mail.ru

Айтказин Ерлан Майданулы

Старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин»,
Alikhan Bokeikhan University, город Семей, Республика Казахстан, магистр права,
e-mail: aytkazin1805@mail.ru

Амирова Меруерт Аскарровна

Старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин»,
Alikhan Bokeikhan University, город Семей, Республика Казахстан,
магистр юридических наук, e-mail: amirova_mika@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена пристальному анализу правовых предпосылок внедряемой в Республике Казахстан системы страхования профессиональной ответственности медицинских работников. Для достижения обозначенной цели, авторами проведен обзор лучших мировых практик, зарубежных правовых моделей использования страхования для законодательного обеспечения защиты медицинских работников от рисков профессиональной ответственности.

В статье обобщен материал, связанный с правовой основой данного вида страхования в стране, порядка страхования и возмещения причиненного вреда, объемом правомочий и ответственности сторон, участвующих в страховании. По плану, начиная с 2023 года предлагается ввести обязательное страхование за счет работодателей, а с 2025 года – солидарное страхование, предусматривающий распределение суммы страховой премии между медицинской организацией и медицинским работником, что приведет к общей профессиональной ответственности, окажет положительное влияние на повышение качества оказываемых услуг, станет эффективным инструментом для обеспечения снижения конфликтности в медицинских организациях.

Значительное внимание в статье уделяется моделям страхования профессиональной ответственности медицинских работников в Турции, Канаде, Швеции. В этой связи авторами исследована роль общества взаимного страхования и специализированных медицинских объединений при заключении договора страхования профессиональной ответственности в указанных странах. Такой подход позволяет авторам рассмотреть возможности применения в Казахстане успешных зарубежных практик и обозначить перспективные направления их правового обеспечения.

В статье раскрываются проблемы определения предельного объема ответственности страховщика по страховому случаю на начальном этапе внедрения системы страхования, процедурного обеспечения страховых выплат и иных предусмотренных законом гарантий.

В результате исследования авторами выдвигается гипотеза о необходимости закрепления солидарной ответственности медицинского работника и медицинского учреждения, что позволит обеспечить взаимную заинтересованность всех субъектов системы здравоохранения в оказании качественных услуг населению.

Ключевые слова: медицинские работники, медицинское учреждение, пациент, страхование, страхование профессиональной ответственности медицинских работников, профессиональная ответственность, компенсация, качество медицинских услуг.

PROFESSIONAL LIABILITY INSURANCE OF MEDICAL WORKERS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Razieva Dinara Bagdatovna

Senior Lecturer of the Department of «Civil Law Disciplines»,
Alikhan Bokeikhan University, Semey city, Republic of Kazakhstan,
PhD, e-mail: razieva@mail.ru

Aytkazin Yerlan Moidanuly

Senior Lecturer of the Department of «Civil Law Disciplines»,
Alikhan Bokeikhan University, Semey city, Republic of Kazakhstan,
Master of law, e-mail: aytkazin1805@mail.ru

Amirova Meruyert Askarovna

Senior Lecturer of the Department of «Civil Law Disciplines»,
Alikhan Bokeikhan University, Semey city, Republic of Kazakhstan,
Master of Law, e-mail: amirova_mika@mail.ru

Abstract. *The article is devoted to a close analysis of the legal prerequisites of the system of professional liability insurance of medical workers being introduced in the Republic of Kazakhstan. To achieve this goal, the authors conducted a review of the best world practices, foreign legal models of the use of insurance for legislative protection of medical workers from the risks of professional responsibility.*

The article summarizes the material related to the legal basis of this type of insurance in the country, the procedure for insurance and compensation for damage caused, the scope of the powers and responsibilities of the parties involved in insurance. According to the plan, starting from 2023, it is proposed to introduce compulsory insurance at the expense of employers, and from 2025 – joint insurance, which provides for the distribution of the amount of the insurance premium between a medical organization and a medical worker; which will lead to general professional responsibility, will have a positive impact on improving the quality of services provided, will become an effective tool for reducing conflict in medical organizations.

Considerable attention is paid in the article to the models of professional liability insurance of medical workers in Turkey, Canada, Sweden. In this regard, the authors investigated the role of mutual insurance societies and specialized medical associations in concluding professional liability insurance contracts in these countries. This approach allows the authors to consider the possibilities of applying successful foreign practices in Kazakhstan and identify promising areas of their legal support.

The article reveals the problems of determining the maximum amount of the insurer's liability for an insured event at the initial stage of the introduction of the insurance system, procedural provision of insurance payments and other guarantees provided by law.

As a result of the study, the authors put forward a hypothesis about the need to consolidate the joint responsibility of a medical worker and a medical institution, which will ensure the mutual interest of all subjects of the healthcare system in providing quality services to the population.

Key words: *medical workers, medical institution, patient, insurance, professional liability insurance of medical workers, professional liability, compensation, quality of medical services.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_53

Кіріспе

Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін міндетті сақтандыру жүйесін елімізде кезең-кезеңімен енгізу жоспарлануда. Бұл туралы Мәжіліс отырысында

Денсаулық сақтау министрі Ажар Ғиният «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасын таныстыра оты-

рып хабарлады.

Министрдің айтуынша заң жобасын әзірлеу үшін 2018-2020 жылдары жеке және заңды тұлғалардан келіп түскен және қаралған өтініштерге (барлығы 14 123 өтініш), сондай-ақ 2017-2020 жылдары медицина қызметкерлеріне қатысты қозғалған қылмыстық істерге талдау жүргізілген.

Жыл сайын медицина қызметкерлеріне қатысты кәсіби міндеттерін тиісінше орындамағаны үшін ҚР Қылмыстық кодексінің 317-бабы бойынша 300-ге жуық іс ашылады. Зардап шеккендердің пайдасына моральдық және материалдық залал өтемақысының жалпы мөлшері 40 млн теңгеден асқан. Сақтандыру төлемдері сақтандыру полисі болған кезде сот шешімі бойынша жүзеге асырылады және қылмыстық жауаптылық танылған жағдайда төленбейді².

Жоспар бойынша 2023 жылдан бастап сақтандыру жүзеге асырыла бастайды, ал 2025 жылдан бастап толыққанды іске қосылады.

Аталған заң жобасының талқылауға шығарылуы бірнеше жылдар бойы белсенді талқыланып, алайда әртүрлі себептер мен қарсылықтарға байланысты қабылданбай келе жатқан сақтандыру жүйесінің іске қосылуы алдындағы соңғы кезеңі деп бағалауға болады. Сондықтан да аталған бағытты зерттеуге деген қызығушылық жоғарылауда және өзекті болып отыр.

Бұл зерттеудің мақсаты осы енгізіліп жатқан медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің құқықтық негізін қарастыру және осы сақтандыру түрінің шет елдердегі модельдері мен ұлттық заңнамаларына шолу жасау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде Қазақстан Республикасының медицина саласын реттейтін заңнамалық базасы, статистикалық мәліметтер, шет елдердегі медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруды реттейтін ұлттық заңнамалар пайдаланылды.

Зерттеу барысында статистикалық мәліметтер мен ғылыми ақпарат көздерінің аналитикалық әдісі қолданылды. Салыстырмалы әдіс қолдану арқылы бірнеше мемлекеттердегі медициналық жауапкершілікті сақтандырудың модельдері талданды.

Талқылау

Жалпы соңғы жылдардағы әлемде тараған пандемия мен елімізде орын алған оқиғалар тізбегі медицина саласындағы біраз мәселелердің бетін ашқаны белгілі. Аталған сала өкілдерінің құқықтық қорғалуы мен әлеуметтік жағдайы қоғамның ерекше назарына ілігіп, мемлекеттік деңгейде де талқылана бастады. Заңнаманы жетілдіру мен қызметкерлердің әлеуметтік жағдайын көтеруге арналған зерттеулер жарияланып, медициналық жауапкершілікті сақтандыру сұрағы қайтадан күн тәртібіне оралған болатын. Медицина қызметкерлерінің еңбек туралы заңнамасындағы кейбір кемшіліктерін зерттеуге арнаған мақаласында К.Б. Олжабаева да осы сұрақтарды кеңінен қарастырады. Автор өз мақаласында медициналық қызметті реттейтін «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодекстігі бірнеше олқылықтарды анықтаған [1, 141 б.].

Экономикалық дамыған елдерде кәсіби жауапкершілікті сақтандыру шартын жасасу медициналық қызметтің ажырамас атрибуттарының бірі болып табылады, бұл мәселеде өзара сақтандыру ұйымдары мен мамандандырылған медициналық бірлестіктер белсенді рөл атқарады. Алайда, қаржыландырудың жеткіліксіздігі жағдайында жауапкершілік қаупінің артуына қарамастан, отандық клиникалар өз мүдделерін қорғау үшін сақтандыру құралдарын пайдаланғысы келмейді. Қарсылықтың себебі де түсінікті. Мәселен, медицинадағы абайсызда жіберілген қатенің құны өте жоғары, егер оған жол берілсе медицина қызметкері мен ол жұмыс істейтін ұйым қолданыстағы заңнама шеңберінде әртүрлі жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Ал жаңадан қабылданып жатқан жүйе жауапкершілік құнын аталған тараптар арасында тең бөлуді көздейді.

Сонымен қатар, біздің пікірімізше аталған сақтандыру түріне деген қоғам тарапынан сенімсіздік де байқалады. Бұл әрине қарсылық емес, бірақ қоғам тарапынан жүйенің оң нәтижесіне деген кері пікірлер бар. Мұндай пікірдің болуының бір себебі осыған дейін енгізілген міндетті медициналық сақтандыру жүйесінің қызметіндегі кемшіліктер болуы мүмкін. Ондай кемшіліктердің бар екендігі туралы және жалпы медициналық қызметтің сапасына байланысты сұрақтардың күрделі екендігін еліміздің

2 «Какую модель страхования ответственности медработников хотят ввести в РК?». «КАПИТАЛ» іскерлік ақпарат орталығы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://kapital.kz/gosudarstvo/108936/kakuyu-model-strakhovaniya-otvet-stvennosti-medrabotnikov-khotyat-vvesti-v-rk.html> (жүзінген күні: 20.09.2022).

Президенті Қ.К.Тоқаев та өз жолдауында атап өткен болатын. Мемлекет басшысының пікірінше сақтандыру моделі тұрақсыз, әрі жүйесіз дамуда және бұл үлкен олқылық³.

Жоспар бойынша 2023 жылдан бастап Денсаулық сақтау министрлігі сақтандыруды жұмыс берушінің есебінен жүзеге асыруды, ал 2025 жылдан бастап сақтандыру сыйлық ақысының сомасын медициналық ұйым мен медициналық қызметкер арасында бөлуді ұсынады, бұл ортақ кәсіби жауапкершілікке әкеледі. Жүйенің енгізілуі көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру, медициналық ұйымдарда жанжалдың төмендеуін қамтамасыз ету үшін тиімді құрал болуы тиіс. Сондай-ақ, медициналық қызметтің сапасына медициналық қызметкермен қатар медициналық мекеме де жауапты болады, яғни сапалы қызмет көрсетуге екі тарап бірдей мүдделі деуге болады.

Кәсіптік жауапкершілікті сақтандыру жүйесімен 304 мыңнан астам медицина қызметкерін қамту ұсынылады. Бұл тұрғыда жүргізілген есептеулер нәтижесінде 2023 жылы жалпы сомасы 4,6 млрд теңге ескерілмек. Оның 2,7 млрд теңгесі тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемінің есебінен және 1,8 млрд теңгесі міндетті әлеуметтік медициналық сақтандырудың есебінен болады⁴.

Сақтандыру жүйесін енгізудің бастапқы кезеңінде сақтандыру жағдайы бойынша сақтандырушының жауапкершілігінің шекті көлемін анықтау ұсынылады: науқастың өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиян үшін және: өлімге – 1000 АЕК; мүгедектікті белгілеу: бірінші топ – 800 АЕК; екінші топ – 600 АЕК; үшінші топ-500 АЕК; «мүгедек бала» - 500 АЕК; мүгедектік белгіленбей мертігу немесе жарақат алу немесе денсаулыққа өзге де зақым келтіру – нақты шығыстар мөлшерінде, науқасты амбулаториялық немесе стационарлық емдеу – 300 АЕК.

Кәсіби жауапкершілікті сақтандыру жүйесі медицина қызметкерлерін қорғаудың ең тиімді құралдарының бірі болып табылады. Шетелде бұл жүйені көптеген елдерде қолдану міндетті болып табылады, ал ТМД елдерінде бірқатар себептерге байланысты бұл механизм іс жүзінде қолданылмайды.

Кәсіби медициналық жауапкершілікті сақтандыру сияқты өнімді дамыту және енгізу тарихы белгілі бір елдерде қалыптасқан құқықтық жүйемен тығыз байланысты. Медициналық қызмет ең қауіпті болып саналады, ол медициналық қате болған жағдайда науқас өлімінің жоғары ықтималдығынан көрінеді. Батыс елдері 1960 жылдардан бастап науқастарға зиянды өтеу мәселесіне белсенді назар аудара бастады. Дәл осы кезеңде науқастардың дәрігерлер мен медициналық ұйымдарға қойылатын талаптарының саны мен мөлшерінің тұрақты өсу тенденциясы қалыптасты. Бұл халықтың құқықтық санасының өсуіне, заң қызметтері нарығының дамуына байланысты болды [2, 81 б.].

Тағы бір пікір бойынша медициналық жауапкершілікті сақтандыру жүйесінің пайда болуы мен дамуының себебі ретінде медицинаның қарқынды дамуы мен жетістіктерін де атайды, оның ішінде халықтың дәрігерге деген үмітінің шамадан тыс өсуі, сондай-ақ медициналық технологиялардың едәуір күрделенуі де бар [3, 92 б.].

Аталған тенденция мен құқықтық сананың өсуі, медициналық технологиялардың едәуір күрделенуі, заң қызметтері нарығының дамуы қазіргі қазақстандық қоғамда да анық байқалады, тиісінше мемлекет тарапынан осы сақтандыру түрін енгізу қоғамдағы пайда болған жаңа үрдістерге деген реакция деп бағалауға болады.

Қарастырып отырған сақтандыру түрін елімізде енгізуде шетелдік сәтті тәжірибелер зерттелгені анық және қабылдаудағы себептердің бірі де осы елдердегі нәтижелі тәжірибелердің болуы деуге болады. Еліміз үшін қолайлы жүйені таңдау аса қажет және осы тұста өзге тәжірибелерге сүйене отырып шешімге келу маңызды. Олардың кейбіріне тоқталатын болсақ:

Швеция. Сақтандыру жүйесі Швецияда 1975 жылдан бастап науқастардың денсаулығына байланысты жарақаттардың орнын толтыру үшін жұмыс істей бастады. Бұл жүйе бастапқыда ерікті жүйеге негізделгенімен, кейін 1997 жылы науқастарды сақтандыру туралы заңмен ауыстырылып міндетті сақтандыру талабы енгізілді. Науқастарды жарақаттан сақтандыру енгізілген кезде, бұл денсаулық сақтау аймақтары

3 «Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы». Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyun-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> (жүзінген күні: 22.09.2022).

4 «2023 жылы кәсіптік жауапкершілікті сақтандыруға 300 мың медицина қызметкері қамтылады». «ҚазАқпарат» халықаралық ақпарат агенттігі. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.inform.kz/kz/2023-zhyly-kasiptik-zhauapkershilikti-saktandyruqa-300-myn-medicina-kyzmetkeri-kamtylady_a3980530 (жүзінген күні: 28.09.2022).

мен сақтандыру компаниялары арасындағы келісімге негізделген жеке ерікті сақтандыру схемасы болды. Өңірлерде өзінің медициналық сараптамасы және шағымдарды қарау жүйесі бар әкімшілік бірлік болды. Мақсат өтемақыға қол жетімділікті жақсарту және операциялық шығындарға оң әсер ету еді. Ресурстарды әкімшілікке, сот шығындарына және сот процестеріне жұмсаудың орнына, ол қаражаттар жарақат алған адамға тікелей бару мүмкіндігіне қол жеткізілді.

Олардың барлығы ортақ сақтандырушы - Landstingens Ömsesidiga Försäkringsbolag (LÖF) компаниясының қызметін пайдаланады. Швециядағы сақтандырудың осы түрі ең жетілдірілген және тиімді жұмыс істейтін болып саналады. Онда әсіресе жағымсыз оқиғалар туралы есеп беру жүйесі жоғары деңгейде [4, 89 б.].

Швед моделі дене жарақаты жағдайында қаржылық өтемақы беруге бағытталған және ол азаптау құқығы, жеке сақтандыру, мемлекеттік сақтандыру, ұжымдық шарттардағы сақтандыру және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі арасындағы өзара тәуелділікпен сипатталады. Өртүрлі сақтандыру тетіктері мен ережелері толық өтемақы қағидасына сәйкес зиянды өтеу үшін үйлестіріледі. Бұл жүйеде сақтандыру маңызды рөл атқарады және швед моделі азаптау құқығының маңыздылығының төмендеуімен сипатталады. Кінәлі адамның кінәсіз сақтандыруға сәйкес өтемақы алу құқығы дәстүрлі азаптау жауапкершілігіне тәуелді емес. Оның орнына өтемақы зиян келтіретін бизнесті жүргізетіндер қаржыландыратын сақтандыру жүйелері арқылы беріледі [5, 74 б.].

Канада. Канадалық денсаулық сақтау жүйесі еуропалықпен салыстырғанда тарихқа бай емес, алайда ол бүгінгі күні әлемдегі ең дамығандардың бірі болып саналады. Бұл жүйенің табысты қалыптасуының маңызды көрсеткіші - халық денсаулығының жақсы көрсеткіштері болып табылады.

Дәрігерлердің көпшілігі жеке тәжірибеге ие және жоғары автономды. Кейбір мамандар ауруханаларда немесе жергілікті сауықтыру орталықтарында келісімшарт негізінде жұмыс істейді. Жеке тәжірибедегі мамандарға мемлекет көрсетілген көмекке байланысты ақы төлейді, мұндай дәрігерлер тікелей провинцияның немесе аумақтың бюджетінен ақы алады. Жеке тәжірибесі жоқ дәрігерлер көрсетілген медициналық қызметтер санына сәйкес белгіленген жалақы алады.

Отбасылық дәрігерге немесе өз таңдауы бойынша клиникаға барған кезде канада-

лықтар елдің әрбір тұрғынында бар медициналық сақтандыру картасын (Health Card) ұсынады.

Канадада дамыған және жақсы ұйымдастырылған көпсалалы және мамандандырылған ауруханалар жүйесі бар. Сонымен қатар, емдеу және профилактикалық мақсатта халықты салауатты өмір салты негіздеріне оқытумен айналысатын медициналық орталықтардың кең желісі құрылған.

Мемлекетте коммерциялық емес қоғамдық ұйымдарды мемлекеттік органдар мен халық арасындағы байланыстың маңызды элементі ретінде пайдаланатын жалпыұлттық медициналық сақтандыру жүйесі құрылған. Бұл тағы бір канадалық ерекшелік, көптеген қоғамдық ұйымдар денсаулық сақтау саясатын жергілікті деңгейде жүзеге асыруға, медициналық көмек көрсетуге, әлеуметтік қолдау жасауға, салауатты өмір салтын насихаттауға және қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешуге белсенді қатыса алады.

Канадада медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру мен қорғауды Канадалық медициналық қорғаныс қауымдастығы жүзеге асырады.

Канадалық медициналық қорғаныс қауымдастығы (СМРА) - мүшелікке негізделген, Канададағы дәрігерлер үшін заңды қорғауды, жауапкершілікті қорғауды қамтамасыз ететін және тәуекелдерді басқару бойынша оқытуды жүргізетін коммерциялық емес ұйым. СМРА сонымен қатар абайсызда клиникалық күтімнен зардап шеккен науқастар мен олардың отбасыларына өтемақы төлеуді жүзеге асырады. Бүгінгі күнде 95% канадалық дәрігерлер аталған қауымдастықтың мүшесі.

СМРА өзін «өзара қорғаныс» құралы ретінде сипаттайтын дәрігерлерге арналған ұйым. Басқаша айтқанда, бұл сақтандыру компаниясы емес. СМРА мен оған мүше дәрігерлер арасында СМРА медициналық қателіктерден зардап шеккендердің шығынын өтеуге кепілдік беретіні туралы келісім жоқ. Дәрігер Канаданың сот жүйесіне келгенде, оның заңды қорғанысын СМРА қаржыландырады, ол өзі қабылдаған істерді тек өзінің қалауы бойынша қабылдайды. СМРА азаматтық сотта медициналық немқұрайлылық үшін сотқа тартылған дәрігерді қорғай алады, сондай-ақ қаржылық алаяқтық (мысалы артық төлемдер), лауазымдық қылмыстар, жыныстық құқық бұзушылықтар, тіпті ұрып-соғу және ауыр қылмыстар үшін қылмыстық сотта айыпталған дәрігерді

құқықтық қорғай алады.

Қауымдастық қызметінің жемісті болуына қарамастан жүйенің сыншылары да аз емес. Олардың пікірлерінше аталған қауымдастық қызметінің келесідей кемшіліктері бар:

- дәрігерлерге көмек қатаң түрде дискрециялық негізде беріледі;

- СМРА кеңесі ешқандай себепсіз көмекті шектеуге, қабылдамауға немесе тоқтатуға құқылы;

- зардап шеккендерге тым ұзақ уақыт өтемақы төленеді;

- медициналық қателік салдарынан жарақат алған науқастарға кепілдендірілген өтемақы мөлшерлері қарастырылмаған [6, 38 б.].

Түркия. Түркияда денсаулық сақтау жүйесі жоғары деңгейде дамыған. Түркия Республикасының Конституциясында әрбір азаматқа әлеуметтік қамсыздандыру құқығы бекітілген, сондықтан кез-келген азамат қажет болған жағдайда медициналық көмек ала алады. Мемлекеттік және жеке ауруханалар мен клиникаларда көрсетілетін қызметтер қолайлы және жалпыға қол жетімді.

Денсаулық сақтау жүйесін дамыту үшін қабылданған бірқатар шаралар Түркияның көрсетілетін медициналық қызметтер деңгейі бойынша әлемдегі жетекші елдердің қатарына кіруіне мүмкіндік берді. Жаңа ауруханалар мен медициналық орталықтардың ашылуына байланысты клиникалық база дамуда, жан басына шаққандағы төсек-орын саны да өсуде. Дәрігерлер санының өсуіне және олардың жоғары дайындық деңгейіне байланысты, пластикалық хирургия, көз және жүрек операциялары сияқты көптеген жаңа медициналық профильдер бойынша елдің мүмкіндіктер деңгейі айтарлықтай өскен.

Соңғы 20 жылдағы жеделдетілген реформалар және 2003 жылы бастау алған «Денсаулық сақтауды қайта құру» бағдарламасының арқасында Түрік Денсаулық сақтау жүйесі қайта құрылды, жалпы медициналық сақтандыру жүйесі енгізілді. Осы өзгерістердің нәтижесінде азаматтардың денсаулық сақтау қызметтеріне қолжетімділігі жақсарды, сондай-ақ табысы төмен адамдарды денсаулық сақтаудың жоғары шығындарынан қаржылық қорғау жағдайы жасалынды. 2012 жылдан бастап барлық азаматтар медициналық сақтандырудың жалпы жүйесіне қосылуға міндетті [7, 413 б.].

Барлық тәжірибедегі дәрігерлер мемле-

кеттік немесе жеке денсаулық сақтау мекемелерінде жұмыс істейтініне қарамастан, заң бойынша медициналық қателіктер үшін жауапкершілікті сақтандыруға міндетті. Алайда, түрік үкіметі мемлекеттік денсаулық сақтау мекемелерінде жұмыс істейтін дәрігерлердің барлық сыйақы шығындарының жартысын төлейді. Сақтандыру полисінің нақты құны мамандықтың саласына (мысалы, пластикалық және эстетикалық хирургия, шұғыл медициналық көмек, хирургиялық онкология, кардиохирургия, ми хирургиясы, анестезиолог, гинеколог, неонатолог және т.б.) және кәсіби мәртебесіне (мысалы, жалпы тәжірибелік дәрігер) байланысты. Дәрігерлердің сақтандыру сыйақыларының мөлшері олардың қолайсыз оқиғаларының тарихына және тәжірибе көлеміне байланысты. Максималды қамту шегі - бір миллиард сегіз жүз мың түрік лирасы.

Заңнамада дәрігерлердің медициналық араласуынан зардап шеккендер үшін сақтандыру компаниясы алдындағы кәсіби жауапкершілікті сақтандыру негізінде талап-арыздарды қарастырудың, шығындарды өтеудің екі әдісі қарастырылған. Олардың біріншісі - сақтандыру компаниясына жауапкер ретінде тікелей талап қою арқылы. Екінші әдіс - сотқа жүгіну арқылы. Бұл істерді қарау құзыреттілігі бірінші сатыдағы шаруашылық соттарына тиесілі және осы жағдайда сақтандыру компаниясына барудың қажеті жоқ.

Тағы бір әдіс қосымша әдіс бар, ол - «Сақтандыру туралы» №5684 заңымен құрылған сақтандыру арбитраждық комиссиясына жүгіну. Алайда, арбитражға жүгіну үшін сақтандыру компаниясына жазбаша өтініш жазу қажет және осы өтінішке 15 жұмыс күні ішінде жауап беріледі. Бұл жерде комиссия тек белгіленген шеңберде ғана өтемақы бере алады.

2014 жылдың 28 мамырында қабылданған «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау» туралы Түркия Республикасының кодексінде денсаулық сақтау мәселелеріне де назар аударылып, тұтынушылардың, яғни науқастардың құқықтарын қорғау тәртібі қарастырылды. Кодекс қабылданғаннан кейін тұтынушылардың құқықтарын қорғау соты науқастар мен жеке ауруханада қызмет ететін дәрігер арасындағы өтемақы істеріне байланысты жанжалдарды шешу үшін кодексте анықталған «тұтынушы» және «қызмет көрсетуші» ұғымдарын қолдана бастады. Тиісінше, бұрын Түркияның

кассациялық соты медициналық даулардан туындайтын науқас пен дәрігер арасындағы істерді тұтынушылар сотымен байланысты емес деп келген болса, бүгінгі күні мұндай істер керісінше, тұтынушылар сот ісіне қатысты деп танылуда [8, 10 б.].

Аталған елдердегі тәжірибе көптеген жылдар бойы жүргізілген реформалар мен медицина саласын реттейтін заңнамаларды жетілдірудің, мемлекеттің халық денсаулық сапасын арттыру үшін жүргізген үлкен еңбегінің нәтижесі болып табылады. Әрине, бұл елдердегі тәжірибесіне сүйеніп аталған сақтандыру жүйесін енгізу еліміз үшін қажет деген қорытынды жасауға болады. Алайда, біріншіден бізге қолайлы болатын моделді таңдауымыз қажет, екіншіден заңнамалық қамтамасыз ету мен ұйымдастырушылық сипаттағы өте ауқымды жұмыстар атқарылуы тиіс.

Заң бойынша медициналық қателіктер үшін жауапкершілікті сақтандыруға міндеттілікті енгізген Түркия еліндегі жүйе әзірше бізге қолайлы болуы тиіс. Дәрігерлердің медициналық араласуынан зардап шеккен тұлғалар үшін сақтандыру компаниясы алдындағы кәсіби жауапкершілікті сақтандыру негізінде талап-арыздарды қарастырудың, шығындарды өтеудің әдістері де аталған елдегідей жүзеге асырылуы мүмкін.

Сақтандыру елімізде бастапқы кезде міндетті болуы оның жүйелі түрде енуіне көмегін тигізуі керек. Ал болашақта сақтандыруды ерікті етуге немесе Канадалық нұсқа түріндегі қауымдастықтар арқылы жүзеге асырылуына мүмкіндік беруді қарастыруға да болады. Алайда, ол моделдің мемлекетімізде жұмыс істеуі үшін тәуелсіз институттар арқылы сақтандыруды жүзеге асыру мүмкіндігіне қол жеткізуіміз қажет. Осы тұста әсіресе еліміздегі азаматтық қоғамның негізгі институттарының қатарындағы қауымдастықтардың еріктілігіне, мүшелерінің құқықтары мен мүдделерін толық қорғай алуына үлкен күмәніміз бар.

Дене жарақаты жағдайында қаржылық өтемақы беруге бағытталған, жеке сақтандыру, мемлекеттік сақтандыру, ұжымдық шарттардағы сақтандыру және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі арасындағы өзара тәуелділікпен сипатталатын швед моделінің кейбір элементтері де бізге қолданылуы мүмкін.

Отандық ғалымдардың пікірінше міндетті кәсіби жауапкершілікті сақтандыруды енгізу әсіресе денсаулық сақтау мамандары үшін маңызды, себебі ол меди-

циналық көмекке келтірілген залал жағдайында зиянды өтеу кепілдігін қамтамасыз етеді, көрсетілетін медициналық қызметтердің сапасын арттырады, жанжал деңгейін төмендетеді, науқасқа келтірілген залал үшін өтемақы кепілдендірілген болады және құқықтық қақтығысты шешудің нақты механизмі бекітіледі [9, 499 б.].

Шағымды қарауды медициналық ұйым ішкі аудит қызметі деңгейінде медиация элементтерін қолдана отырып, сондай-ақ бейінді медициналық қауымдастықтарды тарта отырып жүзеге асыратын болады. Науқас шешіммен келіспеген жағдайда, шағым сараптамалық қорытынды беру үшін медициналық және фармацевтикалық бақылау комитетінің аумақтық бөлімшесіне берілетін болады. Оң нәтиже шығарылған жағдайда шағым бойынша материалдар, оның ішінде сот-медициналық сараптаманың қорытындысы медициналық ұйым сақтандырылған сақтандыру компаниясына жіберіледі.

Науқасқа келтірілген зиян үшін өтемақы төлеуді ҚР Денсаулық сақтау министрлігі айқындаған жағдайлар бойынша сақтандыру компаниясы жүргізеді. Төлемнен бас тартқан және қанағаттанбаған жағдайда науқас сотқа жүгінуге құқылы болады.

Нәтижелер

Мақалада зерттелген медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің енгізілуі еліміз үшін қажет деп санаймыз және оның қабылдануы келесідей нәтижелерге немесе медицина саласындағы мәселелердің шешілуіне қол жеткізуге мүмкіндік береуі тиіс:

- зиянды өтеу кепілдігін қамтамасыз етеді: келтірілген залал үшін өтемақы кепілдендірілген және төлем жүргізудің нақты механизмі қалыптасады;
- жанжалдарды шешудің құқықтық механизмі бір ретке келетін болады;
- келтірілген залал үшін өтемақының шекті көлемі бекітілетін болады;
- жалпы медициналық көмектің сапасының жақсаруына әсер етуі тиіс;
- қабылданып жатқан жүйе жауапкершілік құнын медицина қызметкері мен мекеме арасында тең бөлуді көздейді: бұл өз кезегінде тараптардың қызмет көрсету сапасына ортақ жауапкершілік пен мүдделілікке әкелуі түріндегі оң нәтижелер беруі тиіс;
- шағымдарды қарау процессіне қатысуы медициналық қауымдастықтар қызметінің жауапкершілігін жоғарылатып, рөлінің артуына әсер етуі тиіс;

- медицина қызметкерлерінің құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуге көмегін тигізеді.

Әрине, аталған нәтижелерге сақтандыру жүйесі дұрыс енгізілген жағдайда қол жеткізуге болады, кедергілерді жою мен сақтандырудың жүзеге асырылуы, жауапкершілікті қамтамасыз етуіге байланысты заңнамалық базаның қабылдануы аса маңызды.

Қорытынды

Жоспар бойынша 2023 жылдан басталып, ал 2025 жылдан бастап сақтандыру сыйақысының сомасын медициналық ұйым мен медицина қызметкері арасында бөлу-ді көздейтін, ортақ кәсіби жауапкершілікке әкелетін жүйенің енуі еліміздегі медицина саласында оң өзгерістерге әкелуі тиіс деген пікірдеміз. Жүйенің енгізілуі көрсетілетін

қызметтердің сапасын арттыруда, медициналық ұйымдарда жанжалдың төмендеуін қамтамасыз етуге тиімді құралға айналуы тиіс. Сондай-ақ, медициналық қызметтің сапасына медициналық қызметкермен қатар медициналық мекеме де жауапты болады, яғни сапалы қызмет көрсетуге екі тарап бірдей мүдделі деуге болады.

Қарастырылған шетелдік тәжірибелерге назар аудару маңызды болып табылады. Сақтандыру елімізде бастапқы кезде міндетті болуы оның жүйелі түрде енуіне көмегін тигізуі тиіс. Ал болашақта сақтандыруды ерікті етуге немесе Канадалық нұсқа түріндегі қауымдастықтар арқылы жүзеге асырылуына мүмкіндік беруді қарастыруға да болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Олжабаева К.Б. *Некоторые дефекты законодательства о труде медицинских и фармацевтических работников и пути их устранения // Научно-правовой журнал «Института законодательства и правовой информации». - №1 (68)-2022. - 138-146 с.*
2. Завражский А.В. *Анализ отечественного и зарубежного опыта страхования профессиональной ответственности медицинских работников // Журнал «Финансы и управление». № 1 – 2019. - 79 - 90 с.*
3. Шинкаренко И. Э. *Страхование ответственности: справочник. 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Анкил, 2006. – 342 с.*
4. Henry Johansson. *The Swedish system for compensation of patient injuries. // Upsala Journal of Medical Sciences. № 115 – 2010. - 88-90 p.*
5. Sabina Hellborg. *Liability for medical injuries in Sweden. // Journal du Droit de la Santé et de l'Assurance - Maladie (JDSAM). № 23 – 2019/2. - 72-76 p.*
6. Shoo K. Lee, Brian H. Rowe, Colleen M. Flood, Sukhy K. Mahl. *Canada's System of Liability Coverage in the Event of Medical Harm: Is It Time for No-Fault Reform? // Journal «Health Policy». № 17(1) - 2021. - 30–41 p.*
7. Orhan Tunc, Mithat Kiyak. *Private health insurance in Europe and Turkey. // Journal of Economics, Finance and Accounting. № 2 (3) – 2015. - 409–425 p.*
8. Veli Durmuş. *A broad overview of medical malpractice liability policy in Turkey. // International Journal of Tourism Management. № 2 (2) – 2017. - 3-18 p.*
9. Makpal Alchimbayeva, Tolebay Rakhypbekov, Gulmira Bazarova, Aigerm Baimagambetova, Oxana Tsigengagel. *Medical Liability, Defensive Medicine, and Introduction to Professional Insurance in the Republic of Kazakhstan. // Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences. № 10 (F) – 2022. - 495-500 p.*

REFERENCES

1. Olzhabayeva K.B. *Nekotoryye defekty zakonodatel'stva o trude meditsinskikh i farmatsevticheskikh rabotnikov i puti ikh ustraneniya. // Nauchno-pravovoy zhurnal «Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii». - №1 (68)-2022. 138-146 s.*
2. Zavrazhskiy A.V. *Analiz otechestvennogo i zarubezhnogo opyta strakhovaniya professional'noy otvetstvennosti meditsinskikh rabotnikov. // Zhurnal «Finansy i upravleniye». № 1 – 2019. 79 - 90 s.*
3. Shinkarenko I. E. *Strakhovaniye otvetstvennosti: spravochnik. 2-ye izd., ispr. i dop. – Moskva: Ankil, 2006. – 342 s.*

4. Henry Johansson. *The Swedish system for compensation of patient injuries.* // *Upsala Journal of Medical Sciences.* № 115 – 2010. 88-90 p.

5. Sabina Hellborg. *Liability for medical injuries in Sweden.* // *Journal du Droit de la Santé et de l'Assurance - Maladie (JDSAM).* № 23 – 2019/2. 72-76 p.

6. Shoo K. Lee, Brian H. Rowe, Colleen M. Flood, Sukhy K. Mahl. *Canada's System of Liability Coverage in the Event of Medical Harm: Is It Time for No-Fault Reform?* // *Journal «Healthc Policy».* № 17(1) - 2021. 30–41 p.

7. Orhan Tunc, Mithat Kiyak. *Private health insurance in Europe and Turkey.* // *Journal of Economics, Finance and Accounting.* № 2 (3) – 2015. 409–425 p.

8. Veli Durmuş. *A broad overview of medical malpractice liability policy in Turkey.* // *International Journal of Tourism Management.* № 2 (2) – 2017. 3-18 p.

9. Makpal Alchimbayeva, Tolebay Rakhypbekov, Gulmira Bazarova, Aigerm Baimagambetova, Oxana Tsigengagel. *Medical Liability, Defensive Medicine, and Introduction to Professional Insurance in the Republic of Kazakhstan.* // *Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences.* № 10 (F) – 2022. 495-500 p.

УРЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЛ И СПОРОВ В ЦИВИЛИСТИКЕ И СУДОПРОИЗВОДСТВЕ КАЗАХСТАНА (ДОСТИЖЕНИЯ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ)

Аблаева Эльвира Бекболатовна¹

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, профессор-исследователь Евразийского технологического университета, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Енсебаева Анель Рахметжановна

Кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник Республиканского научно-исследовательского института по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: nel1212kz@gmail.com

Исмагулова Айгуль Турехановна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Национального и международного права университета Туран-Астана, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: 7aigul7@mail.ru

Утанов Мухтархан Айдарханович

Доктор юридических наук, доцент, советник председателя Верховного Суда Республики Казахстан по уголовным делам, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: mau_25@mail.ru

Аннотация. В статье изложена история возникновения, становления и развития мирного разрешения дел и споров в цивилистике и судопроизводстве Республики Казахстан. Отмечены достижения Республики Казахстан в деле урегулирования дел и споров посредством примирительных процедур, раскрыты перспективные направления по укреплению мира и согласия в стране, указаны проблемные вопросы, стоящие перед цивилистикой и судопроизводством.

Авторами установлено, что урегулирование дел и споров мирными способами согласуется с концептуальными идеями развития национальной правовой системы. На основе данного исследования выявлено, что имеющееся множество способов урегулирования дел и споров, известные как система альтернативного разрешения споров, прошел несколько этапов развития.

Историко-правовой анализ позволил авторам определить тенденцию развития и совершенствования национальной правовой системы в сторону упрощения судопроизводства и гуманизации законодательства. Наряду с этим определить, что сегодня мирное разрешение дел и споров, с одной стороны, является основным фактором снижения уровня конфликтности в стране и судебной нагрузки, а с другой стороны, показателем повышения уровня правовой культуры казахстанского населения и его доверия судебной власти.

Авторами показана социально-правовая значимость для цивилистики и судопроизводства Казахстана неформальных и гибких процедур урегулирования конфликтов, образующих институт восстановительного правосудия, возникших как альтернатива карательному правосудию.

В процессе исследования использованы понятия и категории, выработанные цивилистикой и судопроизводством, нормативные правовые акты, регламентирующие порядок урегулирования дел и споров, концептуальные и стратегические документы, определяющие развитие и совершенствование национальной правовой системы, статистические данные судов по проведению примирительных процедур.

¹ Автор для корреспонденции

Ключевые слова: переговоры, примирение, альтернативное разрешение споров, медиация, арбитраж, партисипативные процедуры, судья-примиритель.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨРКЕНИЕТІ МЕН СОТ ӨНДІРІСІНДЕ ІСТЕР МЕН ДАУЛАРДЫ РЕТТЕУ (ЖЕТІСТІКТЕР, МӘСЕЛЕЛЕР, КЕЛЕШЕГІ)

Эльвира Бекболатқызы Аблаева

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Еуразия технологиялық университетінің зерттеуші профессоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Анель Рахметжанқызы Енсебаева

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі Еңбекті қорғау жөніндегі Республикалық ғылыми-зерттеу институтының жетекші ғылыми қызметкері, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: nel1212kz@gmail.com

Айгүл Төреханқызы Исмагулова

Заң ғылымдарының кандидаты, Тұран-Астана университетінің Ұлттық және халықаралық құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: 7aigul7@mail.ru

Мұхтархан Айдарханұлы Утанов

Заң ғылымдарының докторы, доцент, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының қылмыстық істер жөніндегі кеңесшісі, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: mau_25@mail.ru

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының өркениеті мен сот ісін жүргізудегі істер мен дауларды бейбіт жолмен шешудің пайда болу, қалыптасу және даму тарихы баяндалған. Татуластыру рәсімдері арқылы істер мен дауларды реттеу ісіндегі Қазақстан Республикасының жетістіктері атап өтілді, елде бейбітшілік пен келісімді нығайту жөніндегі келешек бағыттары ашылды, өркениет пен сот ісін жүргізудің алдында тұрған көкейкесті мәселелер көтерілді.

Авторлар істер мен дауларды бейбіт жолмен реттеу ұлттық құқықтық жүйені дамытудың тұжырымдамалық ойларына сәйкес келетіндігін анықтады. Осы зерттеу негізінде дауларды балама шешу жүйесі деп аталатын істер мен дауларды шешудің көптеген әдістері дамудың бірнеше кезеңдерінен өткені анықталды.

Тарихи-құқықтық талдау авторларға сот ісін жүргізуді жеңілдету және заңнаманы ізгілендіру жағына қарай ұлттық құқықтық жүйенің даму және жетілдіру үрдісін анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, бүгінде істер мен дауларды бейбіт жолмен шешу, бір жағынан, елдегі жанжал деңгейін және сот жүктемесін төмендетудің негізгі факторы, ал екінші жағынан, Қазақстан халқының құқықтық мәдениеті деңгейін және оның сот билігіне деген сенімін арттырудың көрсеткіші болып табылатынын айқындауға мүмкіндік берді.

Авторлар жазалаушы сот төрелігіне балама ретінде туындаған қалпына келтіру сот төрелігі институтын құрайтын қақтығыстарды реттеудің бейресми және икемді рәсімдерінің Қазақстанның өркениеті мен сот ісін жүргізуі үшін әлеуметтік-құқықтық маңыздылығын көрсетті.

Зерттеу барысында өркениет пен сот өндірісінде әзірлеген ұғымдар мен санаттар, істер мен дауларды реттеу тәртібін реттейтін нормативтік құқықтық актілер, ұлттық құқықтық жүйенің дамуы мен жетілдірілуін айқындайтын тұжырымдамалық және стратегиялық құжаттар, татуластыру рәсімдерін жүзеге асыру жөніндегі соттардың

статистикалық деректері пайдаланылды.

Түйінді сөздер: келіссөздер, татуласу, дауларды баламалы шешу, медиация, арбитраж, партисипативтік рәсімдер, судья-бітімгер..

SETTLEMENT OF CASES AND DISPUTES IN CIVIL LAW AND PROCEEDINGS IN KAZAKHSTAN (ACHIEVEMENTS, PROBLEMS AND PROSPECTS)

Ablaeva Elvira Bekbolatovna

Candidates' degree in jurisprudence, Associate Professor, Research Professor of Eurasian Technological University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Ensebayeva Anel Rakhmetzhanovna

Candidates' degree in jurisprudence, Leading Researcher, Republican Research Institute of Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: nel1212kz@gmail.com

Ismagulova Aigul Turekhanovna

Candidates' degree in jurisprudence, Associate Professor of the Department of National and International Law of the University of Turan-Astana, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: 7aigul7@mail.ru

Utanov Mukhtarhan Aidarkhanovich

Doctor of Law, Associate Professor, Counselor of the Chairman of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan in Criminal Cases, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: mau_25@mail.ru

Abstract. *The article describes the history of the emergence, formation and development of peaceful settlement of cases and disputes in civil law and judicial proceedings of the Republic of Kazakhstan. The achievements of the Republic of Kazakhstan in the settlement of cases and disputes through conciliation procedures were noted, promising directions for strengthening peace and harmony in the country were revealed, problematic issues facing civil law and judicial proceedings were indicated.*

The authors found that the settlement of cases and disputes by peaceful means is consistent with the conceptual ideas of the development of the national legal system. Based on this study, it has been revealed that the existing set of ways to settle cases and disputes, known as the alternative dispute resolution system, has gone through several stages of development.

The historical and legal analysis allowed the authors to determine the trend of development and improvement of the national legal system towards simplification of legal proceedings and humanization of legislation. Along with this, to determine that today the peaceful resolution of cases and disputes, on the one hand, is the main factor in reducing the level of conflict in the country and the judicial burden, and on the other hand, an indicator of increasing the level of legal culture of the Kazakh population and its confidence in the judiciary.

The authors show the socio-legal significance for civil law and judicial proceedings in Kazakhstan of informal and flexible conflict resolution procedures forming the institution of restorative justice, which arose as an alternative to punitive justice.

In the course of the research, concepts and categories developed by civil law and judicial proceedings, normative legal acts regulating the procedure for settling cases and disputes, conceptual and strategic documents defining the development and improvement of the national legal system, statistical data of courts on conducting conciliation procedures were used.

Keywords: *negotiations, reconciliation, alternative dispute resolution, mediation, arbitration, participatory procedures, conciliator judge.*

Введение

В условиях увеличения объема судебных дел, связанных с обращением граждан и юридических лиц в суды РК за разрешением дел и споров, урегулирование их иными способами, в том числе с использованием различных примирительных процедур, приобретают особую значимость. Обращение в суд за судебной защитой своих прав, свобод и законных интересов является конституционным правом каждого, их ущемление или ограничение недопустимо. С одной стороны, данные обстоятельства служат показателем доступности правосудия населению и оказания доверия ему, а с другой стороны, социального благосостояния и развитости правовой культуры населения. Непременно, уровень социальной напряженности и конфликтности в стране отражает уровень правовой культуры граждан, что, в тоже время, является условием формирования подлинно правового и социального государства, а проводимые им социально-правовые реформы влияют на развитие правовой культуры. Сегодня мирные средства урегулирования дел и споров представляются наиболее эффективными мерами повышения правовой культуры, поскольку они направлены на снижение уровня социальной напряженности и конфликтности между людьми, стимулирует их к достижению обоюдного согласованного и приемлемого варианта решения, дает им возможность сохранить брачные, родственные, дружеские, партнерские, трудовые отношения.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляют обще-логический, теоретический, эмпирический, специальный юридический методы историко-правовой и правовое моделирование. В процессе исследования использовались материалы по мирному разрешению дел и споров.

Результаты и их обсуждение

Появление в нашей стране различных способов урегулирования споров в качестве альтернативы судебному разбирательству

обусловлено концептуальными идеями развития национальной правовой системы РК. Так, в Концепции правовой политики РК от 20 сентября 2002 г., отмечено о том, что следует в законодательстве РК закрепить альтернативные методы урегулирования гражданско-правовых споров и привести третейское разбирательство в соответствие с международной практикой². Таким образом, условием дальнейшего совершенствования законодательства РК о гражданском судопроизводстве явились разработка и внедрение альтернативных судебному разбирательству методов урегулирования споров. Как вытекает из этого, во-первых, на первых порах предполагалось предусмотреть альтернативные методы для урегулирования споров, вытекающих только из сферы частноправовых правоотношений, во-вторых, совершенствовать третейское разбирательство, представляющего собой одну из альтернатив судебному разбирательству.

Дальнейшая история развития права и государства РК показывает, что стало предаваться значение регламентации публично-правовых отношений, возникающих в случаях привлечения лица, совершившего преступление к уголовной ответственности и назначения ему наказания, посредством института примирения. Концепция правовой политики от 2009 г., указала, что необходим новый подход в регламентации уголовных правоотношений. В частности, в сферу уголовно-процессуального законодательства РК следует последовательно ввести институт восстановительного правосудия, предполагающий примирение сторон и возмещение причиненного вреда³.

Возрастание интереса к альтернативным способам урегулирования гражданско-правовых споров привело к тому, что в их числе стали предусматривать медиацию и посредничество. Так, в Концепции правовой политики РК от 2009 г. среди мер по совершенствованию гражданского процессуального законодательства РК указано о том, что в судебном и внесудебном порядках следует предусмотреть различные варианты до-

2 О Концепции правовой политики РК [Электронный ресурс]: Указ Президента РК от 20 сентября 2002 года N 949. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U020000949_/20.09.2002 (дата обращения: 20.11.2022)

3 О Концепции правовой политики РК на период с 2010 до 2020 года [Электронный ресурс]: Указ Президента РК от 24 августа 2009 года № 858. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U090000858_/24.08.2009 (дата обращения: 20.11.2022)

стижения компромисса по делам и спорам частного-правового характера, изучить возможности их урегулирования посредством проведения примирительных процедур на стадии подготовки дела к судебному разбирательству, развивать внесудебные способы защиты гражданских прав⁴. Должно быть, медиация, посредничество и другие способы в урегулировании гражданско-правовых споров восприняты как судебные и внесудебные примирительные процедуры. Следовательно, в перспективе намечено придать им обязательный характер, т. е. предусмотреть возможность примирения сторон по истечению 7 рабочих дней со дня принятия иска, заявления в производство суда. Судя по всему, еще 14 лет тому назад, встал вопрос о важности проведения примирительных процедур на стадии подготовки гражданского дела к судебному разбирательству. В контексте реформирования казахстанской судебной системы также не остался неучтенным вопрос о развитии третейского суда и арбитража. Тем не менее, как нам известно, развитие этих судов пошло по пути их учреждения в виде внесудебных органов.

Концептуальные идеи о разработке и внедрении альтернативных способов разрешения дел и споров получили дальнейшее развитие на V Съезде судей РК. Н.А. Назарбаев, выступая перед высшим органом Союза судей, поставил перед судебским сообществом 5 перспективных задач, среди которых применительно к рассматриваемой нами теме, вызвала интерес вторая – совершенствование и упрощение судопроизводства [1]. Из его речи следует, что решение указанной задачи обусловлено приданием казахстанскому правосудию восстановительный характер, которая вполне осуществима сокращением споров, подлежащих рассмотрению и разрешению судом, за счет внедрения альтернативных способов их урегулирования, как: примирительные процедуры и медиация.

В череде событий упомянем о том, что спустя год последовал Указ Президента РК по выработке мер, направленных на повышение эффективности судебной и правоох-

ранительной деятельности. В частности, Назарбаев поручил разработать законопроекты, предусматривающие нормы о примирении по уголовным делам, в т. ч. медиацией, а также расширенный перечень категорий дел о преступлениях частного и частно-публичного обвинения⁵. Таким образом, внимание заострилось на регламентации публичных правоотношений, возникающих при применении норм уголовного закона, посредством медиации. Очевидно, расширение примирительных процедур предполагает увеличение количества уголовных дел о преступлениях, преследуемых в частном и частно-публичном порядке, подпадающих под нормы освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением. Сокращение перечня уголовных дел, по которым уголовное преследование и обвинение в суде может осуществляться в публичном порядке, объясняется тем, что государство обеспечивает соблюдение принципа невмешательства в частные дела, касающиеся одного человека или небольшой его группы, носящих в основном личный, индивидуальный, бытовой, интимный характер. Соблюдая их, законодатель даёт возможность сторонам самостоятельно урегулировать частные дела, не вовлекая в них само государство и других лиц.

Во исполнение президентского указа в План законопроектных работ на 2010 г. вошло мероприятие по разработке проекта закона о медиации и внесении изменений в нормативные правовые акты по вопросам медиации⁶. Итогом исполнения поручений, указанных Президентом, стало вступление в силу с 05.08.2011 г. первого в РК закона о медиации. Немаловажно упомянуть о роли Верховного Суда РК в разработке и внедрении альтернативных способов урегулирования споров, выступившего автором-соавителем проекта закона о медиации и проекта постановления о правилах прохождения обучения по программе подготовки медиаторов.

Почерпнем, что УПК РК от 1997 г. в своей первоначальной редакции к делам о преступлениях, преследуемым в частном порядке, отнес лишь 10 составов преступлений, а в

⁴ Там же.

⁵ О мерах по повышению эффективности правоохранительной деятельности и судебной системы в Республике Казахстан [Электронный ресурс]: Указ Президента РК от 17 августа 2010 года № 1039. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100001039> (дата обращения: 20.11.2022)

⁶ О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства РК от 2 марта 2010 года № 162 [Электронный ресурс]: Постановление Правительства РК от 28 августа 2010 года № 845. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000845> (дата обращения: 20.11.2022)

последней редакции УПК РК, действовавшего до вступления в силу УПК РК от 2015 г., их количество превысило 17. К категории дел о преступлениях, преследуемым в частно-публичном порядке, прежний законодатель передал 20 составов преступлений, а в последующем они возросли до 22. Соответственно увеличилось и количество составов преступлений, к которым применимы нормы об освобождении от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим. Нельзя не сказать о том, что органы дознания, следствия, прокуратуры не всегда руководствовались правилами ведения уголовных дел, а также регламентации обстоятельств, исключающих производство по делу или позволяющих не осуществлять уголовное преследование. Известно, что на практике под норму об освобождении от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим попадали намного больше составов преступлений и лиц их совершивших, чем предусмотрено УПК РК, в т. ч. по которым уголовное преследование и обвинение в суде осуществляется в публичном порядке.

С вступлением в силу Закона РК «О медиации» последовали изменения и дополнения в УК РК и УПК РК от 1997 г. Медиативные процедуры стали применять в отношении преступлений небольшой или средней тяжести, не связанных с причинением смерти или тяжкого вреда здоровью. Вопрос об освобождении от уголовной ответственности в связи с примирением сторон, в т. ч. в порядке медиации вставал в тех случаях, когда лица, совершившие преступления указанной категории, заглаживали за собой, причиненный потерпевшему или заявителю вред. Перечень иных лиц, участвующих в уголовном процессе, был дополнен новым лицом – «медиатор» (ст. 88-1 УПК). В объеме процессуальных прав подозреваемого, обвиняемого вошло право на примирение с потерпевшим, в т. ч. в порядке медиации (ст. 68-69 УПК).

Некоторые правоприменители не видят принципиальных отличий между прекращением уголовного дела в связи с примирением в суде и в порядке медиации, а видят сходство в полномочиях адвокатов и медиаторов, которые, кстати, могут конкурировать между собой в проведении примирительных процедур. Соответственно у сторон уголовного процесса нет необходимости в прерывании судебного процесса для того, чтобы прибегнуть к процедуре примирения в по-

рядке медиации. Такие обстоятельства на взгляд А. Рамазановой служат одной из главных проблем, по причине чего невозможно ожидать развития и повышения эффективности института медиации в уголовном судопроизводстве. Поэтому судьей предложено предусмотреть медиацию на стадии досудебного производства по уголовному делу [2]. Следуя авторской логике, предполагаем, что имелось в виду обязательное приглашение медиатора на досудебную стадию уголовного процесса для проведения им примирительных процедур, по аналогии с приглашением защитника.

В литературе встречается мнение о необходимости выработки единого подхода в применении альтернативных разрешений споров при его классических и гибридных формах, например, «med-arb» и «arb-med». Так, К.К. Сабиров считает единый подход нужно применить к комбинированной процедуре альтернативного разрешения спора – «медиация-арбитраж», начинающейся как медиация и продолжающейся как арбитраж при невозможности разрешения спора. Автору еще кажется, что более приемлемым является проведение одновременной процедуры медиации и арбитража. Им также разделяется гибридная форма альтернативного разрешения спора с помощью посредника и наблюдателя, действующего в последующем в лице арбитра при недостижении сторонами взаимоприемлемого варианта решения спора посредничеством. По мнению К.К. Сабирова, это будет способствовать развитию в РК различных способов альтернативного разрешения спора [3, с.223]. Поддерживая точку зрения автора, следует добавить, что МФЦА с 2019 г. внедрил процедуру «arb-med» для разрешения инвестиционных споров, существенным отличием которой является невозможность медиатора в последующем при передаче спора в арбитраж выступать в лице арбитра.

Государство, предоставляя нам возможность по своему усмотрению прибегнуть к альтернативным способам урегулирования споров, как и законным способам защиты, безусловно, руководствуется положениями о конституционно-правовом статусе личности, а также ссылается на международные стандарты в области прав человека. Именно на конституционные нормы о праве каждого на судебную защиту прав в 2012 г. обратил внимание общественности Н.А. Назарбаев, говоря о том, что для их реализации, в первую очередь, нужно упростить судопро-

изводство и искоренить судебную волокиту. В этом плане, на его взгляд представляется важным предусмотреть внесудебный порядок урегулирования споров [4]. Упомянем, что в том же году в печати опубликован его труд «Общество Всеобщего Труда». Обозначив 20 шагов на этом пути, 7 и 8 шагом Н.А. Назарбаев обратил внимание на отсутствие медиации в сфере трудовых и социальных отношений [5].

Неслучайно, М.К. Сулейменов признает альтернативное разрешение споров частным процессуальным правом. Автор исходит из возможности сторон самостоятельно урегулировать возникший между ними гражданско-правовой спор без обращения в государственный суд, что, собственно, будет являться частным процессуальным правом или же правом альтернативного разрешения споров. К тому же, учёный к нему относит только три его разновидности, как: переговоры, посредничество, третейское или арбитражное разбирательство. Определение им посредничества «медиацией», вытекает из английской терминологии «mediation» [6, с. 35]. При этом, М.К. Сулейменов разделяет медиацию в уголовном процессе, рассматриваемую как примирение потерпевшего и правосудия, а также медиацию в гражданском процессе, под которой понимает примирение, состоявшееся между спорящими сторонами [7].

С.Э. Асанова в системе разрешения юридических споров разделяет альтернативные способы разрешения споров и примирительные процедуры. Рассматривая механизмы альтернативного разрешения споров как систему правовых средств, с помощью которых защищаются и восстанавливаются права, а также упорядочиваются правовые отношения, автор относит их к внесудебным формам урегулирования частноправовых споров. Напротив, примирительные процедуры – это правомерные способы достижения консенсуса в спорах частноправового и публичного правового характера [8, с. 15].

Имеющееся на сегодняшний день разнообразие способов урегулирования споров охватывают широкий спектр правоотношений, в т. ч. возникающих из частных и публичных, а также применяются не только негосударственными органами или лицами, но и госорганами или должностными лица-

ми. Между тем, если исходить из общих начал и смысла Закона РК «О медиации», то медиацию наш законодатель определил как процедуру урегулирования споров, возникающих из гражданских, административных, уголовных и публичных правоотношений, осуществляемую с участием медиатора, посредством проведения им переговоров между спорящими сторонами.

Со временем социально-правовая природа альтернативных способов разрешения споров в корне изменилась. На данном этапе развития и совершенствования правовой системы РК под ними стали понимать процедуры урегулирования дел и споров, существующие не только в качестве альтернативы судебному разбирательству и параллельно с судопроизводством, но и внутри самой судебной системы РК. Высокая востребованность таких процедур наблюдается в 2014 г., со дня объявления ВС РК о старте пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи. Безусловно, толчком ему послужило выступление Президента РК на VI казахстанском Съезде судей, где он представил судейскому сообществу задачи, поставленные перед национальной судебной системой, в контексте Стратегии «Казахстан-2050». Н.А. Назарбаев в своей речи сказал, что ему видится возможность развития национальной правовой системы в применении альтернативных способов урегулирования споров, особенно в социальной сфере. Однако, с его точки зрения, сдерживающим фактором на этом пути выступает несовершенство законодательства РК в сфере медиации. Соответственно поручено привести его в соответствие с международными стандартами, что в последующем положительно отразится на проблеме разгрузки судей, усиления деловой активности граждан, улучшения инвестиционного климата [9].

В итоге, распоряжением председателя ВС РК от 11.04.2014 г. утверждено «Положение о судебной медиации». Согласно ему, судебная медиация – это есть примирительная процедура урегулирования спора между сторонами гражданского процесса, проводимая при содействии судьи⁷. Пилотный проект озадачился выявлением у населения интереса в мирном урегулировании споров. От полученных ответов зависела пер-

7 Положение о реализации пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи (судебной медиации) [Электронный ресурс]: Распоряжение Председателя Верховного Суда РК от 11.04.2014 г. № 92. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Верховного Суда РК. URL: <https://sud.kz/rus/content/polozhenie-o-realizacii-pilotnogo-proekta-po-vnedreniyu-v-grazhdanskoe-sudoproizvodstvo-0> (дата обращения: 19.11.2022)

спектива расширения сферы применения примирительных процедур. Среди других задач данного пилотного проекта предусматривалось уменьшение судебной нагрузки и судебных расходов. Так, судьи при рассмотрении дела по существу и в порядке апелляции пересмотра выясняли имеются ли у сторон желание провести судебное примирение или нет. При наличии такого желания судья приостанавливал производство по данному делу и передавал его другому судье для проведения примирительных процедур. Судья, к которому поступило это дело, проводил примирительные процедуры в соответствии с Законом РК «О медиации». В случаях достижения сторонами соглашения о разрешении спора в порядке судебного примирения, судья-примиритель утверждал мировое соглашение и прекращал производство по делу вынесением определения или постановления об этом с указанием о возврате уплаченной государственной пошлины в полном объеме. В пилотный проект задействовали суды общей юрисдикции и апелляционные судебные коллегии по гражданским и административным делам, т. е. 59 судов. Согласно Справке об итогах реализации пилотного проекта в период с май по декабрь 2014 г. в целом, классическая и судебная медиация применена по **9 029** делам, что составляет **1,4%** от общего числа рассмотренных дел, из которых **44%** - посредством судебной медиации. В сравнении с 2013 г., в котором число таких дел составляло всего лишь **0,2%**, данные показатели говорят о существенном расширении сферы применения альтернативных способов разрешения споров. Основную долю составили дела о расторжении брака, взыскании алиментов, а также задолженности, в т. ч. по коммунальным платежам⁸. Результаты реализации пилотного проекта превзошли все ожидания. Вслед за ним последовали изменения и дополнения в ГПК РК от 1999 г. Появилась новая Глава 16-1 «Мировое соглашение». Достоин внимания то, что законодатель впервые указал суду совершить действия по принятию мер необходимых для примирения сторон, оказанию им содействия в урегулировании спора (ч. 1 ст. 173-1). Также отмечено, что помимо судебного примирения возможно использование иных примирительных процедур (ч. 2 ст. 173-2).

Тем временем, вступил в силу новый ГПК РК. Теперь перед гражданским судопроизводством РК впервые поставлена новая задача – содействие мирному урегулированию спора, появилась новая Глава 17 ГПК РК «Примирительные процедуры», внедрен новый способ урегулирования споров в порядке партисипативной процедуры. Согласно комментарию ВС РК, новая задача гражданского судопроизводства основана на международной практике урегулирования споров посредством проведения переговоров, получения консультаций, заключения досудебного соглашения сторон. Определяя гражданское судопроизводство как систему процессуальных действий судьи, ВС РК считает, что судьи обязаны обеспечить сторонам условия для урегулирования ими спора в порядке мирового, медиативного и партисипативного соглашения [10, с.16-17]. Хотелось добавить, что с принятием 31.10.2015 г. нового ГПК РК внесен ряд изменений и дополнений в некоторые законодательные акты, в т. ч. в закон РК «О нотариате», наделивший нотариусов правом проводить примирительные процедуры (ст. 17). Таким образом, в качестве альтернативных судебному разбирательству новых способов урегулирования споров предусмотрено примирение в порядке партисипативных и нотариальных процедур. А с 2018 г. новым законом РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» расширился перечень лиц, имеющих право проводить примирительные процедуры. В объем юридической помощи, оказываемой юрисконсультантами, вошло проведение ими партисипативных процедур наравне с адвокатами (ст. 76). Обращаем внимание на то, что в числе новых задач гражданского процесса еще предусмотрено формирование в обществе уважительного отношения к закону и суду, служащее дополнением к задаче по содействию мирному урегулированию спора, которые в своей совокупности свидетельствуют о преследуемой законодателем главной цели – повышение уровня правовой культуры населения.

Мощный импульс расширению области применения примирительных процедур в урегулировании споров придала речь Н.А. Назарбаева РК, произнесенная им на VII Съезде судей: «Судья выступает не просто в роли вершителя законности, он – лицо,

⁸ Справка об итогах реализации в судах пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство судебной медиации [Электронный ресурс]: Анализы по основным направлениям судебной деятельности. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Верховного Суда РК. URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/za-2015-god> (дата обращения: 20.11.2022)

призванное устранять противоречия в обществе, гармонизировать человеческие отношения, делать жизнь граждан предсказуемой и стабильной» [11]. Эти слова являются подтверждением особой роли суда в разрешении споров и устранении конфликтов. Пятая названная президентом задача – это разгрузка судей, решение которой невозможно одним лишь увеличением штатной численности судей и аппарата судов. Первый президент РК поручил провести детальный анализ причин, вследствие которых, по сей день, отсутствуют положительные результаты от мер, предпринятых для расширения примирительных процедур и механизмов внесудебного урегулирования споров. Им высказано предложение о важности проведения разъяснительной работы среди населения, осуществления правового просвещения для повышения правовой культуры граждан, которые, в конечном счете, позволят в разы сократить количество судебных споров. По окончании работы VII Съезда судей РК постановлено провести исследование по выработке соответствующих мер, направленных на снижение нагрузки судей, с использованием современных подходов, в т. ч. с совершенствованием процедур урегулирования споров в судебном и внесудебном порядках⁹.

Во исполнение данных поручений и предложений распоряжением председателя ВС РК от 27.01.2017 г. был запущен пилотный проект, ориентированный на досудебное урегулирование споров по отдельным категориям споров в порядке медиации. Новый пилотный проект поставил те же задачи, что ставил перед собой предыдущий. Споры, которых предполагалось урегулировать в порядке медиации, вытекали из брачно-семейных, трудовых, наследственных, земельных, жилищных, страховых, договорных правоотношений. В его реализацию вовлечены специализированные ювенальные суды, районные и приравненные к ним суды, специализированные экономические суды, медиаторы. Отличительной особенностью пилотного проекта является охват им строго определенных категорий гражданских дел, а новшеством – направление в адрес сторон

извещения о праве прекратить дело заключением соглашения об урегулировании спора в порядке медиации. Судьи в извещении отмечали следующие преимущества медиации: создание медиатором условий для проведения переговорного процесса между сторонами и преодоления ими конфликтных отношений, которые в последующем способствуют ускоренному восстановлению нарушенных прав; наличие возможности изменить предмет или основания иска, увеличить или уменьшить размер исковых требований; возврат уплаченной госпошлины¹⁰. ВС РК в целях правового информирования и правового просвещения населения разместил на платформе «Судебный кабинет» информацию о минусах судебного разбирательства, плюсах примирения тяжущихся сторон, возможности внесудебного урегулирования спора и посредством Центров примирения, в которых работают медиаторы, психологи, конфликтологи и др.

Со дня вступления в должность Президента РК, К.-Ж. Токаев стал продвигать идею «слышащего государства». На вопрос, что такое «слышащее государство», он ответил так: «Это, по сути, концепция строительства «Справедливого государства» [12]. В своем обращении народу от 2020 г. Глава государства РК отметил о важности развития альтернативных способов разрешения споров в строительстве справедливого государства, стоящего на защите интересов граждан. Среди таких способов внимание обращено на институт медиации, у которой, к сожалению, не наблюдается развитие. В том же году, выступая на VIII Съезде судей Казахстана, он сделал акцент на проблеме оптимизации судебных процессов и внедрения бесконфликтных механизмов разрешения споров, которые нужно решить в скором времени [13].

Новое гражданское судопроизводство РК не ограничилось решением вышеперечисленных задач. ГПК РК 2015 г. озадачился решением вопросов обеспечения полного и своевременного рассмотрения дела. Для реализации этой задачи срок принятия иска продлен от 5 до 10 рабочих дней при проведении примирительных процедур¹¹. Со-

⁹ Постановление VII Съезда судей РК [Электронный ресурс]: Постановление от 21 ноября 2016 года. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Союза Судей РК. Режим доступа: свободный. URL: <https://krso.kz/storage/app/media/postanovleniya/7.pdf> (дата обращения: 24.11.2022)

¹⁰ Об утверждении Положения о реализации пилотного проекта по внедрению досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации [Электронный ресурс]: Распоряжение Председателя Верховного Суда РК от 26 января 2017 года № 6001-17-7-4/16. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Верховного Суда РК. URL: https://sud.kz/sites/default/files/polozhenie_o_realizacii_pilotnogo_proekta.pdf (дата обращения: 22.11.2022)

¹¹ О внесении изменений и дополнений в ГПК РК по вопросам внедрения современных форматов работы судов,

гласно обобщению судебной практики по рассмотренным делам, увеличение сроков принятия иска положительно отражаются на применении ч. 1 ст. 150 ГПК РК, т. к. судье, сторонам гражданского процесса и участвующим в деле лицам дается больше времени для мирного урегулирования спора, заключения соглашений¹².

По верному замечанию ученого Р.К. Сарпекова, необходимо предусмотреть в законодательстве возможность урегулирования споров, вытекающих из публичных правоотношений, альтернативными судебному разбирательству способами. В числе преимуществ автор называет уменьшение количества судебных дел и издержек, а также повышение уровня доверия населения к государственным органам и качества осуществляемых ими административных процедур [14, с.17-18]. Мнение Р.К. Сарпекова не осталось незамеченным и учтено при разработке Административного процессуального-процессуального кодекса РК. Впервые в истории цивилистики и судопроизводства РК предусмотрено примирение физических и юридических лиц с административными органами и должностными лицами при наличии у последних на то административного усмотрения.

Серьезные изменения и дополнения в ГПК РК внесены вначале 2022 г. Так, в целях урегулирования споров вне суда и до суда ГПК РК предусмотрел составление досудебного протокола с отражением в нем действий сторон и участвующих в деле лиц по предоставлению, раскрытию и обмену

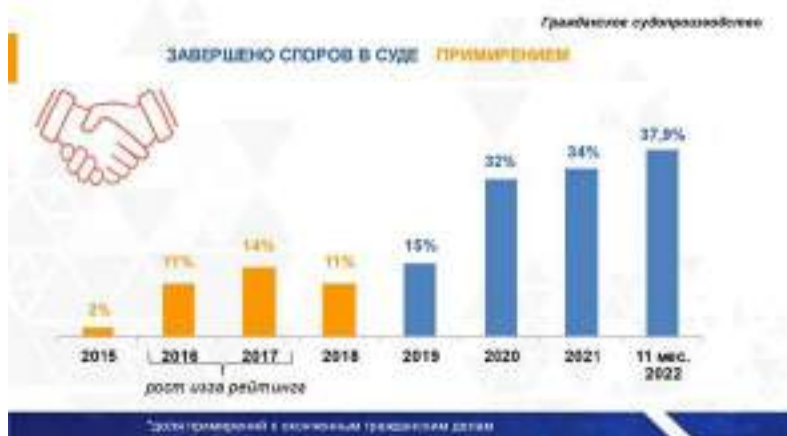
доказательств, имеющих значение для правильного рассмотрения и разрешения дела. С введением досудебного протокола, указанный в ст. 150 ГПК РК срок, был увеличен до 15 рабочих дней. Весьма интересно, что судебское сообщество воодушевленно отнеслось к досудебному урегулированию спора с участием судьи. «Досудебный протокол, позволяет сторонам спрогнозировать шансы на успех в суде и использовать возможность урегулирования споров в досудебном порядке» [15], - отмечает Г. Баткалова. Апеллируя статистическими сведениями, судья отметила, что досудебное урегулирование спора судьями способствует эффективности правосудия и росту доверия населения к нему. Действительно, за короткий промежуток времени с 05 января по 11 марта 2022 г. судьями с утверждением мирового соглашения прекращено производство по 398 делам.

Однако, в юридической печати бытует противоположное мнение, согласно которому проведение медиации судьями-примирителями, особенно по гражданским делам, накладывает на них дополнительную нагрузку, что негативно отразится на качестве правосудия. Во избежание таких ситуаций, М.И. Дячук предлагает, чтобы судей-примирителей освободили от судебных функций с наделением их функцией судебной медиации [16, с. 224-225].

Как нам представляется, досудебное урегулирование спора судьями с составлением ими досудебного протокола согласуется с принципами права – правовой определенности и предсказуемости судебных актов,

сокращения излишних судебных процедур и издержек [Электронный ресурс]: Закон РК от 10 июня 2020 года № 342-VI ЗРК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000342> (дата обращения: 21.11.2022)

12 Обобщение судебной практики по рассмотренным делам после вступления Закона РК «О внесении изменений и дополнений в РК по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек» [Электронный ресурс]: Обобщение от 26 февраля 2021 г. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Верховного Суда РК. URL: <https://sud.kz/rus/content/obzory-sudebnoy-praktiki> (дата обращения: 21.11.2022)

которые в последующем не должны вызвать особых сомнений в их законности и обоснованности. В свою очередь, критерием верховенства права являются правовая определенность и предсказуемость судебных актов, требующие ясности и постоянства в правовом положении субъектов и содержания норм права, обеспечивающие единообразное понимание и применение ими норм материального и процессуального закона, а также исключающие неограниченное судебское усмотрение или административный произвол. Кроме того, обеспечение принципа равноправия и состязательности сторон возможно при единообразном понимании и применении судами норм материального и процессуального закона.

Заключение

Исследование позволяет выделить три этапа истории возникновения, становления, развития мирного разрешения дел и споров в цивилистике и судопроизводстве Казахстана. На первом этапе (2000-2009 гг.) они разрабатывались в качестве альтернативы судебному разбирательству, существовали параллельно с ним, а также применялись в отношении дел и споров, вытекающих из гражданских правоотношений. На следующем этапе (2014-2020 гг.) они перестали быть альтернативой судебному разбирательству, стали существовать внутри самой судебной системы РК, а также применяться в отношении дел и споров, вытекающих из

уголовных правоотношений. На современном этапе, начиная с 2021 г. они стали распространяться в отношении дел и споров, вытекающих из административных правоотношений.

Наиболее адекватным способом разрешения споров между физическими лицами представляется судебная медиация, а в спорах между юридическими лицами гибридные формы арбитража и медиации. При этом, выбор той или иной формы зависит от модели поведения спорящих сторон по достижению ими результата. В достижении удобного для сторон варианта разрешения спора, перспективными являются вопросы разработки и внедрения различных способов мирного разрешения спора, обращение к которым предоставляет им широкий выбор. Однако, чрезмерное увлечение ими, особенно требование об обязательном урегулировании спора в досудебном порядке, не должны ограничивать доступ населения правосудию, так как его условием и гарантией является реализация конституционного права каждого на обращение в суды.

Нижеприведенные данные судов по гражданским и административным делам¹³ свидетельствуют об успешном решении судьями задачи по содействию мирному урегулированию спора, их активной роли в социально-психологическом оздоровлении населения, о реализации ими идей концепции слышащего государства.

¹³ Судопроизводство, декабрь 2022 [Электронный ресурс]: О работе судов 2018-2022 годы. Доступ из интернет-ресурса Верховного Суда РК. Режим доступа: свободный. URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/o-rabote-sudov-za-2018-2022-gody> (дата обращения: 25.12.2022)

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Президента Республики Казахстан на V съезде судей. [Электронный ресурс]: V съезд судей, 18.11.2009. Доступ предоставлен Информационной системой «Юрист». Режим доступа: свободный. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30510310 (дата обращения: 20.11.2022).
2. Рамазанова А. Медиация в уголовном процессе: статья судьи районного суда № 2 Алматинского района г. Астана, 28.10.2014 // Информационная система «Юрист». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31619647&pos=32;-27#pos=32;-27 (дата обращения: 22.11.2022).
3. Сабиров К.К. О необходимости единого подхода в правовом регулировании отдельных альтернативных способов разрешения конфликтов // Вестник Института законодательства РК, 2017. - № 2 (47). – С. 220-225.
4. Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства [Электронный ресурс]: Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана, 14 декабря 2012 г. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 22.11.2022).
5. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда [Электронный ресурс]: Программная статья Президента РК от 12 июля 2012. Доступ предоставлен Международным информационным агентством «Kazinform». Режим доступа: свободный. URL: https://www.inform.kz/ru/social-naaya-modernizaciya-kazahstana-dvadcat-shagov-k-obschestvu-vseobshchego-truda_a2478336 (дата обращения: 22.11.2022).
6. Сулейменов К.М. Внесудебное урегулирование споров в Казахстане: проблемы теории и практики // Вестник Института законодательства Республики Казахстан, 2013. - № 3 (31). - С. 35-41.
7. Сулейменов К.М. Развитие медиации как альтернативного способа разрешения споров: - статья Председателя Казахстанского Международного Арбитража, академик НАН РК, д.ю.н., профессора // Информационная система Параграф «Юрист». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31644604 (дата обращения: 13.02.2022).
8. Асанова С.Э. Альтернативные способы разрешения споров в гражданском процессе: теоретический и практический аспекты: диссертация ... доктора философии (PhD): 6D030100 / Асанова С.Э.; [Место защиты: КазНУ им. Аль-Фараби]. – Алматы, 2021. – 150 с.
9. Задачи национальной судебной системы в контексте Стратегии «Казахстан-2050» [Электронный ресурс]: Выступление Президента Республики Казахстан на VI съезде судей, 20.11.2013. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Akorda.kz. Режим доступа: свободный. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nursultana-nazarbaeva-na-vi-sezde-sudei-respubliki-kazahstan (дата обращения: 23.11.2022).
10. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан: науч. изд. / под общ. ред. К.А. Мами. – Астана: ТОО «Дагмар», 2016. – 808 с.
11. Выступление Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс]: VII съезд судей Казахстана, 21.11.2016. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Akorda.kz. Режим доступа: свободный. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nnazarbaeva-na-vii-sezde-sudei-kazahstana (дата обращения: 20.11.2022).
12. Казахстан в новой реальности: время действий [Электронный ресурс]: Послание Президента народу Казахстана от 01.09.2020. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Akorda.kz. Режим доступа: свободный. URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения: 05.12.2022).
13. Выступление Президента Республики Казахстан на VIII Съезде судей Казахстана, 23.10.2020. // Видеохостинг YouTube. - URL: <https://www.youtube.com/watch?v=efBDZNaJNyU> (дата обращения: 22.11.2022).
14. Сарпеков Р.К. К вопросу о применении альтернативных форм урегулирования публич-

ных споров в зарубежных странах // Вестник Института законодательства РК, 2018. - № 5 (54). - С. 16-20.

15. Баткалова Г. Досудебный протокол как первый шаг устранения разногласий: - статья судьи Специализированного межрайонного экономического суда г. Нур-Султана // Новостной портал «Infz zakon». - URL: <http://infz zakon.kz/sud/20656-dosudebnyy-protokol-kak-pervyy-shag-ustraneniya-raznoglasiy.html> (дата обращения: 20.11.2022).

16. Дячук М.И. Развитие института медиации в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства РК, 2021. - № 1 (64). - С. 219-232.

REFERENCES

1. Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazahstan na V s#ezde sudej. [Jelektronnyj resurs]: V s#ezd sudej, 18.11.2009. Dostup predostavljen Informacionnoj sistemoy «Jurist». Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30510310 (data obrashheniya: 20.11.2022).

2. Ramazanova A. Mediacija v ugovnom processe: stat'ja sud'i rajonnogo suda № 2 Almatinskogo rajona g. Astana, 28.10.2014 // Informacionnaja sistema «Jurist». - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31619647&pos=32;-27#pos=32;-27 (data obrashheniya: 22.11.2022).

3. Sabirov K.K. O neobходимости единого подхода в правовом регулировании отделимых альтернативных способов разрешения конфликтов // Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK, 2017. - № 2 (47). - S. 220-225.

4. Strategija "Kazahstan-2050": novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva [Jelektronnyj resurs]: Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstana, 14 dekabrja 2012 g. Dostup predostavljen Informacionno-pravovoj sistemoy «Әdilet». Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (data obrashheniya: 22.11.2022).

5. «Social'naja modernizacija Kazahstana: Dvadcat' shagov k Obshhestvu Vseobshhego Truda». [Jelektronnyj resurs]: Programmaja stat'ja Prezidenta RK ot 12 ijulja 2012. Dostup predostavljen Mezhdunarodnym informacionnym agentstvom «Kazinform». Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: https://www.inform.kz/ru/social-naya-modernizaciya-kazahstana-dvadcat-shagov-k-obschestvu-vseobshego-truda_a2478336 (data obrashheniya: 22.11.2022).

6. Sulejmenov K.M. Vnesudebnoe uregulirovanie sporov v Kazahstane: problemy teorii i praktiki // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan, 2013. - № 3 (31). - S. 35-41.

7. Sulejmenov K.M. Razvitie mediacii kak al'ternativnogo sposoba razresheniya sporov: - stat'ja Predsedatelya Kazahstanskogo Mezhdunarodnogo Arbitrazha, akademik HAH PK, d.yu.n., professora // Informacionnaja sistema Paragraf «YUrist». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31644604 (data obrashcheniya: 13.02.2022).

8. Asanova, Saida Ergashevna. Al'ternativnye sposoby razresheniya sporov v grazhdanskom processe: teoreticheskij i prakticheskij aspekty: dissertaciya ... doktora filosofii (PhD): 6D030100 / Asanova Saida Ergashevna; [Mesto zashchity: KazNU im. Al'-Farabi]. - Almaty, 2021. - 150 s.

9. Zadachi nacional'noj sudebnoj sistemy v kontekste Strategii «Kazahstan-2050» [Jelektronnyj resurs]: Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazahstan na VI s#ezde sudej, 20.11.2013. Dostup predostavljen internet-resursom Akorda.kz. Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nursultana-nazarbaeva-na-vi-sezde-sudei-respubliki-kazahstan (data obrashheniya: 23.11.2022).

10. Kommentarij k Grazhdanskomu processual'nomu kodeksu Respubliki Kazahstan: nauch. izd. / pod obshh. red. K.A. Mami. - Astana: TOO «Dagmar», 2016. - 808 s.

11. Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]: VII s#ezd sudej Kazahstana, 21.11.2016. Dostup predostavljen internet-resursom Akorda.kz. Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-nazarbaeva-na-vii-sezde-sudei-kazahstana (data obrashheniya: 20.11.2022).

12. Kazahstan v novoj real'nosti: vremja dejstvij [Jelektronnyj resurs]: Poslanie Prezidenta narodu Kazahstana ot 01.09.2020. Dostup predostavljen internet-resursom Akorda.kz. Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (data

obrashhenija: 05.12.2022).

13. *Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazahstan na VIII S#ezde sudej Kazahstana, 23.10.2020 // Videohosting YouTube. - URL: <https://www.youtube.com/watch?v=efBDZNaJNyU> (data obrashhenija: 22.11.2022).*

14. *Sarpekov R.K. K voprosu o primenenii al'ternativnyh form uregulirovanija publicnyh sporov v zarubezhnyh stranah // Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK, 2018. - № 5 (54). – S. 16-20.*

15. *Batkalova G. Dosudebnyj protokol kak pervyj shag ustraneniya raznoglasij: - stat'ja sud'i Specializirovannogo mezhrajonnogo jekonomicheskogo suda g. Nur-Sultana // Novostnoj portal «Infozakon». – URL: <http://infozakon.kz/sud/20656-dosudebnyy-protokol-kak-pervyy-shag-ustraneniya-raznoglasiy.html> (data obrashhenija: 20.11.2022).*

16. *Djachuk M.I. Razvitie instituta mediacii v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK, 2021. - № 1 (64). – S. 219-232.*

THEORETICAL AND LEGISLATIVE ASPECTS OF THE CONCEPT OF CLIMATE PROTECTION

Bekezhanov Dauren Nurzhanovich¹

Associate Professor of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Doctor of Philosophy (PhD), Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: bek_dauren@mail.ru

Akhmet Galymzhan Baurzhanuly

Doctoral student of the Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: g_akhmet93@mail.ru

Jumabayeva Karlygash Asilkhanovna

Associate Professor of Turan University, Doctor of Philosophy (PhD), Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru

Abstract. This article discusses the theoretical problems of the concept of climate protection, the ecological state of climate protection. The main attention is paid to the analysis of the basics of defining the concept of climate protection as an object of relations in the field of legal environmental protection, as well as the study of its legal properties that determine the features of regulatory regulation of this sphere of public relations. Climate is a condition in which a legal analysis of weather (atmospheric) conditions of a long-term period characteristic of a particular region is carried out. In addition, it can be said that at present the word "climate", mainly from the category of natural science, has become part of the active lexicon of man, has become a widespread and widespread word, has acquired various meanings. For the main purposes of this article, it seems necessary to determine the completeness of the concept of "climate" in its primary, natural-scientific application, to study the established generally accepted concept of climate and how the concept of "climate" is used in legal science, what content it receives within the framework of legal regulation. Climate protection is the main branch of effective management of natural resources. Climate protection is the basis for combating air pollution. The air will contribute to the spread of other diseases on the health of society. The State Climate Cadastre is a legal analysis of a systematized data set based on meteorological information about air temperature, cloud cover, and the totality of atmospheric conditions.

Keywords: The concept of climate, climate protection, environment, ecology, environmental safety, legal regulation, environmental code.

КЛИМАТТЫ ҚОРҒАУ ҰҒЫМЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢНАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Даурен Нуржанович Бекежанов

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы, Талдықорған қаласы, e-mail: bek_dauren@mail.ru

Ғалымжан Бауржанұлы Ахмет

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің докторанты, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қаласы, e-mail: g_akhmet93@mail.ru

¹ The author for correspondence

Карлыгаш Асильхановна Джумабаева

Тұран университетінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru

Аннотация. Бұл мақалада климатты қорғау ұғымының теориялық мәселелері, климатты қорғаудың экологиялық жағдайы қарастырылады. Қоршаған ортаны құқықтық қорғау саласындағы қатынастардың объектісі ретінде климатты қорғау ұғымын анықтау негіздерін талдауға, сондай-ақ оның құқықтық қасиеттерін зерттеуге, қоғамдық қатынастардың осы саласын нормативтік реттеудің ерекшеліктерін алдын-ала анықтауға баса назар аударылады. Климат-бұл белгілі бір аймаққа тән көпжылдық кезеңнің ауа-райына (атмосфералық) құқықтық талдау жүргізілетін жағдай. Сонымен қатар, қазіргі уақытта "климат" сөзі, негізінен жаратылыстану категориясынан, адамның белсенді лексиконының құрамына кірді, кең таралған және кең таралған сөзге айналды, әртүрлі мағыналарға ие болды деп айтуға болады. Осы мақаланың негізгі мақсаттары үшін бастапқы, жаратылыстану-ғылыми қолданыста "климат "ұғымының толықтығын анықтау, климатты қорғаудың құқықтық анықтамасына қалыптасқан жалпы қабылданған климат ұғымын және" климат " ұғымының заң ғылымында қалай қолданылатынын, оның құқықтық реттеу шеңберінде қандай мазмұн алатындығын зерттеу қажет болып көрінеді. Климатты қорғау – қоршаған ортаны және өзгеде табиғи ресурстарды тиімді басқарудың негізгі саласы. Климатты қорғау ауаның ластануымен күресудің негізі болып табылады. Климатты қорғау ұйымдарының қызметін, ауаның ластануы мен қоғам денсаулығына аурулардың таралуына мәселелері қарастырылды. Мемлекеттік Климаттық кадастр-ауа температурасы және бұлттылық, жауын шашындар, атмосфералық құбылыстар, желдің бағыты, желдің соғуы мен жылдамдығы, жауын-шашын мөлшері және белгілі бір аумақтарға тән және көп жылдық кезеңдегі метеорологиялық деректердің климаттық базасы негізінде қалыптасқан атмосфералық ауаның құрамы мен ауаның ластану жағдайларының жиынтығы туралы метеорологиялық ақпаратқа негізделген жүйелі деректер жиынтығына құқықтық талдау жүргізілді.

Түйінді сөздер: Климат ұғымы, климатты қорғау, қоршаған орта, экология, экологиялық қауіпсіздік, құқықтық реттеу, экологиялық кодекс.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЯ ОХРАНЫ КЛИМАТА

Бекежанов Даурен Нуржанович

Ассоциированный профессор Жетысуского университета имени И. Жансугурова, доктор философии (PhD), Республика Казахстан, г. Талдықорган, e-mail: bek_dauren@mail.ru

Ахмет Ғалымжан Бауржанұлы

Докторант Жетысуского университета имени И. Жансугурова, Республика Казахстан, г. Талдықорган, e-mail: g_akhmet93@mail.ru

Джумабаева Карлыгаш Асильхановна

Ассоциированный профессор университета Туран, доктор философии (PhD), Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические проблемы понятия охраны климата, экологическое состояние охраны климата. Основное внимание уделяется анализу основ определения понятия охраны климата как объекта отношений в области правовой охраны окружающей среды, а также изучению его правовых свойств, предопределяющих особенности нормативного регулирования данной сферы общественных отношений. Климат-это состояние, при котором проводится правовой анализ погодных (ат-

мосферных) условий многолетнего периода, характерных для конкретного региона. Кроме того, можно сказать, что в настоящее время слово "климат", в основном из категории естествознания, вошло в состав активного лексикона человека, стало распространенным и широко распространенным словом, приобрело различные значения. Для главных целей данной статьи представляется необходимым определить полностью понятия "климат" в первичном, естественно-научном применении, изучить сложившееся общепринятое понятие климата и то, как понятие "климат" используется в юридической науке, какое содержание оно получает в рамках правового регулирования. Защита климата-основная отрасль эффективного управления природными ресурсами. Защита климата является основой для борьбы с загрязнением воздуха. Воздух будет способствовать распространению других болезней на здоровье общества. Государственный климатический кадастр-проведен правовой анализ систематических наборов данных, основанных на метеорологической информации о совокупности атмосферных условий, включающих температуру воздуха, облачность, атмосферные явления, направление и скорость ветра, количество осадков и других характеристик атмосферы и подстилающего слоя, характерных для определенных территорий и сформированных на основе климатической базы метеорологических данных за многолетний период.

Ключевые слова: Понятие климата, охрана климата, окружающая среда, экология, экологическая безопасность, правовое регулирование, экологический кодекс.

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_77

Introduction

The problems of environmental safety, climate protection in Kazakhstan are relevant today. Environmental safety for our country is important for the effective use of natural resources, protection of the environment from other life-threatening disasters in substances harmful to human health. Therefore, the protection of the natural system in our country, climate change, and environmental improvement are an important part of human life. Therefore, it is obvious that it is necessary to strengthen the work to combat climate crises in the country. The problems arising in climate protection are common to all States. It is necessary to take joint measures to combat climate disasters. The initial stage of work in this direction was associated with the adoption of measures to protect the ozone layer, and taking into account the tasks set in this area, it can largely be considered successful and completed. It seems that the next stage should be the adoption of comprehensive measures to protect the climate in general [1, p. 28].

The discussion on the protection of the ozone layer and climate arose not without reason. Its history can be traced back to the middle of the last century, and all the time it was accompanied by active research work in the field of studying the climate system, its variability, sensitivity, external and internal factors of influence [2, p.106]. Therefore, at

present, the need to take legal measures to protect the climate can no longer be perceived as a controversial issue or as a completely new area of environmental and legal policy that requires further scientific justification: legal protection of the climate is an objective reality of law. Of considerable importance in this context is the fact that the world community has openly and definitively recognized the need to take immediate measures to reduce the anthropogenic impact on the climate. In addition, the nature of political discussions and the scale of initiatives in the field of climate protection have undergone significant changes over a relatively short period: the quantity and quality of regulatory material on this topic has significantly increased, specific mechanisms and methods of legal regulation at the level of international and national law have been developed.

During the validity of the Kyoto Protocol and the application of the mechanisms provided for by it, certain conclusions were drawn about their effectiveness, critical comments and suggestions for improvement were formulated². Climate protection has been one of the most widely discussed issues in recent years. Here, the interests of developed and developing countries, enterprises engaged in the production of energy from traditional and renewable sources, entities engaged in massive [3, p.363] emissions of CO₂, other greenhouse

² Kyoto Protocol of May 9, 1992. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. [electronic resource]. — Access mode: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>

gases and ozone-depleting substances into the earth's atmosphere collide with the interests of environmental protection and public health. This research is the subject of a broad discussion between politicians, environmentalists, various scientific schools, the public and industry representatives around the world [4, p.185].

Methods and materials used

Climate affects human health in many ways, including periods of extreme heat, storms and floods, disruption of food systems, as well as death and illness due to common weather events, such as foodborne diseases, water-borne diseases, vector-borne diseases. In addition, climate disrupts many social determinants of health, such as survival, equality, and access to health and social support structures. Although it is clear that climate affects human health, an accurate assessment of the extent and consequences of many climate-related health risks remains a challenge. In addition, scientific advances allow us to link the increase in morbidity and mortality with anthropogenic warming and to more accurately determine the risks and the scale of health risks. During the study of these possibilities, a legal analysis of the works of many domestic and foreign scientists was carried out. International and national legal acts on the concept of climate protection were applied, historical, legal comparative methods, methods of analysis were used.

Research results

The urgency of the problem of climate legal, economic, organizational measures aimed at regulating the anthropogenic impact on the climate is recognized internationally. The context of international legal regulation of relations in the field of climate change gives grounds to assert that the legal regulation of relevant relations [5, p.188], at the national level should be based on a combination of public legal, principles, methods and means for the purposes of regulating relations in the field of issuing permits for greenhouse gas emissions, their inventory, maintaining the state greenhouse gas cadastre, rationing, planning and control in the field of climate protection, and private, law – in order to regulate property relations within the framework of the turnover of carbon units as special property, rights to greenhouse gas emissions [6, p. 142], satisfaction of private property interest in reducing greenhouse gas

emissions of the subjects of relations.

An effective combination of these methods will allow to form a regime of natural stimulation, economic interest of economic entities in activities aimed at reducing the negative anthropogenic impact on the climate system, will contribute to the introduction of the principles of "green economy" in the Republic of Kazakhstan³.

The "green" economy focuses on meeting human needs, taking into account interaction with the environment, the welfare of future generations is a priority. In other words, a "green" economy is a system of economic activities related to the production, distribution, exchange and consumption of goods and services that lead to an increase in human well being in the long term; future generations are not exposed to significant environmental risks or environmental scarcity [4, p. 17].

In order to ensure environmental safety in the Republic of Kazakhstan, the legal regulation of climate protection is provided for by the following legal acts. In particular, the concept of a green economy adopted on May 30, 2013, the Environmental Code of January 2, 2021 and the national project "Green Kazakhstan" of October 12, 2021. We believe that there should be a special comprehensive law on climate protection. The Law on Climate Protection should be aimed at ensuring the protection of natural systems, climate change, vital interests of society and individual rights aimed at environmental safety in the country from threats arising from anthropogenic and natural impacts on the environment. We believe that employees of the Ministry of Ecology and Natural Resources in the field of climate protection, employees of Kazhydromet and representatives of a legal scientist and a deputy of the Maslikhat should be prepared for the preparation of the bill.

Legal and economic mechanisms and instruments for the national distribution of obligations to reduce emissions, the emergence, transfer and termination of rights to greenhouse gas emissions, including through transactions; the procedure for confirming the achieved reductions in greenhouse gas emissions in the implementation of specific projects and activities; the main requirements that are mandatory for compliance by entities, whose activities are related to, rationing in the field of climate, protection; the procedure, for

³ Указ Президента Республики Казахстан «О концепции по переходу Республики Казахстан к зеленой экономике» от 30 мая 2013 года № 577 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/T1300000577>

maintaining the state cadastre of anthropogenic greenhouse gas emissions, the national [7, p. 272] register of carbon units, monitoring greenhouse gas emissions, monitoring compliance with climate legislation and liability for offenses in the designated area of relations.

Discussion

In jurisprudence, in the field of environmental law, although much attention is paid to climate protection issues, today in the theory of Environmental Law, as well as in law enforcement practice, it can be observed that the legal nature of climate protection, as well as its climate protection, has not developed a single approach. The development of knowledge about the climate marked the beginning of separate studies of its patterns and internal nature. Tabea Scharrer scientists studied the circulation of the atmosphere and its relationship with the climate. In devoted a number of works to climate research. As a result of these studies, the basis was laid for the development of a new science at the junction of the spheres of geography, meteorology and geophysics - a separate branch of scientific knowledge, called climatology [8, p. 204]. Around the middle, the concept of climate, which previously referred only to the state of the atmosphere at the earth's surface, was extended to the high layers of the atmosphere. To date, within the framework of climatology, the following idea of climate has been formed: climate is a long-term weather regime peculiar to a particular area on earth and is one of its geographical characteristics [9, p.155]. At the same time, a multi-year regime is understood as the totality of all weather conditions in a given area for a period of several decades, a typical annual change of these conditions and possible deviations from it in individual years, combinations of weather conditions characteristic of its various anomalies of drought, rainy periods, cold spells, etc. [10, p. 30].

Thus, the climate is the result of physical (climate-forming) processes occurring in the atmosphere and the underlying layer (the underlying layer means the top layer of soil, vegetation, top layer of water, snow cover, ice cover on the sea, lake, etc.), and depends on geographical factors that determine the course of these processes in natural conditions. Climate - forming processes include: 1) the incoming consumption of radiant energy on the earth's surface and in the atmosphere; 2) atmospheric circulation, that is, a system of air currents carrying different amounts of heat and

moisture; 3) vertical heat exchange and moisture exchange in the atmosphere, the underlying layer and between them [9, p. 104]. As the authors of the textbook on meteorology and climatology note, at present we can talk about two senses of the word "climate": Climate in the narrow sense of the word, or local climate, is understood as a set of atmospheric conditions over a long period peculiar to a particular place, depending on its geographical situation. In this understanding, climate is one of the physical and geographical characteristics of the area. Climate in a broad sense, or global climate, is a statistical set of states traversed by the atmosphere-ocean system over time periods of several decades. In this understanding, climate is a global concept [10, p. 71]. Weather is the state of the atmosphere in the place in question at a certain moment or for a limited period of time, and the long-term weather regime just forms the climate. It is obvious that the category "weather" captures fewer significant meteorological and geophysical indicators than the concept of "climate": here we are not talking about radiant energy and its impact on the earth or about geophysical processes in the upper atmosphere [9, p. 153]. However, it is long-term observations of the weather that make it possible to identify trends in climate formation, to find out the interaction between the hydrosphere, lithosphere and atmosphere. At the same time, in ordinary life, when talking about climate, we most often do not mean complex geophysical processes and their trends, but we mean the typical weather , regime of a certain area in combination with our visual and physical sensations and ideas about typical vegetation, typical fauna, winds, etc., and, as a consequence, with typical human living conditions and even the quality of life [10, p. 234].

Thus, in fact, we expand the concept of climate and include in it both the actual state of individual elements of the natural environment, the characteristics of the natural environment in their form, which is formed under the influence of climate in the meteorological sense, and certain social characteristics. In this case, we can talk about the established commonly used concept of climate. The concept of climate is associated with various phrases, composite concepts, which together represent a nest of concepts associated with the word climate. Among them are the climate-forming processes and factors already mentioned above, the climate system, types of climate, impact on climate, climate change, climate protection.

The concept of "climate system" is one of the central ones in this list for the purposes of this work, since climate itself is a product of the interaction of external astrophysical (solar radiation) and celestial-mechanical factors (the position of the Earth relative to the Sun, the orientation of the Earth's axis relative to the plane of its orbit) with the Earth's climate system. Understanding what the climate system is makes it possible to identify its essential elements, factors affecting them and the entire climate system, and subsequently determine what climate change is and what measures can be taken to reduce the negative anthropogenic impact on the climate. According to scientists-representatives of natural sciences, the climate system includes the atmosphere, hydrosphere, land, cryosphere, as well as biota [11, p. 196].

A.Kuderina clarifies this concept, including also biogeochemical cycles of some climatically active substances [12, p. 372].

In the KZ, environmental legislation does not provide for the definition of climate protection. The Environmental Code, adopted on January 2, 2021, gives the following definition of climate change. Climate change is understood as a statistically significant deviation of the average indicators of the climatic state or its variability over a ten-year or longer period, which is directly or indirectly related to human activity causing changes in the composition of the global atmosphere, and affects the natural climate fluctuations observed over relative periods of time⁴.

However, the difference between them is that the components of the environment as a whole do not have any outlines within the framework of the planetary model, while the climatic characteristic is characterized by the allocation of zones with certain distinctive features. In addition, the climate system is always perceived in dynamics, since it implies the interaction of its elements and as a result can have a variety of actual manifestations, giving specific features to local climates and determining their favorability (or undesirability) for life and activity.

The study of climate from the point of view of the conditions of human activity and the deepening of knowledge about climate has led to the emergence of related studies combining objects of scientific knowledge of different sciences. In the XX century, ideas about the microclimate - the climate of territories on a

planetary scale arose, as well as studies at a more private level appeared, as a result of which the concepts of mesoclimate and microclimate were introduced. A special area of research in the field of climatology is associated with the study of the relationship between climate and individual natural components or individual zones, as well as anthropogenic objects. So there were studies in the field of climatology of oceans, forests, cities and the corresponding concepts: "climate of the oceans", "climate of forests", "climate of cities". Currently, in addition, there are studies devoted, for example, to medical climatology, construction climatology, complex climatology, and, finally, environmental climatology.

In other words, we can talk about the characteristics of the climate, which are somehow studied and taken into account in application to medicine, construction, ecology, respectively, in order to use them for the benefit of man. Thus, speaking about the climate in general, not in a natural scientific understanding, first of all, they pay attention to its properties in relation to the quality of life and to the conditions of human activity: that is, it is not the climate itself that is important for a person, but the quality of the conditions surrounding him and their acceptability for life [13, p. 143].

Nevertheless, the natural-scientific, ecological concept of climate needs to be translated into the legal plane in order to understand the subject of legal regulation, as well as the correct use of environmental-relevant information and the development of adequate measures in the field of legal protection of climate. The establishment of the legal meaning of the concept of "climate" is also necessary to describe the subject of legal regulation, to further develop a system of permits and prohibitions, to correctly identify goods in need of protection, and to establish their protection capacity from the point of view of law and legal instruments. According to the Russian theory of state and law, legal regulation is the implementation by means of legal means (legal norms, legal relations, individual prescriptions, etc.) of effective, regulatory and organizational impact on public relations in order to streamline, protect, develop them in accordance with the requirements of the economic basis, the social needs of this social system⁵.

At the same time, it should be emphasized

⁴ Кодекс Республики Казахстан «Экологический кодекс» от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>

⁵ Kyoto Protocol of May 9, 1992. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. [electronic resource]. — Access mode: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>

that the subject of legal regulation is public relations, or rather, public relations, the need for regulation of which is recognized and provided by the state. Climate as a set of certain geophysical indicators, obviously, cannot be the subject of legal regulation in this context, nor can the climate system be the subject of legal regulation. Of interest, however, is the clarification of the question of whether the climate can act as an object of a regulated legal relationship [14, p. 206].

In this context, climate cannot be a protected material good, but it can probably be considered as a kind of social good. In our opinion, however, when answering this question, the diversity of approaches to the concept of "climate" should also be taken into account. Recognizing the climate in its natural scientific understanding as a protected good, we are, in fact, saying that society and the state are interested in protecting certain physico-chemical bonds and processes between elements of the climate system, which can hardly be considered fair and necessary in the context of legal regulation. Another position, which proceeds from the fact that climate should be understood as a natural resource that is vital for the existence of mankind, its health and prosperity [15, p. 207], is more correlated with the recognition, of climate as a protected good, but still unilaterally interprets climate as an object of consumption or, at least, as an object of useful use, and besides, it presumes a certain static nature of the climate, the set of its parameters.

Climate is not a component of the natural environment, but it is a kind of connecting matter between the components of the environment that determines the processes taking place in the climate system and brings them into a state of some dynamics. At the same time, if we talk about the components of the natural environment as elements that together provide favorable conditions for the existence of life on earth [16, p. 168], of course, a favorable climate is extremely important for the existence of life on Earth. From this point of view, climate is a special property of the environment: it does not stand on a par with the components of the environment - the subsoil, atmosphere, hydrosphere - but is in close relationship with them, and together with them forms the conditions of life on Earth and ensures its continuity. It can be said that, despite the frequent use of the phrase "climate protection", it is the typical or even habitual properties of the climate for humans, its suitability for life and the property of maintaining appropriate

conditions on Earth that is, in fact, the good that man and society are interested in preserving.

This approach simultaneously expresses both the dynamism of the climate and the idea that there are objective and conditional factors that can influence the characteristics of the climate, including in such a way that certain properties of the climate can be lost or seriously changed, and that the impact on the climate can have a variety of consequences (including negative) for humanity or individual groups of people.

On the other hand, we should not lose sight of the fact that within the framework of the current discussion on the need for climate protection, a special place is occupied by groups of people whose positions and demands are related not so much to the need to preserve typical climatic conditions for specific regions, as to the threats associated with climate change (including in other regions) and the onset of such shifts in the climate system in a global context, which are expected to lead to irreversible changes in external environmental conditions (for example, to the disappearance of the territory of a number of island states due to sea level rise, and therefore destroy the flora and fauna located there, endanger the lives and health of people). Is it possible to assume that from this point of view, the protected good should not be the climate and not its specific properties, but, ultimately, the territorial interests of the respective states, the health and life of people, biodiversity, conservation of the animal and plant world? It should be noted that these protected goods are generally recognized and are subject to protection through legal instruments for a long time. The emergence of a new threat to these benefits associated with climate change, in our opinion, leads to the emergence of a new object of protection - climate. This issue demonstrates the existence of an extremely important connection between the interests of climate protection and the conditions of human existence and life on earth. Summing up this article, we should agree with the point of view that bringing climate issues to international discussion indicates a new stage in the development of environmental law. In addition, taking into account the above, it would be fair to consider that the climate is one of the new objects of environmental and legal regulation.

Conclusion

In conclusion, we consider it necessary to make the following changes to the current legislation. In our opinion, such a definition

of climate protection can be given. Climate protection is national and international legislative acts and protection of the nature of the weather regime in one region during weather changes. We believe that this definition should be included in regulatory legal acts in the field of climate protection. Because the current legislation does not provide for a clear definition. Since the definition is unknown, the mechanics of climate protection work are incorrect.

The recommendations on climate protection are aimed at improving the effectiveness of adaptation to climate change in various sectors of the economy and cover issues of political structure, legislation and institutionalization. Development and strengthening of adaptation measures and actions climate protection for mountainous and flat areas will be an additional factor in Sustainable Development for Kazakhstan if they are coordinated at the local, national and regional levels. To do this, we need to improve the activities of institutions in the field of climate protection in the country. In particular, on behalf of the climate change Department in Kazakhstan, ecology is a responsible body within the Ministry of Geology and Natural Resources, which should improve its activities in coordination with the following

departments on adaptation and climate risks:

Kazhydromet - monitoring and climate change forecasts;

Information and Analytical Center for Environmental Protection- according to the data of the state accounting of environmental pollution sites, the State Register of environmental users and sources of environmental pollution, the state cadastre of consumption of ozone-depleting substances, the State Register of emissions and transportation of pollutants;

Green development - development of an environmental protection strategy aimed at reducing the negative impact of products on the environment;

Coordination Center for climate change - favorable geographical location and improvement of routes for the passage of transcontinental routes through the territory of the region.

Also, in our opinion, it can be proposed to include three main areas of climate protection:

1) Improving the effectiveness of climate change policies and measures;

2) strengthening the scope of work to combat climate change on the ground;

3) organization of complex work and provision of opportunities for employees to prepare draft laws.

ЛИТЕРАТУРА

1. Preston B.J. *The Influence of the Paris Agreement on Climate Litigation: Legal Obligations and Norms (Part I)* // «Journal of Environmental Law». – 2021. – № 33(1). P. 1–32.
2. McDave K. E., Dagadu P. P. *Forging the Nexus of Climate Change and Human Rights*// *European Journal of Law and Political Science*. – 2023. 2(1). – P. 105-107.
3. Лаевская Е.В. *Состояние и перспективы формирования климатического законодательства Республики Беларусь* // «Право в современном белорусском обществе»: материалы научно-практической конференции. – Минск: СтроймедиаПроект, 2016. Выпуск №11. – С. 771.
4. Лунева Е.В., Сафин З.Ф. *Правовые вопросы перехода к "зеленой" экономике: от концепции к реальности* // *Экологическое право*. – 2022. - №6. - С. 322.
5. Salzman J., Thompson B.H. *Environmental Law and Policy: Book*. London. Foundation Press, 2006. – P. – 618.
6. Агафонов В.Б. *Правовое регулирование охраны окружающей среды и обеспечении экологической безопасности при пользовании недрами. Монография*. - Москва: Проспект, 2012. - 240 с.
7. Bain L.E., Kongnyuy E.J. *Eliminating the high abortion related complications and deaths in Cameroon: the restrictive legal atmosphere on abortions is no acceptable excuse* // «BMC Women's Health». – 2018. – №18(1). – P. 271-272.
8. Scharrer T. *Creating an atmosphere of intellectual superiority: Islamic missionary work in Kenya as staged competition in a climate of religious diversity* // «Journal of Contemporary Religion». – 2022. – № 37(2). – P. 203-222.
9. Семенихина В.А. *Правовое регулирование охраны климата: сравнительно-правовой анализ: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук*. - Москва, 2010. – 190 с.

10. Sekula J. *Climate Change Law: An Introduction. Book.* – UK: Birmingham. MA: Edward Elgar Publishing, 2022. – P. – 640.
11. Hayata K. *Revealing a Tipping Point in the Climate System: Application of Symbolic Analysis to the World Precipitations and Temperatures* // «Climate». – 2022. – №10. – 195-196 P.
12. Kuderina A et al. *Environmental and Legal Regulation of the Handling of Chemicals* // «Journal of Environmental Management and Tourism». – 2021. – № 2(50). – 371-381 P.
13. Мякишева Н.В. *Климатическая система Земли: прошлое и настоящее: Учебное пособие.* – Санкт-Петербург: РГГМУ, 2022. – 194 с.
14. Исаев А.А. *Экологическая климатология: Учебное пособие.* – Москва: Научный мир, 2021. – 458 с.
15. Культелеев С.Т. *Экологическое право. Общая и особенная части: Курс лекций.* – Алматы: НИЦ КОУ, 2007. – 284 с.
16. Елюбаев Ж.С. *Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика. Монография.* — Алматы: Печатный дом Колесо, 2010. – 452 с.

REFERENCES

1. Preston B.J. *The Influence of the Paris Agreement on Climate Litigation: Legal Obligations and Norms (Part I)* // «Journal of Environmental Law». – 2021. – № 33(1). P. 1–32.
2. McDave K. E., Dagadu P. P. *Forging the Nexus of Climate Change and Human Rights*// *European Journal of Law and Political Science.* – 2023. 2(1). – R. 105-107.
3. Laevskaya E.V. *Sostoyanie i perspektivy formirovaniya klimaticheskogo zakonodatel'stva Respubliki Belarus'* // «Pravo v sovremennom belorusskom obshchestve»: materialy nauchno-prakticheskoy konferencii. – Minsk: StrojMediaProekt, 2016. Vypusk №11. – S. 771.
4. Luneva E.V., Safin Z.F. *Pravovye voprosy perekhoda k "zelenoj" ekonomike: ot koncepcii k real'nosti* // *Ekologicheskoe pravo.* – 2022. - №6. - S. 322.
5. Salzman J., Thompson B.H. *Environmental Law and Policy: Book.* London. Foundation Press, 2006. – P. – 618.
6. Agafonov V.B. *Pravovoe regulirovanie ohrany okruzhayushchej sredy i obespechenii ekologicheskoy bezopasnosti pri pol'zovanii nedrami. Monografiya.* - Moskva: Prospekt, 2012. - 240 s.
7. Bain L.E., Kongnyuy E.J. *Eliminating the high abortion related complications and deaths in Cameroon: the restrictive legal atmosphere on abortions is no acceptable excuse* // «BMC Women's Health». – 2018. – №18(1). – P. 271-272.
8. Scharrer T. *Creating an atmosphere of intellectual superiority: Islamic missionary work in Kenya as staged competition in a climate of religious diversity* // «Journal of Contemporary Religion». – 2022. – № 37(2). – P. 203-222.
9. Semenišina V.A. *Pravovoe regulirovanie ohrany klimata: sravnitel'no-pravovoj analiz: Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata yuridicheskikh nauk.* - Moskva, 2010. – 190 s.
10. Sekula J. *Climate Change Law: An Introduction. Book.* – UK: Birmingham. MA: Edward Elgar Publishing, 2022. – P. – 640.
11. Hayata K. *Revealing a Tipping Point in the Climate System: Application of Symbolic Analysis to the World Precipitations and Temperatures* // «Climate». – 2022. – №10. – 195-196 P.
12. Kuderina A et al. *Environmental and Legal Regulation of the Handling of Chemicals* // «Journal of Environmental Management and Tourism». – 2021. – № 2(50). – 371-381 P.
13. Myakisheva N.V. *Klimaticheskaya sistema Zemli: proshloe i nastoyashchee: Uchebnoe posobie.* – Sankt-Peterburg: RGGMU, 2022. – 194 s.
14. Isaev A.A. *Ekologicheskaya klimatologiya: Uchebnoe posobie.* – Moskva: Nauchnyj mir, 2021. – 458 s.
15. Kul'teleev S.T. *Ekologicheskoe pravo. Obshchaya i osobennaya chasti: Kurs lekcij.* – Almaty: NIC KOU, 2007. – 284 s.
16. Elyubaev ZH.S. *Problemy pravovogo regulirovaniya nedropol'zovaniya: otechestvennyj opyt i zarubezhnaya praktika. Monografiya.* — Almaty: Pечатnyj dom Koleso, 2010. - 452 s.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ, ЗАРУБЕЖНЫЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ ОПЫТ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ В СТАДИИ РАССЛЕДОВАНИЯ

Кулбаева Майя Муратовна¹

Старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Атырауского университета имени Х. Досмухамедова, магистр юридических наук, г. Атырау, Республика Казахстан, e-mail: kulbai@mail.ru

Ахпанов Арстан Нокешевич

Главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилёва, доктор юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: ahpanov_a@mail.ru

Аннотация. Одним из важных признаков правового государства, построение которого провозглашено Конституцией Республики Казахстан, является осуществление судебного контроля над предварительным расследованием. Данного вектора развития уголовно-процессуального законодательства придерживаются большинство стран-членов Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). В настоящее время международные стандарты и принципы, регулирующие охрану, защиту, восстановление прав и свобод человека, аккумулируют в себе самые прогрессивные, успешно апробированные правовые концепции, которые явились закономерным результатом тенденции усиления гарантий прав участников уголовного судопроизводства. Статья посвящена проблемам нормативно-правового регулирования судебного контроля в стадии предварительного расследования, связанным с соблюдением международных стандартов. Проведен выборочный анализ осуществления судебного контроля в зарубежных странах, в частности в странах континентальной Европы (Франция, Германия, Италия, Англия, Испания), выявлены сходства и отличия от подобной системы в Республике Казахстан, а также выдвинуты предложения по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства в этом направлении. Автор, исследуя контрольные полномочия суда на межнациональном уровне, попытался определить значение международных стандартов и принципов при обеспечении прав и законных интересов участников уголовного процесса в Республике Казахстан. В статье развивается идея о необходимости имплементации в национальное законодательство норм международно-правовых актов, заимствования положительного зарубежного опыта реализации норм, регулирующих судебный контроль. При этом отмечается что внедрение положительного опыта зарубежных стран, а также международных стандартов и принципов в национальные правовые механизмы возможно только с учётом особенностей правовой системы и системы права государства.

Ключевые слова: международные стандарты, зарубежный опыт, защита прав и свобод, уголовный процесс, досудебное производство, судебный контроль, следственный судья, имплементация норм.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР, ТЕРГЕУ САТЫСЫНДА СОТ БАҚЫЛАУЫНЫҢ ШЕТЕЛДІК ЗАҢНАМАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Майя Муратовна Кулбаева

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің, Қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, Атырау қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: kulbai@mail.ru

Арстан Нокешевич Ахпанов

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: ahpanov_a@mail.ru

Аннотация. Қазақстан Республикасының Конституциясында жарияланған құқықтық мемлекеттің құрылуының маңызды белгілерінің бірі алдын ала тергеуге сот бақылауын жүзеге асыру болып табылады. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына (ЭЫДҰ) мүше елдердің көпшілігі қылмыстық іс жүргізу заңнамасын дамытудың осы векторын ұстанады. Қазіргі уақытта адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды, қорғауды, қалпына келтіруді реттейтін халықаралық стандарттар мен қағидаттар қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтарының кепілдіктерін күшейту үрдісінің табиғи нәтижесі болып табылатын ең прогрессивті, сәтті сыналған құқықтық тұжырымдамаларды жинақтайды. Мақала халықаралық стандарттарды сақтауға байланысты алдын ала тергеу сатысындағы сот бақылауын нормативтік-құқықтық реттеу мәселелеріне арналған. Шет елдерде, атап айтқанда континентальды Еуропа елдерінде (Франция, Германия, Италия, Англия, Испания) сот бақылауын жүзеге асыруға іріктеп талдау жүргізілді, Қазақстан Республикасында осындай жүйеден ұқсастықтар мен айырмашылықтар анықталды, сондай-ақ осы бағыттағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар ұсынылды. Автор соттың бақылау өкілеттіктерін ұлттаралық деңгейде зерттей отырып, Қазақстан Республикасындағы қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету кезінде халықаралық стандарттар мен қағидаттардың маңыздылығын анықтауға тырысты. Мақалада ұлттық заңнамаға халықаралық-құқықтық актілердің нормаларын енгізу, сот бақылауын реттейтін нормаларды іске асырудың оң шетелдік тәжірибесін алу қажеттілігі туралы идея дамиды. Бұл ретте шет елдердің оң тәжірибесін, сондай-ақ халықаралық стандарттар мен қағидаттарды ұлттық құқықтық тетіктерге енгізу құқықтық жүйе мен мемлекет құқығы жүйесінің ерекшеліктерін ескере отырып ғана мүмкін болатындығы атап өтіледі.

Түйінді сөздер: халықаралық стандарттар, шетелдік тәжірибе, құқықтар мен бостандықтарды қорғау, қылмыстық процесс, сотқа дейінгі іс жүргізу, сот бақылауы, тергеу судьясы, нормаларды имплементациялау.

INTERNATIONAL STANDARDS, FOREIGN LEGISLATIVE EXPERIENCE OF JUDICIAL CONTROL IN THE INVESTIGATION STAGE

Kulbaeva Maya Muratovna

Senior Lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines of Atyrau University named after Kh. Dosmukhamedova, Master of Law, Atyrau, Republic of Kazakhstan, e-mail: kulbai@mail.ru

Ahpanov Arstan Nokeshovich

Chief Researcher of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Professor of the Department of Criminal Law Disciplines of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Doctor of Law, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: ahpanov_a@mail.ru

Abstract. *The independence of judges is an essential element of justice. Justice in the Republic of Abstract. One of the important features of the rule of law, the construction of which is proclaimed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan, is the exercise of judicial control over the preliminary investigation. Most of the member countries of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) adhere to this vector of development of criminal procedure legislation. Currently, international standards and principles governing the protection, protection, restoration of human rights and freedoms accumulate the most progressive, successfully tested legal concepts, which were the natural result of the tendency to strengthen guarantees of the rights of participants in criminal proceedings. The article is devoted to the problems of legal regulation of judicial control at the stage of preliminary investigation related to compliance with international standards. A selective analysis of the implementation of judicial control in foreign countries, in particular in the countries of continental Europe (France, Germany, Italy, England, Spain), identified similarities and differences from a similar system in the Republic of Kazakhstan, as well as put forward proposals to improve criminal procedure legislation in this direction. The author, examining the control powers of the court at the international level, tried to determine the importance of international standards and principles in ensuring the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings in the Republic of Kazakhstan. The article develops the idea of the need to implement the norms of international legal acts into national legislation, borrowing positive foreign experience in implementing the norms regulating judicial control. At the same time, it is noted that the introduction of positive experience of foreign countries, as well as international standards and principles into national legal mechanisms is possible only taking into account the peculiarities of the legal system and the system of state law.*

Keywords: *international standards, foreign experience, protection of rights and freedoms, criminal procedure, pre-trial proceedings, judicial control, investigating judge, implementation of norms.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_86

Введение

В настоящее время право и правоприменительная практика Республики Казахстан следуют тренду усиления роли судебных функций при обеспечении охраны и защиты прав, свобод и неприкосновенности личности на досудебных стадиях уголовного судопроизводства. И одним из ключевых направлений судебно-правовой реформы продолжает оставаться дальнейшее совершенствование института судебного контроля.

Судебный контроль - одна из функции судебной власти, основной целью которой является не только укрепление процессуальных гарантий соблюдения конституционных прав и свобод в стадии досудебного расследования, но и установление конституционной законности путем производства комплекса проверочных мероприятий для обеспечения обоснованности и законности решений органов досудебного

расследования. Такое определение подтверждает позицию А.Н. Ахпанова и А.Л. Хана о том, что судебный контроль – это особая форма осуществления правосудия [1, с. 33-34].

Главная задача, по мнению Азарова В.А. и Таричко И.Ю., функции судебного контроля заключается в подтверждении юридической силы, собранных по уголовному делу доказательств и недопущение нарушений прав и законных интересов участников уголовного процесса [2, с. 135].

Несмотря на доктринальные исследования и внесение многочисленных изменений и дополнений в действующее уголовно-процессуальное законодательство РК, институт судебного контроля все еще требует дальнейшего реформирования и решения проблемных вопросов.

Материалы и методы

В процессе исследования были исполь-

зованы следующие общенаучные методы: компаративно-правовой, системно-структурный, логический, экспертной оценки соответствующих норм международного права и национального законодательства и практики их применения.

Результаты и их обсуждение

Следует заметить, что Республика Казахстан ратифицировала ряд ключевых международно-правовых актов в области прав человека, в том числе касающихся гарантий прав и свобод личности в стадии досудебного расследования. В этой связи актуальным остается вопрос о том, насколько действующая регламентация уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан судебного контроля на досудебных стадиях судопроизводства согласуется с международными стандартами и принципами, какие нормы международного права необходимо имплементировать в национальное законодательство.

Обращаясь к истории возникновения и развития контрольных полномочий суда, по мнению Петрушевского Д.М., первично идеи судебного контроля за ходом расследования уголовных дел возникли в Magna Charta Libertata 1215 года (Великая Хартия вольностей) [3]. Король Англии Иоанн в статье 39 закрепил «... что ни один свободный гражданин не может быть арестован либо заключен в тюрьму, либо лишен права владения, либо объявлен вне закона, либо изгнан, либо каким-нибудь способом обездолен, и мы выступим против него и не отправим за ним, иначе как по законному приговору пэров (равных ему) и по закону государства» [3]. Далее развитие международных норм по судебному контролю получили в институте Habeas Corpus Act, который изначально существовал как элемент Common Law. Затем с принятием парламентом Англии Акта о лучшем обеспечении свободы поданного и предупреждении заточений за морями в 1679 года был признан частью законодатель-

ства (Statute Law). В соответствии с нормами Habeas Corpus Act граждане получили возможность обжаловать незаконное заключение под стражу в суде, который, в свою очередь, независим от королевской власти и избирался исключительно населением страны². Одним из первых и позитивных шагов Республики Казахстан явилось внедрение процедуры Habeas Corpus Act в национальное законодательство. Это выразилось в том, что Законом от 5 июля 2008 года № 65-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам применения мер пресечения в виде ареста, домашнего ареста» Уголовно-процессуальный кодекс РК (УПК РК) дополнен нормами, согласно которым полномочия по санкционированию ареста передавались от прокуратуры суду³.

Одним из первых международных документов, устанавливающих стандартные правила для всех государств в области охраны и защиты прав и свобод личности, является Всеобщая декларация прав человека, которая воплотила в себе накопленные мировым сообществом общечеловеческие ценности и определяет минимальный порог цивилизованности правовых государств.

Более широкое развитие идеи Всеобщей декларации о защите прав и свобод, но уже в конкретной сфере правовых отношений, получили в Международном Пакте о гражданских и политических правах (16 декабря 1966 г.)⁴.

В частности, нормы статьи 9 Международного Пакта закрепляют неотъемлемое право каждого задержанного или арестованного лица по уголовному делу быть доставленным к судье или к другому должностному лицу, которому принадлежит по закону право осуществлять судебную власть, на судебное разбирательство в разумные сроки, освобождение из-под ареста⁵. По мнению Канафина Д.К. «Положения статьи 9 Международного Пакта по сути являются современным воплощением процедуры Habeas

2 *Habeas Corpus Act. The Act on the best provision of the freedom of the subject and on the prevention of imprisonment beyond the seas. [Electronic resource]. Access mode: <https://oll.libertyfund.org/page/1679-habeas-corporis-act> (accessed: 25.10.2022)*

3 *Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам применения мер пресечения в виде ареста, домашнего ареста». [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30194058#pos=2;-46 (дата обращения: 08.10.2022)*

4 *International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by General Assembly resolution 2200 (XXI) of December 16, 1966 [electronic resource]. Access mode: [https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_2200A\(XXI\)_civil.pdf](https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_2200A(XXI)_civil.pdf) (accessed*

5 *Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Электронный ресурс. Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата обращения: 28.10.2022 г.)*

Corpus Act... Дискуссия о правовой природе Habeas Corpus еще более актуальна с учетом того, что данная процедура весьма специфически вживается в постсоветское уголовное судопроизводство, который обладает особенными, характерными только ему чертами» [4].

Несомненно, еще одним международным источником в рассматриваемой области уголовного процесса является Римский статут международного уголовного суда от 17.07.1998 года, в ч. п. «а», ч.2, ст. 41 которого содержится запрет на участие в рассмотрении дела судьи, беспристрастность которого могла бы быть разумно поставлена под сомнение на том или ином основании⁶.

Мы солидарны с членом Научно-консультативного совета при Верховном Суде РК профессором Ахпановым А.Н. в том, что при имплементации предписаний международно-правовых актов в национальное законодательство высшая судебная инстанция вправе дать детальное и уточняющее судебное толкование статьи 9 Международного Пакта о гражданских и политических правах с тем, чтобы на органы уголовного преследования возлагалась обязанность представлять следственному судье каждого задержанного, в том числе и в случаях отпадения необходимости в избрании меры пресечения, связанной с ограничением личной свободы (содержание под стражей, домашний арест, залог).

В этой связи представляется логичным разъяснить в соответствующем нормативном постановлении положение Международного Пакта о гражданских и политических правах в следующей редакции:

«Органы уголовного преследования в обязательном порядке в пределах сроков, установленных Уголовно-процессуальным кодексом, доставляют к следственному судье всех задержанных подозреваемых, в том числе и тех, к которым следователем, дознавателем применена иная мера пресечения, не связанная с ограничением личной свободы и неприкосновенности личности (подписка о невыезде и надлежащем поведении, личное поручительство, наблюдение командования воинской части за военнослужащим, отдача несовершеннолетнего под присмотр), а также в случаях, когда отпали основания в

избрании меры пресечения. Следственный судья обязан проверить как по своей инициативе, так и по ходатайству подозреваемого, его защитника, законного представителя правомерность начала досудебного расследования, законность и обоснованность задержания, заявления о применении пыток и других недозволённых методов расследования» [5, с. 67-71]

Часть первая статьи 151 УПК РК предусматривает, что первичный срок ареста не может превышать двух месяцев, дальнейшее продление возможно по мотивированному ходатайству следователя по согласованию с прокурором. Нами предлагается предусмотреть асимметричную норму, когда такой механизм, но уже отмены (изменения) до окончания, определенного следственным судьей срока меры пресечения в виде содержания под стражей, будет предусмотрен и для стороны защиты. Ведь согласно общепризнанному порядку такая возможность предусмотрена УПК РК. Но введение специальной нормы, регулирующей порядок освобождения из-под стражи по инициативе подозреваемого и его защитника, по нашему мнению, усилит гарантии неприкосновенности личности в стадии досудебного расследования. Такая модернизация норм уголовно-процессуального законодательства будет отвечать не только здравому смыслу, когда, например, изменилась обстановка (болезнь, угроза вреда здоровью, доказанные факты применения пыток и т. п.), но и соответствовать принципу № 32 Свода принципов защиты всех лиц, подвергающихся задержанию и заключению, принятому Генеральной Ассамблеей ООН в 1988 году⁷.

В целях дальнейшего расширения судебного контроля над обеспечением прав и законных интересов арестованных лиц целесообразно пересмотреть исчисление первичного перманентного срока содержания под стражей, а также периодических сроков его продления. Следует заметить, что сроки содержания под стражей, установленные статьёй 151 УПК РК, с позиции международного права считаются непомерно длительными и исчисление сроков ареста в месяцах, по мнению профессора Пашина С.А., являются «...неоправданно великими. Магистрат по законодательству Англии прове-

⁶ Римский статут международного уголовного суда от 17.07.1998 г. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://online.lexpro.ru/document/107806#519> (дата обращения: 11.11.2022 г.)

⁷ The Set of Principles for the Protection of All Persons under Detention and Imprisonment, approved by the UN General Assembly on December 09, 1988 [Electronic resource]. Access mode: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/DetentionOrImprisonment.aspx> (accessed: 19.10. 2022)

ряет законность и целесообразность применения ареста в отношении подозреваемого каждые 8 суток» [6]. В Королевстве Таиланд первичный срок арест по решению суда составляет 12 суток и он продлевается каждый раз на 12 суток, но в общей сложности – не более 84 суток. По аналогии нами предлагается установить в УПК РК первичный срок содержания под стражей в качестве меры пресечения – один месяц, который может продлеваться следственным судьей каждый раз на один месяц в пределах максимального срока в досудебных стадиях и на тот же срок продлеваться судьей при рассмотрении уголовного дела.

Между тем часть вторая статьи 56 УПК РК при разрешении данного вопроса следственным судьей не устанавливает обязательность проведения судебного заседания и категорично не указывает на пункты 9 и 10 части первой статьи 55 УПК РК. Абзац второй части второй статьи 56 УПК РК носит дискреционно-факультативный характер для следственного судьи и сторон. В этом вопросе мы солидарны с мнением выдающегося ученого-процессуалиста доктора юридических наук, профессора С.П. Щербы, который указывает, что «порядок помещения в психиатрический стационар должен быть обязательно судебным. Потому что речь идет о существенном ограничении общепризнанных прав и свобод подозреваемого (обвиняемого), который вследствие психического заболевания, возможно, не в состоянии защищать свои права. Должна быть предусмотрена специальная процедура помещения лица в психиатрический стационар, вне зависимости от того, находится ли он под арестом или нет» [7]. Важно отметить, что нахождение лица в психиатрическом стационаре в связи с досудебным расследованием является крайне ограничительным и влекущим серьезные неблагоприятные последствия средством уголовно-процессуального принуждения, мерой безопасности для самого лица и окружающих.

Особую роль в развитии национального законодательства сыграли Минимальные стандартные правила ООН, по мерам не связанным с тюремным заключением (Токийские правила), нормы которых были

внедрены в отечественное уголовно-процессуальное законодательство⁸. Одним из способов их имплементации стало введение с 2015 года в систему иных мер уголовно-процессуального принуждения нового вида – запрета на приближение, санкционируемого следственным судьей.

На наш взгляд, данная мера процессуального принуждения не в полной мере отражает смысл Стандартных правил, широко трактуя перечень ограничений, выходящих за пределы самого понятия «запрет на приближение». Целесообразно в рамках статьи 165 УПК РК более рельефно и точно установить перечень правоограничений.

Многочисленные дополнения и изменения в УПК РК были внесены после реализации проекта «Судебное санкционирование ареста в РК» под эгидой Бюро по демократическим институтам и права человека (БДИПЧ) ОБСЕ при содействии Верховного суда и Генеральной прокуратуры РК⁹.

В ходе реализации масштабного проекта было изучено более 60 судебных материалов, проведено анкетирование порядка 300 судей, 95 прокуроров и более 160 адвокатов в Республике Казахстан, а также проведен мониторинг более 260 судебных заседаний, в результате которого впоследствии поэтапно (до 2020 года) был успешно имплементирован ряд международных норм, касающихся не только процедурных вопросов (судебное санкционирование всех видов ограничений конституционных свобод личности), но институциональных условий (учреждение специализированных следственных судов по контролю за соблюдением прав, свобод и законных интересов участников стадии досудебного расследования).

Мы поддерживаем позицию С.М. Ягофарова о том, что «международные нормы и стандарты по охране прав человека – закономерный результат глобализации, целью которых является создание общества, основанного на уважении интересов личности, фундамента для строительства оптимальной модели организации уголовного процесса, в основе которого обеспечение прав личности» [8].

По мнению известного профессора Л.В. Головки, «укрепление гарантий прав и за-

8 *United Nations Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures [Tokyo Rules]. Adopted by General Assembly resolution 45/110 of December 14, 1990 [electronic resource]. Access mode <https://www.un.org/ruleoflaw/files/UNITED~2.PDF> (accessed: 23.10.2022)*

9 *Аналитический отчет «Судебное санкционирование ареста в Республике Казахстан». - Варшава, 2011 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30983793#pos=5;-108 (дата обращения: 08.10.2022)*

конных интересов личности в уголовном судопроизводстве Франции лучше всего отразилось на содержании досудебных стадий» [9].

Существенные изменения института судебного контроля Франции произошли с присоединением к европейскому законодательству и одновременным принятием решений Европейского суда по правам человека и рекомендаций Совета Европы. До этого момента судебный контроль Франции подвергался многочисленной критике в связи нарушениями во время досудебного производства. В частности, речь шла о продолжительности задержания подозреваемых и досудебного заключения, непосредственно судебных полномочиях, которые позволяли существенно ограничивать свободу личности до начала судебного разбирательства.

Поиск нового баланса между уголовным преследованием и судебной защитой привёл к идее создания новой процессуальной фигуры судебного контроля - судьи по предварительному заключению под стражу и задержанию, функция которого заключалась в судебном контроле за всеми действиями, связанными с предварительным заключением. Закон от 15 июня 2000 года «О защите презумпции невиновности и прав потерпевших» впервые внёс дополнения в УПК Франции о введении такого участника процесса¹⁰.

Процедура санкционирования заключения под стражу состоит из нескольких этапов: следователь, прежде чем принять решение об этом, предварительно отправляет запрос прокурору, далее прокурор адресует запрос о досудебном заключении под стражу судье по предварительному заключению и задержанию. Соответственно судья получает запрос уже с двумя ходатайствами, где подробно указаны причины такого решения следователя и прокурора. Аналогичная процедура предусмотрена и при продлении сроков содержания под стражей¹¹.

В полномочия судьи по предварительному заключению под стражу и заключению входит также осуществление судебного контроля за законностью всех действий полицейских, которые могут нарушить основополагающие права и свободы участника досудебного производства, а также проверка в отношении применяемых поли-

цейскими методов расследования, которые могут представляться навязчивыми. Кроме того, такой судья полномочен контролировать запросы прокурора, следователя, касающихся выдачи ордеров, проведения конфискации, обыска, перехвата средств коммуникации, прослушивания, записи и копирования информации, принудительной госпитализации и решения вопроса о помещении детей в спецшколы.

Судебные слушания материалов дела при санкционировании заключения под стражу, как и в Республике Казахстан, проводятся с обязательным соблюдением принципа гласности, когда обязательно присутствие и участие адвоката и прокурора.

Применительно к пересмотру решений судьи по предварительному заключению под стражу и заключению необходимо отметить, что с позиции их законности и обоснованности они могут быть обжалованы в Следственную палату Апелляционного суда.

По сравнению с Францией в Германии с 1974 года отсутствует понятие предварительного следствия в понимании структуры казахстанского уголовного процесса. Судебный контроль за соблюдением общепризнанных прав и свобод осуществляет специальный судья (*ermittlungsrichter*). По мнению профессора Л.В. Головки, «там есть судебный контроль за прокурорско-полицейским дознанием, который в зависимости от загруженности судов, количества в них судей и т. п. осуществляет либо рядовой судья, одновременно выполняющий в суде другие функции (по рассмотрению гражданских и уголовных дел и т. п.), либо опять-таки рядовой судья, которого председатель суда специально «посадил» на рассмотрение вопросов расследования» [9]. Судьи (*ermittlungsrichter*) полномочны решать вопросы по содержанию под стражей (временному помещению в психиатрический стационар), временно лишать водительских прав, подтверждать законность произведенного полицией обыска, санкционировать прослушивание телефонных разговоров, протоколировать свидетельские показания, а также принимать решения, которые не входят в круг полномочий прокурора. Следует заметить, что судья (*ermittlungsrichter*) не участвует в последующих стадиях уголовного процесса по данному уголовному делу, он лишь проверяет

¹⁰ The French Law "On the Protection of the presumption of innocence and the rights of victims" of June 15, 2000. Published in the *Journal Officiel de la Republique francaise* 16.06.2000.

¹¹ French Code of Criminal Procedure. 1958. [Electronic resource]. Access mode: https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/france_-_code_of_criminal_procedure.pdf (accessed: 08.10. 2022).

законность и обоснованность процессуальных актов полиции и прокурора, и не имеет полномочий по руководству досудебным расследованием.

Общеизвестно, что в уголовном процессе Германии допускается применение аналогии при избрании мер пресечения. Примечательно то, что следственный судья может обжаловать её, если не согласен видом или способом применения меры пресечения. В случаях, когда требуется проверка применения меры пресечения, то здесь следственный судья ограничен в полномочиях. Он лишь проверяет на предмет законности и допустимости, а что касается вопросов целесообразности, необходимости и соразмерности меры пресечения, то вопрос входит в компетенцию прокуратуры. Если следственный судья участвует в процессе обеспечения доказательств, к примеру, если прокурор попросит допросить подозреваемого (обвиняемого), то он не вправе отказать в этом.

Полномочия судьи (*ermittlungrichter*) не ограничиваются лишь вышеперечисленными полномочиями. Он может применить альтернативные меры процессуального принуждения к подозреваемому, для предупреждения последующего побега может потребовать от него обязательство о явке, наложить обязанность не покидать без разрешения место жительства или определенную территорию, уплату штрафа [10].

Одним из положительных особенностей норм УПК Германии, является то, что задержанный незамедлительно должен был быть доставлен к судье для допроса. Срок доставления - в течении 48 часов. Если в процессе допроса судьей выясняются факты необоснованного задержания либо обнаруживается, что основания для задержания уже неприменимы, то именно судья без промедления обязан освободить задержанного. Такая практика возвышает статус судебного контроля на предварительном расследовании и в этой связи полагаем, что Республике Казахстан необходимо заимствовать такую позитивную практику законодателя Германии, в том числе с учетом нынешнего правового положения задержанных.

В Италии, также, как и в Республике Казахстан, полиция и прокурор вправе задерживать подозреваемого на срок не более 48 часов. В дальнейшем мера пресечения в виде содержания под стражей должна быть санкционирована судом. Судебный контроль в Италии осуществляет судья по предварительному расследованию (*giudice per le*

indagini preliminari). В целях обеспечения прав и законных интересов подозреваемых судья по предварительному заключению осуществляет контроль за соблюдением сроков досудебного производства, санкционирует арест, прослушивание телефонных переговоров, а также контролирует соблюдение сроков досудебного расследования, при необходимости протоколирует свидетельские показания. В каждом суде административного или муниципального округа имеется свой судья по предварительному расследованию (*giudice per le indagini preliminari*), функции которого нельзя отождествлять со судьей по предварительному слушанию (*giudice dell'udienza preliminare*), так как рассматриваемая должность судьи не имеет обвинительных и следственных функции. Процедура санкционирования заключения под стражу в уголовном процессе Италии аналогична нормам УПК Республики Казахстан.

В отличие от вышеприведенных стран Европы, задержание в итальянском праве классифицируется на два вида. Первый его вид называют *arresto*, который производится в случаях задержания на месте происшествия и осуществляется полицией. Здесь важно, чтобы преступление, по которому проводится задержание, было умышленным и срок наказания за него грозил не менее 5 лет [11]. Второй вид задержания, его называют *fermo*, его применяют, когда есть реальные основания считать, что подозреваемый в совершении преступления скроется от суда и следствия, при этом полиция должна обладать весомыми доказательствами виновности подозреваемого, а не ссылаться на необоснованные подозрения.

Особенностью судебного контроля Англии на предварительном производстве является отсутствие следственного судьи, в том смысле, в каком принято понимать в рамках международных норм. Но это не свидетельствует о полном отсутствии судебного контроля в английском уголовном процессе. Функции судьи, выдающего санкцию на арест и другие меры пресечения, осуществляет мировой судья (*Magistrate* или *Justice of the Peace*). Он заседает в судах магистратов и может не иметь специального юридического образования. Это своего рода модель народного участия в отправлении английского правосудия по аналогии с судом присяжных.

В английском праве выделяют несколько видов задержания: задержание без промед-

ления, его еще называют полицейское задержание, и задержание на основании ордера (санкционированное мировым судьей).

Отличительной особенностью английских уголовно-процессуальных норм в сравнении со странами Европы и Республикой Казахстан является то, что задержание возможно на срок не более 36 часов, продление его срока мировым судьей - каждый раз на срок не более 36 часов, а общий срок задержания не должен превышать 96 часов. При продлении сроков задержания подозреваемый обязательно должен быть доставлен к мировому судье, либо он может поручить представительство на судебном слушании по этому поводу своему адвокату.

В Испании следственный судья осуществляет судебный контроль за мерами процессуального принуждения, рассматривает жалобы на решения и действия органов досудебного производства. Но следует заметить, что следственный судья в Испании не автономен, как например в Республике Казахстан. Испанский следственный судья, помимо судебного контроля, расследует также сложные уголовные дела, которые в дальнейшем передаются в суды по уголовным делам или территориальные суды, и мелкие правонарушения, а также полномочен пересматривать постановления мировых судей. Хотя следственные судьи в Испании входят в состав судейского корпуса, но в тоже время они не вправе участвовать в судебном разбирательстве расследованных ими уголовных дел.

Организационную структуру следственных судов можно отнести к двухступенчатой. В столице Испании функционируют несколько центральных следственных судов, полномочия которых распространяются на всю территорию государства. Их решения можно обжаловать в Национальном суде. На региональном уровне действуют провинциальные суды, в которых совмещаются функции следственного судьи. Решения следственных судей суда I инстанции обжалуются в провинциальные суды¹².

Как отмечено выше, следственные судьи в Испании не обладают признаками самостоятельности, независимости, присущими органам судебного контроля. Это обусловлено, на наш взгляд, тем, что их правовой статус приравнен к общеюрисдикционной в системе судов и отсутствует рациональное

разделение следственных и судебно-контрольных функций.

Заключение

На основании проведенного сравнительно-правового исследования норм уголовно-процессуального законодательства Казахстана, Франции, Германии, Англии, Италии и Испании представляется возможным отметить, что судебный контроль имеет как схожие, так и отличительные черты. Объединяет те или иные модели то, что главной целью судебного контроля является охрана, защита и восстановление прав и свобод субъектов правоотношений на досудебных стадиях уголовного процесса.

Таким образом, на примере вышеприведенных европейских стран можно констатировать, что реальное воплощение международных стандартов и принципов в законодательном формате и применение их на практике зачастую вызывает затруднения, прежде всего, из-за лаконичного характера норм. И если для стран Европы имплементация не представляет сложности ввиду унификации законодательства, в связи с действующим специализированным европейским судом по правам человека, который даёт официальное судебное толкование норм и положений пактов, конвенции, то для универсального комплекса стандартов в Казахстане нет такого процедурного механизма.

Приведением уголовного процессуально-законодательства Республики Казахстан в соответствие со стандартами и принципами международного права в сфере охраны и защиты прав человека не исключается проблема аутентичного соотношения норм национального и международного права, так как нельзя быть полностью уверенным в том, что законодатель провел адекватную имплементацию. Но вне зависимости от успешности данного процесса международное право занимает и будет занимать самостоятельное и исключительное место в системе казахстанского уголовно-процессуального права и закона, как в рамках имплементации, так и рецепции, адекватно толковаться международными юрисдикционными органами.

12 2021 Rule of Law Report Country Chapter on the rule of law situation in Spain [electronic resource]. Access mode: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2021_rolr_country_chapter_spain_en.pdf (accessed: 19.10.2022)

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахпанов А.Н., Хан А.Л., Шагирова М. Обеспечение конституционного права на защиту в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан // *Правовая реформа в Казахстане*. – 2006. – № 4(36). – С. 32-34.
2. Азаров В.А., Таричко И.Ю. *Функция судебного контроля в истории, теории и практике уголовного процесса России: Монография*. – Омск: Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского, 2004. – 379 с.
3. Петрушевский Д.М. Великая Хартия Вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://lib.ru/INOOLD/ENGLAND/hartia.txt> (дата обращения: 08.10. 2022)
4. Канафин Д.К. Основные принципы процедуры Habeas Corpus и судебное санкционирование ареста в Республике Казахстан. 2011 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.zakon.kz/204786-osnovnye-principy-procedury-habeas.html> (дата обращения: 19.10. 2022).
5. Ахпанов А.Н. Подозреваемый, обвиняемый: вопросы совершенствования процессуально-правового статуса // *Вестник ЕНУ им. Л.Н.Гумилёва. Серия: Право*. - 2018. № 3 (124). - С. 67-71.
6. Пашин С. Судебный контроль за расследованием (проблемы правового регулирования). Душанбе, 2010. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://journal.zakon.kz/4468440-sudebnyjj-kontrol-za-rassledovaniem-s..html> (дата обращения: 19.10. 2022).
7. Щерба С.П. *Расследование и судебное разбирательство по делам лиц, страдающих физическими и психическими недостатками*. М., 1975. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.adhdportal.com/book_3743.html(дата обращения: 19.10. 2022).
8. Ягофаров С.М. *Международные стандарты по правам человека в сфере российской уголовно судопроизводства*. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Челябинск, 2005. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/avtoref/jyagofarov2005.htm> (дата обращения: 08.10. 2022).
9. Головкин Л. В Институт следственных судей: американизация путем манипуляции. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.iaaj.net/node/1746>(дата обращения: 08.10. 2022).
10. Головневков П., Спица Н. *Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии. Научно-практический комментарий и перевод текста*. 2012. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/6039/file/sdrs02.pdf> (дата обращения: 19.10. 2022).
11. Барабанов П.К. *Уголовный процесс Италии*. 2019.[Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.iaaj.net/node/2702> (дата обращения: 19.10. 2022).

REFERENCES

1. Akhpanov A.N., Han A.L., Shagirova M. (2006) *Obespechenie konstitucionnogo prava na zashchitu v ugovolnom sudoproizvodstve Respubliki Kazahstan [Ensuring the constitutional right to protection in criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan] // Pravovaya reforma v Kazahstane*. – № 4(36). – S. 32-34 [in Russian].
2. Azarov V.A., Tarichko I.YU (2004). *Funkciya sudebnogo kontrolya v istorii, teorii i praktike ugovolnogo processa Rossii [the function of judicial control in the history, theory and practice of the criminal process of Russia]: Monografiya*. – Omsk: Omskij gosudarstvennyj universitet im. F.M. Dostoevskogo, – 379 s. [in Russian].
3. Petrushevskij D.M. *Velikaya Hartiya Vol'nostej i konstitucionnaya bor'ba v anglijskom obshchestve vo vtoroj polovine XIII veka [Magna Carta and the constitutional struggle in English society in the second half of the XIII century]*. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <http://lib.ru/INOOLD/ENGLAND/hartia.txt> (data obrashcheniya: 08.10. 2022) [in Russian].
4. Kanafin D.K.(2006) *Osnovnye principy procedury Habeas Corpus i sudebnoe sankcionirovanie aresta v Respublike Kazahstan. [Basic principles of Habeas Corpus procedure and judicial authorization of arrest in the Republic of Kazakhstan]*. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <https://www.zakon.kz/204786-osnovnye-principy-procedury-habeas.html> (data obrashcheniya: 19.10. 2022) [in Russian].
5. Akhpanov A.N. *Podozrevayemyy. obvinyayemyy: voprosy sovershenstvovaniya*

protsexualno-pravovogo statusa // Vestnik ENU im. L.N.Gumileva. Seriya: Pravo. - 2018. № 3 (124). - S. 67-71. [in Russian].

6. Pashin S. 2010. *Sudebnyj kontrol' za rassledovaniem (problemy pravovovogo regulirovaniya) [Judicial control over the investigation (problems of legal regulation)]. Dushanbe. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <https://journal.zakon.kz/4468440-sudebnyjj-kontrol-za-rassledovaniem-s..html> (data obrashcheniya: 19.10. 2022) [in Russian].*

7. SHCHerba S.P.1975. *Rassledovanie i sudebnoe razbiratel'stvo po delam lic, stradayushchih fizicheskimi i psihicheskimi nedostatkami. [Investigation and judicial proceedings in cases of persons suffering from physical and mental disabilities]. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: http://www.adhdportal.com/book_3743.html(data obrashcheniya: 19.10. 2022) [in Russian].*

8. Yagofarov S.M (2008). *Mezhdunarodnye standarty po pravam cheloveka v sfere rossijskogo ugolovnogogo sudoproizvodstva [International standards on human rights in the sphere of Russian criminal proceedings]. Avtoref. diss. kand. jurid. nauk. Chelyabinsk. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/avtoref/jyagofarov2005.htm> (data obrashcheniya: 08.10. 2022) [in Russian].*

9. Golovko L. *V Institut sledstvennyh sudej: amerikanizaciya putem manipulyacii [To the Institute of Investigative Judges: Americanization by Manipulation]. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <https://www.iuaj.net/node/1746>(data obrashcheniya: 08.10. 2022) [in Russian].*

10. Golovnenkov P., Spica N. (2012) *Ugolovno-processual'nyj kodeks Federativnoj Respubliki Germanii. [Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany]. Nauchno-prakticheskij kommentarij i perevod teksta. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa:<https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/6039/file/sdrs02.pdf> (data obrashcheniya: 19.10. 2022) [in Russian].*

11. Barabanov P.K. 2019 *Ugolovnyj process Italii. [Italian criminal trial]. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <https://www.iuaj.net/node/2702> (data obrashcheniya: 19.10. 2022) [in Russian].*

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА И СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. ЧАСТЬ 2.

Имашев Берик Мажитович

Директор Евразийского центра экономико-правовых исследований Университета Нархоз, кандидат юридических наук, Республика Казахстан, город Алматы, e-mail: berik.imashev@narhoz.kz

Продолжение. Часть 1 в №4(71)-2022 г.

Аннотация. В представленной работе продолжает рассматриваться вопрос о соблюдении конституционных принципов правосудия, в деятельности судебного эксперта и специалиста, которые закреплены в уголовно-процессуальном законодательстве и других правовых актах. Первая часть данной работы была посвящена правовому анализу деятельности специалиста в уголовном судопроизводстве. В ней указывалось, что согласно уголовно-процессуальному законодательству, можно выделить два их вида: - специалист; - сотрудник уполномоченного подразделения правоохранительного или специального государственного органа РК. Сделан аргументированный вывод о том, что нахождение специалистов в ведомственном подчинении противоречит принципам правосудия, закрепленным в Конституции РК, а также нарушает принципы уголовного процесса, установленные в УПК РК. Предлагаемое продолжение проведенного исследования посвящено раскрытию правового содержания судебного эксперта в соответствии с действующим законодательством. Сделан ретроспективный анализ становления и развития судебно-экспертной деятельности в составе одного государственного органа, с целью укрепления подлинной независимости судебных экспертов от ведомственного влияния органов уголовного преследования. Раскрываются вопросы профессиональной компетенции судебных экспертов через призму их формирования и подготовки. Основное содержание судебно-экспертного исследования составляет система методов, применяемая при изучении объектов судебной экспертизы, которой уделено должное внимание в этой публикации. Говоря о позитивных аспектах судебных экспертов, не остались без внимания недостатки, которые по мнению автора не способствуют укреплению принципов правосудия в уголовном судопроизводстве. По результатам проведенного исследования вносятся аргументированные предложения, направленные на совершенствование деятельности специалиста и судебного эксперта. Поэтому данная работа подготовлена в контексте того направления, в котором «важно продолжить принимать меры, направленные на модернизацию судебной экспертизы»¹.

Ключевые слова: уголовный процесс, судебная экспертиза, судебный эксперт, методики, источник доказательства, зарубежный специалист.

¹ Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет», режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения 11.01.2023)

МАМАН МЕН СОТ САРАПШЫСЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУ ҚАҒИДАТТАРЫН ІСКЕ АСЫРУ: ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР. 2 БӨЛІМ.

Берік Мәжитұлы Имашев

Нархоз университетінің Еуразиялық экономикалық-құқықтық зерттеулер орталығының директоры, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail: berik.imashev@narхоз.kz

Жалғасы. 1-бөлім №4(71)-2022 ж.

Аннотация. Ұсынылған жұмыста сот төрелігінің конституциялық қағидаттарын сақтау, қылмыстық іс жүргізу заңнамасында және басқа да құқықтық актілерде бекітілген сот сарапшысы мен маманның қызметінде мәселе қаралуды жалғастыруда. Бұл жұмыстың бірінші бөлігі қылмыстық сот ісін жүргізудегі маманның қызметін құқықтық талдауға арналды. Онда қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес олардың екі түрін ажыратуға болатындығы көрсетілген: -маман; - ҚР Құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органының уәкілетті бөлімшесінің қызметкері. Мамандардың ведомстволық бағыныста болуы ҚР Конституциясында бекітілген Сот төрелігі қағидаттарына қайшы келеді, сондай-ақ ҚР ҚІЖК-де белгіленген қылмыстық процесс қағидаттарын бұзады деген дәлелді тұжырым жасалды. Зерттеудің ұсынылған жалғасы қолданыстағы заңнамаға сәйкес сот сарапшысының құқықтық мазмұнын ашуға арналған. Сот сарапшыларының қылмыстық қудалау органдарының ведомстволық ықпалынан шынайы тәуелсіздігін нығайту мақсатында бір мемлекеттік органның құрамында сот-сараптама қызметінің қалыптасуы мен дамуына ретроспективті талдау жасалды. Сот сарапшыларының кәсіби құзыреттілігінің мәселелері оларды қалыптастыру және дайындау призмасы арқылы ашылады. Сот-сараптамалық зерттеудің негізгі мазмұны осы басылымда тиісті назар аударылған сот сараптамасы объектілерін зерттеуде қолданылатын әдістер жүйесі болып табылады. Сот сарапшыларының жағымды аспектілері туралы айтатын болсақ, автордың пікірінше, қылмыстық сот ісін жүргізуде сот төрелігі қағидаттарын нығайтуға ықпал етпейтін кемшіліктер назардан тыс қалмады. Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша маман мен сот сарапшысының қызметін жетілдіруге бағытталған дәлелді ұсыныстар енгізіледі. Сондықтан бұл жұмыс "Сот сараптамасын жаңғыртуға бағытталған шараларды қабылдауды жалғастыру маңызды" бағыт аясында дайындалды.

Түйінді сөздер: қылмыстық процесс, сот сараптамасы, сот сарапшысы, әдістемелер, дәлелдеме көзі, шетелдік маман.

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF CRIMINAL JUSTICE IN THE ACTIVITIES OF A SPECIALIST AND A FORENSIC EXPERT: PROBLEMS AND PROSPECTS. PART 2.

Imashev Berik Mazhitovich

Director of the Eurasian Center for Economic and Legal Research of Narxoz University, Candidate of Law, Republic of Kazakhstan, Almaty city, e-mail: berik.imashev@narхоз.kz

Continuation. Part 1 in No. 4(71)-2022

Abstract. The presented work continues to consider the issue of compliance with the constitutional principles of justice, in the activities of a forensic expert and specialist, which are enshrined in criminal procedure legislation and other legal acts. The first part of this work was devoted to the legal analysis of the activities of a specialist in criminal proceedings. It indicated that according to the criminal procedure legislation, two types of them can be distinguished: - specialist; - employee of an authorized unit of a law enforcement or special state body of the

Republic of Kazakhstan. The reasoned conclusion is made that the presence of specialists in departmental subordination contradicts the principles of justice enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, and also violates the principles of criminal procedure established in the CPC of the Republic of Kazakhstan. The proposed continuation of the conducted research is devoted to the disclosure of the legal content of the forensic expert in accordance with the current legislation. A retrospective analysis of the formation and development of forensic expert activity as part of one state body is made in order to strengthen the true independence of forensic experts from the departmental influence of criminal prosecution bodies. The issues of professional competence of forensic experts are revealed through the prism of their formation and training. The main content of forensic expert research is the system of methods used in the study of objects of forensic examination, which is given due attention in this publication. Speaking about the positive aspects of forensic experts, the shortcomings that, according to the author, do not contribute to strengthening the principles of justice in criminal proceedings were not ignored. Based on the results of the conducted research, reasoned proposals are made aimed at improving the activities of a specialist and a forensic expert. Therefore, this work has been prepared in the context of the direction in which "it is important to continue taking measures aimed at modernizing forensic expertise".

Key words: *criminal proceedings, forensic examination, forensic expert, methods, source of evidence, foreign specialist.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_97

Введение

Фундаментальные положения о законном порядке определения виновности лица, обвиняемого в совершении преступления, предусмотрены в Конституции нашей страны (пункт 3 статьи 77)², где закреплены принципы правосудия. При этом следует подчеркнуть, что принципы правосудия, установленные Конституцией, являются общими и едиными для всех судов и судей Республики (пункт 4 статьи 77 Конституции РК).

Положения о виновности лица указаны также и в международных документах, ратифицированных Республикой Казахстан. К ним, прежде всего, относятся Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. (пункт 1 статьи 11)³ и Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. (пункт 2 статьи 14)⁴, которые подписаны и ратифицированы Казахстаном 28 ноября 2005 г.

В этой связи, даже при незначительном отклонении от соблюдения вышеуказанных

требований причиняется не только значительный вред правам и законным интересам человека и гражданина в уголовном судопроизводстве, а также нарушаются международные обязательства, принятые нашей страной.

Проведенный сравнительный анализ нормативных актов, регулирующих деятельность специалиста и судебного эксперта, показывает, что в этих актах имеются пробелы и недостатки в правовой регламентации деятельности специалиста, которые не способствуют укреплению законности в уголовном процессе. Указанные пробелы и недостатки являются достаточными поводами и основаниями для обращения граждан по фактам нарушения конституционных прав и свобод человека и гражданина, предусмотренные статьей 45 Конституционного закона РК «О Конституционном Суде РК» от 5 ноября 2022 г.⁵

Поэтому эти правовые недостатки не только были перечислены, но и обоснованы, а также по итогам проведенного анализа

2 Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/1/rus> (дата обращения 11.01.2023)

3 Всеобщая декларация прав человека. Декларация, принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет», режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001> (дата обращения 11.01.2023)

4 Закон Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года N 91 «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/25978/rus> (дата обращения 11.01.2023)

5 Конституционный закон Республики Казахстан «О Конституционном Суде Республики Казахстан» от 5 ноября 2022 года // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/173456/rus> (дата обращения 11.01.2023)

вносятся аргументированные предложения, направленные на совершенствование законодательства, которые позволяют укрепить права граждан от необоснованного их вовлечения в орбиту уголовного преследования.

Методы и материалы

В проведенном исследовании применялся метод сравнительно-правового анализа, в контексте изучения компетенций судебного эксперта и специалиста через призму фундаментальных положений уголовно-процессуального законодательства.

Результаты и обсуждение

С целью определения правовых актов и существующего понятийного аппарата исследования, необходимо отметить, что согласно части 1 статьи 79 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК) «в качестве эксперта может быть вызвано незаинтересованное в деле лицо, обладающее специальными научными знаниями»⁶.

Эксперт отнесен законодателем к группе иных лиц, участвующих в уголовном процессе. Как справедливо отмечают некоторые авторы, это «подчеркивает независимость эксперта от участников стороны как обвинения, так и защиты» [1, с. 106].

В части 1 статьи 273 УПК РК установлено, что производство судебной экспертизы может быть поручено:

1) сотрудникам органов судебной экспертизы;

2) лицам, занимающимся судебно-экспертной деятельностью на основании лицензии;

3) в разовом порядке иным лицам в порядке и на условиях, предусмотренных законом⁷.

Аналогичные положения о судебных экспертах определены в части 1 статьи 19 Закона Республики Казахстан от 10 февраля 2017 г. «О судебно-экспертной деятельности» (далее – Закон)⁸.

Следует подчеркнуть, что данный Закон является отраслевым, так как регулирует общественные отношения по осуществлению судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан.

Кроме указанных правовых актов, в зависимости от вида осуществляемого судопроизводства, деятельность судебных экспертов регламентируется Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан (статьи 82, 87, 91, 92 и 94)⁹, Кодексом Республики Казахстан Об административных правонарушениях (статьи 757, 772, 773)¹⁰, Административно-процедурно-процессуальным кодексом Республики Казахстан (статья 33)¹¹, а также нормативным постановлением Верховного Суда РК от 26 ноября 2004 г. № 16 «О судебной экспертизе по уголовным делам»¹², приказами Министра юстиции РК от 27 марта 2017 года № 304 «Об утверждении Кодекса этики судебного эксперта»¹³, от 27 марта 2017 г. № 305 «Об утверждении Правил обращения с объектами судебной экспертизы»¹⁴, от 27 апре-

6 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗПК // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/81164/rus> (дата обращения 12.01.2023)

7 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗПК // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/81164/rus> (дата обращения 12.01.2023)

8 Закон Республики Казахстан от 10 февраля 2017 года «О судебно-экспертной деятельности» № 44-VI ЗПК // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/109665/rus> (дата обращения 12.01.2023)

9 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗПК // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/95109/rus> (дата обращения 13.01.2023)

10 Кодекс Республики Казахстан Об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V ЗПК // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/81245/rus> (дата обращения 13.01.2023)

11 Административно-процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/144260/rus> (дата обращения 13.01.2023)

12 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 26 ноября 2004 г. № 16 «О судебной экспертизе по уголовным делам» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/22430/rus> (дата обращения 14.01.2023)

13 Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 марта 2017 года № 304 «Об утверждении Кодекса этики судебного эксперта» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/110898/rus> (дата обращения 14.01.2023)

14 Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 марта 2017 года № 305 «Об утверждении Правил обращения с объектами судебной экспертизы» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Респу-

ля 2017 г. № 484 «Об утверждении Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы»¹⁵, и другими.

Как видно, нормативная база, регулирующая судебно-экспертную деятельность в РК достаточно обширная. Учитывая то, что указаны только основные из них.

Здесь, полагаем целесообразным сделать небольшой исторический экскурс, связанный с формированием и совершенствованием судебно-экспертной деятельности в Казахстане.

Прежде всего необходимо отметить, что Постановлением Президента РК от 12 февраля 1994 г. № 1569 «О Государственной программе правовой реформы в Республике Казахстан» (утратило силу)¹⁶ в целях устранения ведомственного влияния предусматривалось сосредоточить в системе Министерства юстиции все экспертные учреждения различного профиля с одновременным выводом их из структуры органов, осуществляющих уголовное преследование.

Одним из авторов этой прогрессивной идеи и главным разработчиком данной Государственной программы был крупный государственный и общественный деятель, талантливый ученый-правовед Шайкенов Н.А., занимавший в то время должность Министра юстиции РК. Тем самым, под его непосредственным участием были заложены основы единой экспертной системы в рамках одного ведомства.

В последующем идея об объединении

экспертных функций в Министерстве юстиции была реализована в Указе Президента РК от 22 апреля 1997 г. № 3465 «О мерах по дальнейшему реформированию системы правоохранительных органов Республики Казахстан» (утратил силу)¹⁷, а также в Законе РК от 12 ноября 1997 г. «О судебной экспертизе» (утратил силу)¹⁸, который закрепил функции судебной экспертизы только за Министерствами юстиции и здравоохранения в рамках их компетенций.

Дальнейшее совершенствование экспертной системы страны нашло своё отражение во вновь принятом Законе РК от 20 января 2010 г. «О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан» (утратил силу)¹⁹.

В последующем, в Государственной программе дальнейшей модернизации правоохранительной системы РК на 2014-2020 годы, утвержденной Указом Президента РК от 31 декабря 2013 г. № 720 (исключена)²⁰, предусматривалось совершенствование органов судебной экспертизы «посредством передачи из МЗ РК в МЮ РК функций по проведению судебно-медицинской, судебно-наркологической и судебно-психиатрической экспертиз».

Согласно этой Государственной программе, было запланировано, что «в 2016 году 100% органов судебной экспертизы будут централизованы в одном ведомстве».

Таким образом, к началу 2017 г. в Казахстане впервые была проведена реформа судебно-экспертной деятельности, согласно которой все экспертные учреждения объеди-

блики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/110897/russ> (дата обращения 14.01.2023)

15 Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 марта 2017 года № 484 «Об утверждении Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/112498/rus> (дата обращения 16.01.2023)

16 Постановление Президента Республики Казахстан от 12 февраля 1994 года № 1569 «О Государственной программе правовой реформы в Республике Казахстан». Утратило силу - Указом Президента Республики Казахстан от 9 января 2006 года № 1696 // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет», режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001569_ (дата обращения 16.01.2023)

17 Указ Президента Республики Казахстан от 22 апреля 1997 года № 3465 «О мерах по дальнейшему реформированию системы правоохранительных органов Республики Казахстан». Утратил силу - Указом Президента Республики Казахстан от 9 января 2006 года № 1696 // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет», режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U970003465_ (дата обращения 16.01.2023)

18 Закон Республики Казахстан от 12 ноября 1997 года № 188 «О судебной экспертизе». Утратил силу Законом Республики Казахстан от 20 января 2010 года № 240-IV // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/104116/rus> (дата обращения 17.01.2023)

19 Закон Республики Казахстан от 20 января 2010 года № 240-IV «О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан». Утратил силу Законом Республики Казахстан от 10 февраля 2017 года № 44-VI // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/50301/rus> (дата обращения 17.01.2023)

20 Указ Президента Республики Казахстан от 31 декабря 2013 года № 720 «О мерах по дальнейшему развитию правоохранительной системы Республики Казахстан». Исключен Указом Президента РК от 18.07.2016 г. № 300 Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет», режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000720> (дата обращения 17.01.2023)

нены в составе Министерства юстиции РК. В этом же году был принят, действующий в настоящее время, отраслевой Закон.

Все вышеуказанные преобразования позволили обеспечить подлинную реализацию принципа независимости судебных экспертов от органов уголовного преследования. Ведь именно независимость судебных экспертов является тем «краеугольным камнем», ради которого проведены данные изменения и который раскрывает подлинную сущность судебного эксперта.

При этом, правовая регламентация деятельности судебных экспертов нашла свое отражение и в других правовых актах. Так, согласно Закону РК от 16 мая 2014 г. «О разрешениях и уведомлениях»²¹ их деятельность признана лицензируемой, относящаяся к 1 классу лицензий, т.е. «которые вводятся в отношении видов (подвидов) деятельности или действий (операций), связанных с высоким уровнем опасности» (подпункт 1) пункта 1 статьи 16 данного Закона).

Порядок выдачи лицензии, решение о приостановлении и/или возобновлении, а также прекращении действия лицензии на занятие судебно-экспертной деятельностью определяется приказом Министра юстиции РК от 30 марта 2017 г. № 326 «Об утверждении Положения о комиссии по лицензированию судебно-экспертной деятельности»²².

Важное значение имеет тот факт, что сведения о лицах, осуществляющих судебно-экспертную деятельность, сконцентрированы в Государственном реестре, и любое лицо имеет возможность ознакомиться с основными данными об экспертах: - уровень образования, экспертная специальность, дата прохождения аттестации, стаж работы, место нахождения. Правовой основой регулирующего порядок формирования таких сведений является приказ Министра юстиции РК от 27 апреля 2017 года № 483 «Об утверждении Правил формирования, веде-

ния и использования Государственного реестра судебных экспертов РК»²³.

Здесь необходимо отметить, что вопросу профессиональной компетенции судебных экспертов уделяется пристальное внимание. В этой связи мы разделяем мнение автора считающего, что «уровень качества судебных экспертиз напрямую зависит от профессиональной подготовки судебно-экспертных кадров» [2, с. 133].

Процедура подготовки судебного эксперта подробно детализирована. Так, лицо, претендующее на присвоение квалификации судебного эксперта, должно пройти стажировку сроком от 6 месяцев до 1 года, в зависимости от экспертной специальности, уровня базовой подготовки, а также опыта работы претендента в соответствующей отрасли знаний. За стажером закрепляется опытный руководитель квалификационной подготовки (наставник), который оказывает стажеру помощь в освоении теоретических вопросов и приобретении практических навыков. После окончания стажировки претендент составляет письменный отчет о ее прохождении, а руководитель квалификационной подготовки (наставник) – письменный отзыв. Подведение итогов стажировки осуществляется путем собеседования с претендентом при участии руководителя квалификационной подготовки (наставника). Только после прохождения этих процедур претендент допускается к сдаче квалификационного экзамена для присвоения квалификации судебного эксперта. Данный порядок предусмотрен для всех претендентов, которые впервые устраиваются на работу в качестве государственного либо частного судебного эксперта. Правовой базой проведения квалификационной подготовки (стажировки) является приказ Министра юстиции РК от 31 марта 2017 года № 342 «Об утверждении Правил квалификационной подготовки судебных экспертов»²⁴, а также

21 Закон Республики Казахстан от 16 мая 2014 года № 202-V ЗРК «О разрешениях и уведомлениях» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/80091/rus> (дата обращения 18.01.2023)

22 Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 30 марта 2017 г. № 326 «Об утверждении Положения о комиссии по лицензированию судебно-экспертной деятельности» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/110849/rus> (дата обращения 18.01.2023)

23 Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года № 483 «Об утверждении Правил формирования, ведения и использования Государственного реестра судебных экспертов Республики Казахстан» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/111855/rus> (дата обращения 18.01.2023)

24 Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 31 марта 2017 года № 342 «Об утверждении Правил квалификационной подготовки судебных экспертов» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/111185/rus> (дата обращения 19.01.2023)

решение Правления Республиканской Палаты судебных экспертов РК от 23 декабря 2021 г., утвердившего «Положение о порядке прохождения квалификационной подготовки судебных экспертов РК (стажировки), за исключением судебно-медицинских экспертов»²⁵.

После сдачи квалификационного экзамена и присвоению претенденту квалификации судебного эксперта меры по проверке и повышению профессиональной компетенции эксперта продолжают. Например, согласно отраслевому Закону (статья 22), каждый судебный эксперт, вне зависимости от того государственный или частный, проходят аттестацию каждые 5 лет. Исключение сделано лишь для лиц экспертный стаж работы составляет более 20 лет, которые не проходят аттестацию. При этом, непрохождение очередной и повторной аттестации лишает право судебного эксперта на проведение экспертных исследований. Кроме этого, в соответствии с отраслевым Законом (статья 58), все без исключения судебные эксперты 1 раз в 5 лет должны проходить повышение квалификации для обеспечения своего надлежащего профессионального уровня.

Иными словами, вопросы профессиональной компетенции судебных экспертов достаточно полно и комплексно организационно предусмотрены и регламентированы соответствующей нормативной базой. Тоже самое нельзя сказать о специалистах, о которых мы ранее указывали, так как к ним «предъявляются достаточно минимальные требования, связанные его профессиональной компетенцией, т.е. это обладание только специальными знаниями, формальным подтверждением которого является наличие документа об образовании» [3, с. 151].

Немаловажное значение в деятельности судебного эксперта имеет система методов, применяемая при изучении объектов судебной экспертизы, или, иначе говоря, методики судебно-экспертного исследования. Ведь любая судебная экспертиза проводится на основе специальных научных знаний, а содержание этих знаний, реализованы в методиках судебно-экспертных исследований.

Поэтому методикам, применяемым при производстве судебных, экспертиз уделяется пристальное внимание, они составляются, обсуждаются, рецензируются и утверждаются.

Сведения о применяемых судебными экспертами методах исследований сосредоточены в Государственном реестре методик судебно-экспертных исследований РК, где указаны данные о 364 методиках²⁶.

Порядок формирования данного реестра предусмотрен приказом Министра юстиции РК от 30 марта 2017 г. № 331 «Об утверждении Правил формирования, ведения и использования Государственного реестра методик судебно-экспертных исследований РК»²⁷.

Все вышеприведенные правовые акты позволяют сделать вывод о том, что судебно-экспертная деятельность имеет под собой обширную правовую базу, которая строго регламентирована и направлена на реализацию принципов правосудия, предусмотренных в Конституции РК, а также принципов уголовного процесса, закрепленных в УПК РК.

Однако, не стоит думать, что в деятельности судебных экспертов все так «радужно и без облачно» и отсутствует резерв для её совершенствования. Так, в настоящее время назрел вопрос об участии судебных экспертов в качестве специалистов, т.е. лица, имеющие лицензию на проведение экспертных исследований, имеют право выдавать заключения специалистов на возмездной основе по запросу сторон. В практической деятельности не редки факты, когда судебные эксперты выступают в качестве специалистов и выносят заключение, которые не относятся к их экспертной специальности, нарушают требования Кодекса этики судебного эксперта о недопущении нарушений законодательства, тем самым проводятся неполные, недостоверные и необъективное исследование. Однако, на основании таких заключений специалистов органы досудебного расследования привлекают к уголовной ответственности не виновных лиц. В последующем, в судебных заседаниях такие

25 *Положение о порядке прохождения квалификационной подготовки судебных экспертов РК (стажировки), за исключением судебно-медицинских экспертов. Республиканская палата судебных экспертов // <https://rpse.kz/osushchestvlenie-kvalifikacionnoj-podgotovki/> (дата обращения 19.01.2023)*

26 *Государственный реестр методик судебно-экспертных исследований Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31190279&mode=p (дата обращения 20.01.2023).*

27 *Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 30 марта 2017 года № 331 «Об утверждении Правил формирования, ведения и использования Государственного реестра методик судебно-экспертных исследований Республики Казахстан» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/111517/rus> (дата обращения 20.01.2023)*

нарушения устанавливаются и суды выносят оправдательные приговоры. Конечно, подобные заключения специалистов порождают обоснованные жалобы от оправданных и их защитников в различные инстанции.

В этой связи, в целях обеспечения неукоснительного соблюдения прав субъектов предпринимательства на стадии досудебного расследования Генеральный Прокурор РК указал, что заключения специалистов должны содержать **фактические данные**, основанные на документах, с учетом их достоверности, объективности и достаточности, на основе которых устанавливается наличие признаков состава уголовного правонарушения (указание Генерального Прокурора РК от 02.09.2022 г. № 1у/15 «Относительно начала досудебного расследования в отношении субъектов предпринимательства»). После выхода данного указания сотни дел по всей стране были прекращены.

Поэтому следует законодательно установить запрет судебным экспертам участвовать в качестве специалиста, а также на занятие другими видами деятельности. При этом, руководителям Палат судебных экспертов логично запретить проводить судебные экспертизы. Полагаю, что в целом нуждаются в пересмотре требования по регулированию деятельности судебных экспертов. При этом, считаю возможным, что некоторые требования могут коррелировать с деятельностью адвокатов. Указанная корреляция может быть связана со статусом адвоката и судебного эксперта, как участников и лиц, участвующих в уголовном процессе. Регулирование деятельности судебных экспертов может строиться на тех же принципах, что и у адвокатов. Объем прав и обязанностей судебных экспертов и адвокатов могут также коррелировать друг с другом. Иными словами, реорганизация деятельности судебных экспертов может безболезненно строиться на тех подходах, которые зарекомендовали себя с положительной стороны.

В организационном плане следует рассмотреть вопрос о целесообразности существования государственных органов судебных экспертиз. Ведь в таких сферах деятельности как адвокатская, нотариальная, исполнительное производство отсутствуют государственные организации. И только в судебно-экспертной деятельности имеет РГП «Центр судебных экспертиз» со своими филиалами, который занимается производством судебных экспертиз. Полагаю, что все производство судебных экспертиз целе-

сообразно поэтапно передать в конкретную среду. Начать этот процесс следует с тех видов судебных экспертиз, на производство которых не требуется дорогостоящего оборудования и расходных материалов, например, экономические, бухгалтерские, почерковедческие и т.д. Данные меры позволят предотвратить государственную монополию в судебно-экспертной деятельности и полноценно развить конкурентную среду в предоставлении экспертных услуг.

Полагаю, что указанные предложения по совершенствованию судебных экспертиз придадут новый импульс в развитии этой сферы деятельности, а также будут способствовать полноценной реализации принципа состязательности и равноправия сторон обвинения и защиты. Несомненно, что это будут меры необходимые для всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств, необходимых и достаточных для правильного разрешения дела.

Проведенный же нами сравнительный анализ правовых актов, регламентирующих деятельность судебного эксперта и специалиста, который представлен в двух частях данной научной работы, приводит к неутешительному итогу о том, что деятельность специалиста в полном объеме не соответствует принципам уголовного процесса. Поэтому, это дает полное право защитникам участвующим по уголовным делам, в том числе и автору, обращаться в Конституционный Суд РК для отстаивания интересов своих подзащитных.

И, напротив, проведенное нами исследование показывает, что деятельность судебного эксперта соответствует руководящим началам уголовного процесса. Данные выводы подтверждаются следующими основаниями.

Во-первых, в УПК РК для специалиста – сотрудника правоохранительного или специального государственного органа РК, предусмотрено необоснованное расширение полномочий по сравнению с другими специалистами.

Да и в целом понятие специалиста, предусмотренное в части 1 статьи 80 УПК РК, нуждается в корректировке. Потому, что по мнению некоторых авторов буквальное толкование положений УПК РК приводит к абсурдному выводу о невозможности использования специалистом знаний, основанных на данных науки, ибо это прерогатива эксперта [4, с. 40].

Во-вторых, существенной правовой недо-

работкой является отсутствие возможности привлечения зарубежных специалистов, для проведения исследований по уголовным делам.

В-третьих, отсутствие государственного контроля за деятельностью специалистов, так как для проведения ими исследований наличие лицензии не требуется.

В-четвертых, для специалиста установлен минимальный перечень ограничений, что практически лишает возможности участникам уголовного процесса заявить ему отвод.

В-пятых, правовая основа деятельности судебного эксперта намного шире и объективнее чем у специалиста, являющегося сотрудником правоохранительного или специального государственного органа РК, так как судебные эксперты не связаны с ведомственными интересами органов уголовного преследования.

В-шестых, требование уголовно-процессуального законодательства о «незаинтересованности в деле лица» в полном объеме соответствует только для судебного эксперта, а не для специалиста - сотрудника правоохранительного или специального государственного органа РК.

В-седьмых, сведения о всех лицах, имеющих право заниматься судебно-экспертной деятельностью, предусмотрены в Государственном реестре, доступ к которому не ограничен. В отношении же специалистов такой реестр отсутствует, а доступ к сведениям о специалистах, являющихся сотрудниками правоохранительного или специального государственного органа РК, является ограниченным, т.е. предусмотрен только для сотрудников этих органов.

В-восьмых, сведения о методиках судебно-экспертных исследований представлены в Государственном реестре. Подобного реестра о методах, применяемых специалистами при проведении своих исследований, не существует.

В-девятых, заключение специалиста и заключение эксперта имеют равное процессуальное значение. В этой связи, в рамках одного уголовного дела на заключение специалиста может быть дано заключение эксперта, а на это заключение эксперта опять может быть дано заключение специалиста. И эта «чехарда» с заключениями создаёт почву для злоупотреблений и вносит путаницу при установлении истины по уголовному делу.

В этой связи мы разделяем мнение автора считающей, что «оценка результатов чужого труда в любом случае дело ответственное, а оценка результатов чужого научного исследования, без преувеличения, может быть приравнена к самостоятельному научному исследованию еще более высокого ранга, чем изначально проведенное» [5, с. 184].

Поэтому необходимо чтобы заключение специалиста не относилось к источникам доказательств, а носило «вспомогательный характер» позволяющее специалистам, с учетом их профессиональной компетенции, оказывать помощь суду, сторонам обвинения или защиты в нахождении, закреплении, изъятии, описании доказательств по уголовным делам. Если же возникает потребность в исследовании материалов дела с помощью специальных научных знаний, в целях установления доказательств, то следует назначать производство судебной экспертизы.

Обоснованность данного положения можно вывести также из анализа пункта 7 нормативного постановления Верховного Суда РК «О судебной экспертизе по уголовным делам» от 26 ноября 2004 г. № 16 где указано, что «если экспертному исследованию подлежат объекты, которые должны быть изъяты по постановлению суда, их **изъятие, упаковка и доставка на экспертное исследование должны осуществляться с участием соответствующих специалистов** органами, на которые возложено исполнение постановления суда в этой части»²⁸.

Заключение

Исходя из проведенного научного анализа, а также с целью объективной реализации принципов уголовного процесса вносятся следующие предложения.

Во-первых, исключить из уголовно-процессуального законодательства необоснованное расширение полномочий, предусмотренное для специалиста – сотрудника правоохранительного или специального государственного органа РК. Предусмотреть для всех специалистов только право на оказание содействия в сборе, закреплении, изъятии, описании доказательств по уголовным делам.

Во-вторых, законодательно регламентировать возможность привлечения зарубежных специалистов и экспертов для проведения исследований по уголовным делам.

28 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О судебной экспертизе по уголовным делам» от 26 ноября 2004 года № 16 // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/22430/rus> (дата обращения

В-третьих, предусмотреть для специалистов, участвующих в уголовном процессе, наличие уведомления в отношении своего вида деятельности, согласно подпункта 3) пункта 1 статьи 16 Закона РК от 16 мая 2014 г. «О разрешениях и уведомлениях». Уполномоченным органом ответственным за деятельностью специалистов определить Министерство юстиции РК.

В-четвертых, расширить перечень ограничений для специалиста, чтобы у участников уголовного процесса была реальная возможность заявить ему отвод. Данные ограничения возможно предусмотреть по аналогии как у экспертов, установленные в статье 93 УПК РК, так и у защитников, предусмотренные в статье 94 УПК РК.

В-пятых, подготовить правовую основу деятельности специалистов, участвующих в судопроизводстве, утвердив ее законодательными актами и подзаконной базой (приказами Министра юстиции РК).

В-шестых, привести в соответствие с общими принципами правосудия и статьёй 179 УПК РК положения о том, какие заявления и сообщения не подлежат регистрации в ЕРДР.

В-седьмых, для лиц, имеющих право зани-

маться деятельностью специалиста, предусмотреть квалификационные требования по опыту и стажу работы, наличия других профессиональных компетенций и т.д. Все сведения о них разместить в Государственном реестре, ведение которого возложить на Министерство юстиции РК. Указанные требования к специалистам регламентировать путем внесения изменений и дополнений в законодательные акты и подзаконную базу.

В-восьмых, сведения о методах, применяемых специалистами при проведении своих исследований, сконцентрировать в Государственном реестре, ведение которого возложить на Министерство юстиции РК.

В-девятых, заключение специалиста и показания специалиста исключить из перечня источников доказательств по уголовным делам, перечисленных в части 2 статьи 111 УПК РК.

Таким образом, реализация приведенных выше предложений позволит устранить «перекося» в законодательстве и полноценно реализовать принципы уголовного судопроизводства в Новом Справедливом Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Уголовно-процессуальное право (Уголовный процесс): учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки «Юриспруденция» / В.К. Бобров, М.Ю. Бекетов, О.В. Волинская [и др.]; под редакцией А.В. Ендольцевой, О.В. Химичевой, Е.Н. Клециной. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. – 727 с.*

2. *Галицкий Ф.А. Современное состояние и перспективы развития Научно-исследовательского института судебных экспертиз // Вестник Министерства юстиции Республики Казахстан, № 5 (45)-2022 г. – С. 132-135.*

3. *Имашев Б.М. Реализация принципов уголовного судопроизводства в деятельности специалиста и судебного эксперта: проблемы и перспективы. Часть 1 // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, № 4 (71)-2022 г. – С. 146-154.*

4. *Шакиров К. Н. Проблемы теории судебной экспертизы (Методологические аспекты): Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09: Алматы, 2003. - 292 с.*

5. *Комиссарова Я.В. О доказательственном значении заключений эксперта и специалиста // Материалы международной научно-практической конференции «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы» (г. Алматы, 6 ноября 2014 г.). - Астана, 2014. - 332 с.*

REFERENCES

1. *Criminal procedure law (Criminal procedure): textbook for university students studying in the field of training "Jurisprudence" / V.K. Bobrov, M.Yu. Beketov, O.V. Volynskaya [et al.]; edited by A.V. Endoltseva, O.V. Khimicheva, E.N. Kleschina. – Moscow: UNITY-DANA, 2017. – 727 p.*

2. *Galitsky F.A. The current state and prospects of development of the Scientific Research*

Institute of Forensic Examinations // Bulletin of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, No. 5 (45)-2022 – pp. 132-135.

3. *Imashev B.M. Implementation of the principles of criminal justice in the activities of a specialist and a forensic expert: problems and prospects. Part 1 // Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, No. 4 (71)-2022 – pp. 146-154.*

4. *Shakirov K. N. Problems of the theory of forensic examination (Methodological aspects): Dis. ... Dr. jurid. sciences': 12.00.09: Almaty, 2003. - 292 p.*

5. *Komissarova Ya. V. On the evidentiary value of expert and specialist conclusions // Materials of the international scientific and practical conference "East-West: Partnership in forensic examination. Topical issues of the theory and practice of forensic examination" (Almaty, November 6, 2014). - Astana, 2014. - 332 p.*

НАРУШЕНИЕ ПРАВИЛ БЕЗОПАСНОСТИ НА ВЗРЫВООПАСНЫХ ОБЪЕКТАХ: ОСОБЕННОСТИ НОВОЙ РЕДАКЦИИ СТ. 281 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Бакишев Кайрат Алиханович¹

Руководитель лаборатории НИИ, доктор юридических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан,
e-mail: bakishev@yahoo.com

Феткулов Аликжан Халелович

Ведущий научный сотрудник НИИ, кандидат юридических наук, доцент, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан,
e-mail: fetkulov_german@mail.ru

Аннотация. В статье анализируется состав нарушения правил безопасности на взрывоопасных объектах, предусмотренного в ст. 281 УК РК 2014 года, который подвергся определенным изменениям и дополнениям в процессе правовой реформы, проведенной в рамках Концепции правовой политики РК на период с 2010 до 2020 г. Авторы констатируют, что текущая редакция диспозиции в части первой уголовно-правовой нормы не в полной мере охватывает признаки взрывоопасного объекта и потому не корреспондирует с положениями Закона РК от 11 апреля 2014 года «О гражданской защите», что крайне негативно отражается в правоприменительной деятельности и на государственной системе предупреждения уголовных правонарушений в сфере охраны труда. Это проблема приобретает актуальность, теоретическую и практическую значимость на фоне негативной динамики смертности и производственного травматизма, сложившейся в Казахстане в последнее время.

Интересы обеспечения промышленной безопасности, защиты жизни и здоровья граждан от воздействия опасных производственных факторов диктуют необходимость дальнейшего совершенствования ст. 281 УК РК. Для конкретизации содержания объективной стороны уголовного правонарушения и обеспечения правильной юридической оценки деяния в правоприменительной практике слова «взрывоопасные объекты и взрывные цеха» в диспозиции уголовного закона целесообразно заменить словами «опасные производственные объекты». В этой связи сформулирована авторская редакция статьи 281 УК РК. В процессе исследования применены исторический, формально-юридический, сравнительно-правовой, аналитический и логический методы исследования.

Научная и практическая значимость представленной работы: дальнейшее совершенствование уголовного законодательства, следственной и судебной практики в части применения ст. 281 УК РК и назначения справедливого наказания.

Ключевые слова: взрывоопасные объекты, взрывные цеха, уголовная ответственность, нарушение правил безопасности.

ЖАРЫЛЫС ҚАУІП БАР ОБЪЕКТІЛЕРДЕ ҚАУІПСІЗДІК ҚАҒИДАЛАРЫН БҰЗУ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНІҢ 281-БАБЫНДАҒЫ ЖАҢА РЕДАКЦИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қайрат Әлиханұлы Бәкішев

*ҒЗИ зертханасының жетекшісі, заң ғылымдарының докторы,
профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан
Республикасы, e-mail: bakishev@yahoo.com*

Алікжан Халелұлы Фетқұлов

*ҒЗИ жетекшісі ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты,
доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан
Республикасы, e-mail: fetkulov_german@mail.ru*

Аннотация. Мақалада 2014 жылғы ҚР ҚК 281-бабында көзделген жарылыс қауіпті объектілердегі қауіпсіздік ережелерін бұзудың құрамы талданады, ол 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған ҚР құқықтық саясат тұжырымдамасы шеңберінде жүргізілген құқықтық нысан процесінде белгілі бір өзгерістер мен толықтыруларға ұшырады. Авторлар бірінші қылмыстық-құқықтық норма бөлігіндегі диспозицияның ағымдағы редакциясы жарылыс қауіп бар объектінің белгілерін толық көлемде қамтымайтынын, сондықтан «азаматтық қорғау туралы» 2014 жылғы ІІ сәуірдегі ҚР Заңының ережелерімен сәйкес келмейтінін айтады, бұл құқық қолдану қызметінде және қорғау саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудың мемлекеттік жүйесінде өте теріс көрініс табады еңбек. Бұл мәселе соңғы уақытта Қазақстанда қалыптасқан өлім-жітім мен өндірістік жарақаттанудың теріс динамикасы аясында өзектілікке, теориялық және практикалық маңыздылыққа ие болуда.

Өнеркәсіптік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, азаматтардың өмірі мен денсаулығын қауіпті өндірістік факторлардың әсерінен қорғау мүдделері ҚР ҚК 281-бабын одан әрі жетілдіру қажеттігін белгілейді. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті тарапының мазмұнын нақтылау және құқық қолдану практикасындағы іс-әрекетті дұрыс құқықтық бағалауды қамтамасыз ету үшін қылмыстық заңның диспозициясындағы «жарылыс қауіп бар объектілер мен жарылыс цехтары» деген сөздерді «қауіпті өндірістік объектілер» деген сөздермен ауыстырған жөн. Осыған байланысты ҚР ҚК 281-бабының авторлық редакциясы тұжырымдалды. Зерттеу барысында тарихи, ресми-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, аналитикалық және логикалық зерттеу әдістері қолданылды.

Ұсынылған жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы: ҚР ҚК 281-бабын қолдану және әділ жаза тағайындау бөлігінде қылмыстық заңнаманы, тергеу және тәжірибені одан әрі жетілдіру.

Түйін сөздер: жарылғыш объектілер, жарылғыш цехтар, қылмыстық жауапкершілік, қауіпсіздік ережелерін бұзу.

VIOLATION OF SAFETY RULES AT EXPLOSIVE OBJECTS: FEATURES OF THE NEW EDITION OF ART. 281 OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Bakishev Kairat Alikhanovich

Head of the laboratory of the Research Institute, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Doctor of Law, Professor, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: bakishev@yahoo.com

Fetkulov Alikjan Khalelovich

leading researcher of the Research Institute, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: fetkulov_german@mail.ru

Abstract. *The article analyzes the composition of the violation of safety rules at explosive-hazardous facilities provided for in Article 281 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in 2014, which underwent certain changes and additions in the process of legal reform carried out within the framework of the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020. The authors state that the current version of the disposition in part one of the criminal law norm does not fully cover the signs of an explosive object and therefore does not correspond with the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan dated April 11, 2014 "On Civil Protection", which has an extremely negative impact on law enforcement and the state system of prevention of criminal offences in the field of protection labour. This problem acquires relevance and theoretical and practical significance against the background of the negative dynamics of mortality and occupational injuries that have developed in Kazakhstan recently.*

The interests of ensuring industrial safety, and protecting the life and health of citizens from the effects of hazardous production factors dictate the need for further improvement of Article 281 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. To concretize the content of the objective side of the criminal offence and ensure the correct legal assessment of the act in law enforcement practice, it is advisable to replace the words "explosive objects and explosive workshops" in the disposition of the criminal law with the words "hazardous production facilities". In this regard, the author's version of Article 281 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is formulated. In the course of the research, historical, formal-legal, comparative-legal, analytical and logical research methods were applied.

The scientific and practical significance of the presented work: further improvement of criminal legislation, investigative and judicial practice in terms of the application of Article 281 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and the appointment of a fair sentence.

Keywords: *explosive facilities, explosive workshops, criminal liability, violation of security rules.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_108

Введение

Несчастные случаи на производстве, повлекшие травмы и смерть людей, нарушают конституционное право граждан на безопасные условия труда и наносят значительный ущерб экономике страны. По данным Комитета труда и социальной защиты МТиСЗ РК, ежегодно на предприятиях и организациях

республики получают травмы и гибнут не менее двух тысяч работников. Частота несчастных случаев со смертельным исходом на 1 000 работающих в 2020 году составила 0,23, что превышает соответствующий показатель целого ряда стран Евросоюза, таких как Дания (0,03), Швеция (0,03) или Норвегия (0,06)². Преступные нарушения

² *Безопасность и охрана труда. Данные Комитета труда и социальной защиты Министерства труда и социальной защиты Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/lspm/activities/292?lang=ru>*

правил охраны труда в структуре неосторожной преступности прочно занимают второе место после транспортных уголовных правонарушений. Для защиты жизни и здоровья граждан от воздействия опасных производственных факторов в стране действует система обеспечения промышленной безопасности, включающая широкий спектр мероприятий и средств экономического, социального, правового, технического, эпидемиологического и иного характера. К правовым средствам противодействия относятся, в том числе, уголовно-правовые нормы в сфере охраны труда.

Повышенную общественную опасность анализируемого уголовного правонарушения определяет вред, причиненный нарушением специальных правил безопасности. Это взрыв, пожар, человеческие жертвы, повреждение или уничтожение имущества и другие серьезные последствия. Это деяние в судебной практике встречается довольно редко: за пять лет (2015-2020 годы) в Казахстане было зарегистрировано всего 3 таких случаев. Однако данное обстоятельство несколько не умаляет его криминологическую значимость. Достаточно вспомнить техногенную катастрофу, которая произошла 20 сентября 2006 года на шахте имени Ленина в г. Шахтинске Карагандинской области. В результате взрыва метана погиб 41 горняк. Эти причины обусловили криминализацию нарушения правил на объектах, требующих особых мер предосторожности при производстве взрывных и других работ.

Материалы и методы

Цель исследования: оценить регламентацию деяния в виде нарушения правил безопасности на взрывоопасных объектах в отечественном уголовном законодательстве, сформулировать предложения для дальнейшего совершенствования уголовного законодательства, следственной и судебной практики.

Задачи исследования: дать уголовно-правовую характеристику состава правонарушения; сформулировать предложения для совершенствования уголовного закона и практики его применения.

Для достижения цели и поставленных задач исследования использовались следующие методы исследования: исторический, формально-юридический, сравнительно-правовой, аналитический и логический. Теоретической базой исследования послужили исследования криминалистов в сфере уго-

ловно-правовой и криминологической охраны труда, в частности, Ю.В. Грачевой, С.А. Елисеева, Л.М. Прокументова, А.В. Шеслера, А.В. Курсаева, И.Ш. Борчашвили и других отечественных и зарубежных ученых.

Информационной базой исследования послужили статистические данные Бюро национальной статистики и Комитета правовой статистики и специальных учетов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Министерства труда и социальной защиты РК, Международной организации труда (МОТ), материалы практики правоохранительных органов, архивных уголовных дел по делам о нарушении правил безопасности на взрывоопасных объектах, а также уголовное законодательство стран ближнего зарубежья. Для изучения опыта обеспечения безопасности при ведении взрывных работ в зарубежных странах применен сравнительный, логический и системно-структурный методы.

Результаты и обсуждение

Анализируемое уголовное правонарушение отечественному уголовному праву известно давно. Еще ст. 208 УК КазССР 1959 года «Нарушение правил безопасности во взрывоопасных предприятиях и цехах» содержала два самостоятельных состава преступления: «Нарушение лицом технического режима, производственно-технической дисциплины или условий работы, обеспечивающих безопасность производства, а также курение, появление в пьяном виде во взрывоопасных цехах» и «Нарушение технического режима или условий работы во взрывоопасных цехах лицами, отвечающих за установленную производственно-техническую дисциплину». Квалифицированным видом содеянного указывался взрыв или пожар. О последствиях, таких как смерть человека, вред здоровью человека, уголовно-правовая норма не упоминала вовсе. Как видно, она представляла собой формально-материальный состав преступления, диспозиция которой содержала некоторые виды нарушения специальных правил безопасности.

Но затем отечественный законодатель радикально изменил свой подход к правовой регламентации этого деяния в ст. 246 УК РК 1997 года. Во-первых, теперь она называется «Нарушение правил безопасности на взрывоопасных объектах», но диспозиция сохранила слово «взрывные цеха»; во-вторых, в отличие от прежней нормы она состоит из двух частей. Но главное отличие заключалось в другом: это был состав

не абстрактной, как в ст. 208 УК КазССР, а конкретной опасности. Так, в первой части статьи преступлением признавалось «нарушение правил безопасности на взрывоопасных объектах или во взрывоопасных цехах, которое могло повлечь смерть человека или иные тяжкие последствия». За действия, повлекшие реальное причинение такого вреда, виновный отвечал по ч. 2 этой статьи. Этим отечественное законодательство показало, что приоритетным объектом уголовно-правовой охраны становятся, прежде всего, интересы личности, ее права и свободы.

Точно таким же путем пошли законодатели стран Грузии, Беларуси, Российской Федерации, Украины. Составы конкретной опасности, особенно связанные с нарушением специальных правил, вызвала споры в доктрине уголовного права и, как следствие, сложности в судебной практике, которые мы отмечали в своих ранних исследованиях [1, с.176]. Ясно, что отсутствие единого мнения среди ученых-криминалистов о таких составах преступления не способствовало единообразному применению анализируемой статьи в следственной и судебной практике. Видимо, по этой причине отечественный законодатель в процессе правовой реформы исключил из уголовного закона составы конкретной опасности.

Нынешняя редакция ст. 281 УК РК представляет собой состав причинения вреда, т. е. причинение нарушением правил безопасности указанных в законе вредных последствий теперь обязательное условие ответственности лица, который мы поддерживаем: такой подход законодателя «значительно упрощает бремя доказывания наличия в действиях лица признаков состава уголовного правонарушения» [2, с.167]. Но самое главное – состав причинения вреда полностью укладывается в формулу неосторожной вины в ст. 21 УК РК³.

Непосредственным объектом деяния являются безопасные условия труда на опас-

ных производственных объектах. Дополнительным объектом уголовно-правовой охраны выступают жизнь и здоровье граждан. При этом потерпевшими от правонарушения могут быть как работники взрывоопасного объекта, так и любые посторонние лица.

Объективная сторона противоправного деяния характеризуется нарушением правил безопасности на взрывоопасных объектах. Это означает, что органы следствия и суд в процессе рассмотрения уголовного дела должны точно установить пункт правил, нарушенный виновным, и указать, в чем это нарушение выразилось. Сами же правила сформулированы в многочисленных нормативных актах, среди которых основными являются Закон РК от 11 апреля 2014 года «О гражданской защите»⁴, Правила обеспечения промышленной безопасности для опасных производственных объектов, ведущих горные и геологоразведочные работы, принятые 30 декабря 2014 года⁵, Правила выдачи разрешений на производство взрывных работ, принятые 30 декабря 2014 года⁶. Попутно отметим, что наличие многочисленных специальных правил безопасности в сфере охраны труда не обеспечивает единообразное применение уголовного закона и правильную квалификацию преступлений. Не случайно президент РК Касым-Жомарт Токаев, характеризуя системные проблемы экономики, отметил, что сегодня в Казахстане архитектурно-строительную деятельность регулируют свыше 2,5 тысяч различных документов. В этой связи он поручил Правительству РК принять концептуально новый документ – Градостроительный кодекс⁷. Вполне очевидно, что унификация нормативных актов, особенно в сфере охраны труда, в значительной мере разрешит трудности, связанные с квалификацией уголовных правонарушений и разработкой системы мер их предупреждения.

Нарушение правил, регламентирующих

3 В статье 21 УК РК «Уголовное правонарушение, совершенное по неосторожности» говорится о предвидении (самонадеянность) и непредвидении (небрежность) возможности наступления общественно опасных последствий своих действий (бездействий), что возможно только в составах причинения вреда.

4 Закон Республики Казахстан от 11 апреля 2014 года «О гражданской защите». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000188>.

5 Правила обеспечения промышленной безопасности для опасных производственных объектов, ведущих горные и геологоразведочные работы, утвержденные приказом Министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан, принятые 30 декабря 2014 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400010247>.

6 Правила выдачи разрешений на производство взрывных работ от 30 декабря 2014 года, утвержденные приказом Министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан, принятые 30 декабря 2014 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400010273>.

7 Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» 1 сентября 2022 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>.

порядок безопасной работы на взрывоопасных объектах, – это следствие целого ряда недостатков организационного, производственного либо технического характера. В частности, они выражаются в действии в виде выполнения взрывных работ без наряда, допуска к взрывной работе лиц, не имеющих квалификации, эксплуатации неисправной вентиляционной системы либо устройств охлаждения или фильтрации, запрещенных или неисправных электроприборов, курения вне установленных мест и т. д. Некоторые авторы (Ю.В. Грачева) считают, что анализируемое деяние предполагает только бездействие [3, с.282]. Однако судебная практика свидетельствует об обратном. К примеру, причиной взрыва на шахте имени Ленина в г. Шахтинске стало использование самодельной перемычки на групповом пускателе, который в момент подачи электроэнергии заискрился, и произошел взрыв метана.

Нарушение правил безопасности в виде бездействия может выражаться в непроведении инструктажа, работе в необорудованном месте, несоблюдении температурного режима или технологического процесса, необеспечение работников средствами защиты и др. Так, 6 июля 2014 года на нефтеперерабатывающем мини-заводе в г. Кандыгаши от возгорания остатков нефти произошел хлопок скопившегося газа. В результате погибли двое рабочих, производивших очистку резервуара. Как установило следствие, что трагедия произошла из-за халатности руководителя бригадой, который перед вскрытием люка резервуара не произвел анализ внутренней воздушной среды⁸.

Для квалификации анализируемого уголовного правонарушения решающее значение имеет правильное определение места его совершения, принадлежности объекта (цеха) к взрывоопасному. «Взрывоопасный объект, - пишет И.Ш. Борчашвили, - это участок местности (помещение, хранилище), на котором размещаются взрывоопасные вещества, такие, например, как порох, тротил, нитроглицерин, и имеющие их в своем составе изделия, в частности боевые припасы, пиротехнические изделия, взрывные устройства и другие» [4, с.1043]. Такое же мнение высказали С.А. Елисеев, Л.М. Прокументов, А.В. Шеслер: «такие вещества должны обладать способностью к самопроизвольному взрыву под воздействием факторов внешней

среды (детонации, повышения температуры, возгорания и т.д.)» [5, с.64]. Однако такое определение не учитывает взрывоопасные объекты, на которых образуются газы и их смеси (например, объекты нефтехимической, нефтеперерабатывающей промышленности, шахты). Другие авторы (Ю.В. Грачева) местом уголовного правонарушения признают «помещения, в которых могут образовываться взрывоопасные смеси горючих газов или паров с воздухом либо с кислородом или горючей пылью, волокон с воздухом» [3, с.282]. Это определение, напротив, не учитывает объекты, в которых хранятся или производятся взрывоопасные вещества, и потому тоже не может быть принято. Но главный недостаток вышеприведенных и других доктринальных определений в том, что они представляют собой, как правильно подчеркивает А.В. Курсаев, «казуистичное перечисление признаков взрывоопасного объекта или цеха». Для признания объекта взрывоопасным автор рекомендует использовать технические критерии взрывоопасности проводимых работ [6, с.48].

По нашему мнению, ориентиром для точного определения места совершения анализируемого деяния является Закон РК «О гражданской защите», в котором промышленные взрывоопасные объекты признаны опасными производственными объектами. Согласно ст. 71 закона, это предприятия, производственные подразделения и другие объекты данных предприятий, и идентифицируемые как таковые в соответствии с правилами идентификации опасных производственных объектов, которые осуществляет:

«1) производство, использование, переработка, образование, хранение, транспортировка (трубопроводная), уничтожение хотя бы одного из следующих опасных веществ: источника ионизирующего излучения; воспламеняющегося вещества – газа, который при нормальном давлении и в смеси с воздухом становится воспламеняющимся и температура кипения которого при нормальном давлении составляет 20 градусов Цельсия или ниже; взрывчатого вещества – вещество, которое при определенных видах внешнего воздействия, способно на быстрое самораспространяющееся химическое превращение с выделением тепла и образованием газов; горючего вещества – жидкости, газа, способных самовозгораться, а также возгораться от источника зажигания и самостоятель-

но гореть после его удаления; окисляющего вещества – вещество, поддерживающего горение, вызывающего воспламенение и (или) способствующего воспламенению других веществ в результате окислительно-восстановительной экзотермической реакции и др.;

2) производство расплавов черных, цветных, драгоценных металлов и сплавов на основе этих металлов;

3) ведение горных, геологоразведочных, буровых, взрывных работ, работ по добыче полезных ископаемых и переработке минерального сырья, работ в подземных условиях, за исключением геологоразведки общераспространенных полезных ископаемых и горных работ по их добыче без проведения буровзрывных работ».

Закон к опасным производственным объектам относит также опасные технические устройства. Это:

«1) технические устройства, работающие под давлением более 0,07 мегаПаскаля или при температуре нагрева воды более 115 градусов Цельсия, за исключением тепловых сетей;

2) грузоподъемные механизмы, эскалаторы, канатные дороги, фуникулеры, лифты, траволаторы, а также подъемники для лиц с ограниченными возможностями (инвалидов);

3) паровые и водогрейные котлы, работающие под давлением более 0,07 мегаПаскаля и (или) при температуре нагрева воды более 115 градусов Цельсия (организации теплоснабжения), сосуды, работающие под давлением более 0,07 мегаПаскаля, грузоподъемные механизмы, эскалаторы, канатные дороги, фуникулеры, лифты и др.» (ч. 2 ст. 71).

Значимость законодательного определения и перечня опасных производственных объектов в том, что они указывают признаки взрывоопасного объекта, позволяющие правильно квалифицировать деяние, отличить его от сходных уголовных правонарушений. Поскольку понятие «опасный производственный объект», которым оперирует закон РК «О гражданской защите», не охватываются понятием «взрывоопасные объекты» и «взрывные цеха», можно предположить, что отечественный законодатель попытается восполнить этот пробел путем включения в УК новой статьи. Об этом может свидетельствовать тенденция к выделению специальных норм в сфере охраны труда, которую мы наблюдаем в уголовном законодательстве

РК. Например, если УК РК 1997 года в момент его принятия содержал 4 статьи, то УК РК 2014 года содержит уже 7 статей (ст. ст. 276; 277; 278; 279; 281; 282; 285). По нашему мнению, появление новых специальных уголовно-правовых норм загромождает Особенную часть УК, затрудняет квалификацию уголовных правонарушений. Поэтому следует поддержать предложение ученых об «отказе от терминов «взрывоопасные объекты» и «взрывные цеха» в уголовном законе и замене их обобщающим термином «опасные производственные объекты». Это обеспечит единообразие при привлечении к уголовной ответственности за аналогичные деяния, не допустит их «раздробления» в зависимости от второстепенных признаков, а также обеспечит реализацию принципа справедливости» [6, с.48]. В пользу высказанного предложения можно сослаться на Закон РК «О гражданской защите», который говорит о «защите от опасных производственных факторов» (п. 50 ст. 1) и дает понятие «опасные производственные объекты» (ст. 76). Есть также зарубежный законодательный опыт: в российском уголовном законодательстве существует ст. 217 УК РФ «Нарушение требований промышленной безопасности опасных производственных объектов».

Материальный состав уголовного правонарушения предполагает наступление вреда: тяжкого или средней тяжести вреда здоровью человека (ч. 1), смерти человека или иных тяжких последствий (ч. 2), смерти двух или более лиц (ч. 3). Для определения степени тяжести причиненного вреда здоровью назначается судебно-медицинская экспертиза, которая осуществляется согласно Закону РК от 10 февраля 2017 г. «О судебно-экспертной деятельности» и Правилам организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы от 27 апреля 2017 г.

Под иными тяжкими последствиями в смысле ч. 2 ст. 281 УК РК следует понимать причинение тяжкого вреда здоровью двум или более лицам; массовое заболевание, заражение, облучение или отравление людей; ухудшение состояния здоровья населения и окружающей среды; наступление техногенной катастрофы или чрезвычайной экологической ситуации; причинение крупного или особо крупного ущерба.

Между нарушением правил безопасности на взрывоопасных объектах и вредными последствиями должна быть установлена причинная связь. Причинная связь присут-

ствуется, когда: а) вред явился результатом деяния; б) деяние было необходимым условием наступления вреда; в) деяние создало реальную возможность наступления вреда; г) именно деяние превратило возможность вреда в действительность. Отсутствие такой связи исключает уголовную ответственность.

Субъективная сторона уголовного правонарушения характеризуется, как это указано в диспозиции ст. 281 УК РК, неосторожной формой вины (самонадеянности или небрежности).

Субъект деяния, предусмотренного ст. 281 УК РК – любое физическое лицо с 16 лет, работающее на взрывоопасном объекте. По этой причине субъектом рассматриваемого уголовного правонарушения не может быть лицо, случайно оказавшееся на таком объекте. Оно отвечает по другим статьям УК РК (например, по ст. 104 или ст. 114).

Анализируемое деяние следует отличать от других уголовных правонарушений против безопасных условий труда. Первым критерием отграничения следует назвать место совершения уголовного правонарушения. Так, нарушение специальных правил на объектах, которые не являются взрывоопасными, при наличии соответствующих условий образует признаки ст. 156 УК РК «Нарушение правил охраны труда» или ст. 292 УК РК «Нарушение требований пожарной безопасности». Однако не всегда отграничение этих деяний можно проводить по данному критерию. Как, например, отличить анализируемое уголовное правонарушение от ст. 277 УК РК «Нарушение правил безопасности при ведении горных или строительных работ», если место содеянного, к примеру, такой взрывоопасный объект как шахта? В таких случаях другим критерием отграничения выступает вид выполняемых работ. Если специальные правила безопасности были нарушены в процессе горных работ, виновный отвечает за деяние, предусмотренное ст. 277 УК РК. В остальных случаях нарушение специальных правил безопасности (например, курение в шахте во время перерыва), повлекшее взрыв и причинение вреда, образует признаки ст. 281 УК РК.

Выводы и заключение

Вышесказанное позволяет прийти к следующим выводам:

- действующая редакция ст. 281 УК РК сформулирована как состав причинения вреда, что соответствует понятию неосторожной вины, сформулированному в ст. 21 УК РК;

- неперенным условием квалификации рассматриваемого деяния является место его совершения – это взрывоопасные объекты или взрывные цеха. Они относятся к опасным производственным объектам, признаки которых следует устанавливать с учетом положений ст. 71 закона РК «О гражданской защите»;

- для конкретизации содержания объективной стороны уголовного правонарушения и обеспечения правильной юридической оценки деяния слова «взрывоопасные объекты» и «взрывные цеха» в ст. 281 УК РК целесообразно заменить словами «опасные производственные объекты».

С учетом высказанных соображений, в ст. 218 УК РК целесообразно внести следующие коррективы:

Статья 281. Нарушение правил безопасности на опасных производственных объектах

Нарушение правил безопасности на опасных производственных объектах, если это повлекло по неосторожности... и далее по тексту.

Предлагаемое решение нацелено, прежде всего, на минимизацию трудностей, возникающих в судебной практике при квалификации уголовных правонарушений в сфере охраны труда, и назначении справедливого наказания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бакишев К.А. Нарушение правил безопасности на взрывоопасных объектах (ст. 246 УК РК) // Вестник Карагандинского университета. № 3 (47) / Серия история, философия, право. – 2007. – С.175-177.
2. Курсаев А.В. Состав поставления в опасность в уголовном праве // Вестник экономической безопасности. – 2019. – №3. – С.166-179.
3. Уголовное право. Особенная часть / под ред. А.И. Чучаева. – М.: Проспект. – 2019. – 592 с.
4. Борчашивили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Осо-

бенная часть. Том 2. – Алматы: Жеты жарғы. – 2021. – 989 с.

5. Елисеев С.А., Прокументов Л.М., Шеслер А.В. Уголовно-правовая характеристика нарушения правил безопасности на взрывоопасных объектах // Вестник Томского государственного университета. Право. - 2015. - №1(15). – С. 63-75.

6. Курсаев А.В. Толкование термина «взрывоопасность» как условие эффективного применения статьи 217 УК РФ «Нарушение правил безопасности на взрывоопасных объектах» // Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2017. – № 1 (37). – С.47-52.

REFERENCES

1. Bakishev K.A. Narushenie pravil bezopasnosti na vzryvoopasnyh ob"ektah (st. 246 UK RK) // Vestnik Karagandinskogo universiteta - Bulletin of Karaganda university. - 2007. - 3(47). - P.75-177.

2. Kursaev A.V. Sostav postavleniya v opasnost' v уголовном prave // Vestnik ekonomicheskoy bezopasnosti - Bulletin of Economic Security. - 2019. - 3. - P.166-179.

3. Uголовное pravo. Osobennaya chast'. A.I.Chuchaev (Ed). - Moscow: Prospekt, 2019. – 592 P.

4. Borchashvili I.S. Kommentarij k Uголовnomu kodeksu Respubliki Kazahstan. Osobennaya chast'. Tom 2. - Almaty: Zhety zhargy, 2021. - 989 P.

5. Eliseev, S.A. Prozumentov, L.M. Schesler A.V. Uголовно-pravovaya harakteristika narusheniya pravil bezopasnosti na vzryvoopasnyh ob"ektah // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Pravo - Bulletin of Tomsk university. Law. - 2015. - 1(15). - P.63-75.

6. Kursaev A.V. Tolkovanie termina «vzryvoopasnost'» kak uslovie effektivnogo primeneniya stat'i 217 UK RF «Narushenie pravil bezopasnosti na vzryvoopasnyh ob"ektah» // Vestnik Nizhegorodskoj akademii MVD Rossii - Bulletin of the Nizhny Novgorod Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - 2017. - 1 (37). - P.47-52.

Статья подготовлена при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК (ИРН АР 19675171).

УДК 343.2

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫМИ СРЕДСТВАМИ

Мицкая Елена Владимировна

Профессор кафедры уголовного права и уголовного процесса Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, доктор юридических наук, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: elenamits@mail.kz

Аннотация. Несмотря на всестороннюю борьбу с коррупцией, Казахстан, добившись за годы независимости прогрессивных и радикальных изменений в законодательстве, пока не смог достичь значительных результатов в борьбе с коррупцией. В настоящее время рост количества коррупционных уголовных преступлений, в том числе и со стороны высоких должностных лиц, руководителей ряда казахстанских компаний, обусловлен более жесткой политической волей главы государства решительно противостоять коррупции. Такое стремление позволяет обратить внимание на уголовно-правовые меры, которые занимают важное место в комплексе мер борьбы с системным пороком государства, ставящим под угрозу национальную безопасность. Данное исследование посвящено оценке возможной коррекции Уголовного закона Казахстана с целью усиления борьбы с коррупцией уголовно-правовыми мерами. Особое внимание обращается на проблемное и неисследованное внедрение новых правовых конструкций в уголовный закон. Автор делает обоснованный вывод о том, что для более эффективной реализации антикоррупционной политики необходимо устранить ограничительное понимание предмета взятки только имущественной выгодой, закрепить необоснованное обогащение, тем самым устранив ограниченность репрессивной силы уголовного закона на коррупционные проявления. Одновременно предлагается использовать внутренние ресурсы уголовного права для борьбы с коррупцией, вносятся соответствующие предложения по корректировке Уголовного кодекса Казахстана. Предлагаемые изменения, по мнению автора, позволяют надеяться на то, что они послужат в конечном итоге реализации полезной цели казахстанской антикоррупционной политики, а также открывают площадку для обоснованной дискуссии по дальнейшей борьбе с коррупцией.

Ключевые слова: коррупция; уголовный закон; обещание/предложение взятки; предмет взятки; необоснованное обогащение должностных лиц.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚҰРАЛДАРМЕН ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ

Елена Владимировна Мицкая

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің қылмыстық құқық және қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, Шымкент қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: elenamits@mail.kz

Аннотация. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жан-жақты күреске қарамастан, Қазақстан тәуелсіздік жылдарында заңнамадағы прогрессивті және түбегейлі өзгерістерге қол жеткізіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізе алмады. Қазіргі уақытта сыбайлас жемқорлық қылмыстық қылмыстар санының өсуі, оның ішінде жоғары лауазымды тұлғалар, бірқатар қазақстандық компаниялардың басшылары тарапынан да Мемлекет басшысының сыбайлас жемқорлыққа табандылықпен қарсы тұрудың неғұрлым қатаң саяси ерік-жігеріне байланысты. Мұндай ұмтылыс ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін мемлекеттің жүйелік кемістігімен

күресу шараларының кешенінде маңызды орын алатын қылмыстық-құқықтық шараларға назар аударуға мүмкіндік береді. Бұл зерттеу сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті қылмыстық-құқықтық шаралармен күшейту мақсатында Қазақстанның қылмыстық Заңын ықтимал түзетуді бағалауға арналған. Қылмыстық заңға жаңа құқықтық құрылымдарды проблемалық және зерттелмеген енгізуге ерекше назар аударылады. Автор сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты неғұрлым тиімді іске асыру үшін пара нысанасын шектеулі түсінуді тек мүліктік пайдамен жою, негізсіз байытуды бекіту, сол арқылы қылмыстық заңның репрессиялық күшінің сыбайлас жемқорлық көріністеріне шектелуін жою қажет деген негізделген қорытынды жасайды. Бір мезгілде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес үшін қылмыстық құқықтың ішкі ресурстарын пайдалану ұсынылады, Қазақстанның Қылмыстық кодексін түзету жөнінде тиісті ұсыныстар енгізіледі. Ұсынылған өзгерістер, автордың пікірінше, олар қазақстандық сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың пайдалы мақсатын іске асыруға қызмет етеді деп үміттенуге мүмкіндік береді, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы одан әрі күрес бойынша негізделген пікірталас алаңын ашады.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық; қылмыстық заң; параның уәдесі/ұсынысы; параның мәні; лауазымды тұлғаларды негізсіз байыту

COUNTERING CORRUPTION BY CRIMINAL LAW MEANS

Mitskaya, Elena V.

Doctor of law, professor of the Department of Criminal Law and Criminal Procedure of M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan, E-mail: elenamits@mail.kz

Abstract. *Despite a comprehensive fight against corruption, Kazakhstan, having achieved progressive and radical changes in legislation during the years of independence, has not yet been able to achieve significant results in the fight against corruption. The current increase in the number of corruption-related criminal offences, including on the part of high-ranking officials, heads of a number of Kazakh companies, is due to a stronger political will on the part of the head of state to resolutely oppose corruption. This desire allows to pay attention to criminal law measures, which occupy an important place in the complex of measures to combat the systemic vice of the state, which threatens national security. This study is devoted to assessing a possible correction of the Criminal Law of Kazakhstan to strengthen the fight against corruption by criminal law measures. Particular attention is paid to the problematic and unexplored introduction of new legal constructions into the criminal law. The author makes a reasonable conclusion that for a more effective implementation of anti-corruption policy it is necessary to remove the restrictive understanding of the subject of the bribe by property benefit only, to enshrine unjustified enrichment, thus eliminating the limited repressive power of criminal law on corruption manifestations. At the same time, it is proposed to use the domestic resources of criminal law to combat corruption, and appropriate proposals are made to amend the Criminal Code of Kazakhstan. The proposed changes, in the author's opinion, allow one to hope that they will ultimately serve the useful purpose of Kazakhstan's anti-corruption policy and also open the ground for an informed discussion on further anti-corruption efforts.*

Keywords: *corruption; criminal law; promise/offer of bribe; object of bribe; unjust enrichment of officials.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_117

Введение

Борьба с коррупцией имеет глобальное измерение¹. Несомненно, коррупции можно

противостоять в рамках одного государства, объединив усилия всего общества и государства. Противодействие коррупции зави-

¹ Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы, утверждённая Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802#z543> (дата обращения 10.10.22)

сит не только от воли граждан, но и от воли государства, определяемой антикоррупционной политикой. Сегодня не требуется никаких доказательств того, что коррупция разрушительна для всего социального капитала общества [1, р.46]. Коррупция сочетает в себе частное и публичное [2, р.20], должностные лица, будучи чиновниками и бенефициарами публичной власти в силу своего служебного положения, удовлетворяют свои частные интересы посредством коррупции, получая определенные блага незаконным путем. Кроме того, они могут быть коррумпированы гражданами, которые не являются государственными служащими. Коррумпированные чиновники заинтересованы в бюрократизации управления в государстве [3, р.49]. По мере того как коррупция становится системой, она уравнивает возможности граждан быть честными и противостоять ее распространению [4, р.32]. Создается порочный круг, в котором управление в государстве не может справиться с коррумпированными чиновниками [5, р.400]. Именно поэтому Казахстан, формируя суверенную государственную политику, выбрал борьбу с коррупцией в качестве одного из своих главных приоритетов. Казахстан должен перейти от рутинного противодействия коррупции к радикальному изменению общественного сознания и сознательному отказу населения от всех форм коррупции и nepотизма, как указано в Национальном плане развития страны до 2025 года². Бюджетные деньги, вместо того чтобы использоваться для социального благополучия народа, расхищаются коррумпированными чиновниками. Как отмечают казахстанские эксперты, в результате идеологической разобщенности, общего морального разложения и нерешенных социальных проблем казахстанское общество уязвимо для негативного влияния групп, заинтересованных в дестабилизации.³ Из этого следует, что борьба с коррупцией и ее искоренение является одной из стратегических задач развития государства. Целью

данного исследования является предложение изменений уголовного кодекса Республики Казахстан (далее - УК РК), которые могли бы помочь усилить противодействие коррупции.

Материалы и методы

Методология данного исследования основывалась на диалектическом и частно-научных методах исследования. Сравнительно-правовой метод, анализ норм уголовного закона и других источников являются основными научными методами в юридической науке, поэтому был проведен анализ и привлечение современной литературы, имеющей отношение к теме работы. Другие соответствующие нормативные, законодательные источники и государственные программные документы также были тщательно изучены, проанализированы и применены для обоснования предложений по усилению противодействия коррупции силой уголовного закона.

Результаты и обсуждение

Статистика по количеству совершенных коррупционных преступлений за последние пять лет не свидетельствует о значительных успехах и снижении уровня коррупции в стране. Статистика напоминает качели, когда количество выявленных преступлений то растет, то падает. В 2021 году наблюдалось снижение коррупционных преступлений по сравнению с 2020 годом, но в 2022 году преступлений было совершено на 26,5% больше, чем в 2021 году.⁴ Если сравнить количество коррупционных правонарушений 2022 и 2021 годов, то из них частым является взяточничество. Надо признать, что в Казахстане никогда не проводилось всесторонних исследований и анализа по определению системных рисков коррупции, ее уровня и в различных сферах, которые проводились бы независимыми казахстанскими неправительственными организациями.⁵ Коррупционная преступность очень латентна [6].

² Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года, утвержден Указом Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года №636 (в редакции от 26 февраля 2021 года). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38490966&pos=345;-50#pos=345;-50 (дата обращения 16.10.2022 г.)

³ Анализ угроз национальной безопасности Республики Казахстан в среднесрочной перспективе (2018). Исследование неправительственной организации Центр социально-политических исследований «Стратегия». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.ofstrategy.kz/index.php/ru/research/politic-research/item/189-analiz-ugroz-natsionalnoj-bezopasnosti-rk-na-srednesrochnuyu-perspektivu> (дата обращения 20.12.2022 г.)

⁴ Комитет по правовой статистике и специальным счетам Государственной прокуратуры Республики Казахстан. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=en> (дата обращения 20.12.2022 г.)

⁵ Отчет ГРЕКО об оценке Казахстана (2022). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://rm.coe.int/grcoeval1-2rep-2021-1-final-rus-evaluation-report-kazakhstan-public/1680a6e774> (дата обращения 02.01.2023 г.)

Поэтому данные статистики о коррупционных уголовных правонарушениях не могут отражать полную картину, но и эти данные дают информацию о наличии такой системной проблемы как коррупция. Это вызывает тревогу и поднимает вопрос о совершенствовании мер противодействия коррупции и, в частности, усилении уголовно-правового воздействия.

Надо сказать, УК РК меняется в направлении усиления ответственности за коррупционные преступления. Так, введены некоторые изъятия по распространению гуманности государства по отношению к коррупционерам. Введен запрет на предоставление им условного осуждения.⁶ Условно-досрочное освобождение за тяжкие и особо тяжкие коррупционные преступления теперь возможно только для женщин, беременных или имеющих малолетних детей, либо достигших возраста 58 лет; мужчин, воспитывающих малолетних детей в одиночку либо достигших возраста 63 лет; инвалидов 1 или 2 группы; осужденных, заключивших процессуальное соглашение о сотрудничестве и выполнивших все его условия. Запрещено освобождение коррупционеров от уголовной ответственности в связи с примирением сторон и с установлением поручительства. А освобождение в связи с деятельным раскаянием стало возможным только для лиц, совершивших преступление впервые.

Было ужесточено наказание за взяточничество для судей и сотрудников правоохранительных органов, а также за получение, дачу или посредничество в даче или получении взятки, увеличены штрафы и повышен верхний предел тюремного заключения с пяти до семи лет. В обязательном порядке при назначении наказания по коррупционным преступлениям предусмотрена конфискация имущества и пожизненное лишение права занимать определенные должности в государственных органах и организациях.

В настоящее время мониторинговой группой ОЭСР актуализируется установление уголовной ответственности за предложение и обещание взятки. Криминализация предложения дать взятку или обещания ее получить вызывает определенную тревогу. Отчасти это объясняется тем, что уголовный закон не лишен недостатков. Как отмечают казахстанские ученые, есть определенные про-

блемы разграничения уголовного проступка от административного и преступления [7], расширенного перечня оснований освобождения от уголовной ответственности [8], освобождения с установлением поручительства [9, 10], законодательной конструкции статей УК РК [11], отсутствия критериев установления справедливой и целесообразной санкции за совершенное преступление [12, с.93] и другие проблемы. Такая ситуация не может не волновать и отчасти объясняет, почему следует очень вдумчиво подходить к введению в уголовный закон новых законодательных конструкций наряду с тем, что ещё есть нерешённые проблемы УК РК.

С встраиванием криминализации обещания/предложения взятки и согласия на ее получение в уголовный закон не так-то просто. В настоящее время преступные намерения, не имеющие внешнего воплощения, т.е. не выраженные объективно, не подлежат уголовному преследованию. Поэтому лицо, даже пообещавшее взятку или предложившее ее дать, не будет привлечено к уголовной ответственности, если взятка фактически не принята. При доказывании обещания/предложения взятки и согласия на ее получение необходимо будет представить доказательства точного и не двусмысленного предложения взятки, а также согласия на ее получение. Обеспечить такие доказательства будет крайне сложно, за исключением тех случаев, когда лицо находится в оперативной разработке. Обычные граждане при входе в здания судов, прокуратур и отделений полиции мобильные телефоны оставляют в специально отведенных ячейках. А предоставление видеоматериалов имеет процессуальные особенности признания таких доказательств допустимыми, достоверными и т.д. Беспокойство вызывает возможность обратного эффекта от возможного введения обещания/предложения взятки и согласия на ее получение. Введение данных новых норм только ради их введения, без гармонизации в систему норм уголовного закона, вызывает опасение, что оно не будет иметь такого потрясающего антикоррупционного эффекта, как ожидается.

Так, например, будет ли на новые преступления распространяться действие добровольного отказа от совершения преступления, который не влечет уголовной ответственности. Добровольный отказ как

⁶ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения 16.10.2022 г.)

безусловное освобождение от уголовной ответственности имеет давнюю «прописку» в уголовном праве, и вряд ли он будет устранен ради того, чтобы не противоречить новым нормам о взяточничестве. Введя добровольный отказ в уголовный закон, государство гарантирует правонарушителю свободу от уголовного преследования и тем самым стимулирует его не совершать преступных действий. Если обещание и предложение взятки и согласия на ее получение будут криминализованы, то добровольный отказ, надо полагать, будет распространяться и на них. Следовательно, лицо не будет привлечено к уголовной ответственности. Этим же вопросом задаются ученые дальнего зарубежья. В частности, говоря об обещании и предложении взятки, Г. Фергюсона интересует станет ли добровольный отказ в этом случае освобождением от уголовной ответственности лица [13, р.143-144]. Надо сказать, что каких-либо данных о практике применения добровольного отказа в этом случае в зарубежных государствах в открытом доступе не встречалось.

Очень важно, как будут в УК РК закреплены квалифицирующие признаки обещания/предложения взятки и согласия на ее получение. Отсутствие знания о взятке, намерения или цели ее получения как объективных фактических обстоятельств является защитой, если знание, намерение или цель не доказаны другим способом [13, р.144]. Очень важно то, что доказательством предложения дать взятку или согласия ее получить должно стать конкретное намерение, а не смутные ожидания или общие надежды [13, р.147]. При этом обстоятельствами, исключающими привлечение к уголовной ответственности, рассматриваются физическое принуждение или на основании необходимости [13, р.148]. Данные уточнения позволяют сказать о том, что передовой опыт развитых ведущих государств по обвинению в согласии дать или получить взятку не то, что исключает учет всех различных обстоятельств его совершения, а напротив, обращает внимание на их обязательный учет. Доказательство вины не является таким простым делом, но в данном случае, как и всегда, ведущие развитые государства исходят из не нарушения прав самого обвиняемого.

Другая проблема криминализации обещания или получения взятки заключается в том, что нарушается системное понимание ответственности за каждый из этапов преступления. Обещание дать или получить взятку

охватывается приготовлением к преступлению. Приготовление наказывается только за тяжкие или особо тяжкие преступления и приготовление к террористическому преступлению. В настоящее время составы взяточничества делятся по степени их общественной опасности на средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие преступления. Все составы взяточничества отнести к тяжким или особо тяжким преступлениям нельзя, будет нарушена сложившаяся система категорий преступлений по степени их общественной опасности. При этом ответственность за приготовление наступает при совершении тяжких и особо тяжких преступлений, а ответственность за покушение дополнительно охватывает и преступления средней тяжести [14, с.204]. Если криминализовать приготовление по составам взяточничества, которые являются преступлениями средней тяжести, то разницы между приготовлением и покушением не будет. В этом случае не только теряет силу теория уголовного права о стадиях совершения преступления, но и разрушается вся практика установления уголовной ответственности за содеянное в зависимости от формальных и материальных признаков его объективной стороны и совокупности всех элементов состава преступления. Причем, как обращает внимание А.И. Добродей, в судебной практике покушение на получение взятки встречается достаточно редко в силу процессуальных сложностей доказывания у виновного умысла на ее получение и еще реже встречается приготовление к получению взятки [15, с.66].

Конечно, если будет в уголовный закон введено обещание дать или получить взятку, то исключается его малозначительность. Но с другой стороны, в УК РК закреплено понятие малозначительного деяния, за которое не наступает уголовная ответственность. Малозначительное деяние формально может содержать в себе признаки какого-либо деяния, предусмотренного Особенной частью УК РК, но в силу своей малозначительности оно не представляет общественной опасности. При обещании дать или получить взятку, даже пусть выраженного вслух и зафиксированного на видео, но без реального намерения это сделать и без реального получения взятки фактически не наступит никаких общественных опасных последствий. Складывается неоднозначная ситуация как быть? По отношению к обещанию дать или получить взятку положение уголовного закона о малозначительности не

будет действовать? Тогда по отношению ко всем остальным деяниям норма о малозначительности будет применяться. Любой закон как средство управления в государстве должен иметь четкие юридические начала. В случае криминализации обещания дать или получить взятку, по нашему мнению, мысль законодателя, которая уже закреплена в действующем уголовном законе, делается нечеткой поскольку теряется логическая взаимосвязанность и последовательность изложения уголовно-правовых норм в отношении разных деяний, нарушается единообразное понимание уголовного закона.

Криминализация обещания или получения взятки требует очень точного подхода в плане указания основания ответственности и определения момента окончания преступления. К сожалению, в настоящее время глубоких теоретических исследований казахстанских ученых по поводу согласования действующих норм и системы уголовного права с возможной криминализацией данных действий нет. Чем больше неопределенности в законе, тем больше коррупционных рисков несет в себе данный закон. Неопределенности в законе создают возможности для двоякого толкования его норм, а, следовательно, они несут в себе риск коррупционных действий. Тем самым, возникает опасение, что введение обещания или получения взятки в уголовный закон будет только вредить борьбе государства с коррупцией и закон сам будет создавать условия для ее процветания. Будут ли данные нововведения способствовать снижению количества коррупционных дел? В этом нет никакой уверенности. Сейчас при ужесточении уголовного наказания за коррупционные преступления они не идут на снижение, а при неоднозначном толковании закона тем более снижения коррупционной преступности не может быть. Коррупция будет развиваться в силу того, что правовая неопределенность предоставляет возможность получить незаконное вознаграждение на законных основаниях.

Стремление со стороны государства максимально быстрее и эффективнее добиться позитивных результатов в борьбе с коррупционной преступностью понятно, но какой ценой? Проблемами из-за создания коррупционных рисков при доказательстве сущности криминализируемого деяния, пределов

его преступности, признания виновности лица. К тому же криминализация обещания или получения взятки не лишает возможности преступников избежать ответственности в силу признания деяния малозначительным либо их добровольного отказа, либо деятельного раскаяния, то есть того, что будет разрешено уголовным законом.

Ряд государств ввели уголовную ответственность за предложение и обещание взятки, как, например, Азербайджан, Грузия, Кыргызстан, Украина, Молдова. Но, к сожалению, в открытом доступе нет информации об обобщении их правоприменительной практики. Есть ученые, которые отмечают, что возникают сложности при доказательстве криминализованного деяния. В частности, Г.С. Казинян [16, с. 48-49], Л.Ч. Сыдыкова, Н.Н. Сулайманова [17, с. 138] говорят о трудностях доказывания предложения и обещания незаконного вознаграждения. Уголовный кодекс России устанавливает ответственность за обещание или предложение посредничества во взяточничестве с санкцией жестче, чем за само посредничество.⁷ Российские ученые подвергают данную статью критике из-за криминализации умысла, отсутствия всех юридически значимых признаков, которые охарактеризовали бы полностью объективную и субъективную сторону данного деяния [18, с.71]. Некоторые из них задаются вопросом о том, что если криминализация умысла нашла свое законодательное закрепление в предложении и обещании незаконного вознаграждения, то почему бы тогда криминализацию умысла не закрепить и по другим составам преступлений, как например, за убийство [19]. Вопрос о том, добились ли эти государства желаемого профилактического эффекта от криминализации предложения и обещания взятки остается открытым.

Однозначно понятно, что криминализации предложения и обещания взятки и согласия получить ее должно предшествовать тщательное ее исследование.

Вместе с тем следует обратить внимание на потенциальные возможности совершенствования УК РК по усилению его противодействия коррупции.

К числу первоочередных изменений в УК РК должно стать расширение предмета взяточничества. Нематериальные блага не

⁷ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 29.07.2017) (с изм. и доп., вступ. в силу с 26.08.2017). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

подпадают под действие Уголовного кодекса, что подтверждается разъяснениями Верховного суда.⁸ Общественная опасность немущественных благ, таких как получение положительной рекомендации или характеристики, гарантии поддержки в решении вопроса, влияющего, например, на продвижение по службе, сокрытие неблагоприятной ситуации в действительности или некомпетентности кого-либо или других лиц, не ниже, чем у материальных благ. Поэтому немущественные выгоды как предмет незаконного обогащения также должны быть криминализованы. Это приведет понимание взятки в соответствии с международными антикоррупционными стандартами, поскольку исчезнет понимание предмета взятки как исключительно материальной выгоды.

Установив в качестве предмета взятки немущественные блага, нормы УК РК в этой части будут соответствовать нормам международных конвенций, к которым присоединился Казахстан. Таким образом, будет устранена внутренняя несогласованность норм Уголовного кодекса, когда ст. 366 «Получение взятки» охватывает только материальные блага, а ст. 361 «Злоупотребление должностными полномочиями», ст. 369 «Служебный подлог» и ст. 370 «Бездействие о службе» предусматривают, что виновное лицо может получать выгоды и преимущества без указания, какие это выгоды, следовательно, как материальные, так и нематериальные. Кроме того, будет обеспечена согласованность между национальным законодательством - Законом о противодействии коррупции⁹ и УК РК. Поскольку закон определяет коррупцию как незаконное использование лицами, занимающими ответственные государственные должности, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих служебных (должностных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников

имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя или третьих лиц, а также подкуп этих лиц путем предоставления им взяток или иных благ. В то же время, как уже отмечалось выше, УК РК не определяет сферу коррупции во всех случаях как имущественные и немущественные блага и преимущества.

Необходимо ввести запрет на освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением срока давности. Это стало бы примером прогрессивной практики усиления борьбы с коррупцией нормами уголовного закона. Такой запрет в полной мере реализовал бы неотвратимость наказания как антикоррупционный принцип. В настоящее время преступники могут покинуть страну и продолжать жить за счет неосновательного обогащения. Они могут рассчитать срок давности привлечения их к уголовной ответственности и по его истечении спокойно вернуться. В любом случае у них есть шанс остаться безнаказанными. К сожалению, в 2018 году этот запрет был исключен из Уголовного кодекса. Его отсутствие не соответствует принятой национальной антикоррупционной стратегии. Именно поэтому должен существовать запрет на освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением срока давности по коррупционным преступлениям.

Непонятно, почему закон от 12.07.2018 г. о внесении изменений в Уголовный кодекс¹⁰ исключил из перечня коррупционных преступлений два преступления - п. 4 ч. 2 ст. 216 УК РК и п. 3 ч. 3 ст. 217 УК РК. Субъектом этих преступлений является специальный субъект - государственный служащий. Коррупцированный чиновник использует свои полномочия публичной власти для получения личной выгоды. Благодаря своему положению он получает определенные льготы, привилегии, преимущества или иные выгоды. Следовательно, субъектами коррупционных правонарушений являются должностные лица, обладающие дискреционными полномочиями. Эти полномочия создают условия для совершения коррупционных преступлений. Именно поэтому в уголов-

8 Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 8 «О практике рассмотрения некоторых коррупционных правонарушений». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения 16.10.2022 г.)

9 Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302 (дата обращения 16.10.2022 г.)

10 Закон Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 180-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и деятельности правоохранительных и специальных государственных органов». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000180>

ном законе в качестве квалифицирующего или обязательного признака указывается, что преступление совершено должностным лицом с использованием своего служебного положения. В этом случае преступления, предусмотренные п. 4 ч. 2 ст. 216 УК РК и п. 3 ч. 3 ст. 217 УК РК, подпадают под коррупционные. Однако законодатель не дает официального объяснения, почему два вышеуказанных преступления были исключены из перечня коррупционных преступлений при том, что они отвечают признакам коррупционных преступлений.

Причем, целесообразно статьи 216 УК РК «Совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров» и 217 УК РК «Создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой» полностью отнести к коррупционным, так как они будут распространены как на государственную, квазигосударственную, так и негосударственную службу в коммерческих и иных организациях. Также, как и ст. 247 УК РК «Получение незаконного вознаграждения» должна быть классифицирована как коррупционное преступление в связи с необходимостью распространения антикоррупционных норм и на частный сектор.

В соответствии со статьей 20 Конвенции ООН против коррупции следует криминализовать незаконное обогащение должностных лиц, если увеличение их имущества или имущественных прав значительно превышает их законные доходы, которые лицо не может разумно оправдать. Действительно, уже давно следует устранить тем самым несоответствие УК РК международным антикоррупционным стандартам. Введение необоснованного обогащения представляется возможным без выделения его в отдельный состав преступления. В качестве одного из вариантов корректировки УК РК можно предложить обновленную редакцию ст. 218 УК РК «Легализация (отмывание) денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем», изменив ее название на «Легализация (отмывание) незаконного обогащения» и установив в формулировке пункта 1 части 3 необоснованное обогащение должностного лица и его родственников. В конце слов «лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом, либо лицом, занимающим ответственную государственную должность, если они сопряжены с исполь-

зованием им своего служебного положения» следует добавить «а равно если в результате этих действий превышен общий доход должностного лица и (или) его супруга, детей или близких родственников».

Для обеспечения согласованности норм и достижения логической непротиворечивости норм уголовного права в целях усиления борьбы с коррупционными преступлениями после отмены УДО за тяжкие и особо тяжкие коррупционные преступления следует ввести запрет на возможность замены наказания более мягким для лиц, совершивших коррупционные преступления. Поскольку отмена УДО за тяжкие и особо тяжкие коррупционные преступления не ухудшит положение осужденных коррупционеров при сохраняющейся возможности замены наказания на более мягкое. На данном этапе противодействия коррупционной преступности введение данного запрета видится оправданным.

Заключение

Казахстан последовательно совершенствует действующее уголовное законодательство, исходя из потребности снижения коррупционной преступности. Коррупция мешает установить верховенство закона и построить действительно правовое государство в Казахстане. Это заставляет пересмотреть потенциал уголовно-правовых средств противодействия коррупции. В настоящее время казахстанскими учеными, практиками не разработаны научно обоснованные правовые основы криминализации обещания, предложения взятки и согласия ее получения. Введение в уголовный закон данных правовых конструкций требует обстоятельных исследований на предмет их согласованности с другими нормами уголовного закона, научно обоснованных выводов о будущей практике их применения. Есть опасение, что их возможное введение способно нарушить равновесие системы уголовного закона, принятие решений о виновности лица будет ставиться в зависимость от усмотрения лиц, ведущих расследование, включая судебное расследование. Нормы уголовного закона о добровольном отказе, стадиях совершения умышленного преступления, малозначительном деянии вступают в противоречие с данными правовыми конструкциями. Они несут в себе угрозу эффективности норм противодействия коррупции, создавая условия для принятия коррумпированных решений из-за не системности, не-

последовательности норм уголовного закона со всеми вытекающими из этого негативными последствиями. Острая потребность видится в криминализации необоснованного обогащения должностных лиц. Для повышения эффективности реализации антикоррупционной политики необходимо полностью исчерпать внутренние ресурсы уголовного закона для его совершенствования. Следует пересмотреть систему антикоррупционных

положений уголовного закона, потенциал которых, как представляется, еще не исчерпан. Предложенные в данной статье меры по его совершенствованию позволяют надеяться на то, что они смогут поспособствовать снижению уровня коррупции в Казахстане и, соответственно, повышению уровня защиты национальных интересов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Rothstein B., Uslaner E.M. *All for one: equality, corruption, and social trust* // *World Politics*. – 2005. – №58(1). – pp. 41–72.
2. Zimelis A. *(Non)Determinants of Corruption: A Sceptical View From Eastern Europe* // *Journal of Comparative Politics*. – 2011. – №4(2). – pp. 2–26.
3. Myint U. *Corruption: causes, consequences and cures* // *Asia-Pacific Development Journal*. – 2000. – Vol. 7. – №2. – pp. 33–58.
4. Rothstein B., Tegenhammar M. *The Mechanisms of Corruption: Interest vs. Cognition* // Prepared for delivery at the Annual Meeting of the American Political Science Association. – QoG Institute. Philadelphia, 2006. – pp. 1–53.
5. Lopez-Claros A., Dahl A.L. and Groff M. (2020) *Global Governance and the Emergence of Global Institutions for the 21st Century*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – pp. 391–410.
6. Абилкаиров М.Р., Камназаров М.М., Рахметов С.М. Коррупция как социально негативное явление: научно-исследовательские материалы по противодействию коррупции [Электронный ресурс] // <http://sud.gov.kz/rus/content/korruptsiya-kak-socialno-negativnoe-yavlenie> (дата обращения 20.12.2022 г.)
7. Рахметов С.М. Проблемы ограничения уголовных проступков от административных правонарушений и преступлений // *Вестник Института законодательства РК*. – 2016. – №4(45). – С.118–124.
8. Рахметов С.М., Ахмеджанов Ф.Р. Освобождение от уголовной ответственности по уголовному законодательству Республики Казахстан // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2017. – №4(49). – С.76–81.
9. Мицкая Е.В., Сайдахметова Ф.П. Некоторые неопределенные положения нового уголовного кодекса Республики Казахстан при освобождении от уголовной ответственности с установлением поручительства // *Юридическая мысль*. – 2016. – № 4(96). – С. 133–138.
10. Мицкая Е.В. Залог как условие освобождения от уголовной ответственности с установлением поручительства // *Правовое государство: теория и практика*. – 2016. – №4(46). – С.148–152.
11. Сарпеков Р.К., Рахметов С.М. Недостатки норм Уголовного кодекса об ответственности за экологические уголовные правонарушения и пути их устранения // *Вестник Института законодательства РК*. – 2018. – №4(53). – С.94–98.
12. Карипова А.Т., Маханов Т.Г. Анализ санкций уголовно-правовых норм, установленных за коррупционные преступления по уголовному законодательству Республики Казахстан // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2019. – №3(57). – С.90–94.
13. Ferguson G. *Global corruption: Law, theory & practice. Third Edition*. – University of Victoria, 2018. – 1 194 p.
14. Тулеуова М.Е. Правовая регламентация ответственности за взяточничество в международно-правовых документах и законодательствах некоторых зарубежных стран // *Вестник Института законодательства и правовой информации РК*. – 2019. – №2 (56). – С. 200–205.
15. Добродей А.И. К вопросу о моменте окончания получения взятки и возможность добровольного отказа в соответствии с законодательством Республики Беларусь // *Вестник*

Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 4. Правазнаўства. – 2017. – Том 7. – № 5. – С.63-71.

16. Казинян Г.С. Правовые проблемы противодействия коррупции в Республике Армения // Правовые проблемы противодействия коррупции (материалы Международной научной конференции «Правовые проблемы противодействия коррупции». Москва, 2 ноября 2011 г.) / отв. ред. Л.В. Андриченко, О.О. Журавлева. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации; ИД «Юриспруденция», 2012. – С.46–49.

17. Коррупция в Кыргызской Республике и ее предупреждение / сост. Л.Ч. Сыдыкова, Н.Н. Сулайманова. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2016. – 297 с.

18. Никонов П.В. Ответственность за обещание или предложение посредничества во взяточничестве (часть 5 статьи 2911 УК РФ): проблемы правоприменения и пути их преодоления // Сибирский юридический вестник. – 2017. – №2(77). – С.70–75.

19. Крылов Е. Борьба с коррупцией методом проб и ошибок. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=21&art=1898> (дата обращения 20.12.2022 г.)

REFERENCES

1. Rothstein B., Uslaner E.M. All for one: equality, corruption, and social trust // *World Politics*. – 2005. – №58(1). – pp. 41-72.

2. Zimelis A. (Non)Determinants of Corruption: A Sceptical View From Eastern Europe // *Journal of Comparative Politics*. – 2011. – №4(2). – pp. 2-26.

3. Myint U. Corruption: causes, consequences and cures // *Asia-Pacific Development Journal*. – 2000. – Vol. 7. – №2. – pp. 33-58.

4. Rothstein B., Tegenhammar M. The Mechanisms of Corruption: Interest vs. Cognition // Prepared for delivery at the Annual Meeting of the American Political Science Association. – QoG Institute. Philadelphia, 2006. – pp. 1–53.

5. Lopez-Claros A., Dahl A.L. and Groff M. (2020) *Global Governance and the Emergence of Global Institutions for the 21st Century*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – pp. 391–410.

6. Abilkairov M.R., Kamnazarov M.M., Rakhmetov S.M. *Korrupsiya kak sotsial'no negativnoye yavleniye: nauchno-issledovatel'skiye materialy po protivodeystviyu korrupsii [Elektronnyy resurs]* // <http://sud.gov.kz/rus/content/korrupsiya-kak-socialno-negativnoe-yavlenie> (data obrashcheniya 20.12.2022 g.)

7. Rakhmetov S.M. Problemy otgranicheniya ugovolnykh prostupkov ot administrativnykh pravonarusheniy i prestupleniy // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK*. – 2016. - №4(45). – S.118-124.

8. Rakhmetov S.M., Akhmedzhanov F.R. *Osvobozhdeniye ot ugovolnoy otvetstvennosti po ugovolnomu zakonodatel'stvu Respubliki Kazakhstan* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii Respubliki Kazakhstan*. – 2017. - №4(49). – S.76-81.

9. Mitskaya Ye.V., Saydakhmetova F.P. *Nekotoryye neopredelennyye polozheniya novogo ugovolnogo kodeksa Respubliki Kazakhstan pri osvobozhdenii ot ugovolnoy otvetstvennosti s ustanovleniyem poruchitel'stva* // *Yuridicheskaya mysl'*. - 2016. - № 4(96). - S. 133-138.

10. Mitskaya Ye.V. *Zalog kak usloviye osvobozhdeniya ot ugovolnoy otvetstvennosti s ustanovleniyem poruchitel'stva* // *Pravovoye gosudarstvo: teoriya i praktika*. – 2016.- №4(46). – S.148-152.

11. Sarpekov R.K., Rakhmetov S.M. *Nedostatki norm ugovolnogo kodeksa ob otvetstvennosti za ekologicheskiye ugovolnyye pravonarusheniya i puti ikh ustraneniya* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK*. – 2018. - №4(53). – S.94-98.

12. Karipova A.T., Makhanov T.G. *Analiz sanktsiy ugovolno-pravovykh norm, ustanovlennykh za korrupsionnyye prestupleniya po ugovolnomu zakonodatel'stvu Respubliki Kazakhstan* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii Respubliki Kazakhstan*. – 2019. - №3(57). – S.90-94.

13. Ferguson G. *Global corruption: Law, theory & practice. Third Edition*. - University of

Victoria, 2018. – 1 194 p.

14. Tuleuova M.Ye. Pravovaya reglamentatsiya otvetstvennosti za vzyatochnichestvo v mezhdunarodno-pravovykh dokumentakh i zakonodatel'stvakh nekotorykh zarubezhnykh stran // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii RK. – 2019. - №2 (56). – S. 200-205.

15. Dobrodey A.I. K voprosu o momente okonchaniya polucheniya vzyatki i vozmozhnost' dobrovol'nogo otkaza v sootvetstvii s zakonodatel'stvom Respubliki Belarus' // Vesnik Grodzenskaga dzyarzhainaga ūniversiteta imya Yanki Kupaly. Seryya 4. Pravaznaŭstva. - 2017. - Tom 7. - № 5. – S.63-71.

16. Kazinyan G.S. Pravovyye problemy protivodeystviya korrupsii v Respublike Armeniya // Pravovyye problemy protivodeystviya korrupsii (materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii «Pravovyye problemy protivodeystviya korrupsii». Moskva, 2 noyabrya 2011 g.) / otv. red. L.V. Andrichenko, O.O. Zhuravleva. – M.: Institut zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitel'stve Rossiyskoy Federatsii; ID «Yurisprudentsiya», 2012. – S.46-49.

17. Korrupsiya v Kyrgyzskoy Respublike i yeye preduprezhdeniye / sost. L.CH. Sydykova, N.N. Sulaymanova. - Bishkek: Izd-vo KRSU, 2016. - 297 s.

18. Nikonov P.V. Otvetstvennost' za obeshchaniye ili predlozheniye posrednichestva vo vzyatochnichestve (chast' 5 stat'i 2911 UK RF): problemy pravoprimeneniya i puti ikh preodoleniya // Sibirskiy yuridicheskiy vestnik. – 2017. - №2(77). – S.70-75.

19. Krylov Ye. Bor'ba s korrupsiyey metodom prob i oshibok. - [Elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa: <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=21&art=1898> (data obrashcheniya 20.12.2022 g.)

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Әлия Мәжитқызы Сералиева¹

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің «Заң» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

Нартай Сартайұлы Досыбеков

Мақан Есболатов атындағы ҚР ПМ Алматы академиясының докторанты, полиция подполковнигі, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail n.dosybekov17@mail.ru

Аннотация. Қазақстанның нарықтық жүйесіндегі елеулі өзгерістер, құқықтық мемлекеттің қалыптасуы, қоғамның құқық қорғау органдарының қызметін елеулі жақсартылуына деген қажеттілігі жедел-ізвестіру қызметі (бұдан әрі-ЖІҚ) қызметкерлерінің құқық қорғау органдары жүйесінде кадр саясатын ғылыми әзірлеу және практикалық іске асыру міндетін басым мәселенің бірі ретінде қалыптасуына әкелді.

Осы мақсатта ЖІҚ қызметкерінің кәсіби қызметінің ерекшелігін жан-жақты зерттеу, осы қызметтің психикаға қойылатын талаптарын, ЖІҚ қызметкерінің жеке басын анықтау, оның кәсіби жарамдылығының немесе Құқық қорғау органдарында жұмыс істеуге жарамсыздығының нақты өлшемдерін ажырату қажет.

Ғылыми зерттеу барысында біз мынадай қорытындыға келдік:

- ЖІҚ қызметкерлерін психологиялық даярлау-құқық қорғау органдары қызметінің бағыттарының бірі. Ол қызметкерлерде әртүрлі стресс-факторларға психологиялық тұрақтылықты, ЖІҚ-де психологиялық қиын жағдайларда тиянақты және сенімді әрекет ету қабілетін, сондай-ақ стресске төзімділікті дамытуды қалыптастырады.

Бұл өте маңызды, өйткені барлық ЖІҚ қызметкерлері жұмыс көлеміне төзе бермейді және тез эмоционалды түрде күйіп кетеді:

- ЖІҚ қызметкерлерінің кәсіби қарым-қатынасы белгілі бір әлеуметтік ортада қабылданған сөйлеу мінез-құлық ережелеріне негізделген кәсіби және кәсіби емес формаларға байланысты;

- ЖІҚ қызметкерлерін дайындайтын арнайы оқу орындарының курсанттары, психологтар «Құқықтану», «Психология» мамандықтары бойынша студенттер мен магистранттар үшін «жедел-ізвестіру психологиясы» арнайы курсы өткізу қажет.

Курсты өткізу барысында танымдық психикалық процестерді дамытуға (сезім, қабылдау, ұсыну, қиял, ойлау, есте сақтау, зейін, сөйлеу), адамдармен жұмыс істей білуге (психологиялық байланыс орнату, оларға әсер ету және т.б.), шындықты анықтауға және дұрыс шешім қабылдауға арналған тренингтер өткізу өзекті болып табылады.

Түйін сөздер: психологиялық қамтамасыз ету, кәсіби қарым-қатынас, жедел-ізвестіру қызметі қызметкерлерінің кәсіби қызметі, жедел-ізвестіру қызметі, жедел-ізвестіру психологиясы.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СОТРУДНИКОВ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Сералиева Әлия Мәжитқызы

Ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» Казахского Национального педагогического университета имени Абая; кандидат юридических наук, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

Досыбеков Нартай Сартайұлы

Докторант Алматинской академии МВД РК им. Макана Есбулатова специальности «8D12301 – правоохранительная деятельность», подполковник полиции, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail n.dosybekov17@mail.ru

Аннотация. Существенные изменения в рыночной системе Казахстана, формирование правового государства, потребность общества в существенном улучшении деятельности правоохранительных органов выдвинули на одно из приоритетных мест задачу научной разработки и практической реализации кадровой политики в системе правоохранительных органов сотрудников оперативно-розыскной службы (далее ОРС). Для этой цели необходимо всесторонне исследовать специфику профессиональной деятельности сотрудника ОРС, определить требования, которая эта деятельность предъявляет к психике, личности сотрудника ОРС, разграничить четкие критерии его профессиональной пригодности или непригодности к работе в правоохранительных органах.

В процессе научного исследования мы пришли к выводу, что:

- психологическая подготовка сотрудников ОРД – это одно из направлений деятельности правоохранительных органов. Она формирует у сотрудников психологическую устойчивость к различным стресс-факторам, способности действовать спокойно и уверенно в психологически-сложных ситуациях при ОРД, а также развитию стрессоустойчивости. Это очень важно, так как не все сотрудники ОРД справляются с объемом работы и быстро выгорают;

- профессиональное общение сотрудников ОРД зависит от профессиональных и не профессиональных форм, в основе которых лежат принятые в той или иной социальной среде правила речевого поведения;

- необходимо проводить специальный курс «Оперативно-розыскная психология» для студентов и магистрантов по специальности «Юриспруденция», «Психология» курсантов специально-учебных заведений, готовивших сотрудников ОРД, психологов.

В процессе проведения курса актуально проводить тренинги на развитие познавательных психических процессов (ощущение, восприятие, представление, воображение, мышление, память, внимание, речь), на умение работать с людьми (установление психологического контакта, оказание на них своего влияния и т.д.), установление истины и правильного принятия решения.

Ключевые слова: психологическое обеспечение, профессиональное общение, профессиональная деятельность сотрудников оперативно-розыскной службы, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскная психология.

THE MAIN DIRECTIONS OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF EMPLOYEES OF THE OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Seraliyeva Aliya Mazhitovna

Associate professor of the department of «Jurisprudence» of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai; candidate of law, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru.

Dossybekov Nartay Sartaevich

Doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan Makana Esbulatova, specialty «8D12301 – law enforcement», police lieutenant colonel, Almaty city, Republic of Kazakhstan, e-mail: n.dossybekov17@mail.ru.

Abstract. *Significant changes in the market system of Kazakhstan, the formation of a rule of law state, and the need of society for a significant improvement in the activities of law enforcement agencies put forward the task of scientific development and practical implementation of personnel policy in the law enforcement system of employees of the Operative Investigative Service (hereafter OIS). For this purpose, it is necessary to comprehensively investigate the specifics of the professional activity of an OIS officer; determine the requirements that this activity imposes on the psyche and personality of an OIS officer; and distinguish clear criteria for his professional suitability or unsuitability for work in law enforcement agencies.*

In the process of scientific research, we concluded that:

- psychological training of police officers is one of the activities of law enforcement agencies. It forms employees' psychological resistance to various stress factors, the ability to act calmly and confidently in psychologically difficult situations during acute respiratory infections, as well as development of stress resistance. That is quite important since not all Operative Investigative Activities (OSA) employees can cope with the volume of work and quickly burn out;

- professional communication of the OSA employees depends on professional and non-professional forms which are based on the rules of speech behavior adopted in a particular social environment;

- it is necessary to conduct a special «Operative Investigative Psychology» course for students and undergraduates in the majors of «Jurisprudence» (the study of Law) «Psychology» and cadets of special educational institutions who trained employees of the OSA, psychologists.

During the course, it is relevant to conduct training courses on the development of cognitive mental processes (sensation, perception, representation, imagination, thinking, memory, attention, speech); on the ability to work with people (establishing psychological contact, exerting influence on them, etc.); establishing the truth and making the right decision.

Key words: *psychological support, professional communication, professional activity of employees of the operational-search service, operational-search activity, operational-search psychology.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_128

Кіріспе

Ішкі істер органдарының заманауи қызметі, олардың алдында тұрған өзекті міндеттер мен мәселелер іштей өзара байланысты ерекшеліктермен сипатталады.

Құқық қорғау органдарының ішкі системаларының өзінде стресс факторларының пайда болуы өзекті мәселе болып тұр. Бұл қызметкерлердің, атап айтқанда жедел іздеу қызметкерлерінің, жұмыс талаптарының көбеюі мен өсуіне байланысты, стрестік жағдайда жүруіне байланысты.

Осы жерден біз құқық қорғау органдарының ішінде болатын стресс факторларының келесі себептерін анықтадық:

- ішкі істер органы мен бөлімшелер жедел жағдай қиындаған ретте, яғни жалпы қылмыстық және ұйымдасқан қылмыстылық күшейгенде, әлеуметтік шиеленіс, ұлттық қақтығыстар мен зорлық-зомбылық

артқан тұста жұмыс жасайды;

- құқық қорғау органдарының өзара қарым-қатынастарында зорлық-зомбылықпен ұштасқан қақтығыстар орын алып отырады. Әсіресе, мұны Қазақстанның қалаларында өткен 2022 жылдың қаңтар қақтығысы оқиғасы көрсетіп берді. Халықтың көз алдында құқық қорғау органдарының беделі түсіп кетті десе болады. Сондықтан да қылмыстылықпен күресте халық тарапынан қолдау төмендеп кетті.

Осы тұста қылмыстылықпен тиімді күресудің маңызы артуда, ал ол өткір әлеуметтік-саяси мағынаға ие. Құқық қорғау органдары қызметтерінің нақты тиімділік жағдайы қоғам болып күтіп отырған үміттер мен талаптарға сәйкес келмейді, ал бұл жағдайды қабылдау өте қиын және ол сыни тұрғыдан бағаланады [1].

Сонымен қатар практикада кадрлар жиі

ауысып жатады: өз еріктерімен, денсаулығына байланысты, беделін түсіретін себептермен. Кадрларды сақтап қалу жағдайы терең психологиялық негіздемелерге ие және оларды сапалы сақтап қалу да өз алдына мәселе. Құқық қорғау органдарының қызметін тиімділеу үшін қажетті, кадрларды кәсіби бейімдеуден бастап шеберліктерін дамыту бағытындағы шаралар құқық қорғау органы қызметкерлерінің денсаулықтарында кінәраттарының болуына, кәсіби деморфациялануына алып барады.

Жеке тұлғалардың психологиялық мәселелері: жатсыну, шектен шыққан арсыздық және т.б. Себептері де әртүрлі – бұл көп жағдайда жұмыстың қауырт болуымен, қызметкерлердің кәсіби-психологиялық, құқықтық, әлеуметтік тұрғыдан қорғалынбауымен байланысты. Кәсіби-психологиялық қауіпсіздік (кәсіби қызметтердің саяси, құқықтық және әлеуметтік аспектілерінің мемлекеттік реттелінуі жағдайында) кәсіби дайындықты, ерекшеліктерге, қызмет жағдайына, қызметкерлердің жеке мәселелеріне, сондай-ақ олардың өмір сүру жағдайына психологиялық қолдау көрсетуді қажет етеді.

Тақырыптың өзектілігі заманауи талаптарға, қоғамның әлеуметтік және құқықтық дамуына сай жедел-ізвестіру қызмет қызметкерлеріне қатысты жаңа бағыттарды ізденумен түсіндіріледі.

Аталған мәселені зерттеудегі қажеттілік ең алдымен, іс-тәжірибедегі қажеттіліктерден туындайды.

Бұл мәселені зерттеудегі мақсат психологиялық факторлардың ЖІҚ қызметкерлерін қамтамасыз етудегі орнын ашу болып саналамақ.

Аталған мақсатқа қолжеткізу үшін ізденудегі міндеттерді кезең-кезеңімен шешілетін міндеттерді қалыптастыру керек. Олар ЖІҚ қызметкерлерін психологиялық қамтамасыздандыруды қолданудың перспективаларын ашу болып танылады.

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдістемелерінің тобын мыналар құрайды: жалпы диалектикалық әдіс, құқықтық және жүйелі бағалау әдістері, салыстырмалы әдіс, логикалық дәлелдеу және теріске шығару әдістері.

Негізгі бөлім

Талқылау

Соңғы жылдары Қазақстанда құқық қорғау қызметінде елеулі өзгерістер болуда. ҚР Конституциясындағы маңызды құқықтық жағдай болып мемлекеттің адам құқықтары мен міндеттерін қорғауға міндеттілігі саналады².

Бұл барлық заң шығару, атқару және сот биліктері, сондай-ақ үш биліктен тыс органдар да елдегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті сақтау үшін шаралар қолданулары тиіс, сондай-ақ құқықбұзушылықтардан құқықтарының қорғалуына ықпал етулері тиіс, яғни барлық мемлекеттік органдар белгілі мөлшерде құқық қорғау қызметіне қатысады, деген сөз. Сондықтан да құқық бұзушылықтардан әрдайым қорғау, құқық бұзушылықтарды анықтау, тоқтату және алдын алу үшін, құқық бұзушылықтарға түрлі санкцияларды қолдану үшін мемлекет құқық қорғау қызметі негізгі функциясы болып қалатын арнайы органдар құрайды. Құқық қорғау қызметі мемлекеттік қызметтің түрі ретінде құқықтың өзін қорғауды, демократиялық қоғамда заңдылық режимін қамтамасыз етуді мақсат етеді [2].

Жедел-ізвестіру қызметіне келсек, бұл «ҚР Конституциясына, «Жедел-ізвестіру қызметтері туралы» ҚР Заңына сай адам мен азаматтардың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын және заңды мүдделерін, меншіктерін қорғау, қоғам мен мемлекеттің қылмыстық қолсұғушылықтан қорғауды қамтамасыз ету үшін жариялы және жариялы емес жедел-ізвестіру, ұйымдастырушылық және басқару шараларын жүзеге асыратын ғылыми негізделген жүйе»³.

Жедел-ізвестіру қызметі заңдылық, құқықтар мен бостандықтарды сақтау, адамның ар-намысын құрметтеу, азаматтардың заң алдындағы теңдігі, конспирация негізінде кәсіби этиканың жариялы және жариясыз әдістерінің сәйкестігі қағидаттарына сай іске асырылады.

Сондықтан да субъектілері объектілерді толық, адекватты бейнелеп, танитын және түрлі жағдайларда дұрыс шешім қабылдап және оларды орындауы тиіс жедел-ізвестіру қызметінің психологиялық факторлары басты назарға алыну керек. Басқаша айтсақ,

2 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30.08.1995 г.) (с изм. и доп. по сост. на 19.09.2022). [Электронный ресурс]. — режим доступа: <https://online.zakon.kz>. дата обращения: 09.11.2022 г.

3 Закон РК «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15.09.1994 № 154-ХІІІ (с изм. и доп. по сост. на 01.01.2023). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>. Дата обращения: 09.01.2023 г.

бұл қызметте қателіктерге жол берілмеуі тиіс. Жедел-іздігіру қызметі саласындағы психологияның негізін тани отырып, жұмыстағы қателіктерге белгілі дәрежеде жол бермеуге және үлкен тиімділіктерге қолжеткізуге болады [3]. Жедел-іздігіру қызметіндегі психологияның түрлі аспектілерін көптеген қазақстандық және шетел авторлары өз еңбектерінде қарастырған болатын (Ю.Е. Аврутин, А.Т. Акажанова, В.М. Аتماжитов, И.И. Басецкий, В.Г. Бобров, В.Т. Вербовой, С.И. Винокуров, К.К. Горяинов, А.М. Сералиева және басқалар). Жедел-іздігіру қызмет мәселесі бойынша осы және өзге де жұмыстарда қызметкерлерге қажет психологиялық сапалар туралы ережелер кездеседі, онда қарым-қатынас, тәрбиелеу элементтері және жекеленген жедел-іздігіру шараларын жүргізудің ерекшеліктері және тағы да басқалар ашылған. Қазақ әдебиеттерінде ЖІҚ қызметкерлерінің психологиялық аспектілеріне арналған еңбектер кездеспейді, ал бұл өз кезегінде басқару-кадрлық қызметте қажет.

Жедел-іздігіру қызметі саласындағы психологиялық зерттеулерді пайдалану қажеттілігі келесі жағдайлармен түсіндіріледі:

- ЖІҚ қылмыстық ортамен, қылмысқа дайындалып жатқан немесе жасаған адамдармен тұрақты және жасырын түрде қақтығысты қарым-қатынаста болады. Мұндағы ЖІҚ: конспиративті жүзеге асырылады, белгілі бір қауіпшен байланысты және т.б.;

- ЖІҚ барлық уақытта экстрималды жағдайға дайын тұрумен, қатал эмационалды-ерікті бақылаумен сипатталады;

- ЖІҚ нормативті-құқықтық базаға негізделеді.

Бұдан бізге заң психологиясының жаңа бағытын, яғни жедел-іздігіру психологиясын дамыту қажеттігі туындайды. Жедел-іздігіру психологиясының пәні ретінде ЖІҚ субъектісі ретінде қатынасқа түсетін және криминалдық элементтерге қарсы тұратын, яғни құқыққа қайшы әрекетпен айналысатын адамдардың, оларды қоршағандардың психикасының заңдылығы мен механизмдерін танымыз [4].

Жедел-іздігіру психологиясының шегінде ЖІҚ қызметкерлерінің кәсіби қызметтерінің коммуникативті құрылымын кеңірек қарастырып кетсек. ЖІҚ қызметкерлерінің кәсіби қызметі белгілі бір көлемде олардың қызметтерінің негізгі мазмұнын құрайтын қарым-қатынас жағдайында өтеді, еңбектің ерекше түрі – кәсіби қатынас болып табы-

лады.

Байланыс адамдардың қоғамдық қарым-қатынасын (әлеуметтік), және қандай да бір құқықтық қатынас субъектілерінің жеке басын, жеке-психологиялық ерекшеліктерін құрайды. Көп жағдайда байланыс ЖІҚ қызметкерлерінің кәсіби қызметінің ерекше түрі ретінде жеке, процессуалдық сипатқа ие. Мұнда кәсіби қарым-қатынас деп заң қызметінің құрылымдық бөлігі ретінде тек ақпараттарды (коммуникативті жағы) алмасу ғана емес, сонымен қатар олардың зара қарым-қатынасын (интерактивті жағы), адамдардың бір-бірін қабылдау (перцептивті жағы) процесін де түсіну керек [5, с.313-314].

Қызметкер азаматтармен өзара коммуникативті қатынасқа түсе отырып, өзінің қоғамдағы орны, құқық қорғау органдарына қатынасы туралы ой-пікір қалыптастырады. Мұндай жағдайда кәсіби қарым-қатынас дағдылары оның кәсіби орнын қалыптастыруға көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар құқық қорғау органы қызметі туралы жағымды көзқарастардың қалыптасуына септігін тигі алады [6].

Нәтижелер

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, құқық қорғау қызметінде кадрлық қамсыздандыру үлкен мәселе болып табылады, сондықтан да ЖІҚ қызметкерлерін іріктеу, дайындау және қайта дайындауға көңіл бөлінуі керек, құқық қорғау органы қызметі саласында жұмысқа кәсіби іріктеу мен психологиялық бағалаудың әдіснамасын жасау маңызды.

Жедел іздігіру қызметіне іріктеу азматын қызметтік және функционалдық қызметкерлік міндеттерін, сондай-ақ девиантты мінез-құлықтың қауіп факторларын анықтау мақсатында, жеке және іскерлік қабілетін анықтау үшін профессионалды-психологиялық түрде жүргізіледі. Психологиялық іріктеу процесінде қызметке кандидаттардың кәсіби психологиялық жарамдылығы санаттарын анықтау жүргізіледі.

Кәсіби психологиялық жарамдылық санаттарын айқындау адамдардың өмірі мен денсаулығына және қоршаған ортаға зиян келтірмейтін, сондай-ақ медициналық бұйымдарға зиян келтірмейтін мамандандырылған техникалық құрылғылар мен аппараттарды қолдана отырып, медициналық тексерулер сияқты психологиялық және психофизиологиялық зерттеулер (тексерулер) жүргізу арқылы жүзеге асырылады. Жедел іздігіру қызметіне үміткерлерді

іріктеу кезінде біз зерттеудің жеке, әлеуметтік-психологиялық әдістерін анықтау үшін психофизиологиялық іріктеудің келесі әдістерін қолдануды ұсынамыз, мысалы: Айзенк, Векслер, Кеттелл, Стрелляу, Ч.Д. Спилбергер және т.б. Бұл әдістер келесі критерийлерді анықтай алады: мамандыққа сәйкестік немесе сәйкессіздік; эмоционалды тұрақтылық; психикалық жағдайларды анықтау: мазасыздық, суицидтік бейімділік және т.б.; төтенше жағдайлардағы жауапкершілік пен өзін-өзі бақылау деңгейі; адамгершілік құндылықтар және т.б.

ІІҚ органдарында зерттеу жүргізе отырып, біз заң саласындағы ЖОО бітірушілері психологиялық тұрғыдан әркез кәсіби жарамды бола бермейтінін аңғарамыз.

Келесідей қасиеттер кездесе бермейді:

Кесте 1. ЖІҚ қызметкерлерінің кәсіби жарамдылығы мен жарамсыздығы факторлары* [5, 316-319 беттер].

№ топ	Топтың сипаттамасы	Жеке басын сипаттайтын қасиеттер	ЖІҚ қызметкерлерінің жарамсыздығының полярлы қарама-қайшы қасиеттері
1	Әлеуметтік кәсіби бейімделудің жоғары деңгейі	Құқықтық санасының жоғарылығы; Адалдық, ар-ожданнан болуы, азаматтық батылдық, құқық бұзушылықпен күресте принциптілік, міндеттілік, адалдық, орындаушылық, тәртіптілік	Моральдық қасиетінің төменділгі, адал еместік, алкоголизмге бейімділік, тәртіпсіздік
2	ЖІҚ қызметкерінің жеке басының жүйке-психикалық эмоционалды) тұрақтылығы	Стреске бейімділік, өз эмоциясы мен жүріс-тұрысын өзінің жоғары деңгейде бақылауы, қиын жағдайлардағы еңбек қабілеттілігі; Ауыр жағдайларды бастан кешкенде еңбекқабілеттілігін тиісті деңгейде сақтап қалуына ықпал ететін жүйке жүйесіндегі бейімделгіштіктің қалыптасуы (күші, ұтқырлық, ұстамдылық, сезімталдық, белсенділік, құбылмалылық, тұрақсыздық, жүйке процестерінің икемділігі), түрлі уақиғаларға барабар жауап беру	Стреске төзімділіктің төменділігі, жоғары эмоционалды шиеленіс, шектен тыс агрессивтілік, әрекеттерінің импульсивтілігі, невротикалық белгілер, жүйке процестерінің жылдам сарқылуы, мінездің психопатиялық қасиет
3	ЖІҚ қызметкерлерінің танымдық қызметі, интеллектуалдық даму деңгейінің жоғарылығы,	Жоғары интеллект, кең ой-өріс, жоғары түйсік; Икемді шығармашылық ойлау, ақыл-ой қабілеті, тапқырлық; Аналитикалық ойлау, болжау қабілеті, басты нәрсені бөліп көрсете алуы; Психикалық танымдық процестің белсенділігі (қабылдау, есте сақтау қабілетінің доғарылығы, дұрыс ойлау); Дамыған қиял, түйсік, абстракциялау, рефлексия қабілет	Ақыл-ой белсенділігінің төменділігі, танымдық белсенділіктің төменділігі, интеллект, ой-өрістің (қиял) төменділігі, есте сақтау қабілетінің төменділігі

№ топ	Топтың сипаттамасы	Жеке басын сипаттайтын қасиеттер	ЖІҚ қызметкерлерінің жарамсыздығының полярлы қарама-қайшы қасиеттері
4	Коммуникативті құзыреттілік	Түрлі қарым-қатынасқа түсушілермен эмоционалды байланыс орнату, олармен қажетті шекте сенімді қарым-қатынасты сақтау	Тұйықтық, (аутизм); өз проблемаларына, ойландыратын жағдайларына шамадан тыс назар аудару (интравертілеу), сезімтал өзін-өзі жақсы көру, тез ренжіп қалу, жанжал, агрессивтілік, эмоционалды тұрақсыздық, импульсивтілік; Ауызша және вербалды емес қарым-қатынас құралдарын нашар меңгеру.
5	Ұйымдастырушылық қабілеттер	Белсенділік, бастамашылдық, тапқырлық, тәртіп; Батылдық, табандылық, мақсатқа ұмтылысының болуы, басты нәрсені бөліп көрсете білу, қабылданатын шешімдердің салдарын болжай алу; Тәуелсіздік; Өз іс-әрекеттеріне үшін жауапкершілікті сезіну; Ұйымдастыра алушылық, жинақылық, жұмыстағы дәлдік	Психопатиялық мінез-құлық, шамадан тыс агрессивтілік; Тежелу мен қозу процестерінің теңгерімсіздігі; Эмоционалды тұрақсыздық; пассивтілік; жауапсыздық; шамадан тыс күдіктену; мазасыздық; интеллектінің төмендігі, өзін-өзі жоғары бағалау; билікке деген сүйіспеншілік; адамдарға немқұрайлы қарау.

Құқық қорғау қызметінің түрлі құрылымдарымен қатысты тұлғаларға тән жоғарыда аталған қасиеттерден бөлек, ЖІҚ қызметкерлерінің еңбектерінің тиімділігі оның жеке басының мотивациясына байланысты: әлеуметтік маңызды ниеттері, қызметте жетістіктерге жету қажеттіліктері, әріптестері сондай-ақ заңды мүдделері мен құқықтары қорғалынатын адамдардың арасында беделі мен құрметке ие болуы қаншалықты деңгейде басым.

ЖІҚ қызметкерлерінің кәсіби қызметі «ауыр мамандық» болып табылады, онда қызметкерлерге өте жоғары психологиялық және психофизикалық талаптар қойылады.

Қорытынды

Түрлі қарым-қатынас қатысушыларымен тұлғааралық байланысты орнату, коммуникативті құзыреттілікті орнату қабілеті ЖІҚ қызметкерлерінің еңбегінің тиімділігіне белгілі мөлшерде ықпал ететін, кәсіби жарамдылықтың маңызды факторларының бірі болып табылады.

Қарым-қатынас құрымдылық компоненті ретінде кәсіби қызметтің жекеленген түрі болып саналады, мысалы, егер сөз жауап алу жөнінде болса.

Кәсіби қарым-қатынас белгілі бір қатаң белгіленген байланыс нысандарын сақтай отырып, арнайы процедуралық режимде жүреді, мысалы, тұлғалардан сауалнама жүргізу («Жедел-ізвестіру қызметі туралы» ҚР Заңының 1-бабы), анықтама беру («Жедел-ізвестіру қызметі туралы» ҚР Заңының 2-бабы), жауап алу (ҚР ҚПК 208-218 бб.), беттестіру (ҚР ҚПК 218-б.)⁴ және т.б. Мұнан, ЖІҚ қызметкерлерінің коммуникативті қарым-қатынасының нысандарының басталуы, барысы және дамуы заң шығарушымен бекітілген байланыс құру формуласының міндетті сақталуын, тараптардың өзара сөйлесуінің процессуалдық тәртібін қарастыратын құқықтық (процессуалдық) нормалармен анықталады.

Қызметкерлер заңды білуменен қатар жасырын тергеу іс-әрекеттерін жүргізуі үшін, мысалы, жедел-ізвестіру қызметін жүзеге

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс РК от 4.07.2014 № 231-V (с изм. и доп. по сост. на 12.09.2022) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://online.zakon.kz>. Дата обращения: 10.11.2022 г.

асыратын орган жұмысшысының немесе онымен әріптес конфиденциалды көмекшінің мүдделі объектіге қатысты жедел-іздістіру қызметіндегі міндеттерді шешу үшін коммуникативті қасиеттерді игеруі талап етіледі. Мұнда адамдармен дұрыс қарым-қатынас орната алу, адамдардың жеке-психологиялық ерекшеліктерін ескеріп, оларды сендіре алу, қарым-қатынасқа түсуге қызығушылық таныту маңызды.

Сондықтан да құқық қорғау органдарында ЖІҚ қызметкерлеріне қатысты келесідей психологиялық-педагогикалық іс-шаралар жүргізу маңызды болмақ:

- тиісті деңгейде қызметкердің жеке басын қалыптастыруға ықпал ететін моральдық-психологиялық климаттың болуы;
- әрбір қызметкердің дайындық деңгейінің оның функционалды міндеттерінің сипатына сәйкес келуі – қызметкердің атқаратын жұмыстан қанағаттану үшін қажетті шарттардың сақатуы;
- тұтастай алғанда әрбір қызметкердің тұрақты түрде қызметтік-кәсіби және рухани-мәдени дамуына қажетті жағдай жасау, ал ол қызметкердің өз жұмысына беріліп, қызметтік міндеттерін орындауын өз септігін тигізері анық;
- қызметтік міндеттерді шешу барысында басшылық пен бағыныштылар арасындағы іскерлік ынтымақтастық қатынастарды орнату, ал бұл командалық-бұйрықтық сипаттағы қатынасты дұрыс алмастырар еді;
- қызметкерлер арасындағы тұлғааралық және қызметтік қарым-қатынас мәдениеті талаптарын сақтау;
- жекеленген қызметкерлердің

жүріс-тұрысының жағымсыз тұстарын анықтау және оларды басшылық пен ұжым мүшелерімен бірлесіп түзеу;

- қызметкердің өзін-өзі бағалауы мен нақты мүмкіндіктері арасындағы алшақтықты жою;
- қызметкердің жеке басының ерекшеліктерін ескеріп марапаттау немесе жазалау нысандары мен түрлеріне жүгіну [7, с.211-212].

Әрине, жоғарыда келтірілген жағдайлар мен факторлардың тізімдері мұнымен шектелмейді, біз тек ең маңыздыларын ғана іріктеп, бөліп көрсетуге тырыстық. Әрбір ұжымның қызмет барысындағы ерекшеліктерін ескерсек, практикада бұл тізім өзгертіліп, толықтырылары сөзсіз.

Сондай-ақ, біз жедел-іздістіру қызметі қызметкерлерінің моральдық-психологиялық қолайсыздықтың себептерін жою үшін келесі шараларды ұсынамыз:

- жедел-іздістіру қызметі органдары қызметкерлерін даярлау және қайта даярлау жүйесін (тренингтер, тағылымдамалар, курстар) арттыруға және жетілдіруге, қызметке кәсіби құзыреттілік пен психологиялық тұрақтылыққа көп көңіл бөлу қажет;
- заң факультеттерінде «Жедел-іздістіру психологиясы» тақырыбында арнайы курс енгізу;
- жедел-іздістіру қызметі қызметкерлерінің дене шынықтыру даярлығына сағаттарды ұлғайту, өйткені кәсіби міндеттерді орындау осыған байланысты;
- жедел-іздістіру қызметі болашақ қызметкерлерін сапалы іріктеуден өту кезінде дәрігерлер, психологтар мен кадрлардың жұмысын күшейту.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Лури В.С. Анализ современного опыта психологической подготовки сотрудников полиции США. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 /В.С. Лури. – М., 1991. – 185 с.
2. Шарипова А.Б. Правоохранительные органы Республики Казахстан. Учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2020 г. – 164 с.
3. Шахматов В.А. Вопросы психологического обеспечения оперативно-розыскной деятельности в органах внутренних дел // Вестник Санкт-Петербургского Университета МВД России №1 (69), 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-psihologicheskogo-obespecheniya-operativno-rozysknoy-deyatelnosti-v-organah-vnutrennih-del/viewer>. - Дата обращения 30.09.2022 г.
4. Горяинов К.К., Овчинский В.С., Синилов Г.К. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник. Теория оперативно-розыскной деятельности и психология [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://laws.studio/rozyisknaya-deyatelnost-operativno/teoriya-operativno-rozyisknoy-deyatelnosti-60202.html>. - Дата обращения: 30.09.2022 г.
5. Романов В.В. Юридическая психология: Учебник. – М.: Юристъ, 2000. – 488 с.
6. Филонов Л.Б. Тренинги делового общения сотрудников ОВД с различными категори-

ями граждан. – М.: Изд-во АПО, 1992. – 77 с.

7. Профессиональная этика работников правоохранительных органов. Учебное пособие. /Пол ред. Г.В. Дубова и А.В. Опалева. Изд. 2-у, испр. и доп. – М: «Щит -М», 1998. – 424 с.

REFERENCES

1. Luri V.S. *Analiz sovremennogo opita psichologicheskoi podgotovki sotrudnikov policii SShA*. Dis. kand. psihol. n. – М. 1991. – 185 s.

2. Sharipova A.B. *Pravoohranitelnie organi Respubliki Kazahstan. Uchebnoe posobie.* – Almati_Kazak universiteti_ 2020 g. – 164 s.

3. Shahmatov V.A. *Voprosi psichologicheskogo obespecheniya operativno-rozysknoi deyatelnosti v organah vnutrennih del* //Vestnik Sankt_Peterburgskogo Universiteta MVD Rossii №1_69, 2016. [Elektronnii resurs]. — Rejim dostupa_ <https://laws.studio/rozyisknaya-deyatelnost-operativno/teoriya-operativno-rozyisknoy-deyatelnosti-60202.html>. - Date of application: 30.09.2022 y.

4. Goryaynov K.K., Ovchinskiy V.S., Sinilov G.K. *Teoriya operativno-rozysknoy deyatelnosti: Uchebnik. Teoriya operativno-rozysknoy deyatelnosti i psikhologiya* [Elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa: <https://laws.studio/rozyisknaya-deyatelnost-operativno/teoriya-operativno-rozyisknoy-deyatelnosti-60202.html>.-Data obrashcheniya: 30.09.2022 g.

5. Romanov V.V. *Legal psychology: a textbook.* - M. Lawyer, 2000. - 488 s.

6. Filonov L.B. *Treningi delovogo obscheniya sotrudnikov OVD s razlichnimi kategoriyami grajdan.* – М. Изд во АПО 1992. – 77 с.

7. *Professionalnaya etika rabotnikov pravooxranitelnih organov. Uchebnoe posobie.* /Pol red. G.V. Dubova i A.V. Opaleva. Izd. 2_u_ispr. i dopln. – М_ «Schit_M»_ 1998. – 424 s.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ СТАНДАРТЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Сарпеков Рамазан Кумарбекович

Директор Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, Заслуженный деятель Казахстана, Республика Казахстан, г. Астана; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Аннотация. Защита, уважение и продвижение прав человека является одним из общепризнанных принципов современного международного права. В рамках действующей универсальной системы защиты прав человека особое внимание уделяется наиболее уязвимым категориям лиц, к числу которых относятся лица с инвалидностью. В настоящей статье автором проведен анализ действующих международных правовых стандартов Организации Объединенных Наций в сфере обеспечения прав лиц с инвалидностью, в числе которых положения Международного билля о правах человека, Конвенции ООН о ликвидации дискриминации в отношении женщин, Конвенции ООН о правах ребенка. Приведена классификация прав лиц с инвалидностью по смыслу Конвенции ООН о правах инвалидов (гражданские и политические права, социальные права, специализированные права).

Автором также проанализированы правовые основы обеспечения прав лиц с инвалидностью в Казахстане. В частности, в настоящей статье проведено исследование практики установления инвалидности в Казахстане и передовых зарубежных странах. Кроме того, были выделены существующие модели проведения оценки инвалидности согласно европейскому подходу на основании анализа законодательных актов Эстонии, Испании, Венгрии. Автор аргументирует необходимость перехода в Казахстане от оценки функциональных возможностей при установлении инвалидности к целостному подходу к оценке инвалидности (*holistic approach*), который сочетает в себе оценку нарушений, функциональных возможностей и факторов окружающей среды.

В заключение автором предлагается ряд соответствующих рекомендаций по совершенствованию казахстанской практики установления инвалидности с учетом передового зарубежного опыта посредством внесения изменений в законодательные акты.

Ключевые слова: права человека, лица с инвалидностью, международные стандарты, установление инвалидности, социальная защита лиц с инвалидностью.

МҮГЕДЕК АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СТАНДАРТТАРЫ: ҚАЗАҚСТАНДА ЖӘНЕ ШЕТ ЕЛДЕРДЕ ЕНГІЗУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Рамазан Құмарбекұлы Сәрпеков

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының директоры, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, Қазақстан Республикасы, Астана қ.; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Аннотация. Адам құқықтарын қорғау, құрметтеу және ілгерілету қазіргі халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттарының бірі болып табылады. Адам құқықтарын қорғаудың қолданыстағы әмбебап жүйесі шеңберінде мүгедектігі бар адамдар қатарына жататын адамдардың неғұрлым осал санаттарына ерекше назар

аударылады. Осы мақалада автор мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету саласындағы Біріккен Ұлттар Ұйымының қолданыстағы халықаралық құқықтық стандарттарына, оның ішінде адам құқықтары туралы халықаралық Биллдің, Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою туралы БҰҰ Конвенциясының, Бала құқықтары туралы БҰҰ Конвенциясының ережелеріне талдау жүргізді. Мүгедектігі бар адамдардың құқықтарының жіктелуі БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенциясының (азаматтық және саяси құқықтар, әлеуметтік құқықтар, мамандандырылған құқықтар) мәні бойынша келтірілген.

Сондай-ақ, автор Қазақстанда мүгедектігі бар адамдардың құқықтарын қамтамасыз етудің құқықтық негіздерін талдады. Атап айтқанда, осы мақалада Қазақстанда және алдыңғы қатарлы шет елдерде мүгедектікті белгілеу практикасына зерттеу жүргізілді. Сонымен қатар, Эстония, Испания, Венгрия заңнамалық актілерін талдау негізінде Еуропалық тәсілге сәйкес мүгедектікті бағалауды жүргізудің қолданыстағы модельдері бөлінді. Автор Қазақстанда мүгедектікті белгілеу кезіндегі функционалдық мүмкіндіктерді бағалаудан мүгедектікті бағалауға тұтас көзқарасқа (*holistic approach*) көшу қажеттігін дәлелдейді, ол бұзушылықтарды, функционалдық мүмкіндіктерді және қоршаған орта факторларын бағалауды біріктіреді.

Қорытында автор заңнамалық актілерге өзгерістер енгізу арқылы иетелдік озық тәжірибені ескере отырып, мүгедектікті белгілеудің қазақстандық тәжірибесін жетілдіру бойынша бірқатар тиісті ұсынымдар ұсынады.

Түйінді сөздер: адам құқықтары, мүгедектігі бар адамдар, халықаралық стандарттар, мүгедектікті белгілеу, мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау.

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES: SOME ASPECTS OF IMPLEMENTATION IN KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich

Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, honored Worker of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan, Astana; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Abstract. Protection, respect and promotion of human rights is one of the universally recognized principles of modern international law. Within the framework of the current universal system of human rights protection, special attention is paid to the most vulnerable categories of persons, which include persons with disabilities. In this paper, the author analyzes the current international legal standards of the United Nations in the field of ensuring the rights of persons with disabilities, including the provisions of the International Bill of Human Rights, the UN Convention on the Elimination of Discrimination against Women, the UN Convention on the Rights of the Child. The classification of the rights of persons with disabilities within the meaning of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (civil and political rights, social rights, specialized rights) is given.

The author also analyzed the legal framework for ensuring the rights of persons with disabilities in Kazakhstan. In particular, this paper examines the practice of establishing disability in Kazakhstan and foreign countries. In addition, existing models for assessing disability according to the European approach were identified based on an analysis of the legislative acts of Estonia, Spain, and Hungary. The author argues for the need to change approach in Kazakhstan from the assessment of functional capabilities when establishing disability to a holistic approach to assessing disability (*holistic approach*), which combines the assessment of impairments, functional capabilities and environmental factors.

In conclusion, the author proposes a number of relevant recommendations for improving the

Kazakhstani practice of establishing disability, taking into account the best foreign experience, through amendments to legislative acts.

Keywords: *human rights, persons with disabilities, international standards, disability determination, social protection of persons with disabilities.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_137

Введение

Принцип уважения прав человека является одним из базисов современной системы международного права. Сегодня разработка правовых актов международного, наднационального, национального характера невозможна без обязательного соблюдения данного принципа.

С каждым годом особое внимание со стороны государств и международных организаций уделяется проблеме соблюдения прав уязвимых категорий лиц, включая лиц с инвалидностью (далее – ЛСИ). По данным Организации Объединенных Наций, на сегодняшний день в мире насчитывается около одного миллиарда человек, которые страдают в связи с различными видами физических, психических и сенсорных расстройств. В их числе – 240 миллионов детей. Поразившая весь мир пандемия коронавирусной инфекции COVID-19, также подчеркнула особую значимость приверженности международным стандартам по реализации прав лиц с инвалидностью. Согласно ООН, в период пандемии ЛСИ пострадали больше других. Именно среди этой категории наблюдалась высокая смертность от коронавируса. Из-за изоляции и карантинных мер многие из ЛСИ лишились социальной поддержки и возможности получать медицинскую помощь.

Более того, глава государства К.К. Токаев в своем Послании «Справедливое Государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года отметил, что гармоничное развитие общества возможно только при условии обеспечения здоровья нации. Однако, несмотря на реформы в сфере здравоохранения, состояние данной отрасли оставляет желать лучшего.

Таким образом, проблема обеспечения полной инклюзии лиц с инвалидностью во все сферы жизнедеятельности государства и общества остается острой для всего мира, в том числе для Казахстана.

Основные положения

Важность проведения правовых исследований по поставленной теме обусловлена потребностью в справедливом и качествен-

ном правовом регулировании проблемных вопросов, препятствующих эффективной реализации прав лиц с инвалидностью в Казахстане.

Казахстан в настоящее время осуществляет внутривнутригосударственные процедуры по присоединению к Факультативному протоколу к Конвенции ООН о правах инвалидов (далее – КПИ). Ратификация данного международного документа означает признание Казахстаном компетенции Комитета ООН по правам инвалидов рассматривать индивидуальные сообщения граждан о нарушении государством их прав, гарантированных КПИ.

По нашему мнению, выявление законодательных пробелов является одним из наиболее эффективных превентивных механизмов для полного соблюдения прав лиц с инвалидностью и достижения инклюзии.

В рамках настоящей статьи будет проведен обзор действующих международных стандартов по защите прав ЛСИ, а также проанализированы практика Казахстана и зарубежных стран по защите прав лиц с инвалидностью в части процедуры установления инвалидности.

Методы и материалы

При написании статьи использовались общие и частно-научные методы правового исследования, такие как сравнительно-правовой, метод анализа. При проведении исследования изучены международные договоры, труды ученых-правоведов по вопросам соблюдения прав лиц с инвалидностью, а также рассмотрено действующее законодательство Республики Казахстан, практика зарубежных стран в сфере обеспечения прав лиц с инвалидностью.

Результаты. Обсуждение

I. Международные стандарты прав лиц с инвалидностью

До принятия в 2006 году Конвенции ООН о правах инвалидов, универсального международного правового документа в области стандартов обеспечения прав лиц с инвалидностью **не существовало**. Вместе с тем,

Генеральная Ассамблея ООН неоднократно принимала Резолюции, посвященные правам лиц с инвалидностью. Например, Генеральная Ассамблея ООН приняла Декларацию о правах инвалидов посредством Резолюции № 3447. Данную Резолюцию можно считать наиболее важным документом, содержащим международные обязательства по защите следующих прав лиц с инвалидностью до принятия универсальной Конвенции. В рамках Резолюции были закреплены 10 прав лиц с инвалидностью, среди которых право на уважение человеческого достоинства (пункт 3 Декларации), право на медицинское, психологическое и функциональное лечение (пункт 6 Декларации), право на «экономическое и социальное обеспечение» и на достойный уровень жизни (пункт 7 Декларации) и др.¹

Таким образом, вышеуказанная Декларация заложила основу для последующего развития института защиты прав лиц с инвалидностью и формирования международных стандартов в данной области.

Отдельные элементы стандартов прав лиц с инвалидностью можно выделить из положений **Международного билля о правах человека**, в который входят Всеобщая декларация прав человека 1948 года (далее – ВДПЧ), Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 года, Международный пакт о социальных, экономических и культурных правах 1966 года (далее – МПЭСКП).

Так, все вышеуказанные документы закрепляли запрет на дискриминацию по каким-либо основаниям. К примеру, согласно ст. 2 ВДПЧ, каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами без какого бы то ни было различия, как-то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного

или иного положения². В свою очередь, МПЭСКП гарантирует не только запрет дискриминации по каким-либо основаниям, но и право каждого на человека на наивысший достижимый уровень физического и психического здоровья (ст. 12 МПЭСКП), право каждого человека на социальное обеспечение, включая социальное страхование (ст. 9 МПЭСКП)³.

Следующая категория международных договоров в области прав человека в рамках системы ООН, в которых гарантируются некоторые права и свободы лиц с инвалидностью – **отраслевая категория**.

К подобным международным договорам следует отнести Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 года (далее – КЛДЖ), Конвенцию о правах ребенка 1989 года (далее – КПР). КЛДЖ в рамках ст. 11 налагает на государства-участники обязательство принимать все соответствующие меры для ликвидации дискриминации в отношении женщин в области занятости, включая равный доступ к социальному обеспечению в случае установления инвалидности⁴. В свою очередь, КПР устанавливает запрет дискриминации на основании состояния здоровья ребенка (ст. 2 КПР)⁵.

На основании вышеизложенного, можно утверждать, что до вступления в силу Конвенции ООН о правах инвалидов (далее – Конвенция), международные договоры системы ООН, регламентировали лишь часть положений, которые гарантировали бы учет интересов и защиту прав лиц с инвалидностью.

Конвенция ознаменовала «смену парадигмы» от традиционного подхода к инвалидности, сосредоточенного на благотворительности и медицине, к **подходу, основанному на правах человека**. Она призывает к повсеместной вовлеченности людей с инвалидностью и их участием в повестках дня в

1 Резолюция тринадцатой сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 3447(XXX) от 9 декабря 1975 года «Декларация о правах инвалидов» – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O7500000001> Дата доступа: 21.02.2023г.

2 Всеобщая декларация прав человека. Декларация, принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001> Дата доступа: 22.02.2023 г.

3 Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года / Конвенции и соглашения ООН. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml Дата доступа: 04.03.2023 г.

4 Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml Дата доступа: 04.03.2023 г.

5 Конвенция о правах ребенка. Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml Дата доступа: 04.03.2023 г.

области прав человека, развития и гуманитарных программах⁶. Как отмечает Лыхина Т.А., принятие Конвенции явилось не только важной вехой в развитии всемирной системы прав человека, но и положило начало процессу формирования нового института – международно-правового института защиты прав лиц с инвалидностью [1]. Волкова Г.Н. справедливо подчеркнула, что именно в Конвенции взамен доминировавшего прежде «медицинского» подхода к инвалидности закрепляется «социальный» подход [2].

По мнению профессора Сарсембаева М.А., принятие Конвенции является доказательством того, что категория ЛСИ – особая категория лиц, нуждающаяся в особом отношении со стороны общества и государства [3].

В соответствии со ст. 1 Конвенции, ее цель заключается в поощрении, защите и обеспечении полного и равного осуществления всеми инвалидами всех прав человека и основных свобод, а также в поощрении уважения присущего им достоинства.

Необходимо отметить, что Конвенция впервые регламентировала принципы, которые являются основой института защиты прав лиц с инвалидностью. По смыслу ст. 3 Конвенции к указанным принципам относятся инклюзивность, доступность, равенство возможностей⁷.

Интересной представляется конструкция Конвенции. Данный международный договор выделяет специальных бенефициаров, для реализации прав которых государства-участники обязуются принимать меры – **женщин и детей с инвалидностью**. Согласно ст. 6 Конвенции государства-участники признают, что женщины и девочки с инвалидностью подвергаются множественной дискриминации, и в этой связи принимают меры для обеспечения полного и равного осуществления ими всех прав человека и основных свобод. Государства-участники принимают все надлежащие меры для обеспечения всестороннего развития, улучшения положения и расширения прав и возможностей женщин, чтобы гарантировать им осуществление и реализацию прав человека и основных свобод, закрепленных в настоящей Конвенции. В рамках ст. 7 закрепляется обязательство

государства по обеспечению наилучших интересов ребенка. Данная норма также закреплена в Конвенции ООН о правах ребенка.

Особое внимание в Конвенции уделяется специализированным правам лиц с инвалидностью, которые не нашли отражения в других международных договорах ООН в области защиты прав человека. Так, Конвенция провозглашает право лиц с инвалидностью на абилитацию, индивидуальную мобильность, защиту личной целостности, самостоятельный образ жизни.

Исходя из анализа положений Конвенции, права и свободы человека, гарантированные данным международным договором, можно подразделить на следующие категории:

1) гражданские и политические права (право на жизнь, доступ к правосудию, право на свободу от пыток, свобода передвижения, неприкосновенность частной жизни и т.д.)

2) экономические, социальные и культурные права (право на образование, право на охрану здоровья, право на труд, право на социальную защиту и т.д.)

3) специализированные права (право на абилитацию и реабилитацию, право на индивидуальную мобильность, право на самостоятельный образ жизни и вовлеченность в местное сообщество, право на защиту личной целостности).

Таким образом, международно-правовая система стандартов обеспечения прав лиц с инвалидностью в рамках ООН основывается на ряде международных договоров универсального характера, участниками которых является большинство государств мира. К числу таких документов были отнесены Международный билль о правах человека, Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, Конвенция о правах ребенка.

Основная роль в установлении международных стандартов обеспечения прав лиц с инвалидностью, безусловно, возлагается на Конвенцию ООН о правах инвалидов. Именно эта Конвенция регламентирует перечень прав ЛСИ и обязательств государств-участников, включая нормы по таким важным вопросам как социальная защита лиц с инвалидностью, их абилитация и реабилитация,

⁶ УВКПЧ ООН. О правах людей с инвалидностью// Официальный сайт Управления Верховного Комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека. -Электронный ресурс.- Режим доступа: <https://www.ohchr.org/ru/disabilities/about-human-rights-persons-disabilities> Дата доступа: 05.03.2023 г.

⁷ Конвенция о правах инвалидов. Принята резолюцией 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 года. - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml Дата доступа: 04.03.2023 г.

инклюзия в жизнь общества и государства.

II. Установление инвалидности в Казахстане и зарубежных странах

Установление инвалидности, также по-другому именуемая оценка инвалидности, представляет собой процедуру, результаты которой влияют на дальнейший уровень жизни ЛСИ и, в целом, возможность осуществления прав и свобод, гарантированных Конвенцией. Посредством данной процедуры определяется, кто имеет право на государственную поддержку в денежной или натуральной форме. Также устанавливается: кто исключается из участия на рынке труда, кто имеет право на социальные выплаты, кто получает практическую помощь по дому и так далее.

Следует заметить, что Конвенция хотя и не содержит четких рекомендаций по проведению оценки инвалидности, как точки доступа к государственной поддержке, но она **требует**, чтобы реабилитационные услуги были «основаны на многопрофильной оценке нужд и сильных сторон индивида» (ст. 26 Конвенции).

Как результат, во многих странах большинство ЛСИ не пользуются эффективной защитой со стороны государства. К примеру, существует множество проблем с точки зрения содержания, охвата и полноты социальных программ:

- последние оценки МОТ показывают, что *только 27,8% лиц с тяжелыми формами инвалидности во всем мире получают пособие по инвалидности*⁸, и *только 11% стран имеют схемы, направленные на обеспечение всеобщего охвата*. Имеются значительные региональные расхождения.

- недавние исследования указали на серьезные проблемы, связанные с определением права на получение помощи, достаточностью пособий, а также ограничением существующих схем в эффективной поддержке социальной интеграции и расширении экономических возможностей⁹.

Поэтому мы считаем, что совершенствование системы оценки инвалидности является первоочередной задачей для государств-участников Конвенции ООН о правах инвалидов, как отправной точки к наиболее эффективной защите ЛСИ.

Необходимо отметить, что метод оценки инвалидности, предоставления пособий и обеспечения социальной защиты граждан с инвалидностью существенно различается в зависимости от государства.

Как отмечают МОТ и Международный альянс инвалидности, оценка инвалидности должна учитывать не только нарушения и ограничения активности, но также барьеры во взаимодействии с окружающей средой и потребности в поддержке¹⁰. То есть оценка **не должна исключительно ориентироваться на функциональные ограничения человека**.

Европейские исследователи выделяют следующие методы оценки инвалидности¹¹:

1. *Медицинский подход* (Medical approach): включает процедуры, основанные на медицинском обследовании, и не принимает во внимание потребности оцениваемого лица.

2. *Метод Варема* (The Varema method): список или таблица, разделенная на главы, описывающие физические или психические компоненты, на основании которых устанавливается «процент инвалидности»; производная порядковая шкала, которая присваивает прогрессивные процентные значения для определения инвалидности [4]. Например, потеря зрения может составлять 40% инвалидности, а ампутация стопы – 30% инвалидности, тогда общий «процент нетрудоспособности» будет представлять собой суммарные оценки различных частей тела.

3. *Оценка функциональных возможностей* (Functional capacity assessment): направлена на установление функциональных ограничений. Оценка может включать стандартные тесты, которые измеряют производительность и способность человека выполнять определенные действия.

8 World Social Protection Report 2017–19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals International Labour Office – Geneva: ILO, 2017. - Режим доступа: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_604882/lang--en/index.htm Дата доступа: 07.03.2023 г.

9 Disability - inclusive social protection in Nepal: A national overview with a case study from Tanahun district And Lena M Banks, and al (2018) Disability-inclusive social protection in Vietnam: A national overview with a case study from Cam Le district. International Centre for Evidence in Disability Research Report: London, UK. - Режим доступа: https://www.lshtm.ac.uk/sites/default/files/2019-06/Full-report_Nepal.pdf Дата доступа: 07.03.2023 г.

10 International Labour Organisation, & International Disability Alliance. (2019). Joint statement: Towards inclusive social protection systems supporting the full and effective participation of persons with disabilities. Режим доступа: <https://www.social-protection.org/gimi/gess/ShowProjectWiki.action?id=3209&pid=2840> Дата доступа: 07.03.2023 г.

11 Disability Assessment and Social Protection.-Электронный ресурс.- Режим доступа: <https://www.edf-fep.org/disability-assessment-and-social-protection/> Дата доступа: 07.03.2023 г.

4. *Целостный подход* (Holistic approach): сочетает в себе оценки, связанные с нарушениями, функциональными возможностями и факторами окружающей среды. Считается, что данный подход наиболее близко согласуется с духом Конвенции.

Основываясь на данной классификации страны Европы можно распределить по следующим группам:

Медицинский подход	Германия, Ирландия, Латвия, Литва, Мальта, Словения, Сербия
Метод Varem	Болгария, Франция, Греция, Венгрия, Португалия, Великобритания, Люксембург, Испания
Оценка функциональных возможностей	Австрия, Бельгия, Чехия, Польша, Румыния, Швеция
Целостный подход	Кипр, Эстония, Словакия
Другой подход	Финляндия, Нидерланды
Сочетание метода Varema и целостного подхода	Италия
Сочетание медицинского подхода и оценки функциональных возможностей	Дания
Сочетание метода Varema и оценки функциональных возможностей	Хорватия

В 21 стране Европейского союза в рамках установления инвалидности включается также некоторая форма самостоятельной оценки лица с инвалидностью, подающего заявление, либо оценку при личной встрече с оценщиком.

Таким образом, вышеуказанные классификации показывают, что существующие подходы к оценке инвалидности в странах Европы сильно различаются, но *тенденции*

очевидны – отход от медицинского подхода и фиксированных шкал измерения к *методам, более ориентированным на потребности лица, или социально-контекстуальным оценкам.*

В рамках принятой в Европейском союзе *Стратегии прав лиц с инвалидностью на 2021–2030 годы*¹² ряд государств-членов получили поддержку в проведении реформ оценки инвалидности. Так, соответствующие реформы были проведены в Греции (2017), Польше (2018), Болгарии (2020), Италии (2021), Испании (2022) и в других странах ЕС [5].

В 2022 году в *Испании* был принят Королевский Указ 888/2012 (далее - Указ)¹³, устанавливающий порядок признания, объявления и квалификации степени инвалидности. Указом оценка инвалидности признается одной из основных задач социальной политики в развитых странах.

В соответствии со ст.7 Указа, заключение о признании степени инвалидности выдается *многопрофильной группой специалистов* по квалификации и признанию степени инвалидности. В состав многопрофильной группы в любом случае должны входить *специалисты в области здравоохранения и специалисты в социальной сфере*, имеющие как минимум университетское образование или его эквивалент.

Интересным для изучения представляется тот факт, что при проведении оценки заявителю предоставляется возможность (на добровольной основе) самостоятельно заполнить вопросник (оценочную анкету).

Цель данной анкеты - узнать личное мнение заявителя о конкретных трудностях, с которыми он столкнулся при выполнении повседневных действий в своей обычной среде последние 30/60 дней в результате обозначившихся проблем со здоровьем. Вопросы представляют собой сводный список наиболее важных видов деятельности, предложенных ВОЗ в 2001 году. Анкета содержит подробное, выраженное простым языком, описание цели, содержание анкеты, информацию о том, как отвечать на вопросы.

Согласно Указу, Институт по вопросам пожилых людей и социальных служб в сотрудничестве с местными администрациями

¹² Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021-2030.-Электронный ресурс.- Режим доступа: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1484#:~:text=In%20March%202021%2C%20the%20European,Europe%20and%20around%20the%20world.> Дата доступа: 10.03.2023 г.

¹³ Real Decreto 888/2022, de 18 de octubre, por el que se establece el procedimiento para el reconocimiento, declaración y calificación del grado de discapacidad.-Электронный ресурс.-Режим доступа: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2022-17105 Дата доступа: 10.03.2023 г

предоставляет оценочным группам специальную учебную программу в отношении шкал критериев, содержащихся в Указе.

В Венгрии также уделяется особое внимание обучению специалистов по оценке инвалидности. В контексте предоставления поддерживающего жилья¹⁴ специалисты должны пройти аккредитованный 30-часовой учебный модуль по «методологии и практике комплексной оценки потребностей». Данный модуль охватывает ключевые области, влияющие на качество жизни ЛСИ, а также выделяет трудности, с которыми лица с инвалидностью могут столкнуться в процессе оценки [6].

Как было отмечено выше, целостный подход к установлению инвалидности в наибольшей степени соответствует Конвенции о правах инвалидов. Среди стран, в которых применяется данный метод, предлагается рассмотреть опыт Эстонии.

В Эстонии основные аспекты установления инвалидности регулируются в рамках «Закона о социальных пособиях для лиц с инвалидностью»¹⁵ (далее – Закон Эстонии).

Примечателен подход к самой процедуре подачи документов на установление инвалидности. С учетом того, что Эстония является страной с высоким уровнем цифровой трансформации государственных услуг, большая часть информации, необходимой для установления инвалидности, находится в государственных информационных системах (сведения о заявителе, назначенных лекарственных средствах, информация об амбулаторных посещениях и госпитализациях). Медицинские записи автоматически извлекаются из системы электронного здравоохранения (e-health). Поэтому заявителю не нужно прилагать большой пакет документов.

Согласно п. 6 ст. § 2³ Закона Эстонии, при определении степени тяжести инвалидности учитываются:

- 1) состояние здоровья;
- 2) потребность в личной помощи, руководстве или надзоре, которая превышает потребность, соответствующую возрасту лица;
- 3) потребность лица в личной помощи и

руководстве, существующая независимо от использования технических средств;

4) жизненная среда;

5) при наличии плана реабилитации, предусмотренные в нем мероприятия.

Оценку осуществляют **многопрофильная комиссия**: врач, специалист по реабилитации, государственный служащий. Также проводится самооценка со стороны заявителя посредством заполнения вопросника. В ходе оценки учитываются: сведения от немедицинского работника, который знает заявителя; медицинская справка или письмо от врача, лечащего заявителя¹⁶.

Согласно Порядку определения степени инвалидности¹⁷, при определении тяжести инвалидности области, категории жизнедеятельности характеризуются следующими функциями:

- 1) движение – функция движения;
- 2) общение – функция зрения, функция слуха и функция языка и речи;
- 3) оставаться в сознании и заботиться о себе - другая функция;
- 4) способность к обучению - психическая функция;
- 5) приспособление к изменениям и восприятие опасности - психическая функция;
- 6) межличностное общение и отношения - психическая функция.

Для детей, пенсионеров и граждан трудоспособного возраста предусмотрены отдельные процедуры подачи заявлений. Заявление можно подать по электронной почте в версии с цифровой подписью, лично в офис Департамента социального страхования или по почте.

Таким образом, изучение передовой зарубежной практики показало, что заключение об установлении инвалидности выдается многопрофильной комиссией (в которую входят на обязательной основе социальные работники, психологи). Кроме того, заявителям предоставляется возможность провести на добровольной основе самостоятельную оценку своих потребностей. Также государства уделяют особое внимание обучению специалистов по установлению инвалидности (создание

14 Примечание: поддерживающее жилье (supportive/supported housing) – политика, сочетающая доступное жилье с интенсивными скоординированными услугами для помощи людям, борющимся с хроническими проблемами физического и психического здоровья, сохранить стабильное жилье и получить надлежащую медицинскую помощь.

15 Social Benefits for Disabled Persons Act.-Электронный ресурс.-Режим доступа: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/518122017011/consolide> Дата доступа: 13.03.2023 г.

16 Country report on disability assessment - Estonia // https://ec.europa.eu/employment_social/empl_portal/ede/EE_ANED%202017-18%20-%20Assessment%20method%20-%20country%20report%20Estonia_final%20for%20web.docx

17 Puude raskusastme tuvastamise tingimused ja kord ning puudega tööealise inimese toetuse tingimused // <https://www.riigiteataja.ee/akt/101032016011>

специальных учебных модулей).

В Республике Казахстан установление инвалидности проводится в рамках медико-социальной экспертизы (далее – МСЭ).

Вопросы проведения МСЭ нашли свое закономерное отражение в Социальном кодексе Республики Казахстан, который призван наиболее эффективно регулировать вопросы социальной защиты населения Казахстана.

Согласно ст. 156 Социального кодекса Республики Казахстан, медико-социальная экспертиза осуществляется исходя из «комплексной оценки состояния организма на основе анализа клинико-функциональных, социальных, профессиональных и психологических данных освидетельствуемого лица в порядке, определенном уполномоченным органом в области социальной защиты населения».

Порядок проведения МСЭ закреплен в Правилах проведения МСЭ¹⁸ (далее - Правила).

Так, согласно п.12 Правил, МСЭ проводится коллегиально, при участии руководителя отдела МСЭ или руководителя отдела методологии и контроля МСЭ и не менее двух главных специалистов, путем рассмотрения представленных документов (клинико-функциональных, социальных, профессиональных и других данных), осмотра освидетельствуемого лица, оценки степени нарушения функций организма и ограничения жизнедеятельности, в том числе трудоспособности.

Экспертное заключение отдела МСЭ выносится на основании классификаций нарушений основных функций организма и ограничения жизнедеятельности.

Согласно п. 43 Правил, основанием для признания лица ЛСИ является одновременное наличие следующих обязательных условий:

- 1) нарушение здоровья со стойкими расстройствами функций организма;
- 2) ограничение жизнедеятельности (полная или частичная утрата лицом способности или возможности осуществлять самообслуживание, самостоятельно передвигаться, ориентироваться, общаться, контролировать свое поведение, обучаться или заниматься трудовой деятельностью);
- 3) необходимость осуществления мер социальной защиты.

Исходя из классификации методов

оценки инвалидности в Европейских странах, можно сделать вывод, что *Казахстан относится к странам, в которых применяется оценка функциональных возможностей*.

Несмотря на то, что Закон и Правила устанавливают, что в рамках МСЭ проводится комплексная оценка, которая учитывает социальные и психологические факторы освидетельствуемого лица, анализ приложений к Правилам показал, что данные факторы практически *не учитываются*.

По нашему мнению, психологические факторы недостаточно учитываются при проведении экспертизы. Исходя из положений Правил оцениваются психические нарушения лица. Оценка способностей к общению, игровой и познавательной деятельности, контролю своего поведения в большей степени основывается на физиологических способностях. Например, первая степень способности к общению – степень, характеризующаяся снижением скорости, уменьшением объема усвоения, получения и передачи информации и др. Этому может также способствовать тот факт, что психолог не является постоянным членом группы, проводящей экспертизы.

Согласно п.19 Правил, при проведении МСЭ для решения спорных экспертных вопросов, на заседание отделов методологии и контроля МСЭ приглашаются консультанты (кардиологи, онкологи, офтальмологи, педиатры, психологи и другие профильные специалисты). Считаем, что присутствие социального работника и психолога должно быть *обязательным при каждом проведении МСЭ*. Присутствие данных специалистов позволит более *комплексно оценить трудности*, с которым сталкивается освидетельствуемое лицо.

Интересным для Республики Казахстан представляется ранее отмеченный опыт Венгрии и Испании, где проводится специальное обучение для специалистов, проводящих оценку инвалидности. Изучение источников, находящихся в открытом доступе, не выявило наличие каких-либо методик проведения оценки либо информации о прохождении обучения специалистами МСЭ, в связи с чем в выводах указаны соответствующие рекомендации.

Следует отметить и положительные моменты в части проведения оценки инвалид-

¹⁸ Приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 30 января 2015 года № 44 «Об утверждении Правил проведения медико-социальной экспертизы». – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010589> Дата доступа: 13.03.2023 г.

ности в нашей стране. В настоящее время в Казахстане внедряется положительная практика заочного формата проведения МСЭ. В рамках реализации пилотного проекта по заочному формату проведения МСЭ для установления группы инвалидности по состоянию на 1 октября 2022 года было рассмотрено 39,3 тыс. заявок со всех регионов Казахстана¹⁹. Можно сказать, что казахстанская практика выходит на высокий уровень оказания электронной государственной услуги, аналогичной той, которая оказывается в Эстонии.

Результаты

На сегодняшний день общемировым трендом развития законодательства в сфере защиты прав ЛСИ является усиление акцентов на обеспечении равенства, борьбу с дискриминацией по признаку инвалидности. Человекоцентричность должна стать главным принципом регулирования положения ЛСИ.

Установление инвалидности/оценка инвалидности играет решающее значение в обеспечении ЛСИ достойным уровнем жизни, так как ее результаты влияют на доступ лица к государственной помощи.

Конвенция о правах инвалидов установила общий стандарт такой процедуры – она должна быть основана на многопрофильной оценке нужд и сильных сторон индивида и учитывать барьеры во взаимодействии с окружающей средой и потребности в поддержке.

Анализ зарубежной практики показал, что идеальной системы оценки не существует.

Правительства по всему миру в настоящее время принимают попытки по реформированию национальных систем установления инвалидности.

Наиболее соответствующим принципам Конвенции о правах инвалидов является так называемый целостный подход к оценке инвалидности (holistic approach), который сочетает в себе оценку нарушений, функциональных возможностей и факторов окружающей среды.

Подход, применяемый в Республике Казахстан, можно отнести к оценке функциональных возможностей. Для того, чтобы в Казахстане применялся целостный подход оценки уполномоченному органу рекомендуется рассмотреть возможность:

1) Предусмотреть в Правилах проведения медико-социальной экспертизы участие психологов или работников социальных служб на постоянной основе при проведении медико-социальной экспертизы (по примеру Испании, Эстонии);

2) Предусмотреть в Правилах проведения медико-социальной экспертизы (наряду с проведением экспертизы отделом МСЭ) возможность для освидетельствуемого лица на добровольной основе производить самостоятельную оценку трудностей, с которыми он сталкивается на повседневной основе посредством заполнения анкеты (по примеру Испании, Эстонии);

3) Разработать методологию проведения медико-социальной экспертизы и проведения соответствующего обучения для специалистов отдела МСЭ (по примеру Испании, Венгрии).

ЛИТЕРАТУРА

1. Лыхина Т.А. Автореферат дисс. кандидата юридических наук на тему «Права инвалидов: проблемы международно-правового регулирования и международные обязательства Российской Федерации». - Санкт-Петербург, 2011. - 32 с.
2. Волкова Г.Н. Конвенция ООН о правах инвалидов и эволюция российского законодательства" Народонаселение, No. 1 (63), 2014, с. 19-30.
3. Проблемы правового регулирования защиты прав лиц с инвалидностью. Аналитический отчет об итогах фундаментального и прикладного научного исследования 2022 года. – Астана: РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан», 2023. – 114 с.
4. *Assessing Disability in Europe – Similarities and Differences: Report Drawn up by the Working Group on the Assessment of Person-Related Criteria for Allowances and Personal Assistance for People with Disabilities (Partial Agreement) (P-RR-ECA)*. - Strasbourg, France: Council of Europe Publishing, 2002.-164 с.

¹⁹ Более 39 тыс. заявок по установлению инвалидности рассмотрены в заочном формате // <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/434976?lang=ru>

5. *Disability assessment, mutual recognition and the EU Disability Card, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, European Parliament. - European Union, 2022.- 110 с.*
6. Gyulavári, T., & Horváth, P. L. (2018). *Task 2017–18 Disability assessment – Country report, Hungary.*- Электронный ресурс.- Режим доступа: <https://www.disability-europe.net/downloads/905-country-report-on-disability-assessment-hungary> Дата доступа: 12.03.2023 г.

REFERENCES

1. Lyhina T.A. *Avtoreferat diss... kandidata juridicheskikh nauk na temu «Prava invalidov: problemy mezhdunarodno-pravovogo regulirovaniya i mezhdunarodnye objazatel'stva Rossijskoj Federacii».* - Sankt-Peterburg, 2011. - 32 s.
2. Volkova G.N. *Konvenciya OON o pravakh invalidov i evolyuciya rossiiskogo zakonodatelstva "Narodonaselenie" No. 1_63, 2014_s. 19_30.*
3. *Problemy pravovogo regulirovaniya zaschiti prav lic s invalidnostyu. Analiticheskiy otchet ob itogah fundamentalnogo i prikladnogo nauchnogo issledovaniya 2022 goda.* – Astana_RGP na PHV «Institut zakonodatelstva i pravovoi informacii Respubliki Kazahstan», 2023. – 114 s.
4. *Assessing Disability in Europe – Similarities and Differences: Report Drawn up by the Working Group on the Assessment of Person-Related Criteria for Allowances and Personal Assistance for People with Disabilities (Partial Agreement) (P-RR-ECA).* - Strasbourg, France: Council of Europe Publishing, 2002.-164 с.
5. *Disability assessment, mutual recognition and the EU Disability Card, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, European Parliament. - European Union, 2022.- 110 с.*
6. Gyulavári, T., & Horváth, P. L. (2018). *Task 2017–18 Disability assessment – Country report, Hungary.*- Электронный ресурс.- Режим доступа: <https://www.disability-europe.net/downloads/905-country-report-on-disability-assessment-hungary> Дата доступа: 12.03.2023 г.

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ НОРМ КОНВЕНЦИИ МОТ №175 О НЕПОЛНОМ РАБОЧЕМ ВРЕМЕНИ ДЛЯ РАБОТНИКОВ, ИМЕЮЩИХ ДЕТЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ, В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО КАЗАХСТАНА

Абайдельдинов Ербол Мусинович¹

Доктор юридических наук, профессор кафедры международного права Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева; главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Астана; e-mail: erbolabay@mail.ru

Ергалимова Акбопе Нурмуханбетовна

Докторант кафедры международного права Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана; e-mail: akbore_80kz@mail.ru

Аннотация. Актуальность данной статьи связана с тем, что в Казахстане, несмотря на достаточно значительный объем правовой, социально-экономической поддержки социально уязвимых слоев населения, вместе с увеличением общего количества населения не уменьшается, и наоборот, увеличивается число лиц с инвалидностью. В статье рассмотрены некоторые вопросы совершенствования национального законодательства Республики Казахстан в сфере обеспечения и защиты прав лиц с инвалидностью, в том числе – разрабатываемого на современном этапе проекта Социального кодекса, а также даны предложения по реализации соответствующих положений Билля о правах человека, в частности, путем имплементации приведенных в статье специальных конвенций Международной Организации Труда в рассматриваемой сфере.

Проведен анализ содержания термина «достойный труд», предложенного Международной Организацией Труда. Изучены некоторые документы МОТ, касающиеся реализации основных составляющих достойного труда. Рассмотрены некоторые вопросы создания условий достойного труда для лиц с инвалидностью (лиц с особыми потребностями) в Республике Казахстан.

Рассмотрены особенности требований Устава МОТ о порядке исполнения конвенций и рекомендаций этой международной организации в ратифицировавших их (или принятых для рассмотрения, что касается рекомендаций) странах, проанализированы некоторые аспекты имплементации Конвенции 175 МОТ «О работе на условиях неполного рабочего времени», ратифицированной 20 апреля 2022 года в проект Социального кодекса Республики Казахстан и Трудового кодекса Республики Казахстан, даны рекомендации по рассмотрению ряда конвенций МОТ в области защиты прав и занятости инвалидов на предмет их ратификации.

Ключевые слова: ООН, Конституция, права человека, права инвалидов, Международная Организация Труда, Социальный кодекс, конвенция, имплементация.

МҮМКІНДІК ШЕКТЕУІ БАЛАЛАРЫ БАР ЖҰМЫСҚЕРЛЕРДІҢ ТОЛЫҚ ЕМЕС ЖҰМЫС КҮНІ ТУРАЛЫ ХЕҰ-НЫҢ №175 КОНВЕНЦИЯСЫ НОРМАЛАРЫН ҚАЗАҚСТАН ЗАҢНАМАСЫНА ИМПЛЕМЕНТАЦИЯЛАУ

Ербол Мусинұлы Абайдідинов

Заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының профессоры; Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, Қазақстан Республикасы, Астана қ.; e-mail: erbolabay@mail.ru

Ақбөпе Нұрмұханбетқызы Ерғалимова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының докторанты, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы;
e-mail: akbore_80kz@mail.ru

Аннотация. Мақаланың өзектілігі Қазақстанда халықтың әлеуметтік осал топтарын құқықтық, әлеуметтік-экономикалық қолдаудың айтарлықтай көлеміне қарамастан, еліміздегі халықтың жалпы санының өсуімен қатар, мүгедек адамдардың санының азаймай, керісінше өсуімен байланысты. Мақалада Қазақстан Республикасындағы мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету мен қорғау саласындағы ұлттық заңнамаларды жетілдіру, соның ішінде, қарастырылып отырған салада қазіргі кезеңде даярланып жатқан Әлеуметтік кодекстің жобасына Адам құқығы жөніндегі Билльдің тиісті ережелерін, Халықаралық еңбек ұйымының (бұдан ары - ХЕҰ) арнайы конвенцияларының ережелерін имплементациялау жолымен жүзеге асыру мәселелері қарастырылған.

Халықаралық Еңбек ұйымы ұсынған «лайықты еңбек» терминінің мазмұнына талдау жасалды. Лайықты еңбектің негізгі құрамдастарын жүзеге асыруға байланысты ХЕҰ-ның кейбір құжаттары зерделенді. Қазақстан Республикасында мүгедектерге (ерекше қажеттіліктері бар адамдарға) лайықты еңбек ету үшін жағдай жасаудың кейбір мәселелері қаралады.

ХЕҰ-ның конвенциялары мен ұсынымдарын оларды ратификациялаған (немесе ұсынымдар бойынша қарауға қабылдаған) елдерде орындау тәртібінің ерекшеліктері қарастырылып, 20 сәуір 2022 жылғы Қазақстан Республикасы Әлеуметтік кодексі жобасында және Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде ратификацияланған ХЕҰ-ның «Толық емес еңбек уақыты шартына сай жұмыс туралы» 175 Конвенциясын имплементациялаудың бірқатар аспектілері сараланып, мүгедектердің құқықтарын қорғау және жұмыспен қамту саласындағы ХЕҰ-ның бірқатар конвенцияларын ратификациялау үшін қарау бойынша ұсынымдар берілді.

Түйін сөздер: БҰҰ, Конституция, адам құқығы, мүгедектердің құқықтары, Халықаралық Еңбек Ұйымы, Әлеуметтік кодекс, имплементация.

IMPLEMENTATION OF THE NORMS OF ILO CONVENTION NO.175 ON PART-TIME WORK FOR WORKERS WITH CHILDREN WITH DISABILITIES INTO THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN

Yerbol Musinovich Abaideldinov

*Doctor of Law, Professor of the Department of International Law of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov; Chief Researcher, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan, Astana;
e-mail: erbolabay@mail.ru*

Akbope Yergalimova

*doctoral student of the Department of International Law of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Republic of Kazakhstan, Astana;
e-mail: akbope_80kz@mail.ru*

Abstract. *The relevance of this article is due to the fact that in Kazakhstan, despite a fairly significant amount of legal, socio-economic support for socially vulnerable segments of the population, along with an increase in the total population, the number of people with disabilities does not decrease, and vice versa. The article discusses some issues of improving the national legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of ensuring and protecting the rights of persons with disabilities, including the draft Social Code being developed at the present stage, as well as proposals for the implementation of the relevant provisions of the Bill of Human Rights, in particular, by implementing of the special conventions of the International Labor Organization given in the article in the area under consideration.*

An analysis of the content of the term "decent work", proposed by the International Labor Organization, has been made. Some ILO documents related to the implementation of the main components of decent work were studied. Some issues of creating conditions for decent work for persons with disabilities (persons with special needs) in the Republic of Kazakhstan are considered.

The features of the requirements of the ILO Charter on the procedure for implementing the conventions and recommendations of this international organization in countries that have ratified them (or accepted for consideration, as regards recommendations) are considered, some aspects of the implementation of ILO Convention 175 "On part-time work", ratified on April 20, 2022, are analyzed years in the draft Social Code of the Republic of Kazakhstan and the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, recommendations were given on the consideration of a number of ILO conventions in the field of protection of the rights and employment of persons with disabilities for their ratification.

Keywords: *UN, Constitution, human rights, rights of persons with disabilities, International Labor Organization, Social Code, convention, implementation.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_148

Введение

Обеспечение и защита прав лиц с инвалидностью в любой стране мира, в том числе и в Казахстане, является обязанностью и заботой не только семьи, но и государства, гражданского общества, бизнеса. В Республике Казахстан (далее – РК) на 5 декабря 2022 года, по сообщению Министра труда и социальной защиты населения РК, на более чем 19 миллионов населения страны имеется 705 тысяч лиц с инвалидностью, 45% которых проживают в сельской местности [1]. Другими словами, каждый 27-ой гражданин

нашей страны имеет инвалидность, в каждой девятой семье (из 6,3 млн семей Казахстана) живет инвалид. Причем эти цифры возрастают по мере увеличения населения страны. Инвалиды (или «люди с особенными потребностями», «особенные люди») практически в течение всей своей жизни на многих уровнях испытывают различные трудности, по большей мере связанные с проблемами общения и передвижения, лечения и социального обеспечения, доступа к обучению в дошкольных учреждениях, школах, центрах общего развития (музыкальные школы,

кружки, секции), посещению поликлиник, административных зданий и культурных учреждений и т.д. Если в городской местности эти вопросы в той или иной степени находят свое решение, то для почти половины лиц с инвалидностью, проживающих в сельской местности, трудности многократно возрастают. Все это требует комплексного решения вопросов выстраивания эффективного государственного управления, развития регионов, социально-экономических преобразований, правовой защищенности человека и многого другого, на что и направлена деятельность государства, провозгласившего построение «Нового Казахстана» [2].

Одним из ключевых аспектов обеспечения и защиты прав инвалидов является решение вопросов трудоустройства, создания необходимых условий труда, достойной заработной платы, а также предоставления различного рода социальной поддержки для лиц с инвалидностью, членам их семей, которые ухаживают за инвалидами – близкими родственниками, и иными нуждающимися в помощи нашими согражданами.

Многие вопросы данной сферы находят свое разрешение в разрабатываемом проекте Социального кодекса, который в начале декабря 2022 года был презентован в Мажилесе Парламента. Проект Социального кодекса, размещенный на официальном сайте электронного правительства², уже оказывает впечатление масштабного, действительно новаторского документа, который, при дальнейшем его обсуждении и прохождении всех последующих этапов законопроектной работы, рассмотрения его в обеих палатах Парламента, безусловно, претерпит определенные изменения. На этом этапе обсуждения и доработки проекта кодекса в данной статье представлены предложения по его совершенствованию, еще большему соответствию нормам международного права, и это связано с рассмотрением вопросов ратификации Казахстаном в настоящем или будущем некоторых конвенций Международной Организации Труда (далее – МОТ) по ряду аспектов обеспечения и защиты прав инвалидов и их имплементации в национальное

право страны.

Методы и материалы

Материалами для исследования послужили проект Социального кодекса и ряд действующих нормативных правовых актов Республики Казахстан, документы, составляющие международный Билль о правах человека; конвенции Международной Организации Труда, относящиеся к теме статьи, официальные данные государственных органов Казахстана, труды отечественных и зарубежных ученых. В качестве методов исследования применены диалектический метод познания, сравнительно-сопоставительный, эвристический и иные методы научного исследования.

Обсуждение и результаты

В ряде документов Организации Объединенных Наций (далее – ООН) последовательно подчеркивается принцип неделимости, взаимозависимости и взаимосвязанности прав человека. Причем особо отмечается, что всеобщий характер прав человека предполагает, что они будут осуществляться для всех, «включая игнорируемые или отчуждаемые группы или группы риска, особенно детей, молодежь, престарелых, женщин, меньшинства, коренные народы, беженцев, лиц, перемещенных внутри страны, мигрантов, иммигрантов, инвалидов и др.»³. Реализация данного принципа прослеживается на практике деятельности ООН сразу после ее создания. Так, в Уставе ООН, в качестве одной из основных целей указывалось «поощрение и развитие уважения к правам человека и основным свободам для всех...»⁴. Как известно, в развитие этого положения 10 декабря 1948 г. была принята Всеобщая декларация прав человека⁵, за которой последовал ряд крупных международных документов в сфере прав человека: Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 года, Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации 1965 года, Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 года, Конвенция о пра-

² Социальный кодекс Республики Казахстан (Проект) // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14202768> (обращение 19 декабря 2022 г.).

³ Декларация и Программа действий Форума тысячелетия «Мы, народы: укрепление Организации Объединенных Наций в XXI веке». Принятые Форумом тысячелетия, Нью-Йорк, 22–26 мая 2000 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/forumdec_dec_d.shtml (Обращение 16 декабря 2022 г.).

⁴ Устав Организации Объединенных Наций // <http://www.un.org/ru/charter-united-nations/index.html> (Обращение 16 декабря 2022 г.).

⁵ Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (Обращение 10 декабря 2022 г.).

вах ребенка 1989 года, Конвенция о правах инвалидов 2006 года и другие.

Заданные Всеобщей декларацией прав человека направления обеспечения и защиты прав человека последовательно реализуются в качестве обязательных в этих и иных более поздно принятых международно-правовых документах по конкретным сферам общественных отношений. Например, в статье 22 Всеобщей декларации прав человека провозглашены права каждого человека «на социальное обеспечение и на осуществление необходимых для поддержания его достоинства и для свободного развития его личности прав в экономической, социальной и культурной областях...». Более полно данное положение изложено в ст. 2 Международного Пакта об экономических, социальных и культурных правах 1966 г., в которой указано, что каждое государство обеспечивает постепенное (курсив здесь и далее – авторов статьи) полное осуществление признаваемых в Пакте прав, в том числе перечисленных в статье 11 этого документа: право каждого на достаточный жизненный уровень для него и его семьи, включающий достаточное питание, одежду и жилище, и на непрерывное улучшение условий жизни⁶. Эта норма закрепляет положение Всеобщей декларации прав человека о том, что «идеал свободной человеческой личности, свободной от страха и нужды, может быть осуществлен только, если будут созданы такие условия, при которых каждый может пользоваться своими экономическими, социальными и культурными правами, так же как и своими гражданскими и политическими правами».

Постепенность реализации прав человека, установленная международно-правовыми актами, характерна и для Республики Казахстан. Так, в отличие от ряда постсоветских государств, закрепивших в своих основных законах положение о том, что они уже являются правовыми, социальными государствами, Казахстан, в соответствии со статьей 1 Конституции страны, только утверждает себя «демократическим, светским, правовым и социальным государством». Как пояснил Конституционный

Совет РК, «оборот «утверждает себя» подчеркивает поступательность развития Казахстана как социального государства, придает характер необратимости и направленности процессу социализации»⁷.

Процесс неуклонного экономического, правового, социального развития Казахстана со времени обретения им независимости показывает, что в нашем государстве постепенно создаются все более полные условия для обеспеченной жизни граждан. На современном этапе продолжена государственная политика в сфере трудовых и социальных отношений, направленных на защиту прав граждан, и, что особенно важно, на защиту наиболее уязвимых групп населения. Именно это направление деятельности государства и было подчеркнуто в выступлении Президента Казахстана К.-Ж. Токаева 27 марта 2019 г.: «Курс на социально справедливое государство будет продолжен» [3]. В целях реализации данного положения 1 сентября 2020 г. Президент дал поручение Правительству начать разработку нового нормативного правового акта – Социального кодекса, указав на то, что данная сфера «регулируется 17 законами и десятками подзаконных актов. Это привело к сложности и разрозненности регулирования. Результат – размытость ответственности государства, непонимание гражданами собственных прав» [4]. Таким образом, задача создаваемого кодекса – быть максимально понятным для населения, полным по охвату общественных отношений в данной сфере, удобным и эффективным при его применении на практике.

В целях решения столь сложной задачи для разработки Концепции Социального кодекса была создана рабочая группа с участием более 100 экспертов по разным направлениям социальной сферы, включая депутатов Парламента РК, центральных государственных органов, неправительственных организаций, общественных советов, а также инициативных граждан⁸. Обращает на себя внимание, что в проекте Социального кодекса Особенную часть открывает Глава 9. Социальная поддержка лиц (семей), имеющих детей, что демонстрирует повышенное внимание законодателя к вопросам семьи и дет-

⁶ Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Вступил в силу 23 марта 1976 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (Обращение 20 декабря 2022 г.).

⁷ Об официальном толковании пункта 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 21 декабря 2001 года № 18 // <http://www.constcouncil.kz/rus/resheniya/?cid=11&rid=126> (Обращение 27 марта 2019 г.).

⁸ По поручению Президента РК разрабатывается проект концепции Социального кодекса // <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/196434?lang=ru> (обращение 4 мая 2021 г.).

ства, к этим традиционным и вечным ценностям нашего общества. Глава 13 посвящена социальной защите лиц с инвалидностью и является одной из сложных по своей структуре, которая представлена 35 статьями, вошедшими в 8 параграфов. Это объясняется тем, что вопросам социальной защиты инвалидов в нашей стране посвящен ряд законов, которые вместе с соответствующими подзаконными актами стали основой для создания в новом кодексе столь объемной главы. Статьи данной главы внутренне связаны со всем остальным содержанием кодекса, т.к. социальная поддержка тех или иных групп, слоев населения, безусловно, сказывается на благополучии конкретного гражданина, семьи, в том числе инвалида или человека, относящегося к иным уязвимым слоям населения.

Основной этап трудовой и общественной активности человека реализуется в период с начала его деятельности после завершения обучения в школе, получения соответствующей профессиональной подготовки в вузе, ином учебном заведении или на предприятии и до выхода на пенсию. Это важный период жизни человека, во время которого государством и обществом должны быть созданы соответствующие условия для реализации в полной мере одного из его основных естественных прав – права на достойный труд.

Именно это понятие – «достойный труд» – сформулировал в конце 1990-х годов Генеральный директор Международной организации труда (МОТ) Хуан Сомавия, обозначив главной целью этой организации создание возможности достойного и производительного труда для мужчин и женщин. Несколько позже, в «Концепции достойного труда

МОТ» данное понятие было расширено и стало включать многие аспекты, связанные с трудовой деятельностью: безопасность условий труда, достойное вознаграждение, социальные гарантии и социальную защиту для семей, возможности для индивидуального роста, свободу выражения мнений, объединений, охрану труда, социальную защиту в случае заболевания, инвалидности, старости и др. В документе было отмечено, что «достойный труд должен занять центральное место в разработке экономической и социальной политики на глобальном, национальном и местном уровне»⁹.

Вопросам международно-правового обеспечения «достойного труда» и социального обеспечения посвящено порядка 200 конвенций МОТ и такого же количества рекомендаций. Казахстан, как член МОТ, обязан придерживаться при проведении своей внутренней политики главных целей этой старейшей международной организации. Наша страна ратифицировала 25 Конвенций МОТ¹⁰, в том числе – все (8) основополагающих, а также все (4) приоритетные конвенции, в которых закреплены основные принципы правового регулирования общественных отношений в сфере труда.

Это один из самых скромных показателей из всех стран постсоветского пространства. Для сравнения: Российская Федерация ратифицировала 77 конвенций МОТ¹¹, Кыргызстан – 53¹², Беларусь – 51¹³, Таджикистан – 50¹⁴, Армения – 29¹⁵, Узбекистан – 19¹⁶, Туркменистан – 11¹⁷.

Тем не менее, Казахстан продвигается по пути выстраивания более полного обеспечения и защиты прав трудящихся, в том числе и уязвимых слоев населения страны, что в своих работах подчеркивали видные уче-

9 Организатору проведения Всемирного дня охраны труда. Методические рекомендации и информационные материалы // https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/genericdocument/wcms_312020.pdf (Обращение 29 декабря 2022 г.).

10 Ratifications for Kazakhstan // https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:103542 (обращение 19 декабря 2022 г.).

11 Ratifications for Russian Federation // https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102884 (обращение 19 декабря 2022 г.).

12 Национальные и международные нормы труда // <https://emgek.kg/tpost/oh17ocasgr-natsionalnie-i-mezhdunarodnie-normi-trud> (обращение 19 декабря 2022 г.).

13 Ratifications for Belarus // https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:103154 (обращение 19 декабря 2022 г.).

14 Ratifications for Tajikistan // https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:103547 (обращение 19 декабря 2022 г.).

15 Ratifications for Armenia // https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11200:0::NO::P11200_COUNTRY_ID:102540 (обращение 10 января 2023 г.).

16 Ratifications for Uzbekistan // https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:103538 (обращение 10 января 2023 г.).

17 Ratifications for Turkmenistan // https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:103551 (обращение 10 января 2023 г.).

ные, специалисты в сфере трудового права А.М. Нурмагамбетов¹⁸, Е.Н. Нургалиева¹⁹. Продолжается процесс совершенствования законодательства, в том числе и путем имплементации норм новых ратифицированных конвенций МОТ. Так, 25 мая 2023 года вступит в силу ратифицированная 20 апреля 2022 года Конвенция 175 «О работе на условиях неполного рабочего времени». В статье 9 этого документа среди мер, облегчающих доступ к производительной и свободно избранной работе на условиях неполного рабочего времени, указана необходимость обратить особое внимание «к нуждам и пожеланиям отдельных групп, таких как безработные, трудящиеся с семейными обязанностями, пожилые трудящиеся, трудящиеся – инвалиды...»²⁰. Обратим внимание, что данное положение не полностью учтено в п. 4 статьи 104 проекта Социального кодекса, поэтому мы предлагаем свою редакцию этого пункта:

жет являться основанием для установления работнику режима неполного рабочего времени»²¹. В постсоветских странах по-разному регулируется вопрос предоставления права на работу с неполным рабочим временем одному из родителей (усыновителей, удочерителей), воспитывающих детей с инвалидностью. Так, частичное соответствие национального законодательства анализируемой норме Конвенции №175 МОТ мы наблюдаем и в Республике Беларусь. В соответствии со статьей 289 Трудового кодекса Белоруссии наниматель обязан устанавливать неполный рабочий день или неполную рабочую неделю для ряда работников, в том числе по просьбе женщины, имеющей ребенка в возрасте до четырнадцати лет²². Как видим, здесь не учтены потребности родителей, воспитывающих детей-инвалидов до достижения ими совершеннолетия.

Статья 93 Трудового кодекса Российской Федерации, на наш взгляд, имеет полное

П. 4 статьи 104 проекта Социального кодекса	Наш вариант	Пояснение
4. Для лица с инвалидностью, подходящей считается работа, при условии обеспечения к ней доступа, с учетом степени ограничений его жизнедеятельности, а для лиц, занятых уходом за детьми в возрасте до трех лет – в режиме гибкого и неполного рабочего времени.	4. Для лица с инвалидностью, подходящей считается работа, при условии обеспечения к ней доступа, с учетом степени ограничений его жизнедеятельности, а для лиц, занятых уходом за детьми в возрасте до трех лет, а также для одного из родителей (усыновителя, удочерителя), воспитывающего детей с инвалидностью – в режиме гибкого и неполного рабочего времени.	Наша редакция пункта 4 позволит включить одного из родителей (усыновителя, удочерителя), воспитывающего ребенка/детей с инвалидностью в число лиц, имеющих право на работу с неполным рабочим временем, что соответствует ратифицированной Казахстаном Конвенции МОТ №175.

С этих позиций, на наш взгляд, с момента ратификации Конвенции №175 считаем потерявшей актуальность пояснение Министра труда и социальной защиты населения РК о том, что в соответствии с п. 3 статьи 70 Трудового кодекса Республики Казахстан «справка об инвалидности ребенка, не мо-

соответствие анализируемым нормам Конвенции МОТ №175: «Работодатель обязан устанавливать неполное рабочее время по просьбе беременной женщины, одного из родителей (опекуна, попечителя), имеющего ребенка в возрасте до четырнадцати лет (ребенка-инвалида в возрасте до восем-

18 Нурмагамбетов А.М. *Статья 24. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий.* – Астана: 2018. – 640 с. (С. 190-212).

19 Нургалиева Е.Н. *Практические вопросы применения норм Трудового кодекса Республики Казахстан // Вестник Института законодательства Республики Казахстан.* - 2013 - № 1-2 (29-30) 2013 г., с. 62-65.

20 *О ратификации Конвенции о работе на условиях неполного рабочего времени (Конвенция 175). Закон Республики Казахстан от 20 апреля 2022 года № 115-VII ЗРК // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000115 (обращение 19 декабря 2022 г.).*

21 *Может ли работодатель на основании справки об инвалидности ребенка установить режим неполного рабочего времени работнику, осуществляющему уход за больным ребенком? // https://dialog.egov.kz/blogs/all-questions/736165 Источник cdb.kz: https://cdb.kz/sistema/pravovaya-baza/mozhet-li-rabotodatel-na-osnovanii-spravki-ob-invalidnosti-rebenka-ustanovit-rezhim-nepolnogo-rabochego-vremeni/ (обращение 19 декабря 2022 г.).*

22 *Трудовой кодекс Республики Беларусь от 26 июля 1999 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414859&pos=6;-106#pos=6;-106 (Обращение 18 февраля 2023 г.).*

надцати лет)...»²³. Аналогичная этой статье по своему содержанию статья 93 Трудового кодекса Кыргызстана также обязует работодателя «устанавливать неполный рабочий день или неполную рабочую неделю по просьбе беременной женщины, одного из родителей (опекуна, попечителя), имеющего ребенка в возрасте до 14 лет (ребенка с ограниченными возможностями здоровья – до 18 лет), а также лица, осуществляющего уход за больным членом семьи в соответствии с медицинским заключением»²⁴.

В соответствии с вышеизложенным, в пункт 3 статьи 70 Трудового кодекса РК, во исполнение Конвенции 175, будет логично включить положение о возможности неполного рабочего времени работникам, имеющим детей с инвалидностью и работникам, осуществляющим уход за лицом с инвалидностью:

одновременно – основанием для обращения в суд в случае отказа в этом работодателя. На сегодня для граждан более актуальными являются другие спорные ситуации, возникающие в процессе трудовых и иных, непосредственно связанных с трудовыми, отношений, по которым они и обращаются в суды. Об этом свидетельствует Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 года, в котором даны разъяснения по результатам обобщения судебной практики применения судами норм трудового законодательства²⁵. Аналогичная картина наблюдается в обобщении Верховным Судом Российской Федерации практики рассмотрения судами в 2018–2021 годах дел по спорам, связанным с заключением трудового договора²⁶.

Остальные 164 не ратифицированные РК конвенции МОТ имеют различную те-

П. 3 статьи 70 Трудового кодекса РК	Наш вариант	Пояснение
3. Работодатель по письменному заявлению беременной женщины, одного из родителей (усыновителя, удочерителя), имеющего ребенка (детей) в возрасте до трех лет, а также работника, осуществляющего уход за больным членом семьи в соответствии с медицинским заключением, обязан установить им режим неполного рабочего времени.	3. Работодатель по письменному заявлению беременной женщины, одного из родителей (усыновителя, удочерителя), имеющего ребенка (детей) в возрасте до трех лет, а также одного из родителей (усыновителя, удочерителя), имеющего ребенка/детей с инвалидностью до достижения им/ими совершеннолетия; работника, осуществляющего уход за лицом с инвалидностью или больным членом семьи в соответствии с медицинским заключением, обязан установить им режим неполного рабочего времени.	Наш вариант редакции пункта 3 позволит привести данную норму Трудового кодекса РК в соответствие с ратифицированной Казахстаном Конвенции МОТ №175.

Наша формулировка, в случае ее принятия, дает правовые основания для установления работодателем режима неполного рабочего времени для лиц, указанных в п.3 статьи 70 по их письменному заявлению и,

материку, среди которых имеются конвенции, напрямую касающиеся формирования национальной политики в области защиты прав и занятости инвалидов, целесообразность ратификации и вопросы имплементации ко-

23 Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 года // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ (Обращение 18 февраля 2023 г.).

24 Трудовой кодекс Кыргызской Республики от 4 августа 2004 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30296269 (Обращение 18 февраля 2023 г.).

25 О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 года № 9 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000009S> (Обращение 18 февраля 2023 г.).

26 Обзор практики рассмотрения судами дел по спорам, связанным с заключением трудового договора. Утвержден Президиумом Верховного Суда Российской Федерации 27 апреля 2022 г. // <http://supcourt.ru/documents/thematics/31088/> (Обращение 18 февраля 2023 г.).

торых, в условиях проводимых в стране реформ, не вызывают сомнений.

Среди них можно назвать следующие:

- Конвенция о пособиях по инвалидности, по старости и по случаю потери кормильца (128)²⁷ от 29 июня 1967 года, которая создана на основе пересмотренных ранее принятых в 1930-х годах Конвенций МОТ № 36 об обязательном страховании по старости трудящихся в сельском хозяйстве (Женева, 8 июня 1933 года); № 35 об обязательном страховании по старости трудящихся промышленных и торговых предприятий, лиц свободных профессий, а также трудящихся, работающих на дому, и домашней прислуги (Женева, 8 июня 1933 года); №37 об обязательном страховании по инвалидности работников промышленных и торговых предприятий, лиц свободных профессий, а также надомных работников и домашней прислуги 18 июля 1937 года и др.;

- Конвенция № 157 об установлении международной системы сохранения прав в области социального обеспечения²⁸, принятая на основе пересмотренной Конвенции № 48 об установлении системы международного сотрудничества по сохранению прав, вытекающих из страхования по инвалидности, старости и на случай потери кормильца семьи (Женева, 4 июня 1935 г.);

- Конвенция 159 о профессиональной реабилитации и занятости инвалидов от 20 июня 1983 года²⁹ и некоторые другие.

Каждая из вышеуказанных конвенций требует своего отдельного анализа, что является предметом исследования других статей. Здесь надо отметить, что в соответствии с п. 5 статьи 19 Устава МОТ, каждая конвенция посылается всем членам Организации для ратификации; все члены Организации обязуются в течение года с момента закрытия сессии Конференции, но не позднее 18 месяцев с момента закрытия сессии Конференции, представить конвенцию на рассмотрение властей, в компетенцию которых входит этот вопрос, для принятия соответствующего закона или для принятия мер другого порядка.

Все члены Организации должны инфор-

мировать Генерального директора Международного бюро труда о представлении конвенции компетентной власти и о принятых властью решениях о ратификации конвенции.

Даже если конвенция не ратифицируется, государство все равно несет обязательства сообщать Генеральному директору Международного бюро труда о состоянии законодательства и существующей практике в его стране по вопросам, которых касается конвенция, о том, какие меры были приняты или намечены для придания силы любым положениям конвенции путем принятия законодательных или административных мер, коллективных договоров или любым другим путем, и о тех обстоятельствах, которые препятствуют ратификации конвенции или задерживают ее.

Аналогичные меры предусмотрены в отношении принятых МОТ рекомендаций. В отличие от конвенций, рекомендация не ратифицируется государствами, она сообщается всем членам Организации для рассмотрения ее с целью придания ей силы путем принятия закона или другими путями. Т.е., фактически и ратифицированные, и нератифицированные международные конвенции, а также рекомендации, принятые МОТ, предполагают от государств-членов принятия определенных мер по их исполнению.

Заключение

Казахстан последовательно проводит политику экономического и социального развития, все большей защищенности населения, его уязвимых слоев. Правовой основой для этих процессов является совершенствование национального законодательства в соответствии с нормами международного права. Некоторые аспекты влияния международного права на совершенствование национального законодательства рассмотрены нами на примере возможности имплементации норм Конвенции МОТ №175 о неполном рабочем времени для работников, имеющих детей с инвалидностью, в проект Социального кодекса РК, презентация которого в конце 2022 года прошла в Парламенте страны, а

27 Конвенция о пособиях по инвалидности, по старости и по случаю потери кормильца (128) // https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c128_ru.pdf (обращение 11 января 2023 г.).

28 Конвенция Международной Организации Труда № 157 об установлении международной системы сохранения прав в области социального обеспечения от 21 июня 1982 года // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17711?cl=ru-ru> (обращение 11 января 2023 г.).

29 Конвенция 159 о профессиональной реабилитации и занятости инвалидов от 20 июня 1983 года // https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c159_ru.htm (обращение 11 января 2023 г.).

также в п.3 статьи 70 Трудового кодекса РК. Эти конкретные, практикоориентированные предложения разработаны в качестве вклада научных сотрудников Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан в законопроектную деятельность на всех ее стадиях (разработка проекта закона, обсуждение проектов законов, экспертиза проектов законодательных актов) [5].

Ратификация международных договоров, в том числе конвенций Международной организации труда, обязывает государство совершенствовать свое национальное законодательство, направленное на обеспечение достойного уровня трудовой занятости и социальной защищенности нашего народа, который, в соответствии с п. 1. статьи 3 Кон-

ституции Республики Казахстан является «единственным источником государственной власти», делегировавшим, в соответствии с п. 2 цитируемой статьи «осуществление своей власти государственным органам». В соответствии с этими конституционными положениями специалистам и законодателю необходимо обратить особое внимание на документы, принимаемые этой международной организацией, тщательно изучать их на предмет совершенствования национального права, имплементировать нормы ратифицированных международно-правовых актов и ставить на утрату устаревшие нормативные правовые акты – независимо от факта ратификации, но исключительно исходя из современных задач построения справедливого государства и общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі жобасының негізгі бағыттары туралы» тақырыбында Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі Т.Б. Дүйсеновамен Үкімет сағаты 2022 жылғы 5 желтоқсан. Стенограмма // <http://www.parlam.kz/ru/mazhilis/government-hour> (Обращение 20 декабря 2022 г.).
2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации». 16 марта 2022 года // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (Обращение 16 декабря 2022 г.).
3. Выступление Президента Казахстана Касым-Жомарта Токаева на совещании с участием акимов областей, городов Нур-Султана, Алматы и Шымкента 27 марта 2019 // http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-kasym-zhomarta-tokaeva-na-soveshchanii-s-uchastiem-akimov-oblastei-gorodov-nur-sultana-almaty-i-shymkenta (Обращение 28 марта 2019 г.).
4. Глава государства Касым-Жомарт Токаев выступил с Посланием народу Казахстана // http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/akorda_other_events/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-vystupil-s-poslaniem-narodu-kazahstana-1 (Обращение 4 сентября 2020 г.).
5. Сарпеков Р.К. Роль научного сообщества в законопроектной деятельности государственных органов Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. научно-правовой журнал №4 (71)-2022. – С. 13-19.

REFERENCES

1. «Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі жобасының негізгі бағыттары туралы» тақырыбында Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі Т.Б. Дүйсеновамен Үкімет сағаты 2022 жылғы 5 желтоқсан. Стенограмма // <http://www.parlam.kz/ru/mazhilis/government-hour> (Obrashchenie 20 dekabrya 2022 g.).
2. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Novyy Kazahstan: put' obnoveniya i modernizacii». 16 marta 2022 goda // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (Obrashchenie 16 dekabrya 2022 g.).
3. Vystuplenie Prezidenta Kazahstana Kasym-ZHomarta Tokaeva na soveshchanii s uchastiem akimov oblastej, gorodov Nur-Sultana, Almaty i SHymkenta 27 marta 2019 // http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-

prezidenta-kazahstana-kasym-zhomarta-tokaeva-na-soveshchanii-s-uchastiem-akimov-oblastei-gorodov-nur-sultana-almaty-i-shymkenta (Obrashchenie 28 marta 2019 g.).

4. *Glava gosudarstva Kasym-ZHomart Tokaev vystupil s Poslaniem narodu Kazahstana // http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/akorda_other_events/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-vystupil-s-poslaniem-narodu-kazahstana-1 (Obrashchenie 4 sentyabrya 2020 g.).*

5. *Sarpekov R.K. Rol' nauchnogo soobshchestva v zakonoproektnoj deyatelnosti gosudarstvennyh organov Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. nauchno-pravovoj zhurnal №4 (71)-2022. – S. 13-19.*

УДК 347.918.2

ARBITRATION PROCEDURE FOR RESOLVING INVESTMENT DISPUTES IN ACCORDANCE WITH THE ICSID CONVENTION (THE INTERNATIONAL CENTRE FOR SETTLEMENT OF INVESTMENT DISPUTES)

Akhmadi Marat Askaruly¹

PHD, assistant professor of the Scientific School of Private Law, M.S. Narikbaev KAZGUU University, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: m_akhmadi@kazguu.kz

Serdar Nart

PHD, Associate Professor, Dokuz Eylül University, Department of Civil Law, Izmir, Turkey, e-mail: serdar.nart@gmail.com

Abstract. *The ICSID Convention provides a well-established arbitration system that has been utilized by both states and investors for over 50 years. To date, ICSID arbitration has considered 19 lawsuits filed against Kazakhstan, with the number expected to rise in the future. The aim of this paper is to uncover the content of the ICSID arbitration process. The article examines the jurisdiction of the ICSID, including the criteria for a dispute to be considered for resolution. The paper provides an example of a case in which Kazakhstan challenged the ICSID's jurisdiction. The procedure for ICSID arbitration, starting with the request for arbitration and culminating in a binding arbitral award, is outlined. The study concludes by emphasizing the importance of the ICSID system for resolving investment disputes fairly and impartially, and the significance of the binding nature of the arbitral award. The methodology is based on legal literature analysis and a comprehensive literature review of Convention, including its rules and jurisdiction, with a focus on relevant legal precedents and cases involving Kazakhstan. The author emphasizes that the future of global arbitration is facing scrutiny due to the challenges in enforcing ICSID arbitration awards and suggests that reforms are imperative. Additionally, the author notes that arbitration law in Kazakhstan is under-researched and emphasizes the importance of increasing research in this field, as it will assist the country in cultivating its own arbitration lawyers and enhancing the judiciary's understanding of the subject. This will certainly improve the country's image as a place for conducting business and increase its attractiveness for foreign investments.*

Keywords: *ICSID Convention, Investment disputes, Arbitration, Kazakhstan, Enforcement, Arbitral awards.*

ICSID КОНВЕНЦИЯСЫНА СӘЙКЕС ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ДАУЛАРДЫ ТӨРЕЛІКТЕ ШЕШУДІҢ ТӘРТІБІ (ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ДАУЛАРДЫ ШЕШУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ)

Марат Асқарұлы Ахмади

PhD докторы, М.С. Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ Университетінің Жеке құқық ғылыми мектебінің ассистент профессоры, Астана қаласы, Қазақстан, e-mail: m_akhmadi@kazguu.kz

Сердар Нарт

PhD, Dokuz Eylül Университетінің азаматтық құқық кафедрасының қауымдасстырылған профессоры, Измир қаласы, Түркия, e-mail: serdar.nart@gmail.com

¹ *The author for correspondence*

Аннотация. *ICSID (Инвестициялық дауларды реттеу жөніндегі халықаралық орталық) конвенциясы елу жылдан астам уақыт мемлекеттер мен халықаралық инвесторлар дауларын шешу мақсатында қолданып келе жатқан, жақсы қалыптасқан арбитраж жүйесі болып табылады. Қазірге дейін ICSID ережелеріне сәйкес инвестициялық арбитражда Қазақстан Республикасына қарсы 19 дау қаралды. Мақаланың мақсаты ICSID Конвенциясына сәйкес арбитраждық дауларды шешудің ең өзекті мәселелері мен рәсімдерін талдау болып табылады. Мақалада ICSID Төрелік орталығының юрисдикциясы мәселесі, оның ішінде дауды шешу шарттары қарастырылады. Бұл бөлімде мысал ретінде Қазақстанның бір дау шеңберінде ICSID арбитражының юрисдикциясына наразылық білдіргені келтірілген. ICSID төрелік процедурасы, талап арыз беру процесі, төрешілер алқасын құру, тараптар үшін міндетті арбитраждық шешімді шығару, шешімді даулау және шешімді орындатудың мәселелері жан жақты сипатталған. Қорытындылай келе, зерттеуде инвестициялық дауларды әділ және бейтарап шешу үшін құрылған ICSID жүйесінің маңыздылығына, сондай-ақ арбитраждық шешімді орындаудың бірегей жүйесінің ерекшеліктеріне назар аударылады. Зерттеу әдістемесі Қазақстанға қатысты тиісті сот тәжірибесі мен істерге назар аударып, Арбитраждық ережелерді қоса алғанда, ICSID Конвенциясы бойынша құқықтық әдебиеттерді талдауға және жан-жақты шолуға негізделген. Нәтижесінде, автор ICSID шешімдерінің орындалуына байланысты туындаған проблемалар жаһандық деңгейде арбитраждың болашағына қатысты түрлі сауалдар туындататынын және бұл салада реформалар қажет екенін айтады. Сонымен қатар, автор Қазақстан құқық ғылымында арбитраждың жеткілікті зерттелмегенін атап өтіп, осы саладағы зерттеулерді көбейтудің маңыздылығына назар аударуда. Өйткені бұл зерттеулер елдің өз арбитраждық заңгерлерін жетілдіруіне және сот жүйесінің бұл тақырыпты жіті түсінуіне септігін тигізеді. Бұл бизнесті жүргізуге қолайлы жер ретінде еліміздің имиджін жақсартып, шетелдік инвестиция үшін тартымдылықты арттырады сөзсіз.*

Түйін сөздер: *ICSID Конвенциясы, Инвестициялық дау, Арбитраж, Қазақстан, Орындау, Арбитраж шешімдері.*

АРБИТРАЖНАЯ ПРОЦЕДУРА РЕШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ СПОРОВ В СООТВЕТСТВИИ С КОНВЕНЦИЕЙ ICSID (МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЦЕНТР ПО РАЗРЕШЕНИЮ ИНВЕСТИЦИОННЫХ СПОРОВ)

Ахмади Марат Асқарұлы

PhD, ассистент профессор Научной Школы Частного права Университета КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: m_akhmadi@kazguu.kz

Сердар Нарт

PhD, ассоциированный профессор кафедры гражданского права Докуз Эйлюльского Университета, г. Измир, Турция, e-mail: serdar.nart@gmail.com

Аннотация. *Конвенция ICSID (Международный центр по урегулированию инвестиционных споров) представляет собой хорошо зарекомендовавшую себя арбитражную систему, которая используется как государствами, так и инвесторами уже более пятидесяти лет. На сегодняшний день по правилам ICSID рассмотрено 19 исков, против Республики Казахстан в инвестиционном арбитраже. Целью данной статьи является анализ наиболее актуальных вопросов и процедуры рассмотрения арбитражных споров в рамках Конвенции ICSID. В статье изучен вопрос юрисдикции Арбитражного центра ICSID, включая условия рассмотрения спора. В этой части приводится пример дела, в котором Казахстан оспаривал юрисдикцию арбитража ICSID. Подробно описана процедура арбитража*

ICSID, процесс предъявления иска, формирования состава арбитража, вынесение обязательного для сторон арбитражного решения, процесс оспаривания решения и заканчивая вопросами приведения решения в исполнение. В заключении исследования подчеркивается важность системы ICSID для справедливого и беспристрастного разрешения инвестиционных споров, а также значение уникальной системы исполнения арбитражного решения. Методология основана на анализе и всестороннем обзоре юридической литературы по Конвенции ICSID, включая регламент арбитража, с акцентом на соответствующие судебные прецеденты и дела, связанные с Казахстаном. В результате автор подчеркивает, что будущее глобального арбитража находится под пристальным вниманием из-за проблем с обеспечением исполнения арбитражных решений ICSID, и предполагает, что реформы необходимы. Кроме того, автор отмечает, что арбитражное право в Казахстане недостаточно изучено, и подчеркивает важность расширения исследований в этой области, поскольку это поможет стране в воспитании собственных арбитражных юристов и улучшении понимания предмета судебными органами. Это, безусловно, улучшит имидж страны как места для ведения бизнеса и увеличит привлекательность для иностранных инвестиций.

Ключевые слова: Конвенция ICSID, Инвестиционный спор, Арбитраж, Казахстан, Приведение в исполнение, Арбитражные решения.

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_159

Introduction

Direct and indirect foreign investments play a crucial role in international trade and are highly sought after by states. Recognizing foreign investment as a key tool for development, states enact domestic laws that incentivize, encourage and protect international capital, and also become signatories to international agreements in this regard [1, p.501]. One such international agreement is the ICSID Convention, or the Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States². Drafted under the leadership of the World Bank, the ICSID Convention is one of the most widely ratified international agreements, having been signed by 165 states and in force in 158 states³. The Republic of Kazakhstan became a party to the ICSID Convention on July 23, 1992⁴.

The ICSID provides an international framework for resolving disputes that arise from worldwide investment activities. ICSID arbitration is unique compared to other arbitration systems as it seeks to balance the interests of the foreign investor and the host state where the investment is made [2, p.447]. However, achieving a harmonious mechanism that fosters mutual trust between the parties can be challenging. As a result, the ICSID system is

sometimes criticized and alternative solutions are sought. Nevertheless, it is important to recognize that ICSID arbitration provides a rare opportunity for foreign investors to have their disputes resolved in a fair and impartial manner [3, p.491]. The equality of the interests of the parties involved has been ensured throughout the entire arbitration process, from application to arbitration, formation of the arbitral tribunal, decision-making, and execution [4, p.41].

ICSID does not directly participate in the dispute resolution process as a mediator or arbitrator. Instead, it provides a panel of internationally recognized experts for the parties to choose their arbitrators or mediators from. If the state and foreign investor agree to utilize ICSID's dispute resolution methods, they are committed to abide by the recommendations of the mediator or the decision of the arbitrator. Furthermore, all states that are parties to ICSID, whether they are directly involved in the investment dispute or not, are required to accept the binding nature of the arbitral award given in accordance with the convention and to enforce the execution of any monetary debts determined by the award (as specified in ICSID Article 54).

Materials and methods

During the research process, the general

² The Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States of March 18, 1965, 575 U.N.T.S. 159. ⁴ ILM 532 (1965) (ICSID Convention), available on the website of the Centre at www.worldbank.org/icsid.

³ <https://icsid.worldbank.org/about/member-states/database-of-member-states> The access date: 29.01.

⁴ There is conflicting information about the date of the entry into force of the ICSID Convention for The Republic of Kazakhstan. The ICSID Convention website states that it took effect on October 21, 2000. However, according to the Republic of Kazakhstan's International Treaties Bulletin, the date of entry into force is July 20, 2004.

scientific methods of analysis and synthesis were employed. Specifically, the present practical situation in the field of resolving investment disputes was scrutinized, and a comprehensive review of legal literature on the Convention was conducted, taking into account relevant court cases.

Discussion and results

THE ICSID CENTER'S JURISDICTION

It is significant to remember that ICSID arbitration will not take place only because the accepting state or the investor's state approves the convention. The drafters of the convention deemed it necessary to include such provisions in the preamble, anticipating the possibility of interpretations that participation in the convention implies such an obligation. The ratification of the convention by the relevant states signifies their intention to resolve investment disputes through ICSID arbitration; however, there is no obligation to do so merely by being a party to the convention. The decision to arbitrate is left to the express consent of each state. Furthermore, states can also notify certain matters they do not wish to be subject to the jurisdiction of ICSID arbitration by recording them as a reservation⁵.

The convention regulates the cases in which disputes between the investor and the host state, where the investment was made, can be brought to ICSID arbitration under the section on the center's jurisdiction (Article 25). For a dispute to be heard in ICSID arbitration, the following three conditions must be met. As is demonstrated below, some of these conditions pertain to the consent of the parties, some to their identity, and some to the type of conflict.

1. Consent of the Parties

The parties must provide express consent for ICSID arbitration to occur. This declaration of consent can be made prior to or after the emergence of a conflict [5, p.540]. The ICSID convention does not stipulate any specific form requirements for the written consent, although it is common for investment agreements between

the parties to include a clause declaring their willingness to participate in ICSID arbitration [6, p.288].

Alternatively, states may incorporate such provisions in their investment protection and promotion laws or investment treaties⁶ with other states, giving the investor the ability to apply for ICSID arbitration in the presence of specific conditions, together with the host country. It is important to note that all bilateral investment treaties (BITs) signed by Kazakhstan with other countries contain provisions for the resolution of investment disputes through ICSID arbitration or other arbitration centers.

2. Identity of Parties

The second requirement for ICSID arbitration is that one of the parties must be a state⁷ and the other must be a national of another state party to the Convention⁸. In the case of dual citizenship, the Convention regulates which citizenship will be considered as the basis [7, p.290].

Firstly, if the investor has dual citizenship and is a citizen of both the state party to the conflict and another state, then the condition for ICSID arbitration will not be met (Article 25/2-a). This means that the investor will not be entitled to initiate ICSID arbitration against the host country, which is also their home country.

In the second case, if the investor is not a citizen of the state where the investment was made but holds dual citizenship with at least one state party to the Convention, then ICSID arbitration can be initiated. It is important to note that the concept of citizenship in the Washington Convention poses challenges for legal entities. The determination of citizenship for legal persons is not as straightforward as it is for individuals. As a result, the Convention has decided to determine the citizenship of legal entities based on the place of establishment. For example, if a UK-based company has an investment dispute in Kazakhstan, it can be brought to the ICSID. The determination of citizenship based on place of establishment presents an important issue for companies with foreign capital established in Kazakhstan.

⁵ Some countries have ratified the Convention with varying reservations. For example, Türkiye has excluded disputes arising from the same property in its jurisdiction from the ICSID due to the exclusive jurisdiction of Turkish courts.

⁶ Bilateral Investment Treaties (BITs) are agreements that provide protection and incentives for bilateral investments. To date, Kazakhstan has entered into BITs with 52 countries. A list of these countries can be found at: <https://investmentpolicy.unctad.org/country-navigator/110/kazakhstan>. The access date: 29.01.2022.

⁷ It is important to note that resolution of investment disputes through ICSID arbitration has been a viable option if both the state party and the investor's state are parties to the Convention simultaneously. To increase the jurisdiction of ICSID, the Additional Protocol was signed, which is referred to as the "Additional Ways to Resolve Investment Disputes" and includes Additional Rules. This protocol introduced the Additional Rules of Procedure, granting ICSID the authority to determine whether a dispute between a state and an investor of another state falls within the jurisdiction of ICSID arbitration.

⁸ The Convention does not apply to stateless individuals and refugees, as it specifically mentions state citizenship.

The Civil Code of Kazakhstan determines citizenship for legal entities based on the place of registration. Hence, in the case of a dispute between a company established in Kazakhstan with foreign capital and registered in the Kazakh legal entities registry, and the Kazakhstan state or state-affiliated institutions, it becomes necessary to determine if ICSID arbitration is applicable.

The ICSID Convention provides a unique perspective on the issue of a legal entity having citizenship in a state different from the state in which it is in conflict. Pursuant to Article 25/2-b of the Convention, even if an investor company holds the nationality of the conflicting state, if it is determined that the company is under foreign control, it will be considered a "citizen of another state". As a result, even in the presence of foreign control in Kazakhstan, the investor has the right to be treated as a citizen of another state and to bring the dispute to ICSID arbitration. The inclusion of this principle in the Convention is due to the fact that many countries globally recognize that companies established in their jurisdiction with foreign capital possess their own citizenship. As a consequence, these companies, despite being established with foreign capital, are deemed local companies in terms of citizenship, thus exempting them from ICSID arbitration. The Convention aims to address this by treating such companies as "foreign" entities on the basis of foreign control [8, p.291].

However, for this principle to be applied, the parties must have agreed on this matter in advance. This means that for disputes between the government of Kazakhstan and a foreign investor to be resolved through ICSID arbitration, it is necessary for the investor to agree to classify the company established in Kazakhstan as a foreign entity in their investment agreement.

3. Subject of Dispute

The third requirement for the jurisdiction of ICSID arbitration is that the dispute must arise from an investment. It is important to note that the Washington Convention does not provide a definition for the term "investment." The majority of disputes submitted to ICSID arbitration are related to investments in the commonly accepted modern sense.

The definition of investment is based on the types of investments expressed in the bilateral investment agreements between the state in question and the investor's state. However, it should be noted that these agreements do not

provide precise parameters for defining the concept of investment. For example, the Israel-Kazakhstan bilateral investment agreement allows for arbitration in the resolution of "any legal disputes arising...related to the investments made by the investor in the territory of the host state." Similarly, the bilateral investment agreement between Kazakhstan and Qatar states that "any dispute under the provisions of this Agreement between one Party and the investor of the other Party in connection with an investment" may be submitted to arbitration.

In practice, ICSID arbitral tribunals refer to the "Salini test" [9, p.298] to determine the concept of "investment." Accordingly, the following five criteria are considered essential for an asset to be deemed an investment:

1. The duration of the investment project;
2. The investor's assumption of risk;
3. The significance of the contribution;
4. The project's importance for the development of the host state;
5. The regular generation of profit or income.

In the matter of "Anatolie Stati and Others v. The Republic of Kazakhstan," a case brought before the ICSID, Kazakhstan challenged the jurisdiction of the ICSID arbitration tribunal on the basis that the licenses issued by the state for the development of oil and gas fields, liquefied natural gas facilities, and other assets held by the claimants cannot be considered investments [10].

Kazakhstan's counsel argued that the criteria established in the "Salini test", developed by ICSID arbitration, were not met by the claimants. It was suggested that the claimants did not assume a significant risk in acquiring these assets, nor did they make a substantial investment in Kazakhstan, leading to the conclusion that the assets in question could not be considered investments. The arbitral tribunal determined that, as the concept of "investment" is unambiguously defined in the applicable international investment treaty, the Energy Charter Treaty in this case, there was no requirement to reference additional investment criteria, including those found in the interpretation of the treaty [11].

PROCEDURE FOR ICSID ARBITRATION

In accordance with the ICSID Convention, if the parties have agreed to engage in arbitration and have not made alternative arrangements, in the event of a dispute between them, either the contracting state or the investor may submit a written request to the ICSID General

Secretariat for resolution. However, the parties may choose to exhaust all local, administrative, and judicial remedies before proceeding with arbitration as a means of resolving the dispute (Article 26). Pursuant to the ICSID Arbitration Rules⁹, documentation should be submitted electronically as a general rule. However, in cases where special circumstances require a different mode of submission, alternative arrangements may be made (Article 4).

An arbitration request must contain documents establishing the parties' identities, details of the dispute, evidence of the parties' consent to arbitration, and information relating to the investment, ownership, and control thereof¹⁰. The General Secretariat will conduct a preliminary assessment of the request and take one of two actions. It may reject the request on the grounds that the dispute falls outside the jurisdiction of the ICSID arbitration as determined by the information contained in the request, or if the request satisfies the necessary requirements, it will be recorded¹¹. Upon acceptance of the application by the General Secretariat, an arbitral tribunal will be established to resolve the dispute (as per articles 37/2ab, 38-40).

The tribunal will first assess its jurisdiction over the dispute, either of its own accord or in response to an objection raised by one of the parties, which may be considered a preliminary question (per article 41/1). The principle of freedom of choice governs the law to be applied in the dispute. In accordance with Article 42 of the Convention, the tribunal will resolve the dispute in accordance with the rules of law agreed upon by the parties, or, in the absence of agreement, with the host country's law, including conflict of laws rules. The tribunal may apply both relevant international law and the rules of the host country, or, upon agreement of the parties, may resolve the dispute through the application of rules of equity without reference to the contracting country or international law

[12]. It is worth noting that the parties determine the procedural rules to be followed by the tribunal, and if left unaddressed, the applicable ICSID arbitration rules will apply.

ARBITRAL AWARD

The arbitral tribunal shall issue its decision, which shall be made by a majority of its members and shall be in writing and signed by all members who participated in the voting. Any member of the tribunal may add a dissenting opinion to the award. The award must be reasoned and shall address all issues submitted to the tribunal in the petition. The Tribunal shall render the award as soon as possible and in any event no later than within 60 days from the submission of the last document, as provided for under Article 58 of the ICSID arbitration rules.

The award is conveyed to the General Secretariat of the ICSID by the tribunal. The General Secretariat then notifies the parties of the availability of certified copies of the award. The award becomes effective from the date of notification. The Center shall not automatically publish the award without the consent of the parties, as per Article 48 of the ICSID Convention¹². In the event that the arbitrators overlooked a matter while rendering their award, the arbitral tribunal may make additional award upon the request of either party within 45 days from the date of the award. This can be done through an additional award or written letter, as deemed necessary by the tribunal. If there are any inaccuracies in the award, they may be corrected in accordance with Article 49. These additional awards are considered part of the original award and are communicated to the parties in the same manner as the original award.

OBJECTION TO AN ARBITRATION AWARD

As per the provisions of the ICSID

⁹ *The ICSID Convention, Regulations, and Rules were adopted in 1967 and have undergone four amendments since then, with the latest coming into effect in July 2022. These changes are the most comprehensive in ICSID's history. The key modifications include (1) improvements to the proceedings' efficiency; (2) provisions for third-party financing; (3) provisions regarding litigation expenses; (4) reforms to the formation of the arbitral tribunal and the rejection of arbitrators; (5) increased transparency; (6) provisional measures; and (7) expansion of access to the ICSID Supplementary Service Rules.*

¹⁰ *Article 3 of the ICSID Institutional Rules recommends additional information that parties may include in their arbitration request to facilitate the early stages of proceedings. These recommendations include: (i) the method of appointment and number of arbitrators; (ii) the language of the proceedings; (iii) agreements and proposals regarding the use of expedited arbitration; and (iv) if the submitting party is a legal entity, the names of its owners or controllers, and the real and legal persons holding it.*

¹¹ *The revisions made to the ICSID Arbitration Rules in 2022 encompass new provisions relating to serial arbitration. These modifications allow for the parties to opt for a streamlined trial procedure if they so choose. The expedited trial procedure is characterized by shorter timelines and fewer filings, thereby potentially reducing the overall duration of the trial by half.*

¹² *The revisions made to the ICSID Arbitration Rules in 2022 encompass new provisions relating to serial arbitration. These modifications allow for the parties to opt for a streamlined trial procedure if they so choose. The expedited trial procedure is characterized by shorter timelines and fewer filings, thereby potentially reducing the overall duration of the trial by half.*

Convention, the arbitral award rendered under the jurisdiction of ICSID is considered to be final and binding on the parties. No appeal or any other form of remedy, other than those specified in the Convention, can be sought against such an award (Article 53/1). Furthermore, if there are no circumstances necessitating the interpretation, revision, or annulment of the award, the parties are obligated to comply with and fulfill the requirements of the decision (Article 53/1). In addition, every country that is a party to the ICSID Convention shall recognize the arbitral award, which has been rendered in accordance with the provisions of the Convention and the relevant arbitration rules, as binding. Such an award shall be enforced in the same manner as a final decision of the state court within the territorial borders of the country (Article 54/1).

The ICSID Convention provides three methods for recourse to an arbitral award. These include:

1. Requesting an interpretation of the award, as stipulated in Article 50.
2. Requesting a reconsideration of the award due to the emergence of new material facts, as outlined in Article 51.
3. Requesting the annulment of the award in the presence of certain reasons, as specified in Article 52.

Generally, the procedure for annulment of arbitral awards in international arbitration law and domestic legislation of countries is commonly based on the UNCITRAL Model Law and sought from the national courts of place of arbitration [13, p. 41]. However, the ICSID Convention has introduced a different system for objecting the final arbitral award. Unlike the systems accepted in international arbitration law and globally, there is no authorized state court to which the parties can appeal the award. Instead, objections raised by the parties are discussed and resolved within the ICSID Centre.

ENFORCEMENT OF ARBITRAL AWARDS UNDER THE ICSID CONVENTION

In accordance with Article 54(2) of the ICSID Convention, a party seeking recognition or enforcement of an ICSID arbitration award in a member state must submit a copy of the award, as approved by the Secretary General, to a court or authority designated by the contracting state for this purpose.

One of the key benefits of ICSID arbitration is the immunity of arbitral awards from review

by national courts. These awards are not subject to annulment and local courts are required to provide legal assistance to facilitate their enforcement. In addition, a court of a state party cannot refuse to enforce an award that has not been annulled and was issued as a result of ICSID arbitration [14, p. 215].

Consequently, the enforcement of ICSID arbitration awards in the realm of international investment law is commonly carried out smoothly by states [15, p.25]. The ICSID Convention provides a special procedure for the recognition and enforcement of arbitral awards, allowing for the bypassing of domestic laws and international agreements. As a result, objections based on the New York Convention or the UNCITRAL Model Law cannot be raised during the recognition or enforcement process. It is also not possible to assert that the arbitral award is in violation of the public order of the country where enforcement is sought, and recognition or enforcement cannot be denied on these grounds [16, p.13].

The execution of the arbitral award will be carried out in accordance with the procedural laws for the enforcement of domestic court decisions in the country where enforcement is sought (Article 54/1). This aims to eliminate the potential disputes arising from differences in laws and legal systems between countries regarding the execution of arbitral awards. Each state is required to enforce the decision in accordance with its domestic law as if it were a judgment of its own domestic courts.

In accordance with Kazakh law, the Astana City Court [17] has jurisdiction over the enforcement of investment dispute arbitral awards in which the Kazakh state is the defendant, including those made by the ICSID. It is important to note that ICSID arbitral awards are not subject to the procedure for foreign or international arbitral awards in Kazakhstan (Article 54/1 Each Contracting State shall recognize an award ... as if it were a final judgment of a court in that State.), but rather, they must be enforced through the ordinary provisions established for Kazakh state court decisions. As a result, the enforcement order necessary for the execution of the ICSID award should not be issued under Article 253 of the Kazakhstan Civil Procedure Code, which governs the compulsory enforcement of arbitral awards, but rather, under Article 241 which governs the execution of court decisions.

In the *AIG Partners v. Kazakhstan* case under the ICSID, the government of Kazakhstan disregarded Article 54(1) of the ICSID

Convention and refused to honor the arbitration award. The plaintiff secured a lien on assets of the Kazakhstan central bank held in UK banks (ABN AMRO Mellon Global Security Services BV), but Kazakhstan contested the lien by claiming immunity from jurisdiction [18, p.217] and lien. It is worth mentioning that the government's behavior in cases like AIG Partners and Anatolie Stati makes Kazakhstan an unreliable destination for international investment, as it fails to uphold its contracts and shirks its international obligations [19].

Conclusion

The ICSID Convention provides a well-established arbitration system that has been utilized by both states and investors for over half a century. Despite its popularity, several challenges still arise in practice, particularly in regards to jurisdiction and the enforcement of arbitral awards before the host state. This article provides an overview of the ICSID arbitration process and highlights some of the main issues encountered in practice.

It is noteworthy that there is limited

research on the ICSID arbitration procedure and its application in Kazakh legal doctrine. Nevertheless, data from the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) reveals that there have been 19 lawsuits filed against the Republic of Kazakhstan in investment arbitration, with the number expected to increase in the future due to the increasing use of third party founding (TPF) in investment arbitration.

Given these circumstances, we believe that further research on ICSID arbitration is crucial for the legal doctrine of Kazakhstan. In particular, cases where Kazakhstan is a party should be examined from both theoretical and practical perspectives. This will enable Kazakhstan to train its own arbitration lawyers and state courts, allowing them to be better prepared to handle investment arbitration cases. In conclusion, ICSID arbitration plays an important role in promoting foreign investment and ensuring the protection of investor rights, and it is imperative for Kazakhstan to fully understand and engage with this system.

REFERENCES

1. Lucas Clover Alcolea, *Arbitral Activism and Choice of Law under the ICSID Convention*, *Chinese Journal of International Law* // - 2022, Volume 21, Issue 3, pp.499–546, <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmac027>, access date: 06.02.2023.
2. Julien Fouret, Rémy Gerbay and Gloria M. Alvarez, *The ICSID Convention, Regulations and Rules: A Practical Commentary*: Edward Elgar, *European Yearbook of International Economic Law* // - 2019, pp. 445-448, <https://doi.org/10.4337/9781786435248.00014>, access date: 29.01.2023.
3. Moehlecke, C. & Wellhausen, R. *Political Risk and International Investment Law*. *Annual Review of Political Science* // -2022, pp 485-507. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051120-014429>; access date: 29.01.2023
4. Nmehielle, Vincent O. "Enforcing Arbitration Awards Under the International Convention for the Settlement of Investment Disputes (ICSID Convention)," *Annual Survey of International & Comparative Law* // 2001, Vol. 7: Iss. 1, Article 4, pp.21-48.<https://digitalcommons.law.ggu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1058&context=annlsurvey>, access date: 06.02.2023.
5. Lucas Clover Alcolea, *Arbitral Activism and Choice of Law under the ICSID Convention*, *Chinese Journal of International Law* // - 2022, Volume 21, Issue 3, pp.499–546, <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmac027>, access date: 06.02.2023.
6. Gölcüklü İ, *ICSID Tahkiminde Yetkiden Kaynaklanan Bazı Sorunlar*, *Public and Private International Law Bulletin* //-2018, -N38(2): 285–309, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/630908>, access date: 29.01.2023.
7. Gölcüklü İ, *ICSID Tahkiminde Yetkiden Kaynaklanan Bazı Sorunlar*, *Public and Private International Law Bulletin* //-2018, -N38(2): 285–309, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/630908>, access date: 29.01.2023.
8. Gölcüklü İ, *ICSID Tahkiminde Yetkiden Kaynaklanan Bazı Sorunlar*, *Public and Private International Law Bulletin* //-2018, -N38(2): 285–309, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/630908>, access date: 29.01.2023.
9. Broches, Aron, "The Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (Volume 136)", in: *Collected Courses of the Hague Academy of*

International Law. http://dx.doi.org/10.1163/1875-8096_pplrdc_A9789028606333_03, access: 08.02.2023

10. Kenzhebaeva A.T, *Informacionno-analiticheskaja spravka «O mezhdunarodnom opyte po rassmotreniju investicionnyh sporov»* (Кенжебаева А.Т, Информационно-аналитическая справка «О международном опыте по рассмотрению инвестиционных споров») // - 2016, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37179478, access date: 29.01.2022.

11. Kenzhebaeva A.T, *Informacionno-analiticheskaja spravka «O mezhdunarodnom opyte po rassmotreniju investicionnyh sporov»* (Кенжебаева А.Т, Информационно-аналитическая справка «О международном опыте по рассмотрению инвестиционных споров») // - 2016, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37179478, access date: 29.01.2022.

12. Baetens, Freya, *Enforcement of Arbitral Awards: 'To ICSID or Not to ICSID' is Not the Question*, Todd Weiler, Ian Laird, eds., *Investment Treaty Arbitration and International Law, Juris Arbitration Series* // -2012, -Juris New York, Vol. 5, pp. 211-228, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2130694>. access date: 29.01.2022.

13. Calamita, N. Jansen, *The Challenge of Establishing a Multilateral Investment Tribunal at ICSID*, *ICSID Review, Forthcoming*// -2017, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3007581>, access: 08.02.2023.

14. Baetens, Freya, *Enforcement of Arbitral Awards: 'To ICSID or Not to ICSID' is Not the Question*, Todd Weiler, Ian Laird, eds., *Investment Treaty Arbitration and International Law, Juris Arbitration Series* // -2012, -Juris New York, Vol. 5, pp. 211-228, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2130694>. access date: 29.01.2022.

15. Nmehielle, Vincent O. "Enforcing Arbitration Awards Under the International Convention for the Settlement of Investment Disputes (ICSID Convention)," *Annual Survey of International & Comparative Law* // 2001, Vol. 7: Iss. 1, Article 4, pp.21-48.<https://digitalcommons.law.ggu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1058&context=annlsurvey>, access date: 06.02.2023.

16. Grabowski, Alex (2014) "The Definition of Investment under the ICSID Convention: A Defense of Salini," *Chicago Journal of International Law* // -2014, Vol. 15: No. 1, Article 13. pp. 287-309, <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol15/iss1/13>, access date: 29.01.2023.

17. Sulejmenov M.K. *Priznanie i ispolnenie reshenij inostrannyh tretejских i gosudarstvennyh sudov po investicionnym sporam: opyt Kazahstana* // - 2009, (Сулейменов М.К. Признание и исполнение решений иностранных третейских и государственных судов по инвестиционным спорам: опыт Казахстана) // - 2009, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31644606&pos=5;-116#pos=5;-116, access date: 29.01.2022.

18. Horn, H. and T. Tangerang. *Economics of international investment agreements. Journal of International Economics* // - 2021, -131, - <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2021.103433>, access date: 29.01.2023.

19. Baetens, Freya, *Enforcement of Arbitral Awards: 'To ICSID or Not to ICSID' is Not the Question*, Todd Weiler, Ian Laird, eds., *Investment Treaty Arbitration and International Law, Juris Arbitration Series* // -2012, -Juris New York, Vol. 5, pp. 211-228, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2130694>. access date: 29.01.2022.

UDC 341.226/229

INTERNATIONAL LEGISLATIVE EXPERIENCE IN THE SPHERE OF REGULATION OF AIRSPACE AND OUTER SPACE LEGAL REGIME

Baitukayeva Dana Umirbekovna¹

*Senior lecturer of the Department of International Law
at al-Farabi Kazakh National University, Master of Law Sciences,
Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: baitukaeva_dana@mail.ru*

Achilleas Philippe

*Professor of Public Law at the University of Paris Sud,
Director of the Institute of Space and Telecommunications Law
Paris, France, e-mail: achphilippe277@gmail.com*

Abstract. *The article considers the experience of regulating the established legal regime for the use of airspace and outer space from the point of view international law norms and legislation of the Republic of Kazakhstan and other countries. During the research of this issue, legal norms were analyzed, as well as the features of the legislations development in these fields. The boundary of space is given increasing importance because air law and space law have differences in their rules. These branches of international law are based on different principles and have different legal regimes. And these differences must be taken into account, in connection with new developments in space operations, including space tourism (flights), and the increasingly ambitious and far-reaching programs of some space powers. The relevance of the subject matter is determined by the risen interest of the majority of states in the world to the use of these areas for commercial purposes and more recently for military purposes. These processes have created new legal challenges to space law. This study reveals the need to adopt specific legal provisions in the field of exploration and use of outer space. As a result of the rapid pace of technological development, as well as taking into consideration the trends in developing commercial space activities, it became necessary to adopt international documents, specific legal provisions regarding the control of the activities of states in this sphere. The study also concludes, that the current airspace concept, needs to be updated in terms of its flexibility and adaptability to current changes.*

Key words: *Flight safety, international obligations, transit agreements, normative acts, space research.*

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ ОПЫТ В СФЕРЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМА ВОЗДУШНОГО И КОСМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Байтукаева Дана Умирбековна

Старший преподаватель кафедры международного права факультета международных отношений Казахского Национального Университета имени аль-Фараби, магистр юридических наук, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: baitukaeva_dana@mail.ru

Ахиллес Филипп

Профессор публичного права Университета Париж Сюд, Директор Института Космического и Телекоммуникационного Права, Париж, Франция, e-mail: achphilippe277@gmail.com

¹ Corresponding author

Аннотация. В статье рассматривается опыт регулирования сложившегося правового режима использования воздушного и космического пространства с точки зрения норм международного права и законодательства Республики Казахстан и других стран. В ходе изучения этого вопроса проанализированы правовые нормы, а также особенности развития законодательства в этих сферах. Границе пространства придается все большее значение, потому что воздушное и космическое право имеют различия в своих правилах. Эти отрасли международного права основаны на разных принципах и имеют разные правовые режимы. И эти различия необходимо учитывать, в связи с новыми достижениями в области космических операций, включая космический туризм (полеты), а также все более амбициозные и далеко идущие программы некоторых космических держав. Актуальность темы определяется повышенным интересом большинства государств мира к использованию этих сфер в коммерческих целях, а в последнее время и в военных. Эти процессы создали новые юридические вызовы космическому праву. В результате быстрых темпов развития технологий, а также с учетом тенденций развивающейся коммерческой космической деятельности появилась необходимость в принятии международных документов, конкретных правовых положений относительно контроля деятельности государств в этой сфере. В исследовании также делается вывод о том, что действующая концепция использования воздушного пространства требует обновления с точки зрения ее гибкости и адаптивности к текущим изменениям.

Ключевые слова: Безопасность полетов, международные обязательства, соглашение о транзите, нормативные акты, космические исследования.

ӘУЕ ЖӘНЕ ҒАРЫШ КЕҢІСТІГІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІН РЕТТЕУ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗАҢ ШЫҒАРУ ТӘЖІРИБЕСІ

Дана Өмірбекқызы Байтоқаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушы, заң ғылымдарының магистрі, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: baitukaeva_dana@mail.ru

Ахиллес Филипп

Париж Сюд Университетінің құқық профессоры, Ғарыш және телекоммуникация құқығы институтының директоры, Париж, Франция, e-mail: achphilippe277@gmail.com

Аннотация. Мақалада халықаралық құқық нормалары және Қазақстан Республикасының және басқа елдердің заңдары тұрғысынан әуе және ғарыш кеңістігінің белгіленген құқықтық режимін реттеу тәжірибесі қарастырылған. Осы мәселені зерделеу барысында құқықтық нормалар, сондай-ақ осы салалардағы заңнаманың даму ерекшеліктері талданды. Әуе және ғарыш құқығының ережелерінде айырмашылықтар бар, сондықтан ғарыш шекарасына көбірек мән беріледі. Халықаралық құқықтың бұл салалары әртүрлі принциптерге негізделген және әртүрлі құқықтық режимдерге ие. Және бұл айырмашылықтарды ғарыштық операциялардағы, соның ішінде ғарыш туризміндегі (ұшу) жаңа жетістіктерге, сондай-ақ кейбір ғарыштық мемлекеттердің барған сайын өршіл әрі ауқымды бағдарламаларына байланысты ескеру қажет. Тақырыптың өзектілігі әлемнің көптеген мемлекеттерінің осы аумақтарды коммерциялық мақсатта, ал соңғы уақытта әскери мақсатта пайдалануға қызығушылықтың артуымен анықталады. Бұл процестер ғарыштық құқыққа жаңа құқықтық қиындықтар тугызды. Бұл зерттеу ғарыш кеңістігін зерттеу және пайдалану саласында нақты құқықтық ережелерді қабылдау қажеттілігін ашады. Технологиялық дамудың жедел қарқыны нәтижесінде, сондай-ақ коммерциялық ғарыш қызметін дамыту тенденцияларын ескере отырып, халықаралық құжаттарды, мем-

лекеттердің осы саладағы қызметін бақылауға қатысты нақты құқықтық ережелерді қабылдау қажет болды. Зерттеу сонымен қатар қазіргі әуе кеңістігі концепциясы оның икемділігі мен ағымдағы өзгерістерге бейімделуі тұрғысынан жаңартылуы керек деген қорытындыға келеді.

Түйін сөздер: Ұшу қауіпсіздігі, халықаралық міндеттемелер, транзиттік келісім, нормативтік актілер, ғарыштық зерттеулер.

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_168

Introduction

The Paris (1919) and the Chicago (1944) Conventions on the regulation of international civil aviation ensured the creation of a new body at the UN - the International Civil Aviation Organization (ICAO), which monitors the implementation of the convention from 1947 to the present². Since its establishment ICAO has become the main guideline for the development of both international and domestic air law. Conventions in this field and its annexing agreements meant that the contracting states recognized each other's right to fly through national airspace. The Paris and the Chicago Conventions have provided, in turn, the core legal framework for international civil aviation.

The legal regime of airspace is established by national acts, taking into account international treaties and no international air services may be carried out over the territory of other states, except with the special permission. Under aviation laws countries retain sovereignty over airspace, above their territory. This sovereignty does not extend to outer space, because according to Article 2 of the Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies (1967), it is not subject to national appropriation³. Given the very long name of this contractual act in legal science, it is often, for brevity, called Outer Space Treaty.

The outer space regime is regulated by a number of resolutions of the UN General Assembly and Outer Space Treaty and is characterized by its openness for use by all states. This means the recognition of this sphere as a common area. This is one of the differences between outer space and airspace [1, 581 p.]. It is clear, that for the use of outer space, it is necessary, that activities in this area are in line with the norms, rules and provisions of international law. International norms for space

exploration are international guarantees for its research.

The emergence of a real opportunity for space exploration predetermined the need for regulation of interstate relations arising in connection with space activities, which involved the development of relevant conceptual and international legal norms agreed upon at the interstate level [2, 124-125 p.].

Methods and materials

In the process of research, legal acts of the countries on airspace and outer space were analyzed. In addition to general scientific methods of cognition (analysis, comparison and synthesis), particular methods are widely used in the work, such as the historical, the method of comparative analysis and the system approach, which are important for studying the features of the legal regime. To fully reflect the reality, materials of official documents published in various information resources were used.

Results

Both the Chicago Convention and ICAO bear much of the responsibility for the efficient use of airspace. One measure to do so is that states recognize each other's right to fly through national air territory and to use certain areas of national land territories and territorial waters. Not only the above convention, but almost all documents of air law apply only to civil aircraft. This has crucial implications for determining the scope and legal validity of the relevant rules.

The study carried out notes, that states apply different forms of regulation of the airspace use. In a number of countries, it is governed by separate laws: "On the airspace" (Australia), "On the control of the country's airspace" (Spain), "Aeronautical Code" (Argentina), "On the control of airspace" (Republic of Moldova) and etc. The above documents establish the

² Как воздушное пространство делится между странами. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://biletix.ru/blog/posts/kak – vozdushnoe-prostranstvo-delitsya-mezhdu-stranami/](https://biletix.ru/blog/posts/kak-vozdushnoe-prostranstvo-delitsya-mezhdu-stranami/) (date of access 24.03.22)

³ Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies, London/Moscow/Washington, done January 27, 1967, entered into force October 10, 1967 <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/introouterspacetreaty.html> (date of access 24.03.22)

legal basis for activities in the area of airspace. These countries emphasize the sphere, which is mainly related to public law, the subject of regulation by a separate law. In others (the Russian Federation, Republic of Belarus, Georgia, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kyrgyz Republic and etc.), the airspace use is regulated by the Air Code. Definitely, regulation of this issue in all countries is aimed at ensuring defense and protecting the states interests.

One of the main issues in the regulation of the airspace of Kazakhstan was the stability of domestic legislation. The Republic has succeeded in making the transition from the old soviet aviation system to a modern with international standards and best practices affecting its current state. A significant number of amendments were made to the Law "On the use of the airspace of the Republic of Kazakhstan". Since its adoption from July 2010 to May 2020, 34 changes and additions have been made [3, 4 p.].

When drafting laws in Kazakhstan, the results of the analysis of the positive experience of foreign countries and the CIS countries in the airspace use, were taken into account. Kazakhstan joined the Transit Agreement⁴, which gives airlines the right of non-stop flights or landings at airports for technical purposes. Currently, the country is a full member of the important universal, regional and bilateral agreements.

With the intensive use of airspace for flights, a series of accidents also increases. A large number of aircraft strayed from their authorized routes to foreign and prohibited air territories. Several serious incidents have caused not only considerable material damage but also, more importantly, the loss of human lives. The issues of flight safety are still of prime importance. The sovereignty over airspace gives each state exclusive right to its own air territory, and aircraft in that territory without permission are seen and treated as violators. The Montreal Convention (1971) established universal jurisdiction over the acts listed therein. Any state is obliged to judge the perpetrator⁵. But the difference lies in what means can be used against airspace violations. In 1988 Montreal Supplementary Protocol⁶ was adopted, and in 2010 the Beijing

Convention⁷. These conventions apply to any person who committed the crime. Thus, the practice of normative regulation in the field of airspace safety has been constantly improved. But the emergence of new challenges and threats require updating in terms of current changes.

The modern period of space activities is characterized by new projects and plans. The space law is currently being actively developed, and space research is getting more and more popular and in demand. It is fair to say, that space law should ensure unhindered and free access to outer space, for the purpose of its exploration. However, legal acts in this area were developed in the middle of the twentieth century and are now partly outdated. For example, the UN norms in the field of international space law do not cover the problematic issues of the modern period, including the problem of airspace and outer space delimitation, that we are considering and others.

Additionally there are areas of conflict between the air and space legal and regulatory regimes, which could create an unnecessary and perhaps even prohibitory burden in the new commercial space arena. The international space law regime is exclusively targeted at States, inadequately addressing private efforts and entities [4, 3 p.].

The international space treaties establish the general principles of space law and they open to all countries. Five space treaties drafted in the 1960s and 1970s provide important guidance to space activities and remain relevant to this day: Outer Space Treaty (1967) (covers the legal basis of the outer space use for peaceful purposes); The Convention on International Liability (1972) for damage caused by space objects, (makes launching states liable for damage in space caused by that state); The Convention on the registration of objects launched into Outer Space (1975) (defines the rules applicable to the registration of space objects); The Agreement on the rescue of astronauts, the return of astronauts and objects launched into Outer Space (1968) (provides for the provision by states of assistance to astronauts in distress); Agreement on the activities of states on the Moon and other celestial bodies on the Moon

4 *Соглашение о транзите при Международных Воздушных Сообщениях - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30280132 (date of access 24.03.22)*

5 *Montreal Convention <https://ru.wikipedia.org/wiki/1971> (date of access 24.03.22)*

6 *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation, adopted at Montreal on 24 February 1988. <https://www.icao.int/secretariat/legal/via.ru> (date of access 24.03.22)*

7 *Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation. Adopted in Beijing, China on 10 September 2010. <https://www.icao.int/secretariat/legal/docs> (date of access 24.03.22)*

(1979)⁸.

Among these five main sources of existing international space law Outer Space Treaty (1967) is the key one, since it establishes the principles on which the remaining four treaties are built, and as well as all other contractual acts in the field of international space law.

Many states, including Kazakhstan, have come to understand the importance of geopolitical interests in outer space, as a result of which the exploration of this area has become one of the priorities of national policy today. In 1994, at the 49th session of the UN General Assembly, Kazakhstan was accepted as a member of the UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS), and in 1997 joined the five major multilateral treaties within the UN on the exploration and use of outer space⁹. Laws related to the space sector, in general, have successfully implemented the main, most important provisions of international treaties on outer space in the legal system of the country.

Discussion

Ensuring safety of air traffic has always been a top priority for ICAO. In this regard, it develops standards and recommended practices that promote the application and implementation of rules into national legislations. The concept of flight safety is ensured by changing or creating norms of international law, providing a safe function positioning of the entire system of air communications. States have the right to establish prohibited zones and restricted areas in order to coordinate aircrafts flights with other types of activities in the airspace (Article 9 of the Chicago Convention). However, there are cases, when it's hard to foresee one circumstances or another, since progress in this fields is moving quite actively. At the time, the main document (Chicago convention of 1944) was adopted, it was difficult to predict all aspects, including procedure for investigating in the field of emergency situations. It is known, in practice there are questions on the establishment of state procedures related to the issuance of permits for the flights of civil aircraft with dangerous goods on board (as the protection of aviation and passengers from international terrorism, etc.), this issue is becoming increasingly

important. An analysis of this situation shows that the proportion of such flights is significant. An adequate legal mechanism for regulating the airspace use, taking into account modern international law and national legislation, contributes to solving urgent problems of internal and external flight safety.

It's clear, that without interstate relations, international traffic would be impossible. There is an extensive net of agreements of a universal character. In this matter, transit privileges are of interest. These permit the aircraft to legally penetrate the alien air space. Two agreements have been attached to the Chicago Convention (1944), i.e. the International Services Transit Agreement and the International Transport Agreement.

Achievements in exploration and use of the outer space are one of the most indices of the country development level. International integration in the sphere of outer space exploration and inclusion of more and more states in the space community has become stable world tendencies.

Since the turn of the millennium, a growing number of governments have announced major space exploration initiatives, highly-visible commitments requiring trillions of dollars in additional space budget expenditures to reach their goals on the 'Moon, Mars, and beyond'. The initiatives represent a significant transformation in the international political economy of outer space, signaling the re-emergence of governments into an increasingly civilian-commercialized space arena, which, over the past two decades, has become dominated by privatized multinational consortia [5, 431p.].

All countries of the world have the equal right to freely explore, develop and use outer space and its celestial bodies, and space activities in all countries of the world should contribute to their economic development [6, 80 p.]. Undoubtedly, the space exploration clearly offered a range of potential benefits. Practically any type of activity in this sphere, due to its global nature, affects the interests of all space powers. During the past years we have already seen tremendous changes in the way outer space is explored and utilized. It is not only the rapid growth of the sheer number of launches

⁸ *Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, London/Moscow/Washington, done March 29, 1972, entered into force September 1, 1972; Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space, New York, done January 14, 1975, entered into force September 15, 1976; Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space, London/Moscow/Washington, done April 22, 1968, entered into force December 3, 1968; Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, New York, done December 18, 1979 <http://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/introouterspacetreaty.html> (date of access 24.03.22)*

⁹ *Космос становится ближе (2013). Казахстанская правда, 29 ноября. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kazpravda.kz/n/kosmos-stanovitsya-blizhe/> (date of access 24.03.22)*

and satellites and other artificial bodies, which have been placed in outer space. It is also the number of countries which makes space activities today a completely different setting than during the first decades following Sputnik. One of the changes is the advent of private actors, which do not only stress the commercial aspects of spaceflight, but which also require new approaches for regulation of this issue, which are necessary, since the traditional space law is primarily based on regulating the states activities in outer space.

The Outer Space Treaty signed in 1967 establishes a legal foundation for the global commons of outer space; an area that is not subject to any state's sovereign jurisdiction, nor is it delineated by territorial boundaries. All of the legal principles and norms governing outer space have been developed the United Nations Committee on Peaceful Uses of Outer Space (UNCOPUOS), which serves as the main organizational and legal body for outer space activities and international space law [7, 327p].

The norms of international space law are contained in a number of international legal sources, primarily in international treaties. Determining the area of space norms application, it is understood that they apply not only to space sphere, but also to the states relations. The impact of space law on interstate relations is manifested in the creation of a unified legal regime for outer space. The need to expand international cooperation in the exploration and use of this area is determined by a number of objective economic, social and political reasons. The principle of interstate relations in space sphere implies, first of all, the obligation of states to participate in joint projects, take measures aimed at developing and expanding international cooperation, follow the political and legal principles in relations, that determine the space regime [8, 46 p.]. As in any relationship, activities in outer space can cause damage, and liability is accordingly provided for such cases. Compliance with the norms, rules, principles of responsible behavior in conducting operations in outer space contributes to the reduction of threats. An important direction of the policy of modern Kazakhstan is cooperation with other states in the space sector through participation in the relevant international treaties [9, 45 p.], among which are, first of all, the five main international treaties.

A continuous increase in space activities and a broadening participation in space exploration means that space laws, policies and institutions are becoming a priority for a greater number

of countries worldwide. The need for effective laws and policies on space activities, not just on an international level, but also on the national level, is becoming clear to the increasing number of States now actively involved in the field of space.

The Outer Space Treaty and other United Nations treaties on outer space establish a legal regime for outer space. The legal regime provides a number of concrete benefits to countries, that become Party to the treaties. The trend of modern space activities is the use of scientific developments for commercial purposes. However, the space sphere requires large financial, technical, personnel and other costs. Many states cannot afford sole space developments, so a fairly large percentage of space projects are carried out and implemented by two or more countries, as a result of which such projects acquire international status. The implementation of joint space projects, elaboration of new space technologies, as well as the commercial activities of states required the conclusion of special international agreements of a universal, regional and bilateral nature. Accordingly, this created certain conditions for the formation of a special legal regime for space.

Thus, the differences between the legal regimes applicable to airspace and outer space are of a fundamental order: while Air law is based on considerations of sovereignty, Space law overtly forbids any form of national appropriation. Widely accepted treaties provided those rules, which can even be recognized as of a fundamental character to Air law and Space law [10, 5 p.].

Although airspace is under the exclusive control of states, it is still undefined where the airspace ends and where the outer space begins, because the international legal community could not agree on a fixed boundary between these contiguous zones until now. States were only able to concur on the fact that the outer space is the common heritage of mankind and no sovereignty claims can be made in respect of it [11]. There is no international agreement on the boundary between territorial airspace and outer space. Although this subject is discussed every year at the Legal Sub-Committee of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS).

Conclusions

This study reveals that the legislative component of the national regulation process of airspace use differs from state to state,

depending on the specific legislative system, government structure and accepted practice. Although the forms of the airspace regulation differ from each other, the discrepancy between ICAO standards and national rules is insignificant. In practice, activities carried out in the airspace of any country are subject to a wide range of national laws, while only a small number of states have adopted laws addressing activities carried out in outer space.

Space activities have been growing steadily both in quantity and variety since 1957. More importantly from the point of view of international law, the number of countries involved in the peaceful exploration and exploitation of outer space has steadily been increasing. As space activities have developed and expanded, so have the scope and substance of space law. One of the most notable changes is the advent of private actors, which do not only stress the commercial aspects of space flight, but which also require new approaches for regulation- new approaches, which are necessary, since the traditional space law is primarily based on regulating the activities of States in outer space. Space legislation started only after the launch of Sputnik in 1957 and has since provided legal regulation of space

activities. Today, the processes in the space sphere, in light of the new global situation, require the improvement of existing and development of new norms, because space practice is ahead of the current norms of its international legal regulation. Under the present conditions of a growing commercialization of space activities, the participation of private persons in space flights should be also considered and adequate rules for the new categories of such activities worked out.

The definition and delimitation of outer space is an issue of large importance. Currently, there is no legal definition for where outer space begins and where air space ends. There is also no legal delimitation. The issue of delimitation of these two zones is relevant, since territorial sovereignty does not extend to outer space whereas territorial claims are legitimate in the area of airspace, and there are also differences in the exercise of a state's jurisdiction and control arising from the applicable international agreements. As a conclusion we can say that the issue of outer space regulation also depends on legal certainty, transparency and developed measures that strengthen confidence between countries involved in outer space exploration.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колосов Ю.М., Кривчиков Э.С. *Международное право: учебник // М: Международные отношения.* -2020. - 720 с.
2. Куликпаева М.Ж. *Некоторые аспекты правового режима космического пространства // Вестник Института законодательства РК.* -2018. - №4(53). - С. 123-128.
3. Забих Ш.А. *Воздушное право Республики Казахстан. Монография // Алматы: Қазақ Университеті,* 2020. - 133 с.
4. Thomas Cheney & Lauren Napier. *Policy Analysis: Air versus Space, Where do Suborbital Flights Fit Into International Regulation? // Journal of Science Policy & Governance.* – 2015. - vol. 7, issue 1. – 13p.
5. Larry F. Martinez. *Science in Service of Power: Space Exploration Initiatives as Catalysts for Regime Evolution // Air and Space Law.* – 2007. – vol.32, issue 6. - PP. 431 – 456.
6. Soroka L. *The Concept of “Cosmos” in Philosophical and Legal Discourse // Advanced Space Law – 2021.* - vol. 7. - PP.73-82.
7. Orr, Shannon K. *An international regime analysis of outer space // International Journal of Politics and Ethics.* -2001. - vol. 1, no. 4 - P. 327.
8. Baitukayeva D, Achilleas Ph. *International cooperation of states in outer space exploration // Vestnik IR and IL.*-2020. - №2(90). - PP.45-51.
9. Baitukayeva D.U., Aidarbayev S.Zh. *International integration in the space sphere // XXVI International scientific and practical conference “European Research: innovation in science, education and technology”. London, United Kingdom, 2017.* - №3(26). - PP. 44-47.
10. Oliveira Bittencourt Neto. *Air Space and Outer Space. In book: Defining the Limits of Outer Space for Regulatory Purposes // Springer Briefs in Space Development, 2015.- PP.5-30.*
11. Erotokritou Ch. *Sovereignty Over Airspace: International Law, Current Challenges, and Future Developments for Global Aviation// Inquiries Journal/StudentPulse.*-2012.- 4(05) <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=645>(date of access 24.03.22)

REFERENCES

1. Kolosov U.M., Krivchikov I.S. *Mezhdunarodnoe pravo (International Law)*. // M.: *International relations*, 2020. - 720 s.
2. Kulikpaeva M.Zh. *Nekotorye aspekty pravovogo regima kosmicheskogo prostranstvo [Some aspects of the legal regime of outer space]* // *Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan*. - 2018. - 123-128 s.
3. Zabih SH.A. *Vozdushnoe pravo Respubliki Kazahstan. Monografiya (Air law of the RK. Monograph)* // *Almaty: Kazakh University*, 2020. - 133 s.
4. Thomas Cheney & Lauren Napier. *Policy Analysis: Air versus Space, Where do Suborbital Flights Fit Into International Regulation?* // *Journal of Science Policy & Governance*. – 2015. - vol. 7, issue 1. – 13p.
5. Larry F. Martinez. *Science in Service of Power: Space Exploration Initiatives as Catalysts for Regime Evolution* // *Air and Space Law*. – 2007. - volume 32, issue 6. - PP. 431 – 456.
6. Soroka L. *The Concept of “Cosmos” in Philosophical and Legal Discourse* // *Advanced Space Law* – 2021.- vol. 7. - PP.73-82.
7. Orr, Shannon K. *An international regime analysis of outer space* // *International Journal of Politics and Ethics*. -2001. - vol. 1, no. 4 - P. 327.
8. Baitukayeva D, Achilleas Ph. *International cooperation of states in outer space exploration* // *Vestnik IR and IL*. - 2020. - №2, (90). – PP. 45-51.
9. Baitukayeva D.U., Aidarbayev S.Zh. *International integration in the space sphere* // *XXVI International scientific and practical conference “European Research: innovation in science, education and technology”*. London, United Kingdom, 2017.-№3(26). – PP. 44-47.
10. Oliveira Bittencourt Neto O. *Air Space and Outer Space*. In book: *Defining the Limits of Outer Space for Regulatory Purposes* // *Springer Briefs in Space Development*, 2015. –PP. 5-30.
11. Erotokritou, Ch. *Sovereignty Over Airspace: International Law, Current Challenges, and Future Developments for Global Aviation*// *Inquiries Journal/StudentPulse*.-2012.- 4(05) <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=645>(date of access 24.03.22)

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТАТУСА НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В РЕСПУБЛИКЕ ПОЛЬША

Чахор Рафал Ришардович

Доктор политических наук, кандидат политических и юридических наук, профессор Краковской Академии им. А. Фрича Моджевского, заместитель декана Факультета права и администрации; Республика Польша, г. Краков, e-mail: rczachor@afm.edu.pl

Аннотация. Защита национальных меньшинств является одной из задач современного правового государства. В Республике Польша количество представителей национальных меньшинств незначительное, однако стремительно растет. Правовая база, относящаяся к данному вопросу, функционирует уже почти 20 лет, что обосновывает актуальность обзора имеющегося опыта. В настоящей статье проанализированы основные правовые акты, регулирующие данный вопрос в Республике Польша. Конституция страны содержит общие положения, которые нашли конкретизацию в законе «О национальных и этнических меньшинствах и региональном языке» от 2005 г. Общие обязательства по защите национальных меньшинств содержатся также в международных правовых актах, стороной которых является Польша.

В упомянутом законе представлена дефиниция и установлен перечень национальных и этнических меньшинств Республики Польша. В ходе исследования выявлено, что защита их прав основывается на следующих принципах: запрет дискриминации и ассимиляции лиц, принадлежащих к меньшинствам, право использования языков меньшинств и регионального языка в публичной сфере, обучение языкам меньшинств и в языках меньшинств. Дополнительно законом устанавливается Совместная комиссия Правительства и меньшинств, которая обеспечивает сотрудничество органов государственной администрации с представителями меньшинств. Положения данного закона соответствуют положениям других законов, в частности о польском языке, который является единственным государственным языком.

В целом, сложившийся в Польше механизм защиты прав национальных меньшинств комплексно регулирует данный вопрос. В заключении статьи утверждается, что он является эффективным и вполне удовлетворяет потребности национальных и этнических меньшинств в Республике Польша.

Ключевые слова: конституционное право; национальные меньшинства; конституционно-правовой статус национальных меньшинств в Польше; правовое положение языков национальных меньшинств в Польше; Республика Польша.

THE LEGAL STATUS OF NATIONAL MINORITIES IN THE REPUBLIC OF POLAND

Czachor Rafal Richardovich

Doctor of Political Sciences, Candidate of Political and Legal Sciences, Professor of the A. Frycz Modrzewski Krakow Academy, Deputy Dean of the Faculty of Law and Administration; Republic of Poland, Krakow, e-mail: rczachor@afm.edu.pl

Abstract. The protection of national minorities is one of the salient goals of a modern legal state. In the Republic of Poland, the number of representatives of national minorities is small but growing rapidly. The legal framework regarding this issue has been in place for almost 20

years, which justifies the general review of the current experience. The following paper discusses the main legal acts regulating this issue in the Republic of Poland. The Constitution of Poland contains general provisions, which were specified in the Law „On National and Ethnic Minorities and Regional Language” adopted in 2005. General obligations for the protection of national minorities are also contained in international legal acts adopted by Poland.

The abovementioned law defines and establishes a list of national and ethnic minorities in Poland. This paper reveals that the protection of their rights is based on the following elements: the prohibition of discrimination and assimilation of persons belonging to minorities, the right to use minority languages and the regional language in the public sphere, and the education of minority languages. Additionally, the law establishes the Joint Commission of the Government and Minorities, which ensures the cooperation of public administration bodies with representatives of minorities. The provisions of this law are in line with the provisions of other laws, in particular in the Polish language, which is the only state language.

In general, the mechanism for protecting the rights of national minorities adopted in Poland comprehensively regulates this issue. The author it is effective and meets expectations and demands of national and ethnic minorities.

Key words: constitutional law; national minorities; legal status of minorities in Poland; legal status of minorities' languages in Poland; Republic of Poland.

ПОЛЬША РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ АЗШЫЛЫҚТАРДЫҢ МӘРТЕБЕСІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Рафал Ричардович Чахор

Саясаттану ғылымдарының докторы, саяси және заң ғылымдарының кандидаты, А. Фрич Моджевский атындағы Краков Академиясының профессоры, құқық және әкімшілік факультеті деканының орынбасары; Польша Республикасы, Краков қ., e-mail: rczachor@afm.edu.pl

Аннотация. Ұлттық азшылықтарды қорғау-қазіргі құқықтық мемлекеттің міндеттерінің бірі. Польша Республикасында ұлттық азшылық өкілдерінің саны шамалы, бірақ тез өсуде. Осы мәселеге қатысты құқықтық база 20 жылға жуық жұмыс істейді, бұл қолда бар тәжірибені шолудың өзектілігін негіздейді. Осы мақалада Польша Республикасында осы мәселені реттейтін негізгі құқықтық актілер талданған. Ел Конституциясында 2005 жылғы «Ұлттық және этникалық азшылықтар және аймақтық тіл туралы» заңда нақтыланған Жалпы ережелер бар. Ұлттық азшылықтарды қорғаудың жалпы міндеттемелері Польша тарапы болып табылатын халықаралық құқықтық актілерде де бар.

Аталған Заңда анықтама берілген және Польша Республикасының ұлттық және этникалық азшылықтарының тізімі белгіленген. Зерттеу барысында олардың құқықтарын қорғау келесі принциптерге негізделгені анықталды: азшылыққа жататын адамдарды кемсітуге және ассимиляциялауға тыйым салу, қоғамдық салада азшылық тілдері мен аймақтық тілдерді қолдану құқығы, азшылық тілдері мен азшылық тілдерін оқыту. Сонымен қатар, Заң мемлекеттік әкімшілік органдарының азшылық өкілдерімен ынтымақтастығын қамтамасыз ететін Үкімет пен азшылықтардың бірлескен комиссиясын белгілейді. Осы Заңның ережелері басқа заңдардың, атап айтқанда жалғыз мемлекеттік тіл болып табылатын поляк тілінің ережелеріне сәйкес келеді.

Жалпы, Польшада қалыптасқан ұлттық азшылықтардың құқықтарын қорғау тетігі бұл мәселені жан-жақты реттейді. Мақаланың қорытындысында ол тиімді және Польша Республикасындағы ұлттық және этникалық азшылықтардың қажеттіліктерін толығымен қанағаттандырады.

Түйін сөздер: конституциялық құқық; ұлттық азшылықтар; Польшадағы ұлттық азшылықтардың конституциялық-құқықтық мәртебесі; Польшадағы ұлттық азшылық тілдерінің құқықтық жағдайы; Польша Республикасы.

Введение

Защита прав национальных меньшинств лежит у юридических основ современных демократических стран. В Европе она зафиксирована в конституционных нормах отдельных государств и международных актах таких организаций, как Совет Европы и Организация безопасности и сотрудничества в Европе. В данном контексте для таких стран, как Республика Казахстан, где мирно сосуществуют многие этнические группы, интересным может показаться изучение опыта государств, в которых национальная картина выглядит гораздо однороднее. Такой страной является Республика Польша. Согласно переписи населения, в 2002 г. национальные меньшинства составляли 3,3% от общего числа жителей Польши, в последней переписи в 2021 г. национальность другую, чем польская, указало 13,1% жителей страны¹. Предметом данной статьи является правовое регулирование статуса национальных меньшинств в современной Республике Польша, включая нормы Основного закона, ратифицированных международных договоров и законодательство.

Материалы и методы

Основными материалами для проведения настоящего исследования явились положения Конституции Республики Польша, ее отдельных законов, а также литература польских юристов-конституционалистов. В работе были использованы следующие методы научного исследования: исторический, формально-юридический и функциональный. Их применение делает возможным выявить специфику правовой защиты национальных меньшинств в Польше.

Результаты и обсуждения

В перспективе новейшей истории принятая в 1952 г. Конституция Польской Народной Республики отдельно не регулировала вопросов национальных меньшинств. Данная тематика не была предметом интереса властей, подтверждением этому служит заявление Пленума Польской объединенной рабочей партии с 1976 г., что Польша явля-

ется моноэтнической страной [1].

Новый подход к этническим вопросам и начало демократизации во всех прежних социалистических странах датируется на стыке 80-х и 90-х гг. XX-го столетия. Ее завершением было принятие Конституции Республики Польша 2 апреля 1997 г.² Согласно статье 35 Конституции, Республика Польша гарантирует гражданам, принадлежащим к национальным и этническим меньшинствам, свободу сохранения и развития родного языка, сохранения обычаев и традиций, развития культуры. Национальные и этнические меньшинства имеют право создания собственных образовательных, культурных учреждений и учреждений, сохраняющих религиозную идентичность, а также право самостоятельного решения вопросов их культурной идентичности. По мнению правоведов, такой подход совмещает две концепции защиты – индивидуальную и групповую [1].

К вопросам национальных меньшинств относятся еще две статьи Основного закона: ст. 32, устанавливающая равенство прав и запрет дискриминации, и ст. 27, определяющая польский язык в качестве государственного, что не должно ущемлять прав национальных меньшинств, вытекающих из ратифицированных Польшей международных договоров.

Количество всеобщих актов международного права, касающихся проблематики национальных меньшинств, достаточно небольшое. Из договоров, стороной которых является Польша, в первую очередь следует отметить Устав Организации Объединенных Наций, который в ст. 55 устанавливает общее уважение и сохранение прав и свобод человека, независимо от расы, пола, языка либо религии. В ст. 75 Устав ООН поощряет соблюдение прав человека и основных свобод людей, независимо от расы, пола, языка либо религии. Всеобщая декларация прав человека от 1948 г. также прямо не относится к национальным меньшинствам. Однако, ее ст. 2 устанавливает, что «Каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами, провозглашенными настоящей Де-

¹ *Główny Urząd Statystyczny*. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/> (дата обращения 25 декабря 2022 г.).

² *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2 kwietnia 1997 roku, DZ.U. 1997 nr 78 poz. 483*. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> (дата обращения 25 декабря 2022 г.).

кларацией, без какого бы то ни было различия, как-то: в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения». Польша приступила также к другим договорам, имеющим косвенное отношение к проблематике национальных меньшинств: ратифицировала Международную конвенцию о ликвидации всех форм расовой дискриминации от 1965 г. и Конвенцию о правах ребенка от 1989 г. На европейском уровне необходимо отметить также три документа, стороной которых является Польша. Как член Совета Европы с конца 1991 г., она приступила к Конвенции о защите прав человека и основных свобод от 1950 г. Конвенция устанавливает запрет дискриминации в области прав и свобод гарантируемых данным актом. Нацеленной исключительно на защиту прав национальных меньшинств является Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств от 1995 г., к которой Польша приступила в 2001 г. Третьим значительным документом, разработанным в рамках Совета Европы, является Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств от 1992 г., к которой Польша приступила в 2009 г. [2].

Фундаментальное значение для правовой защиты национальных меньшинств имеет закон Республики Польша «О национальных и этнических меньшинствах и региональном языке» от 2005 г.³ Работа над данным законом продолжалась 20 лет. Проект был разработан Хельсинским фондом прав человека в 1989 г. Сейму, нижней палате польского парламента, он был представлен во второй половине 1993 г. Окончательный вариант закона был разработан специальной парламентской комиссией и принят Сеймом 6 января 2005 г. и вступил в силу 2 мая 2005 г. Принятие этого закона вписывается в контекст более обоснованного подхода властей Польши к вопросам гражданства, статуса иностранцев и поддержки контактов с соотечественниками за рубежом, также данные сферы были урегулированы новыми законами [3].

Законодатель целью данного правового акта определил регулирование всех вопросов, связанных с сохранением и развитием культурной идентичности национальных и

этнических меньшинств и развитием регионального языка (ст. 1). Ее принятие было выполнением трабований международно-правовых обязательств Польши, вытекающих как из конвенций, так и из двусторонних договоров, в первую очередь заключенных с соседними странами. Право Европейского союза, в который Польша вступила в 2004 г., напрямую не регулирует правового положения национальных меньшинств. Общий запрет дискриминации содержит Лиссабонский договор о внесении изменений в Договор о Европейском союзе от 2007 г. В ст. 2 он устанавливает, что Европейский союз основан на принципах уважения человека, свободы, демократии, равенства, правового государства, а также уважения прав человека, в том числе лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам. Отдельные обязательства Польши по защите национальных меньшинств содержатся в двусторонних договорах, заключенных в первой половине 90-х гг. с соседними странами: Федеральной Республикой Германия, Чешской Республикой, Словацкой Республикой, Российской Федерацией, Республикой Литва, Республикой Беларусь и Украиной. Кроме перечисленных соседних стран, вопросы национальных меньшинств были урегулированы в договорах Польши с такими государствами, как Венгрия, Королевство Испании, Греция, Грузия, Латвийская Республика, Эстонская Республика, Республика Молдова, Республика Болгария, Республика Узбекистан, Румыния [4].

Закон от 2005 г. содержит дефиницию национального меньшинства, согласно которому, им является группа граждан Польши, которая выполняет все следующие критерии: 1) является менее численной, чем остальное население страны; 2) существенно отличается от остальных граждан языком, культурой или традицией; 3) стремится к сохранению своего языка, культуры или традиции; 4) обладает собственной исторической общностью и стремится к ее проявлению и защите; 5) ее предки проживали на сегодняшней территории Польши не менее 100 лет; 6) утождествляется с народом, организованным в собственном государстве. Закон перечисляет следующие национальные меньшинства: армянское, белорусское, еврейское, литовское, немецкое, русское, словацкое, украинское, чешское (п. 2, ст. 2

³ *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych, Dz.U. 2005 nr 17 poz. 141.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050170141/U/D20050141Lj.pdf> (дата обращения 25 декабря 2022 г.).

закона). Закон различает меньшинства национальные и этнические. Меньшинства этнические должны выполнять все перечисленные выше критерии, кроме остального, т.е. не обязательно должно существовать собственное государство данной группы. Закон к этническим меньшинствам относит: цыган, караимов, лемков и татар (п. 4 ст. 2 закона). Такое выделение двух групп меньшинств уникальное и не имеет оснований в актах международного права. Права обеих групп и механизм их защиты, согласно рассматриваемому закону, единый.

Обобщая, закон «О национальных и этнических меньшинствах и региональном языке» регулирует следующие вопросы: запрет дискриминации и ассимиляции лиц, принадлежащих к меньшинствам, использование языков меньшинств и регионального языка в публичной сфере, обучение языкам меньшинств и в языках меньшинств, вовлечение органов власти в защиту их прав.

Конституционный принцип равенства и недискриминации по этническим причинам был развит в ст. 4-6 данного закона. Закон устанавливает право свободного решения лицам о их принадлежности к национальному или этническому меньшинству и возможность осуществления прав, принадлежащих меньшинствам, индивидуально либо коллективно. Закон запрещает органам власти предпринять каких-либо действий по ассимиляции меньшинств и по изменению этнических пропорций на территориях компактного проживания меньшинств, а также гарантирует осуществление эффективной защиты лиц, которые могут подвергаться разного рода дискриминации.

Закон от 2005 г. определяет три ситуации, в которых допускается использование языков меньшинств: использование имен и фамилий на языке меньшинства в государственных документах, использование языка меньшинства в личной и общественной жизни, установление языка меньшинства в качестве дополнительного в отдельных административно-территориальных единицах страны (ст. 7-9).

Лица, принадлежащие к национальным и этническим меньшинствам, имеют право использования имен и фамилий согласно их звучанию и правописанию на родном языке. Это право охватывает также документы, удостоверяющие личность (внутренние и заграничные паспорта) и записи в актах гражданского состояния. Язык меньшинств может использоваться в контактах с

органами власти. Делопроизводство ведется исключительно на польском языке и на нем выдаются административные решения, однако при необходимости они могут быть переведены органом на язык меньшинства. Закон также предусматривает механизм использования языка данного меньшинства в качестве дополнительного в контактах с локальной (общинной) администрацией, его использования для обозначения названий местностей, географических объектов, улиц (ст. 9-12). Язык меньшинства в качестве дополнительного может устанавливаться исключительно в тех административно-территориальных единицах, где количество жителей, принадлежащих к данному меньшинству, превышает 20% от общего числа жителей. Перечень единиц, в которых функционируют дополнительные языки меньшинств, ведется Министерством внутренних дел. Решение по установлению дополнительного языка принимается местным советом депутатов данной административно-территориальной единицы. Закон обязывает органы власти предпринимать определенные действия с целью поддержания меньшинств в их сохранение, развитие культурной идентичности, в частности, выделять для этого субсидии (ст. 18).

Закон от 2005 г. вводит еще одно понятие – региональный язык. Таким статусом обладает только один – кашубский язык (ст. 19). Его установление связано с принятием Польшей Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств. Согласно закону, региональным языком считается язык, который: во-первых, традиционно использовался гражданами страны, которые составляют меньшинство от общего числа жителей страны; во-вторых, отличается от государственного языка, не включая диалектов государственного языка и языков мигрантов (ст. 19). Спектр защиты регионального языка такой же, как в случае языков меньшинств. Касательно обучения на языках меньшинств, закон от 2005 г. делает ссылку на законы, касающиеся системы образования. Согласно им, в школах и других образовательных учреждениях возможно введение дополнительных предметов по языку и истории данного меньшинства. Организации меньшинств обладают также правом создания школ, статус которых сравнивается со статусом публичных (государственных) школ.

Для функционирования национальных меньшинств в Польше значение имеют также другие законы. Избирательный кодекс

освобождает избирательные комитеты, созданные организациями национальных меньшинств от необходимости превышения 5% порога голосов в парламентских выборах для получения мандатов⁴. Закон от 1999 г. «О польском языке», согласно которому польский язык является государственным, гласит, что функционирование государственного языка не может ограничивать прав национальных и этнических меньшинств (п. 2 ст. 2)⁵. Закон от 1991 г. «О образовательной системе» устанавливает, что школы и образовательные учреждения способствуют поддержанию учениками их национальной, этнической, языковой и религиозной идентичности, в частности, собственной истории и культуры (п. 7 ст. 12)⁶. Закон от 1992 г. «О радио- и телевидении» предусматривает, что программы государственного радио и телевидения должны учитывать вопросы меньшинств (п. 2 ст. 21)⁷. Уголовный кодекс от 1997 г. к преступлениям зачисляет нарушения прав на этнической почве. В частности, кто применяет насилие или угрожает группе лиц или лицу по причине ее национальной, этнической, расовой, политической, религиозной принадлежности, подвергается лишению свободы от 3 месяцев до 5 лет (ст. 119 УК)⁸.

Надзор над выполнением норм законов, относящихся к функционированию национальных меньшинств, осуществляется Высшей контрольной палатой, омбудсменом и Совместной комиссией Правительства и национальных и этнических меньшинств. Данная Совместная комиссия Правительства и национальных и этнических меньшинств действует на основании закона от 2005 г. (ст. 23). Она является совещательным органом, который вправе давать рекомендации Председателю Совета министров Польши. В ее состав входят члены правительства Польши (представители: министров внутренних дел и администрации, культуры, образования,

справедливости, труда, иностранных дел и глава Канцелярии Председателя Совета Министров), представители Главного статистического центра, Совета по сохранению мест сражений и мученичества и представители отдельных национальных и этнических меньшинств. Члены комиссии назначаются Председателем Совета министров (премьер-министром) по рекомендации министра внутренних дел. Совместная комиссия в частности выражает мнение в вопросах осуществления прав меньшинств, формулирует предложения относительно их осуществления, выражает мнение по поводу проектов законодательных актов и государственным программам, касающихся национальных и этнических меньшинств, выражает мнение относительно способа распределения бюджетных средств, предназначенных для защиты и развития меньшинств, противодействия дискриминации лиц, принадлежащих к данным меньшинствам. Заседания проходят не реже, чем раз в полгода. Решения Совместной комиссии вырабатываются путем компромисса, не проводятся голосования.

Заключение

Подытоживая, можно отметить, что в Польше сложилась довольно простая и стойкая правовая система защиты национальных меньшинств. Основной закон Польши не содержит положений, непосредственно относящихся к меньшинствам. Устанавливает общие принципы равенства и недискриминации, которые нашли свое развитие в законе «О национальных и этнических меньшинствах и региональном языке» от 2005 г. Данный закон учитывает положения конституции и международных обязательств страны. Он нацелен в первую очередь на развитие и поддержку идентичности меньшинств, не регулирует их политическое положение. Закон ввел дефиницию национального и этнического меньшинства и их перечень, что

4 *Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 Kodeks Wyborczy, Dz.U. 2011 nr 12 poz. 112.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20110210112/U/D20110112Lj.pdf> (дата обращения 25 декабря 2022 г.).

5 *Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim, Dz.U. 1999 nr 90 poz. 999.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990900999/U/D19990999Lj.pdf> (дата обращения 25 декабря 2022 г.).

6 *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910950425/U/D19910425Lj.pdf> (дата обращения 25 декабря 2022 г.).

7 *Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, Dz.U. 2018 poz. 1717.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170001414/U/D20171414Lj.pdf> (дата обращения 25 декабря 2022 г.).

8 *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата обращения 25 декабря 2022 г.).

существенно влияет на практику применения положений закона. Закон также установил ранее не существовавшую Совместную комиссию Правительства и меньшинств, которая обеспечивает сотрудничество органов государственной администрации с представителями меньшинств. Вследствие этого, лица, принадлежащие к меньшинствам, по-

лучили возможность посредством влиять на политику страны в области национальных меньшинств. За более чем 15 лет действия закона, он не решил всех вопросов, с которыми сталкиваются меньшинства, однако, следует отметить, что он является прочной основой для совершенствования действий в данной сфере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Jabłoński M. *Normatywne podstawy ochrony praw mniejszości – wybrane zagadnienia // Aktualne problemy ochrony wolności i praw mniejszości w Polsce i na świecie*. Red. J.B. Banach-Gutierrez, M. Jabłoński. – Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2017. – С. 17-28.
2. Malicka A. *Status prawny mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce – ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym // Aktualne problemy ochrony wolności i praw mniejszości w Polsce i na świecie*. Red. J.B. Banach-Gutierrez, M. Jabłoński. – Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2017. – С. 55-78.
3. Czachor R. *The Card of the Pole: Evolution and Main Problems of Functioning in 2008–2021*. *Teisė*. – 2022. – vol. 123. – С. 165-178.
4. Bobrowski K., Kułaga Ł. *Status prawny mniejszości narodowych w Polsce // Polskie prawo stosunków międzynarodowych*. Red. C. Mik. – Toruń: Dom Organizatora, 2018. – С. 268-293.

REFERENCES

1. Jabłoński M. *Normatywne podstawy ochrony praw mniejszości – wybrane zagadnienia // Aktualne problemy ochrony wolności i praw mniejszości w Polsce i na świecie*. Red. J.B. Banach-Gutierrez, M. Jabłoński. – Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2017. – s. 17-28.
2. Malicka A. *Status prawny mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce – ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym // Aktualne problemy ochrony wolności i praw mniejszości w Polsce i na świecie*. Red. J.B. Banach-Gutierrez, M. Jabłoński. – Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2017. – s. 55-78.
3. Czachor R. *The Card of the Pole: Evolution and Main Problems of Functioning in 2008–2021*. *Teisė*. – 2022. – vol. 123. – s. 165-178.
4. Bobrowski K., Kułaga Ł. *Status prawny mniejszości narodowych w Polsce // Polskie prawo stosunków międzynarodowych*. Red. C. Mik. – Toruń: Dom Organizatora, 2018. – s. 268-293.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕДИАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Климкин Сергей Иванович

Главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, профессор НАО «Университет Нархоз», ведущий научный сотрудник НИИ частного права Каспийского университета, кандидат юридических наук, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: sergklimkin@mail.ru

Казбаева Асель Габиденовна¹

Заместитель директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz

Аннотация. Отделом анализа эффективности законодательства РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» проводится фундаментальное и прикладное научное исследование по теме: «Научное обеспечение законопроектной деятельности в Республике Казахстан».

В рамках данного исследования рассматриваются вопросы по выработке конкретных предложений по совершенствованию законодательства, которые должны способствовать реализации правовой политики Республики Казахстан.

В настоящее время в Республике Казахстан проводится работа по реализации посланий Первого Президента Республики Казахстан - Елбасы Н.А. Назарбаева «Стратегии-2050: новый политический курс состоявшегося государства»² и «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность», а также послания Президента Республики Казахстан К-Ж. К. Токаева «Казахстан в новой реальности: время действий» от 1 сентября 2020 года³. В рамках этой работы Правительством Республики Казахстан ведется масштабная работа над развитием законодательства в различных сферах правового регулирования.

Данная статья посвящена анализу эффективности Закона Республики Казахстан от 28 января 2011 г. № 401-IV «О медиации» на предмет наличия недостатков, противоречий, несоответствий, пробелов, а также вопроса о целесообразности его действия. В частности, нами рассмотрены вопросы правового регулирования медиации в Республике Казахстан. Проведен краткий анализ становления этого альтернативного способа разрешения споров (конфликтов). Рассмотрено соотношение Закона о медиации с нормативными правовыми актами более высокой юридической силы. Сделаны выводы по вопросу соответствия Закона стратегическим целям Республики Казахстан. Используются мнения отдельных казахстанских исследователей этого вопроса. Значительное место в статье занимает анализ Закона о медиации на предмет выявления дефектов, способствующих различной практике его применения.

Ключевые слова: медиация, медиатор, организация медиаторов, спор (конфликт), договор, суд, арбитраж.

¹ Автор для корреспонденции

² Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 03.04.2023)

³ Токаев К-Ж.К. Послание народу Казахстана от 1 сентября 2020 г. «Казахстан в новой реалии: время действий» // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения: 03.04.2023)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИАЦИЯНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Сергей Иванович Клишкин

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, «Нархоз университеті» КЕАҚ профессоры, Каспий университетінің Жеке құқық FЗИ жетекші ғылыми қызметкері; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sergklimkin@mail.ru

Әсел Ғабиденқызы Қазбаева

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты директордың орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты; Астана қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz

Аннотация. «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК Заңнаманың тиімділігін талдау бөлімі «Қазақстан Республикасында заң жобалау қызметін ғылыми қамтамасыз ету» тақырыбы бойынша іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеу жүргізуде.

Осы зерттеу шеңберінде Қазақстан Республикасының құқықтық саясатын іске асыруға ықпал етуі тиіс заңнаманы жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар әзірлеу жөніндегі мәселелер қаралады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Стратегия-2050: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» және «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауларын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты» Жолдауын іске асыру бойынша жұмыстар жүргізілуде. Осы жұмыс шеңберінде Қазақстан Республикасының Үкіметі құқықтық реттеудің әртүрлі салаларындағы заңнаманы дамыту бойынша ауқымды жұмыс жүргізуде.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің жұмысына құқықтық қолдау көрсету, сондай-ақ Мемлекет басшысы тапсырмаларының іс жүзінде іске асырылуын қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасында заң жобалау қызметін ғылыми қамтамасыз ету мәселесін пысықтау қажет.

Бұл мақала Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV «Медиация туралы» Заңының кемшіліктердің, қайшылықтардың, сәйкессіздіктердің, олқылықтардың бар-жоғы тұрғысынан тиімділігін, сондай-ақ оның қолданылуының орындылығы туралы мәселені талдауға арналған. Атап айтқанда, біз Қазақстан Республикасындағы медиацияны құқықтық реттеу мәселелерін қарастырдық. Дауларды (жанжалдарды) шешудің осы баламалы тәсілінің қалыптасуына қысқаша талдау жүргізілді. Медиация туралы Заңның заң күші анағұрлым жоғары нормативтік құқықтық актілермен арақатынасы қарастырылды. Заңның Қазақстан Республикасының стратегиялық мақсаттарына сәйкестігі мәселесі бойынша қорытындылар жасалды. Бұл мәселенің жеке келеген қазақстандық зерттеушілерінің пікірлері пайдаланылды. Медиация туралы Заңды қолданудың әртүрлі тәжірибесіне ықпал ететін ақауларды анықтау үшін талдау мақалада маңызды орын алады.

Түйін сөздер: медиация, медиатор, медиаторлар ұйымы, дау (жанжал), шарт, сот, төрелік.

LEGAL REGULATION OF MEDIATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Klimkin Sergey Ivanovich

Principal Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, candidate of legal sciences, Professor of NJSC «Narxoz University», the Leading Researcher of the Research Institute of Private Law in the Caspian University; Almaty, the Republic of Kazakhstan; e-mail: sergklimkin@mail.ru

Kazbayeva Assel Gabidenovna

Deputy Director at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, candidate of legal sciences; Astana, the Republic of Kazakhstan; e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz

Abstract. *The Center for legal monitoring of the Republican State Enterprise on the REM «The Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan» is conducting fundamental and applied scientific research on the topic: «Scientific support of legislative activity in the Republic of Kazakhstan».*

Within the framework of this research, the issues on the development of specific proposals for improving the legislation are being considered, which should contribute to the implementation of the legal policy of the Republic of Kazakhstan.

Currently, the Republic of Kazakhstan is working on implementation of the Addresses of the First President of the Republic of Kazakhstan - Elbasy N.A. Nazarbayev «Strategies-2050: a new political course of the established state» and «The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness», as well as the Address of the President of the Republic of Kazakhstan K.-J. Tokayev «Kazakhstan in a new reality: time for action» dated September 1, 2020. As part of this work, the Government of the Republic of Kazakhstan is carrying out large-scale work on the development of legislation in various areas of legal regulation.

This article is devoted to the analysis of effectiveness of the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 28, 2011 No. 401-IV «On Mediation» for the presence of shortcomings, contradictions, inconsistencies, gaps, as well as the issue of expediency of its operation. In particular, the issues of legal regulation of mediation in the Republic of Kazakhstan were considered. A brief analysis of the formation of this alternative method of resolving disputes (conflicts) is carried out. The correlation of the Mediation Law with normative legal acts of higher legal force is considered. Conclusions are drawn on the issue of compliance of the Law with the strategic goals of the Republic of Kazakhstan. The opinions of individual Kazakh researchers of this issue are used. A significant place in the article is occupied by the analysis of the Mediation Law in order to identify defects that contribute to the various practices of its application.

Key words: *mediation, mediator, organization of mediators, dispute (conflict), agreement, court, arbitration.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_183

Введение

Основным нормативным правовым актом в области медиации в Казахстане является Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 г. № 401-IV «О медиации»⁴ (далее – Закон), который регулирует общественные отношения в сфере организации медиации в Республике Казахстан, определяет ее принципы и процедуру проведения, а также

статус медиатора.

Статьей 1 Закона предусмотрено, что сферой применения медиации являются споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных, административных правоотношений и иных общественных отношений с участием физических и (или) юридических лиц, административных органов, должностных лиц, а также рассматри-

⁴ Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, доступ: <http://law.gov.kz/client/#/doc/57223/rus> (дата обращения: 21.03.2023г.)

ваемые в ходе производства по делам об административных правонарушениях, в ходе уголовного судопроизводства по делам об уголовных проступках, преступлениях небольшой и средней тяжести, а также тяжких преступлениях в случаях, предусмотренных частью второй статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан, если иное не установлено законами Республики Казахстан, и отношения, возникающие при исполнении исполнительного производства. Процедура медиации не применяется к спорам (конфликтам), возникающим из отношений, указанных в пункте 1 настоящей статьи, в случае, если такие споры (конфликты) затрагивают или могут затронуть интересы третьих лиц, не участвующих в процедуре медиации, и лиц, признанных судом недееспособными либо ограниченно дееспособными, и иных случаях, предусмотренных законами Республики Казахстан. Процедура медиации к спорам (конфликтам) с участием физических и (или) юридических лиц, когда одной из сторон является государственный орган, применяется в случаях, предусмотренных законами Республики Казахстан. Процедура медиации не применяется по уголовным делам о коррупционных преступлениях и иным преступлениям против интересов государственной службы и государственного управления.

В соответствии с Классификацией отраслей законодательства Республики Казахстан, утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 11 апреля 2019 г. № 190, анализируемый Закон относится к отрасли законодательства 230.000.000. Законодательство о досудебном и внесудебном разрешении споров, урегулировании правовых конфликтов (230.001.000. Арбитраж и медиация)⁵.

Уполномоченным органом по вопросам медиации является Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан.

Так, согласно пункту 1 Положения о Министерстве информации и общественного развития Республики Казахстан, утвержденного постановлением Правительства Республики Казахстан от 26 марта 2019 г. № 142⁶, Министерство информации и обществен-

ного развития Республики Казахстан является государственным органом Республики Казахстан, осуществляющим руководство в сферах информации, взаимодействия государства и гражданского общества, религиозной деятельности, государственной молодежной и семейной политики, модернизации общественного сознания, благотворительности, волонтерской деятельности, медиации, обеспечения внутривластной стабильности, межконфессионального и межэтнического согласия, доступа к информации, а также в пределах, предусмотренных законодательством, – межотраслевую координацию и государственное регулирование.

Методы

В статье использованы формально-логические и диалектические методы, сравнительно-правовой, эмпирический анализ, а также количественные, качественные и специальные методы научного исследования.

Результаты и обсуждение

Медиация как способ урегулирования споров (примирения сторон) предусмотрена целым рядом кодексов Республики Казахстан:

- статьей 167 Земельного кодекса РК от 20 июня 2003 г. № 442-II;
- статьями 18, 37, 73, 183 Кодекса РК от 26 декабря 2011 г. № 518-IV «О браке (супружестве) и семье»;
- статьями 7, 23, 64, 71, 78, 85, 170, 320, 341, 358, 359, 362, 365, 382, 383, 384, 397, 409, 429, 530, 542 Уголовно-процессуального кодекса РК от 4 июля 2014 г. № 231-V;
- статьями 35, 300, 303, 305 Кодекса РК от 29 октября 2015 г. № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан»;
- статьями 24, 38, 48, 52, 54, 55, 60, 66, 80, 115, 135, 165, 169, 174, 179, 180, 194, 201, 246, 272, 273, 274, 277, 410, 434, 447, 451 Кодекса Республики Казахстан от 31 октября 2015 г. № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс РК»;
- статьями 160, 162, 164, 167, 168 Трудового кодекса РК от 23 ноября 2015 г. № 414-V;

⁵ Постановление Правительства Республики Казахстан от 11 апреля 2019 года № 190 «О классификации отраслей законодательства Республики Казахстан» // <http://law.gov.kz/client/#!/doc/130441/rus> (дата обращения: 31.03.2023г.)

⁶ Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 марта 2019 года № 142 «О некоторых вопросах Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, доступ: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000142> (дата обращения 30.03.2023 г.)

- статьями 1, 79, 108, 363 Кодекса РК от 25 декабря 2017 г. № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)»;

- статьей 494 Кодекса РК от 26 декабря 2017 г. № 123-VI «О таможенном регулировании в Республике Казахстан»;

- статьями 30, 31, 32, 120, 122, 127, 128, 138, 143, 169 Кодекса РК от 29 июня 2020 г. № 350-VI «Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан»;

Возможность освобождения от уголовной ответственности в случае примирения с потерпевшим, заявителем, в том числе в порядке медиации предусматривается статьей 68 Уголовного кодекса РК от 3 июля 2014 г. № 226-V.

Статьей 251 УК РК предусмотрена уголовная ответственность медиаторов за злоупотребление полномочиями.

Согласно статье 421 УК РК, не подлежат уголовной ответственности за отказ от дачи показаний медиаторы против лиц и об обстоятельствах, ставших им известными в связи с медиацией.

Административная ответственность медиаторов предусмотрена статьями 85, 92-1 Кодекса РК об административных правонарушениях от 5 июля 2014 г. № 235-V.

В соответствии с пунктом 1 ст. 183 Гражданского кодекса РК (Общая часть) от 27 декабря 1994 г., течение срока исковой давности прерывается предъявлением иска в установленном порядке, заключением сторонами договора о медиации, а также совершением обязанным лицом действий, свидетельствующих о признании долга или иной обязанности.

«Медиация в современном понимании начала развиваться во второй половине XX века в странах англо-саксонского права – США, Австралии, Великобритании, а затем уже и в странах романо-германской правовой системы. Первые попытки применения медиации предпринимались при разрешении споров в сфере семейных отношений. Впоследствии медиация получила признание при разрешении споров самого широкого круга, начиная от семейных конфликтов и заканчивая сложными многосторонними

конфликтами в коммерческой и публичной сфере» [1; С. 110].

В Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 г. «Казахстан в новой реальности: время действий» Президент К.-Ж.К. Токаев отметил, что «нужно развивать и альтернативные способы разрешения споров, что позволит находить компромиссы без участия государства. Такие институты хорошо показали себя в развитых странах. Почти десять лет назад мы приняли Закон «О медиации». Но до настоящего времени ни один государственный орган не занимается его развитием, выятная государственная политика отсутствует. Данное положение дел следует исправить»⁷.

При этом «последние годы демонстрируют повышение количества рассматриваемых гражданско-правовых споров в суде, – указывается в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года⁸. Такая тенденция не сказывается положительно на судебной системе, поскольку вызывает повышенную загруженность и, следовательно, снижает качество отправления правосудия. Необходимо найти разумный баланс между доступностью правосудия и чрезмерной загруженностью судов, в том числе и от большого количества необоснованных исков».

«Одним из конституционных принципов провозглашена судебная защита прав, свобод и законных интересов граждан, организаций, – указывает Г. Суханова. Вместе с тем, если споры (конфликты) будут разрешаться на взаимовыгодных условиях с помощью процедуры медиации, то стороны не будут вынуждены годами вести судебные тяжбы, нести дополнительные расходы» [2].

Как указывал в мае 2011 г. председатель Бостандыкского суда г. Алматы Амангельды Сарсенбаев, по данным мировой статистики, 40 процентов споров решается с помощью медиаторов, при этом в 80 процентах дел – результат положительный. На постсоветском пространстве первой республикой, кто ввел институт медиации, была Молдова. Позже присоединилась Россия, с августа соответствующий закон вступит в силу в Казахстане [3].

Отметим, что Модельный закон «О медиации (внесудебном урегулировании споров)»

⁷ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «КАЗАХСТАН В НОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ: ВРЕМЯ ДЕЙСТВИЙ» от 1 сентября 2020 г. // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения: 03.04.2023 г.)

⁸ Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет», доступ: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения 02.04.2023 г.)

был принят на тридцать девятом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ (постановление № 39-14 от 29 ноября 2013 г.) [4].

Разработка же проекта национального Закона, предусматривающего внедрение института примирительных процедур (медиации) в Республике Казахстан, инициатором которого выступил Верховный Суд Республики Казахстан, была предусмотрена в соответствии с пунктом 6 Плана мероприятий по реализации поручений Главы государства, данных на V съезде судей Республики Казахстан 18 ноября 2009 г., а также пунктом 31 Плана законопроектных Правительства Республики Казахстан на 2010 г.

В соответствии с концепцией законопроекта, необходимость внедрения института примирительных процедур (медиации) обусловливалась рядом причин:

- большая нагрузка на судей, рассматривающих споры по гражданским делам, что сказывается на качестве правосудия;
- процедура рассмотрения споров в судах первой инстанции требует определенного времени и сил, в том числе финансовых затрат;
- судебные решения, как правило, удовлетворяют только одну сторону, вторая остается недовольной, что влечет за собой длительную процедуру обжалования (апелляционная, кассационная и надзорная инстанции). У каждой из указанных инстанций есть свои временные сроки, дело может растянуться на месяцы, а в некоторых случаях и на годы. Указанные обстоятельства вызывают не только уклонение от добровольного исполнения решений суда, но и воспрепятствование их принудительному исполнению.

Концепцией правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года определялось, что в целях максимальной реализации прав участников гражданского судопроизводства, своевременной защиты и восстановления нарушенных прав и свобод личности, интересов общества и государства, меры по совершенствованию гражданско-процессуального законодательства могли бы быть ориентированы также на закрепление разнообразных путей и способов достижения компромисса между сторонами частноправовых конфликтов (медиация, посредничество и другие) как в судебном, так и во внесудебном порядке, в том числе обязательности обсуждения возможности использования мер примирительных

процедур при подготовке дела к судебному разбирательству, а также развитие внесудебных форм защиты гражданских прав.

В конце 2014 г. М.К. Сулейменов и А.Е. Дуйсенова отмечали, что «все это время в Казахстане идет массивная пропаганда медиации. Почти во всех газетах, особенно в «Юридической газете» и «Зан», практически еженедельно публикуются статьи о медиации, почти во всех областных судах проведены семинары по медиации, везде объявлены наборы на курсы подготовки медиации. Словом, изображается лихорадочная деятельность по развитию медиации. Более того, одна слишком умная голова в Министерстве науки и образования РК предложила ввести в юридических вузах специальный учебный курс «Медиация», причем забрав для этого часы из гражданского права. Более глупое предложение трудно представить. Гражданское право, которое является основной учебной дисциплиной, и так уже пострадало в результате введения кредитной системы. Если раньше гражданское право изучали в течение двух лет, то теперь это обучение сократилось до одного года и даже до одного семестра. И еще больше сокращать курс гражданского права во имя медиации иначе как глупостью и вредительством назвать трудно. Между тем ситуация с медиацией в Казахстане не так хороша, как это пытаются представить. Медиаторы появляются, за их обучение снимают неплохие деньги, но конкретных дел по медиации практически нет. Одни разговоры. Как говорят, весь пар ушел в свисток» [5].

При этом позже, в статье «Издательство Springer выпустило монографию о перспективах развития медиации» те же авторы отмечали, что в главе, посвященной законодательству Казахстана о медиации, написанной

Ф.С. Карагусовым, казахстанская юрисдикция оценивается как система, в рамках которой сравнительно недавно принятое законодательство о медиации имеет весьма широкие перспективы его развития и совершенствования, и общественное признание медиации еще только ожидается [6].

Однако по прошествии почти восьми лет со дня принятия Закона о медиации Председатель Верховного Суда Республики Казахстан Жакип Асанов, выступая на Международной конференции на тему «Механизмы разрешения инвестиционных и коммерческих споров в Казахстане и странах ОЭСР», был вынужден констатировать, что еже-

годно, по статистике, каждый пятый казахстанец втянут в судебные разбирательства. Количество исков растет. «Мы не умеем примирять, приводить людей к компромиссу. Закон «О медиации» плохо работает» [7].

Тем не менее, согласно постановлению Правительства Республики Казахстан от 5 апреля 2023 г. № 275 «Об утверждении Экономической политики на среднесрочный период», будет принят комплекс мер по эффективному гражданскому судопроизводству с использованием современных технологий и медиации, усилению системы досудебных разбирательств, обеспечению реальной состязательности между сторонами обвинения и защиты.

Заключение

Участвуя летом прошлого года в работе Международной научно-практической конференции «Представительство и защита прав в современных условиях», С.И. Клишкин также указал, что Закон «О медиации», несмотря на поправки, уже внесенные в него девятью законами, требует дальнейшего совершенствования [8; С. 174].

В этой связи обратим внимание на имеющиеся в Законе отдельные дефекты, способствующие формированию различной практики его применения.

1. В неисключительном перечне оснований возникновения, изменения и прекращения гражданских прав и обязанностей, установленных статьей 7 Гражданского кодекса РК (Общая часть), договоры и иные сделки расположены на первой позиции.

В соответствии с пунктом 1 ст. 148 ГК РК (Общая часть), сделки могут быть односторонними и двух- или многосторонними (договоры).

Конструкция же договора о медиации в том виде, в каком он представлен в анализируемом Законе, нам представляется противоречивой.

Так, согласно подпункту 7) ст. 2 Закона, договор о медиации – письменное соглашение сторон, заключаемое с медиатором в целях разрешения спора (конфликта) до начала медиации.

При этом в соответствии с подпунктом 6) ст. 2 Закона, стороны медиации – физические и юридические лица или группы лиц, административные органы, должностные лица, участвующие в процедуре медиации.

В этой связи не ясно, является ли договор о медиации трехсторонней (или с еще большим числом участников) или традиционной

двухсторонней сделкой, в которой на одной стороне выступают конфликтующие участники, на другой – медиатор (медиаторы).

Еще большую неочевидность вносит статья 20 Закона, отдельными пунктами которой предусмотрено, что

- проведение медиации осуществляется по взаимному согласию сторон и при заключении между ними договора о медиации (пункт 1),

- проведение медиации начинается со дня заключения сторонами медиации договора о медиации (пункт 5),

- для проведения медиации стороны по взаимному согласию выбирают одного или нескольких медиаторов (пункт 7).

При этом, в соответствии с пунктом 3 ст. 22 Закона, размер вознаграждения профессионального медиатора (медиаторов) определяется по соглашению сторон с медиатором (медиаторами) до начала медиации. Согласно подпунктам 2), 3) п. 1 ст. 11 Закона, стороны медиации вправе отказаться от медиатора, в любой момент медиации отказаться от участия в ней. В соответствии с частью первой п. 1 ст. 12 Закона, стороны медиации по взаимному согласию вправе выбрать другого медиатора.

Приведенные положения говорят в пользу того, что медиатор не является стороной договора о медиации.

Окончательно запутывает вопрос о конструкции такого договора пункт 2 ст. 21 Закона, в котором устанавливается, что существенными условиями договора о медиации являются, в том числе, с одной стороны – наименование сторон спора (конфликта), фамилии и инициалы, должности их представителей с указанием полномочий (подпункт 2), а также сведения о медиаторе (медиаторах), который (которые) выбран (выбраны) сторонами медиации (подпункт 4), а с другой, – основания и объем ответственности медиатора, участвующего в урегулировании спора (конфликта) сторон медиации, за действия (бездействия), повлекшие убытки (ущерб) для сторон медиации (подпункт 8).

Однако в отношении ответственности медиатора существует классическое правило, что обязательство не создает обязанностей для третьих лиц (пункт 3 ст. 270 ГК РК).

И это правило означает, что без участия медиатора в договоре медиации какая-либо ответственность на него возложена быть не может.

2. Вызывает озабоченность следующее положение Закона: «Участники медиации

не вправе разглашать сведения, ставшие известными им в ходе медиации, без письменного разрешения стороны медиации, предоставившей эту информацию» (пункт 1 ст. 8 Закона).

Следует учитывать, что информация, предоставленная одной из сторон медиации, может затрагивать не только её права и интересы, но и другой стороны, а также третьих лиц.

В этой связи предусмотренный в Законе подход к регулированию данного вопроса не соответствует положениям параграфа 3 главы 3 ГК РК (Общая часть), а слова «стороны медиации, предоставившей эту информацию» подлежат замене словами «каждого участника медиации».

3. Пунктом 1 ст. 9 Закона определено, что медиатором может быть независимое, беспристрастное, не заинтересованное в исходе дела физическое лицо, выбранное по взаимному согласию сторон медиации, включенное в реестр медиаторов и давшее согласие на выполнение функции медиатора.

Использование прилагательного «независимое» без какой-либо привязки к возможному объекту «зависимости» делает его беспредметным, не наполненным смыслом. В этой связи слово «независимое» целесообразно заменить словами «независимое от сторон медиации».

4. Вопрос о вступлении профессионального медиатора в организацию медиаторов в Законе решен непоследовательно и противоречиво.

Так, в соответствии с пунктом 5 ст. 13 Закона, вступление в организацию медиаторов осуществляется на добровольной основе.

При этом, согласно подпункту 4) ст. 2 Закона, организации медиаторов – некоммерческие организации, создаваемые для объединения медиаторов на добровольной основе для достижения ими общих целей по развитию медиации, не противоречащих законодательству Республики Казахстан. Организации медиаторов являются некоммерческими, негосударственными, самофинансируемыми и самоуправляемыми организациями, созданными по инициативе медиаторов в организационно-правовых формах, предусмотренных Законом Республики Казахстан «О некоммерческих организациях» (пункт 1 ст. 13 Закона).

Однако ряд положений Закона свидетельствует о том, что именно членство в такой организации наделяет медиатора статусом

профессионального:

а) пункт 1 ст. 9 Закона: медиатором может быть независимое, беспристрастное, не заинтересованное в исходе дела физическое лицо, выбранное по взаимному согласию сторон медиации, включенное в реестр медиаторов и давшее согласие на выполнение функции медиатора;

б) деятельность медиатора на профессиональной основе могут осуществлять лица, имеющие высшее образование, достигшие двадцатипятилетнего возраста, имеющие документ (сертификат), подтверждающий прохождение обучения по программе подготовки медиаторов, утверждаемой в порядке, определяемом Правительством Республики Казахстан, и состоящие в реестре профессиональных медиаторов (подпункт 1) п. 4 ст. 9 Закона);

в) для включения в реестр профессиональных медиаторов медиаторам необходимо представить в организацию медиаторов <...> (пункт 2 ст. 14 Закона);

г) в случае нарушения медиатором требований настоящего Закона стороны, участвующие в процедуре медиации, вправе обратиться с соответствующим заявлением в организацию медиаторов. При подтверждении нарушения организация медиаторов приостанавливает деятельность медиатора с указанием об этом в реестре профессиональных медиаторов сроком на шесть месяцев (пункт 7 ст. 14 Закона).

д) решение организации медиаторов об отказе во включении, исключении из списка профессиональных медиаторов, о приостановлении деятельности медиатора может быть обжаловано в суд (п. 8 ст. 14 Закона).

В этой связи требуется однозначное решение вопроса о добровольности либо обязательности членства медиаторов в организации медиаторов.

5. В Законе в различных вариантах неоднократно используется словосочетание «взаимное согласие сторон» (пункт 1 ст. 9, пункт 1 ст. 20, пункт 7 ст. 20, пункт 1 ст. 21, второе предложение п. 1 ст. 23).

Представляется, что данное словосочетание не соответствует требованиям к юридической технике изложения текста нормативного правового акта (часть первая п. 3 ст. 24 Закона РК от 6 апреля 2016 г. № 480-V «О правовых актах») и лишено смысла, поскольку согласие сторон не может быть «невзаимным».

6. Пунктом 1 ст. 7 Закона установлено, что при проведении медиации медиатор не-

зависим от сторон, административных органов, иных юридических, должностных и физических лиц.

В данном случае нарушено единство основания классификации субъектов, и включение в этот перечень административных органов и должностных лиц является ошибочным.

7. Обращает на себя внимание конструкция статьи 26 Закона, устанавливающей пять случаев прекращения медиации:

1) подписание сторонами соглашения об урегулировании спора (конфликта) – со дня подписания такого соглашения;

2) установление медиатором обстоятельств, исключающих возможность разрешения спора (конфликта) путем медиации;

3) письменный отказ стороны (сторон) от медиации – со дня подписания стороной (сторонами) письменного отказа;

4) письменный отказ одной из сторон от продолжения медиации – с момента уведомления доступными средствами связи;

5) истечение срока проведения медиации – со дня его истечения с учетом положений статей 23 и 24 настоящего Закона.

7.1. При этом в четырех случаях определена дата прекращения медиации, а в одном (при установлении медиатором обстоятельств, исключающих возможность разрешения спора (конфликта) путем медиации) – нет.

В этой связи после слова «медиации» следует дополнить словами «– со дня направления участникам медиации уведомления медиатора о наступлении

таких обстоятельств».

7.2. В целях исключения дублирования подпунктом 4) подпункта 3) пункта 1 ст. 26 Закона подпункт 3) следует изложить в следующей редакции:

«3) письменного соглашения сторон об отказе от медиации – со дня уведомления медиатора и иных участников медиации о таком соглашении, с приложением его текста».

8. В заключение обратим внимание на отсутствие корреспондирования Закона о медиации с Законом Республики Казахстан от 8 апреля 2016 г. № 488-V «Об арбитраже».

Между тем, согласно подпункту 10) статьи 31 Закона об арбитраже, стороны, участвующие в арбитражном разбирательстве, имеют право окончить дело мировым соглашением или соглашением об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации. Пунктом 1 ст. 46 Закона об арбитраже установлено, что если стороны урегулируют спор в ходе арбитражного разбирательства, в том числе в порядке медиации, за исключением случаев, предусмотренных законодательными Республики Казахстан о медиации, арбитраж прекращает разбирательство и по просьбе сторон фиксирует это урегулирование в виде арбитражного решения на согласованных условиях.

В этой связи Закон о медиации необходимо дополнить соответствующими положениями, увязывающими эти два альтернативных способа разрешения споров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Романовская С.Ю., Мороз С.П. *Защита прав потребителей* – Алматы: *Kiman*, 2019. – 528 с.
2. Суханова Г. *Примирительные процедуры* // *Жайық Пресс*, 5 декабря 2022 г. // <https://zhaikpress.kz/ru/news/primiritelnye-procedury/> (дата обращения 23.03.2023г.)
3. Шелепова А. *Принцип компромисса* // *Новое поколение*, 5 мая 2011 г. // https://archive.np.kz/events/8173-princip_kompromissa.html/ (дата обращения 24.03.2023г.)
4. **МОДЕЛЬНЫЙ ЗАКОН «О медиации (внесудебном урегулировании споров)»** Приложение к постановлению Межпарламентская Ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств от 29 ноября 2013 года № 39-14 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31526607/ (дата обращения 20.03.2023г.)
5. Сулейменов М.К., Дүйсенова А.Е. *Быть ли независимой медиации в Казахстане* // *Zakon.kz*, 5 декабря 2014 (дата обращения 24.03.2023г.)
6. Сулейменов М.К., Дүйсенова А.Е. *Издательство Springer выпустило монографию о перспективах развития медиации* // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36224251 (дата обращения: 29.03.2023 г.)
7. Ковалева Т. *Закон о медиации не работает в Казахстане* // *Zakon.kz*, 11 октября 2018 г., доступ: <https://www.zakon.kz/4941117-zakon-o-mediatsii-ne-rabotaet-v.html> (дата об-

рацения 20.03.2023г.)

8. Климкин С.И. Закон о медиации: необходимость юридической коррекции / В кн.: Климкин С.И. Гражданское право Республики Казахстан: толкование и применение законодательства – Алматы: Жеті Жарғы, 2023 – 248с.

REFERENCES

1. Romanovskaya S.YU., Moroz S.P. Zashchita prav potrebiteley – Almaty: Kitap, 2019. – 528 s.
2. Sukhanova G. Primiritel'nyye protsedury // Zhayyk, Press, 5 dekabrya 2022 g. // <https://zhaikpress.kz/ru/news/primiritelnye-procedury/> (data obrashcheniya (23.03.2023g.)
3. Shelepova A. Printsip kompromissa // Novoye pokoleniye, 5 maya 2011 g. // https://archive.np.kz/events/8173-princip_kompromissa.html/ (data obrashcheniya 24.03.2023g.)
4. MODEL'NYY ZAKON «O mediatsii (vnesudebnom uregulirovanii sporov)» Prilozheniye k postanovleniyu Mezhpardamentskaya Assambleya gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv ot 29 noyabrya 2013 goda № 39-14 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31526607 / (data obrashcheniya (20.03.2023g.)
5. Suleymenov M.K., Duysenova A.Ye. Byt' li nezavisimoy mediatsii v Kazakhstane // Zakon.kz, 5 dekabrya 2014 (data obrashcheniya 24.03.2023g.)
6. Suleymenov M.K., Duysenova A.Ye. Izdatel'stvo Springer vypustilo monografiyu o perspektivakh razvitiya mediatsii // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36224251 (data obrashcheniya: 29.03.2023 g.)
7. Kovaleva T. Zakon o mediatsii ne rabotayet v Kazakhstane // Zakon.kz, 11 oktyabrya 2018 g., dostup: <https://www.zakon.kz/4941117-zakon-o-mediatsii-ne-rabotaet-v.html> (data obrashcheniya 20.03.2023g.)
8. Klimkin S.I. Zakon o mediatsii: neobkhodimost' yuridicheskoy korrektsii / V kn.: Klimkin S.I. Grazhdanskoye pravo Respubliki Kazakhstan: tolkovaniye i primeneniye zakonodatel'stva – Almaty: Zhetі Zhargy, 2023 – С. 248.

КОНСТИТУЦИОННЫЙ МОНИТОРИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ СОЗИДАТЕЛЬНОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Конусова Венера Тулеутаевна

Главный научный сотрудник отдела гражданского, гражданского процессуального законодательства и исполнительного производства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, Республика Казахстан, Астана, e-mail: vkonussova@gmail.com

Аннотация. *Статья посвящена изучению перспектив и предпосылок развития конституционного мониторинга в Казахстане. Конституционный мониторинг рассматривается как эффективный инструмент выявления недостатков в национальной правовой системе и определения направлений ее улучшения. Для описания существующих предпосылок внедрения конституционного мониторинга автор обращается к примеру последней конституционной реформы и генезису развития мониторинга, позволяющему сделать вывод о его поступательном развитии. В статье предлагается определить объект, критерии и методологию проведения конституционного мониторинга, а также подходы к его осуществлению и достижению целей в Казахстане. Автор рекомендует учитывать опыт других стран и международных организаций, обеспечивать прозрачность и объективность конституционного мониторинга, устанавливать ясные критерии и индикаторы, привлекать независимых экспертов и гражданское общество. Объект конституционного мониторинга предлагается рассматривать в широком смысле, охватывающем действующее право и правоприменительную практику. Критерии для проведения конституционного мониторинга рекомендуется определять на основе подходов ООН и Венецианской комиссии Совета Европы, а методология анализа и оценки критериев может быть разработана на основе зарекомендовавших себя в международной практике инструментов измерения, таких как индекс верховенства права или индекс восприятия коррупции и пр. В заключении автор подчеркивает, что систематический конституционный мониторинг является необходимым условием для достижения стабильности и поступательного развития правовой системы страны.*

Статья имеет потенциальную ценность для нескольких аудиторий. Во-первых, разработчики правовой политики и законодатели, которые стремятся улучшить правовую систему Казахстана, могут использовать ее рекомендации для разработки эффективных стратегий. Во-вторых, данная статья может оказаться полезной для студентов, ученых юристов, правозащитников и всех, кто интересуется правовыми вопросами. Она поможет получить более структурированное понимание перспектив развития конституционного мониторинга в контексте Казахстана, а также рекомендации по применению современных международных стандартов и практик в этом процессе.

Ключевые слова: *конституционный мониторинг, мониторинг, конституция, конституционализм, правовой мониторинг.*

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ МОНИТОРИНГ ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕНІ ЖАСАМПАЗ ДАМУЫ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Венера Төлеутайқызы Конусова

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының азаматтық, азаматтық процестік заңнама және атқарушылық іс жүргізу бөлімінің бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Астана, e-mail: vkonussova@gmail.com

Аннотация. Мақала Қазақстанда конституциялық мониторингті дамытудың перспективалары мен алғышарттарын зерделеуге арналған. Конституциялық мониторинг ұлттық құқықтық жүйедегі кемшіліктерді анықтаудың және оны жақсарту бағыттарын айқындаудың тиімді құралы ретінде қарастырылады. Конституциялық мониторингті енгізудің қолданыстағы алғышарттарын сипаттау үшін автор соңғы конституциялық реформаның мысалына және оның үдемелі дамуы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін мониторингті дамыту генезисіне жүгінеді. Мақалада конституциялық мониторинг жүргізудің объектісін, өлшемшарттары мен әдіснамасын, сондай-ақ оны жүзеге асыру және Қазақстанда мақсаттарға қол жеткізу тәсілдерін айқындау ұсынылады. Автор басқа елдер мен халықаралық ұйымдардың тәжірибесін ескеруді, конституциялық мониторингтің ашықтығы мен объективтілігін қамтамасыз етуді, айқын өлшемдер мен индикаторларды белгілеуді, тәуелсіз сарапшылар мен азаматтық қоғамды тартуды ұсынады. Конституциялық мониторинг объектісін қолданыстағы құқық пен құқық қолдану практикасын қамтитын кең мағынада қарау ұсынылады. Конституциялық мониторинг жүргізу критерийлерін БҰҰ мен Еуропа Кеңесінің Венециялық комиссиясының тәсілдері негізінде айқындау ұсынылады, ал критерийлерді талдау және бағалау әдістемесі халықаралық тәжірибеде өзін дәлелдеген өлшеу құралдарының негізінде әзірленуі мүмкін, мысалы, құқық үстемдігі индексі немесе сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі және т.б. Қорытындылай келе, автор жүйелі Конституциялық мониторинг елдің құқықтық жүйесінің тұрақтылығы мен үдемелі дамуына қол жеткізу үшін қажетті шарт болып табылатынын атап көрсетеді.

Мақала бірнеше аудитория үшін әлеуетті құндылыққа ие. Біріншіден, Қазақстанның құқықтық жүйесін жақсартуға ұмтылатын құқықтық саясатты әзірлеушілер мен заң шығарушылар оның ұсынымдарын тиімді стратегияларды әзірлеу үшін пайдалана алады. Екіншіден, бұл мақала студенттер, заңгер ғалымдар, құқық қорғаушылар және құқықтық мәселелерге қызығушылық танытқандар үшін пайдалы болуы мүмкін. Ол Қазақстан контекстінде конституциялық мониторингті дамыту перспективалары туралы неғұрлым құрылымды түсінік алуға, сондай-ақ осы үдерісте қазіргі заманғы халықаралық стандарттар мен практикаларды қолдану жөніндегі ұсынымдарды алуға көмектеседі.

Түйінді сөздер: конституциялық мониторинг, мониторинг, конституция, конституционализм, құқықтық мониторинг.

CONSTITUTIONAL MONITORING AS A TOOL FOR CONSTRUCTIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL LEGAL SYSTEM

Konusova Venera Tuleutaevna

Chief Researcher of the Department of Civil, Civil Procedural Legislation and Enforcement Proceedings of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: vkonussova@gmail.com

Abstract. *This article is dedicated to the study of prospects and prerequisites for the development of constitutional monitoring in Kazakhstan. Constitutional monitoring is viewed as an effective tool for identifying deficiencies in the national legal system and determining directions for its improvement. To describe the existing prerequisites for the implementation of constitutional monitoring, the author refers to the example of the latest constitutional reform and the genesis of monitoring development, which allows the conclusion to be drawn about its progressive development. The article proposes to define the object, criteria, and methodology for conducting constitutional monitoring, as well as approaches to its implementation and achievement of goals in Kazakhstan. The author recommends taking into account the experience of other countries and international organizations, ensuring transparency and objectivity of constitutional monitoring, establishing clear criteria and indicators, involving independent experts and civil society. The object of constitutional monitoring is proposed to be considered in a broad sense, covering existing law and law enforcement practice. Criteria for conducting constitutional monitoring are recommended to be determined based on the approaches of the United Nations and the Venice Commission of the Council of Europe, and the methodology for analyzing and evaluating criteria can be developed based on internationally recognized tools such as the Rule of Law Index or the Corruption Perceptions Index, among others. In conclusion, the author emphasizes that systematic constitutional monitoring is a necessary condition for achieving stability and progressive development of the country's legal system.*

The article has potential value for several audiences. Firstly, policy makers and legislators who are striving to improve Kazakhstan's legal system can use its recommendations to develop effective strategies. Secondly, this article may be useful for students, legal scholars, human rights activists, and anyone interested in legal issues. It will help to gain a more structured understanding of the prospects for the development of constitutional monitoring in the context of Kazakhstan, as well as recommendations for the application of modern international standards and practices in this process.

Key words: *constitutional monitoring, monitoring, constitution, constitutionalism, legal monitoring.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_193

Введение

Конституционные изменения являются ключевым событием в жизни любой страны, поскольку они, как правило, отражают потребность в пересмотре существующих общественных отношений и ориентируют страну на новую модель конституционного развития. В силу своей значимости, даже частичные изменения конституционного текста могут привести к серьезным изменениям в работе конституционно-правовых институтов. Процесс изменения Конституции неразрывно связан с глубокими трансформациями в жизни государства и общества [1, с. 143]. В этой связи процесс

выработки и внесения изменений и дополнений в Конституцию требует выверенного и последовательного подхода.

Совсем скоро исполнится год со дня принятия последних поправок в Конституцию Республики Казахстан (далее – РК). Как отмечает Т.Я. Хабриева, «Конституционная реформа, как показывает ее общий анализ, имела четкое организационное обеспечение, что позволило провести ее в довольно сжатые по современным меркам сроки» [1, с. 143]. Распоряжением Президента Республики Казахстан К. Токаева от 29 марта 2022 года, была создана Рабочая группа по выработке предложений о внесении изменений и

дополнений в Конституцию РК (далее – Рабочая группа)¹. В результате интенсивной работы Рабочей группы разработан Закон о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан, в последующем принятый на республиканском референдуме 5 июня того же года².

Принимая во внимание все достоинства проведенной конституционной реформы, следует обратить внимание на то, что некоторые из поправок остаются предметом научной дискуссии. Так, например, М.К. Сулейменов, среди прочих поправок, обращает внимание на п.3 ст. 61 Конституции РК. По мнению ученого, данная норма свидетельствует не только о нарушении основных принципов теории разделения властей, но и указывает на наличие негативных тенденций в области законотворчества. Введение не только в законодательство, но и в Конституцию РК правовых положений, позволяющих ослаблять конституционные институты в угоду сиюминутных задач и популярных тенденций, становится нормой [2].

Развернувшаяся дискуссия указывает на существование нерешенных вопросов в части определения своевременности внесения той или иной поправки в Конституцию, существования для этого необходимых предпосылок и объективной потребности. В связи с этим важно обратить внимание на конституционный мониторинг, как на специфический вид деятельности, который может способствовать обеспечению стабильности Основного закона государства и его правовой охраны.

Материалы и методы

Для подготовки данной статьи были изучены труды казахстанских и зарубежных ученых по вопросам становления и развития

правового, конституционного мониторинга и конституционной диагностики. Особое внимание уделено анализу законодательства РК, а также предлагаемым подходам по применению конституционного мониторинга в странах СНГ ввиду схожих предпосылок развития правовых систем.

В ходе написания данной статьи автором были применены как общеправовые, так и частные методы научного познания. Методология исследования была сфокусирована на системном анализе, а также использовании формально-юридического и сравнительно-правового методов.

Обсуждение

1. Тенденции развития мониторинга в Республике Казахстан

Понятное, логичное, эффективное и, что немаловажно, стабильное законодательное регулирование способствует поступательному развитию общества и государства. Реализацию подобного подхода в нормотворчестве, обеспечивает, в том числе, институт мониторинга. Отметим, что в данной статье термин «мониторинг» отражает терминологический подход соответствующей главы Закона РК «О правовых актах» и используется в широком смысле, охватывающем различные виды мониторинга (правовой, общественный и конституционный)³.

Экскурс к основным вехам развития мониторинга целесообразно начать с 2006 года, когда правовой мониторинг был впервые закреплен на законодательном уровне, а именно в Законе РК «О нормативных правовых актах». Тогда объектом правового мониторинга выступали исключительно подзаконные нормативные правовые акты⁴. В последующем Концепция правовой политики на период с 2010 до 2020 года дала

1 Распоряжение Президента Республики Казахстан «О Рабочей группе по выработке предложений о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» от 29 марта 2022 года — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/o-rabochey-gruppe-po-vyrabotke-predlozheniy-o-vnesenii-izmeneniy-i-dopolneniy-v-konstituciuyu-respubliki-kazahstan-2921340> Дата доступа: 21.02.2023 г.

2 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» от 8 июня 2022 года (принят на республиканском референдуме 5 июня 2022 года (официальное сообщение об итогах республиканского референдума опубликовано в газете «Егемен Қазақстан» от 08.06.2022 г., № 107 (30336), "Казахстанская правда" от 08.06.2022 г., № 107 (29734). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z220000001K#z156> Дата доступа: 21.02.2023 г.

3 Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗРК «О правовых актах». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>; Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 августа 2016 года № 486 «Об утверждении Правил проведения правового мониторинга». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000486> Дата доступа: 24.02.2023.

4 Закон Республики Казахстан «О нормативных правовых актах» от 24 марта 1998 года N 213. Утратил силу Законом Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000213>; Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Правил ведения мониторинга подзаконных нормативных правовых актов» от 25 августа 2006 года № 817. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 25 августа 2011 года № 964. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P0600000817> Дата доступа: 23.02.2023 г.

импульс дальнейшему укреплению правового мониторинга, отметив необходимость уделения особого внимания «прогнозно-аналитическому обеспечению правотворческой деятельности, которая будет основываться на постоянном мониторинге тенденций развития отраслей права и правовых систем, анализе практики применения нормативных правовых актов»⁵. Так, объект правового мониторинга подвергся расширению и стал охватывать все нормативные правовые акты⁶.

С принятием Закона РК «О правовых актах» обновлению подверглись и Правила проведения правового мониторинга (далее – Правила), которые уточняют, что объектом правового мониторинга выступают: 1) новые конституционные законы, кодексы, консолидированные законы, законы; 2) иные нормативные правовые акты⁷. При этом «новыми» в силу п. 3 Правил считаются конституционные законы, кодексы, консолидированные законы, законы, принятые в новой редакции, а также вновь принятые конституционные законы, кодексы, консолидированные законы, законы, законы о внесении изменений и дополнений в законодательные акты в течение пяти лет со дня их принятия⁸.

Постоянному расширению подвергался не только объект, но и круг субъектов, уполномоченных проводить мониторинг, что в свою очередь повлекло появление нового его вида – мониторинга нормативных правовых актов.

Уникальным можно считать случай, когда по причине образования Национальной

палаты предпринимателей РК (далее – НПП РК) в 2013 году введено понятие «общественный мониторинг», который изначально сводился к эксклюзивному праву НПП РК проводить мониторинг нормативных правовых актов, затрагивающих интересы субъектов частного предпринимательства⁹. Впоследствии, в 2016 году, Закон РК «О правовых актах» расширил круг субъектов, осуществляющих общественный мониторинг, а именно – иных заинтересованных лиц¹⁰. Недавно, в 2021 году, право проводить общественный мониторинг нормативных правовых актов, касающихся прав, свобод и обязанностей граждан, было предоставлено общественным советам¹¹.

За время своего существования институт мониторинга расширяется в контексте объекта и субъектов, его осуществляющих. Однако следует отметить, что нормы Конституции РК и нормы конституционных законов, не относящихся к категории «новых», не подвергаются мониторингу.

2. Концепция конституционного мониторинга

Ввиду непрерывности накопления позитивного знания и научного осмысления государственно-правовых явлений полагаем, что в современных условиях назрела объективная необходимость обратиться к вопросу о проведении конституционного мониторинга.

Подчеркнем, что конституционный мониторинг является одной из форм мониторинга наряду с правовым и общественным. Хотя все эти виды мониторинга имеют общую

5 Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858> Дата доступа: 27.02.2023

6 В Закон Республики Казахстан «О нормативных правовых актах» от 24 марта 1998 года N 213, утративший силу, были внесены поправки Законом Республики Казахстан от 1 апреля 2011 года № 425-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворческой деятельности». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000425> Дата доступа: 27.02.2023

7 Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗРК «О правовых актах». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>; Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 августа 2016 года № 486 «Об утверждении Правил проведения правового мониторинга». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000486> Дата доступа: 24.02.2023.

8 Там же.

9 В Закон Республики Казахстан «О нормативных правовых актах» от 24 марта 1998 года N 213, утративший силу, были внесены поправки Законом Республики Казахстан от 4 июля 2013 года № 130-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000130> Дата доступа: 24.02.2023.

10 Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗРК «О правовых актах». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480> Дата доступа: 27.02.2023 г.

11 В Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗРК «О правовых актах» внесены соответствующие дополнения Законом Республики Казахстан от 12 марта 2021 года № 15-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000015> Дата доступа: 27.02.2023

цель - обеспечение соблюдения правового порядка и защиты прав и свобод граждан, они имеют различные уровни фокуса, объекты, методы и пр. Конституционный мониторинг представляет собой более узкую, специализированную форму мониторинга и подразумевает процесс систематического и всестороннего анализа и оценки соблюдения и реализации норм и принципов конституции государства, включающий наблюдение за действиями государственных органов и оценку их соответствия конституционным требованиям, а также анализ эффективности конституционных механизмов и институтов. Эта практика зародилась в Европе и была воспринята многими странами и международными организациями. Сегодня конституционный мониторинг является важным инструментом обеспечения правовой охраны Основного закона государства.

Для Казахстана концепция конституционного мониторинга не является абсолютным новшеством [3, с. 9]. В 2017 году Послание Конституционного Совета РК «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан» (далее – Послание КС РК) предложило определенные очертания для внедрения конституционного мониторинга в Республике Казахстан¹². В п. 2 раздела 3 Послания КС РК идея формирования системы конституционного мониторинга изложена следующим образом: «Дальнейшее укрепление конституционной законности в Республике Казахстан может осуществляться посредством формирования и внедрения на основе научно определенных индикаторов эффективной системы всеобъемлющего конституционного мониторинга, заключающегося в анализе на предмет реализации конституционных ценностей действующего права и правоприменительной практики. В этой связи актуальным является вопрос о выработке перечня указанных индикаторов, на основе которых оценивалась бы эффективность законодательства и правоприменительной практики».

Безусловно, для осмысления перспектив внедрения института конституционного мониторинга необходимо решить комплекс вопросов и сформировать концептуальное видение этого института. Идеи, заложенные в Послании КС РК, рассматриваются автором в качестве отправных, не исключающих научной дискуссии и альтернативного виде-

ния. Следует подчеркнуть, что автор настоящей статьи не ставит перед собой задачу разработать полноценную концепцию конституционного мониторинга, но надеется внести вклад в понимание возможных перспектив развития этой сферы мониторинга.

3. Объект конституционного мониторинга

Полагаем, что первостепенным в понимании направленности действия конституционного мониторинга является четкая определенность его объекта.

Из содержания Послания КС РК вытекает, что объектом конституционного мониторинга должны выступать **действующее право и правоприменительная практика**. Как известно, в силу пункта 1 статьи 4 Конституции РК «*Действующим правом в Республике Казахстан являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов, международных договорных и иных обязательств Республики, а также нормативных постановлений Конституционного Суда и Верховного Суда Республики*». Далее по тексту используется формулировка, из которой вытекает идея оценки эффективности **законодательства и правоприменительной практики**, что значительно сужает первоначально сформулированное видение объекта конституционного мониторинга, так как понятие «**законодательство**» охватывает только совокупность нормативных правовых актов, принятых в установленном порядке (пп. 16) ст.1 Закона РК «О правовых актах»).

Для достижения целей «всеобъемлющего конституционного мониторинга», как нам представляется, целесообразно остановиться на расширенном понимании объекта конституционного мониторинга, включающего действующее право и правоприменительную практику. Однако это не исключает возможности поэтапного расширения объекта, как демонстрирует эволюция объекта правового мониторинга (см. соответствующий раздел статьи). Например, посредством введения пилотного проекта в отношении объекта с более узким фокусом для проверки состоятельности выбранной модели конституционного мониторинга.

¹² Послание Конституционного Совета Республики Казахстан «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан» от 09.06.2017 г. Информация об официальном опубликовании акта: «Казахстанская правда» от 20.06.2017 г., № 116 (28495); «Егемен Қазақстан» 20.06.2017 ж., № 116 (29097)

4. Критерии конституционного мониторинга

Вторым немаловажным вопросом в понимании перспектив внедрения конституционного мониторинга являются критерии для проведения анализа соответствующего объекта. Применительно к конституционному мониторингу под критериями понимается набор измеряемых показателей, на основе которых проводится систематический анализ и оценка соблюдения и реализации норм и принципов конституции государства, эффективности законодательства и правоприменительной практики в достижении целей конституции и защите прав и свобод граждан.

Один из вариантов определения критериев подразумевает выделение конституционных принципов, подлежащих анализу на предмет соблюдения. Детальное описание такого подхода и результаты анкетирования по итогам его применения приводятся в книге «Конституционный мониторинг: Концепция, методика и итоги экспертного опроса в России в марте 2013 года» [4]. Аналитики, принимавшие участие в проекте, результаты которого изложены в упомянутом труде, определили пять сфер конституционного регулирования, представленные в нормах и принципах Конституции Российской Федерации, которые, по мнению аналитиков, подлежат контролю в процессе мониторинга:

независимость и самостоятельность судебной власти;

политическое, идеологическое, духовное, культурное и иное многообразие (плюрализм);

политические права и свободы;

конституционный принцип разделения властей;

федерализм [4, с. 17-18].

В приведенном варианте предлагается отталкиваться от норм Конституции, которая закладывает основу правовой системы государства, выполняет регулятивную и охранительную функции. Иными словами, Конституция рассматривается как основа стратегии развития государства, и анализ на предмет ее соблюдения обеспечивает диагностику реализации конституционных ценностей.

Подобный подход к проведению конституционного мониторинга, по нашему мнению, не представляется эффективным ввиду следующего.

Во-первых, в реалиях Республики Казахстан деятельность по обеспечению соблюдения норм и принципов Конституции РК осуществляется на различных этапах нормотворчества, в отношении действующего законодательства и правоприменения. Ярчайшим примером является деятельность Конституционного суда РК, обеспечивающего верховенство Конституции РК на всей территории РК¹³. Кроме того, в рамках правового мониторинга, осуществляемого государственными органами, и анализа эффективности законодательства, проводимого Институтом законодательства и правовой информации РК, осуществляется проверка законодательства на соответствие нормам Конституции РК¹⁴.

Во-вторых, в описанном подходе нормы и принципы Конституции рассматриваются как аксиоматичные и сама Конституция, по сути, не является объектом мониторинга. При этом не исключены риски ситуаций, когда в самой Конституции закреплены противоречивые нормы или, как отмечает А.Н. Медушевский, прослеживаются тенденции конституционных преобразований, характерных для всех посткоммунистических государств: «Это поиск нового конституционного выражения идентичности в меняющемся мире; ревизия концепции прав человека под натиском национализма и евроскептицизма; корректировка форм правления и разделения властей; изменение места конституционного правосудия; законодательные изменения, связанные с дисфункцией политических режимов; механизмы и технологии конституционных контрреформ, границы их осуществления» [5, с. 116].

Именно по результатам конституционного мониторинга предполагается выявление необходимости конституционных преобразований, продиктованной объективной потребностью, а не субъективным усмотрением отдельных политических лидеров или групп [6, с. 21]. Конституционный мониторинг должен служить инструментом диагностики, определяющим эффективность

13 Ст. 1 Конституционного закона Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 153-VII ЗПК «О Конституционном Суде Республики Казахстан». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153> Дата доступа: 10.03.2023 г.

14 Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 августа 2016 года № 486 «Об утверждении Правил проведения правового мониторинга». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000486> Дата доступа: 10.03.2023 г.

построения правового государства и степень приближенности к его стандартам. В связи с этим критерии для проведения конституционного мониторинга, как нам представляется, должны основываться на международных принципах универсального характера и иметь кластерный характер. В этой связи, соглашаясь с мнением Г.Г. Арутюняна, считаем целесообразным обратиться к подходам, разработанным ООН и Венецианской комиссией Совета Европы [7, с. 776-777].

В частности, особый интерес представляет принятый на 106-м пленарном заседании Венецианской комиссии (Венеция, 11-12 марта 2016 г.) Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права. Как отмечается в самом документе, верховенство права стало «глобальным идеалом и устремлением», основные принципы которого действуют во всем мире. Несмотря на то, что компоненты, критерии верховенства права остаются неизменными, способы его реализации являются адаптивными к реалиям различных стран (п. 34), что дает возможность реализовать верховенство права в условиях разных государств.

В Контрольном списке выделяются следующие основные критерии Верховенства права, предназначенные для использования в качестве инструмента оценки:

- 1) Законность;
- 2) Правовая определенность;
- 3) Предотвращение злоупотребления (превышения) полномочий;
- 4) Равенство перед законом и недискриминация;
- 5) Доступ к правосудию.

Содержание каждого критерия раскрыто в Контрольном списке, также приводятся примеры проблем на пути обеспечения верховенства права. Использование подходов, изложенных в Контрольном списке, может существенно облегчить выработку критериев для проведения конституционного мониторинга с адаптацией к специфике национальной правовой системы.

Вопрос о необходимости национального конституционного мониторинга в условиях уже существующих международных отчетов, определяющих уровень верховенства права в разных странах, может стать объектом дискуссии. Однако следует учитывать, что конституционный мониторинг на нацио-

нальном уровне имеет преимущества перед международным мониторингом, так как он более точно настроен на конкретные потребности и особенности каждой страны, учитывает уникальные аспекты конституционных процессов и правовой системы. Кроме того, проведение самостоятельного конституционного мониторинга, как нам представляется, позволит наращивать экспертность и компетенции в области конституционного права и прав человека. И что очень важно, может служить инструментом укрепления суверенитета и независимости правовой системы Казахстана, делая ее менее зависимой от внешних организаций и стандартов. Здесь также обращает на себя внимание идея обеспечения правовой безопасности страны, как императивы времени [8].

5. Методика конституционного мониторинга

Наряду с определением подходов к формированию перечня критериев конституционного мониторинга следует обратить внимание на методику анализа и измерения посредством различных индикаторов. В частности, предлагаем обратиться к зарекомендовавшим себя в этой области инструментам измерения, например, к таким как:

1) Индекс верховенства права (Rule of Law Index) World Justice Project - многомерный индекс, измеряющий уровень верховенства права в различных странах мира. Он охватывает такие области, как ограничение злоупотребления властью, отсутствие коррупции, права человека, справедливость, безопасность и порядок, а также защита права собственности¹⁵;

2) Индекс восприятия коррупции (Corruption Perceptions Index (CPI) - инструмент, используемый международной неправительственной организацией Transparency International для измерения уровня коррупции в государственных органах, бизнесе и в целом социальной жизни различных стран¹⁶;

3) Индекс свободы в мире (Freedom House Index) - международный рейтинг, измеряющий уровень политических прав и гражданских свобод в различных странах мира. Индекс вычисляется независимой некоммерческой организацией Freedom House на основе регулярного анализа свободы

15 Официальный сайт Индекса верховенства закона (Rule of Law Index) World Justice Project: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/> Дата доступа: 03.30.2023 г.

16 Официальный сайт Индекса восприятия коррупции (CPI) Transparency International: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.transparency.org/en/cpi> Дата доступа: 03.30.2023 г.

прессы, прав на мирные собрания и ассоциации, выборов и прочих факторов, влияющих на свободу индивидуального выражения и действия¹⁷;

4) Индекс демократии, разработанный Economist Intelligence Unit (EIU), представляет собой инструмент для измерения уровня демократии в разных странах, определяемого такими факторами, как избирательный процесс и плюрализм, гражданские свободы и политическая культура¹⁸;

5) Индекс трансформации Bertelsmann Stiftung - комплексный индекс, разработанный немецкой частной благотворительной организацией Bertelsmann Stiftung для измерения качества демократии, правового государства и устойчивости политических систем в различных странах. Основан на анализе четырех основных критериев: демократические институты, право и правопорядок, политическая культура и экономика. Индекс измеряет, насколько эффективно политическая система страны способствует обеспечению устойчивости, свободы и процветания ее граждан¹⁹.

Важно отметить, что в этих инструментах используются разные методики для измерения соответствующих критериев, поэтому необходимо проанализировать их сильные и слабые стороны, прежде чем использовать. Полагаем, что для адаптации инструментария для целей конституционного мониторинга необходимо учитывать особенности правовой, политической и социальной среды Казахстана, культурные и исторические аспекты. Это позволит более точно определить ключевые области, требующие внимания, и сформулировать конкретные рекомендации для усовершенствования правовой системы и защиты прав граждан.

6. Основные подходы к осуществлению и достижению целей конституционного мониторинга

Конституционный мониторинг может помочь выявить недостатки в национальной правовой системе и определить направле-

ния ее усовершенствования. Чтобы успешно внедрить его в Казахстане, по нашему мнению, необходимо учитывать опыт других стран и следовать принципам объективности и прозрачности. Определив орган или организацию, которая будет отвечать за мониторинг, представляется необходимым установить ясные критерии и индикаторы для оценки соответствия конституционных норм²⁰. Важно обеспечить независимость экспертов и высокий уровень их профессиональной квалификации, привлечь гражданское общество для участия в мониторинге и обеспечить доступность информации о его результатах. Кроме того, для достижения стабильности необходимо осуществлять систематический и объективный анализ данных, то есть анализ на основе фактов, а не личных убеждений экспертов.

Конечной целью конституционного мониторинга является улучшение правовой системы и защита конституционных прав граждан. Для достижения этой цели важно не только выявить недостатки, но и обеспечить их устранение. В этих целях потребуются выработка механизма мониторинга и контроля, который позволит следить за процессом исправления выявленных проблем и оценивать эффективность принятых мер. Только таким образом можно гарантировать, что результаты конституционного мониторинга будут иметь практическую значимость и приведут к усовершенствованию правовой системы в целом.

Результаты

В свете проведенного исследования сформулированы следующие выводы и предложения, которые могут стать основой для дальнейшего развития рассматриваемой темы:

1. Анализ действующей модели мониторинга показал его постоянное развитие, но Конституция и отдельные конституционные законы на данный момент не подвергаются мониторингу.

2. Назрела необходимость внедрения в

17 Официальный сайт Индекса свободы в мире (Freedom House Index) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://freedomhouse.org/> Дата доступа: 03.30.2023 г.

18 Официальный сайт Индекса демократии, разработанного Economist Intelligence Unit [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/> Дата доступа: 03.30.2023 г.

19 Официальный сайт Индекса трансформации Bertelsmann Stiftung [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.bti-project.org/> Дата доступа: 03.30.2023 г.

20 Существует несколько типов органов, ответственных за проведение конституционного мониторинга. В Германии и Италии, например, главным органом является конституционный суд, в Великобритании и Израиле - парламент или его комитеты, во Франции и Южной Корее - конституционный совет, в США и Канаде - независимые эксперты или академические институты, а в Швейцарии и Южной Африке создаются специальные органы для проведения конституционного мониторинга.

Казахстане конституционного мониторинга, эта идея уже была сформулирована ранее. При этом конституционный мониторинг следует рассматривать как одну из форм мониторинга наряду с правовым и общественным.

3. Предлагается в качестве объекта конституционного мониторинга рассматривать действующее право и правоприменительную практику.

4. Критерии конституционного мониторинга должны основываться на международных принципах универсального характера и иметь кластерный характер. При их определении рекомендуется принять во внимание подходы, изложенные в Контрольном списке вопросов для оценки соблюдения верховенства права, принятом на 106-м пленарном заседании Венецианской комиссии (Венеция, 11-12 марта 2016 г.).

5. При определении методики анализа критериев и индикаторов для их измерения, следует обратиться к зарекомендовавшим себя индикаторам измерения, таким как Индекс верховенства права, Индекс восприятия коррупции, Индекс свободы в мире, Индекс демократии и Индекс трансформации. Тем не менее, необходимо учитывать специфику Казахстана при адаптации инструментария, включая особенности правовой, политической и социальной среды, а также культур-

ные и исторические аспекты.

6. В целях успешного внедрения института конституционного мониторинга необходимо обеспечить его объективность и прозрачность, установив ясные критерии и индикаторы, обеспечив независимость и квалифицированность экспертов, привлекая гражданское общество и обеспечивая систематичность осуществления мониторинга, а также доступность информации о его результатах.

Заключение

Конституционный мониторинг - это принципиально важный механизм обеспечения конституционной демократии и правового государства. Это один из ключевых шагов на пути к модернизации правовой системы Казахстана и укреплению его демократических институтов. Внедрение конституционного мониторинга в Казахстане, как нам представляется, будет способствовать поступательному и предсказуемому развитию правовой системы. Следует учитывать, что конституционный мониторинг является неотъемлемой частью общественного контроля, а доверие граждан к правовой системе - это не только гарантия стабильности и развития страны, но и основа для построения справедливого и процветающего общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хабриева Т.Я., Андриченко Л.В. Конституционная реформа в Республике Казахстан: тенденции и перспективы развития // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. Сер. Материалы Венецианской комиссии Совета Европы — 2017. — № 3. — С. 142-155.
2. Сулейменов М.К. Поправки в Конституцию: достоинства и недостатки [Электронный ресурс]. — Режим доступа: Информационная система "ПАРА-ГРАФ". https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32402619&pos=6;-106#pos=6;-106 Дата доступа: 23.02.2023 г.
3. Тлембаева Ж.У. Турлыбек Д.М. Правовой мониторинг как инструмент модернизации национальной правовой системы Республики Казахстан // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения — 2018. — № 4 — С. 5-11.
4. Конституционный мониторинг: Концепция, методика и итоги экспертного опроса в России в марте 2013 года / Под ред. А.Н. Медушевского. — М.: Институт права и публичной политики, (Серия «Современные конституционные исследования»). 2014. — 184 с.
5. Медушевский А.Н. Популизм и конституционная трансформация: Восточная Европа, постсоветское пространство и Россия // «ПОЛИТИЯ» — 2018. — № 3 (90) — С. 113 – 139.
6. Черногор Н.Н. Мониторинг конституции РФ и его инструментальная роль // Юридическая наука и правоохранительная практика — 2008. — №3 (6) — С. 20-25.
7. Арутюнян Г.Г. Конституционализм в контексте конституционной культуры нового тысячелетия // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения — 2013. — №5 — С. 773-779.

8. Арутюнян Г.Г. Правовая безопасность страны в призме системного конституционного мониторинга [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.concourt.am/pdf/uploads/6246ab3d05e6f_2017-05-17-ru.pdf Дата доступа: 28.02.2023 г.

REFERENCES

1. Habrieva T.YA., Andrichenko L.V. *Konstitucionnaya reforma v Respublike Kazahstan: tendencii i perspektivy razvitiya* // *ZHurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya. Ser. Materialy Venecianskoj komissii Soveta Evropy* — 2017. — № 3. — S. 142-155.
2. Sulejmenov M.K. *Popravki v Konstituciyu: dostoinstva i nedostatki* [Elektronnyj resurs]. — *Rezhim dostupa: Informacionnaya sistema "PARAGRAF".* https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32402619&pos=6;-106#pos=6;-106 23.02.2023 г.
3. Tlembaeva ZH.U. Turlybek D.M. *Pravovoj monitoring kak instrument modernizacii nacional'noj pravovoj sistemy Respubliki Kazahstan* // *ZHurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya* — 2018. — № 4 — S. 5- 11.
4. *Konstitucionnyj monitoring: Konceptiya, metodika i itogi ekspertnogo oprosa v Rossii v marte 2013 goda / Pod red. A.N. Medushevskogo.* — M.: Institut prava i publichnoj politiki, (Seriya «Sovremennye konstitucionnye issledovaniya»). 2014. — 184 s.
5. Medushevskij A.N. *Populizm i konstitucionnaya transformaciya: Vostochnaya Evropa, postsovetskoe prostranstvo i Rossiya* // «POLITIYA» — 2018. — № 3 (90) — S. 113 – 139.
6. CHernogor N.N. *Monitoring konstitucii RF i ego instrumental'naya rol'* // *YUridicheskaya nauka i pravoohranitel'naya praktika* — 2008. — №3 (6) — S. 20-25.
7. Arutyunyan G.G. *Konstitucionalizm v kontekste konstitucionnoj kul'tury novogo tysyacheletiya* // *ZHurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya* — 2013. — №5 — S. 773-779.
8. Arutyunyan G.G. *Pravovaya bezopasnost' strany v prizme sistemnogo konstitucionnogo monitoringa* [Elektronnyj resurs]. — *Rezhim dostupa: https://www.concourt.am/pdf/uploads/6246ab3d05e6f_2017-05-17-ru.pdf* Data dostupa: 28.02.2023 г.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О СПЕЦИАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНАХ

Исмагулов Кайрат Еслямкалиевич¹

Аналитик отдела аналитики, организации заседаний и протоколирования Аппарата Конституционного Суда Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г.Астана, Республика Казахстан; e-mail: boss.kz2008@mail.ru

Турецкий Николай Николаевич

Главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан, доктор юридических наук, г.Астана, Республика Казахстан; e-mail: turetcki.n@zqai.kz

Аннотация. Служба в специальных государственных органах является особым видом государственной службы на должностях в органах национальной безопасности, уполномоченном органе в сфере внешней разведки, в Службе охраны Президента Республики Казахстан. Каждый из названных трех направлений деятельности регулируется самостоятельными (ведомственными) законами. В частности, в сфере национальной безопасности действует Закон «Об органах национальной безопасности Республики Казахстан», в сфере внешней разведки – Закон «О внешней разведке», в третьей сфере - Закон «О Службе государственной охраны Республики Казахстан».

Объектом исследования и анализа эффективности явился Закон РК «О специальных государственных органах Республики Казахстан», так как охватывает всех сотрудников вышеуказанных органов.

Принятие данного Закона ознаменовало собой новый этап в правовом регулировании института государственной службы в специальных государственных органах, так как ранее государственно-служебные отношения в системе специальных государственных органов регулировались различными правовыми актами.

Новая модель государственных специальных органов позволила повысить качество кадрового состава и эффективность национальных специальных служб, значительно усовершенствовать организацию и функционирование института специальной государственной службы.

Авторами в статье было рассмотрено правовое положение сотрудников специальных государственных органов, проведен сравнительный анализ с нормативной базой деятельности аналогичных служб зарубежных стран, приведены статистические данные о количестве законодательных изменений, выявлены отдельные устаревшие нормы, незначительные противоречия и недостатки, разработаны предложения по их устранению.

Ключевые слова: служба, государственная служба, правоохранительная служба, правоохранительные органы, специальные государственные органы, правовое положение сотрудников специальных государственных органов, устаревшие нормы

АРНАУЛЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қайрат Еслямқалиұлы Исмагулов

Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты Аппаратының Талдау, отырыстарды ұйымдастыру және хаттама жүргізу бөлімінің талдаушысы, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Астана; e-mail: boss.kz2008@mail.ru

Николай Николаевич Турецкий

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы; e-mail: turetcki.n@zqai.kz

Аннотация. Арнаулы мемлекеттік органдардағы қызмет – ұлттық қауіпсіздік органдарындағы, сыртқы барлау саласындағы уәкілетті органдардағы, Қазақстан Республикасы Президентінің Күзет қызметіндегі лауазымдардағы мемлекеттік қызметтің ерекше түрі. Осы үш қызмет саласының әрқайсысы дербес (ведомстволық) заңдармен реттеледі. Атап айтқанда, ұлттық қауіпсіздік саласында «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік органдары туралы» Заңы, сыртқы барлау саласында «Сыртқы барлау туралы» Заң, үшінші бағыт бойынша - Заң күшінде. «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік күзет қызметі туралы».

Зерттеу және тиімділігін талдау объектісі «Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы болды, өйткені ол жоғарыда аталған органдардың барлық қызметкерлерін қамтиды.

Осы Заңның қабылдануы арнаулы мемлекеттік органдардағы мемлекеттік қызмет институтын құқықтық реттеудің жаңа кезеңі болды, өйткені бұрын арнаулы мемлекеттік органдар жүйесіндегі мемлекеттік-қызметтік қатынастар әртүрлі құқықтық актілермен реттелді.

Мемлекеттік арнайы органдардың жаңа моделі кадрлардың сапасы мен ұлттық арнаулы қызметтердің тиімділігін арттыруға, арнаулы мемлекеттік қызмет институтын ұйымдастыру мен оның қызметін айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік берді.

Мақалада авторлар арнаулы мемлекеттік органдар қызметкерлерінің құқықтық жағдайын қарастырды, шет елдердегі ұқсас қызметтердің қызметіне нормативтік базамен салыстырмалы талдау жүргізді, заңнамалық өзгерістердің саны туралы статистикалық мәліметтерді келтірді, кейбір ескірген нормаларды, арнаулы мемлекеттік органдардың жұмысына теріс әсер етпейтін болмашы қайшылықтар мен кемшіліктерді жою жөнінде ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: қызмет, мемлекеттік қызмет, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары, арнаулы мемлекеттік органдар, арнаулы мемлекеттік органдар қызметкерлерінің құқықтық жағдайы, ескірген нормалар.

SOME ISSUES OF IMPROVING THE LEGISLATION ON SPECIAL STATE BODIES

Ismagulov Kairat Eslyamkalievich

Analyst of the Department of Analytics, organization of meetings and recording of the Office of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law Sciences, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: boss.kz2008@mail.ru

Turetskiy Nikolay Nikolaevich

Chief Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Laws, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: turetcki.n@zqai.kz

Abstract. *Service in special state bodies is a special type of public service in positions in national security bodies, an authorized body in the field of foreign intelligence, in the Security Service of the President of the Republic of Kazakhstan. Independent (departmental) laws regulate each of these three areas of activity. In particular, in the field of national security, the Law «On the National Security Bodies of the Republic of Kazakhstan» is in force, in the field of foreign intelligence - the Law «On Foreign Intelligence», in the third area - the Law «On the State Security Service of the Republic of Kazakhstan».*

The object of research and analysis of effectiveness was the Law of the Republic of Kazakhstan «On special state bodies of the Republic of Kazakhstan», as it covers all employees of the above bodies.

The adoption of this Law marked a new stage in the legal regulation of the institution of public service in special state bodies, since earlier public-service relations in the system of special state bodies were regulated by various legal acts.

The new model of state special bodies has made it possible to improve the quality of personnel and the effectiveness of national special services, to significantly improve the organization and functioning of the institute of special public service.

The authors in the article considered the legal status of employees of special state bodies, carried out a comparative analysis with the regulatory framework for the activities of similar services in foreign countries, provided statistical data on the number of legislative changes, identified some outdated norms, minor contradictions and shortcomings that do not negatively affect the work of special state bodies developed proposals for their elimination.

Keywords: *service, civil service, law enforcement service, law enforcement agencies, special government agencies, legal status of employees of special government agencies, obsolete norms.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_204

Введение

В Казахстане действует несколько законов, определяющих правовое положение различных видов государственных служащих.

Так, Закон РК «О государственной службе Республики Казахстан» регулирует общественные отношения, связанные с поступлением на государственную службу Республики Казахстан, ее прохождением, прекращением, определяет правовое положение, материальное обеспечение и социальную защиту государственных служащих, а также вопросы деятельности иных лиц в государственных органах.

Для сотрудников правоохранительных

органов действует Закон РК «О правоохранительной службе», который регулирует общественные отношения, связанные с поступлением на правоохранительную службу Республики Казахстан, ее прохождением и прекращением, а также определяет правовое положение (статус), материальное обеспечение и социальную защиту сотрудников правоохранительных органов Республики Казахстан.

Закон РК «О специальных государственных органах Республики Казахстан» (далее – Закон, анализируемый Закон) регулирует общественные отношения, связанные с поступлением на службу в специальные государственные органы, ее прохождением и

прекращением, а также определяет правовое положение, материальное обеспечение и социальную защиту сотрудников специальных государственных органов.

В Указе Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года

№ 636 утвержден Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года, одним из приоритетных направлений является справедливое и эффективное государство на защите интересов граждан, а также укрепление национальной безопасности.

Как указано в 7 Общенациональном приоритете «Политика государства в области национальной безопасности направлена на обеспечение эффективной защиты национальных интересов Республики Казахстан от реальных и потенциальных угроз в экономической, общественно-политической, социальной, информационной, международной, военной и других сферах.

Основой реализации государственной политики в сфере национальной безопасности является:

- неразрывная взаимосвязь и взаимозависимость национальной безопасности Республики Казахстан и задач сбалансированного социально-экономического и общественно-политического развития;
- внедрение современных методов управления рисками национальной безопасности;
- ориентация системы национальной безопасности не только на противодействие вызовам и угрозам, но и создание новых возможностей для устойчивого развития»².

Вопросы эскалации напряженности на глобальной и региональной арене, а также пересмотре политики по обеспечению национальной безопасности, исходя из новых международных и внутренних реалий затронуты в Стратегии национальной безопасности Республики Казахстан до 2025 года (далее – *Стратегия*)³.

Указанной Стратегией определены основные приоритеты укрепления национальной безопасности. Во главу угла поставлена безопасность граждан, общества и государства. Стратегия акцентирует внимание на обеспе-

чении безопасности в сфере человеческого капитала - в первую очередь, сохранении и приумножении интеллектуального потенциала нации. Данное направление также охватывает повышение эффективности работы правоохранительных органов и судебной системы, защиту населения от всех видов правонарушений. В сфере информационной безопасности важная роль отводится противодействию растущим киберугрозам, защите персональных данных казахстанцев, информационной инфраструктуры, стратегических объектов и, в целом, улучшению защищенности национального информационного пространства. Обеспечение обороноспособности, продвижение национальных интересов на международной арене входят в число традиционных направлений национальной безопасности. Вместе с тем их содержание претерпело серьезные изменения, отражая новые региональные и глобальные вызовы, в том числе гибридные и асимметричные. По каждому приоритетному направлению выработаны превентивные механизмы и конкретные меры по предотвращению угроз. Они будут реализованы через План действий по управлению рисками национальной безопасности, а также войдут в национальные проекты и другие документы системы госпланирования.

Тем самым Стратегия получила полностью прикладное значение, определяя конкретные целевые показатели защищенности граждан, окружающей среды, снижения рисков социально-экономической сферы и благополучия населения.

Таким образом, можно констатировать, что анализируемый Закон соответствует стратегическим целям государства, в общем, и индикативным положениям смежного отраслевого законодательства, в частности.

Методы

В статье использованы формально-логические и диалектические, качественные и специальные методы научного исследования, сравнительно-правовой, эмпирический анализ.

Результаты и обсуждение

Следует обратить внимание на междуна-

² Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> Дата обращения: 01.03.2023г.

³ Официальный сайт Президента Республики Казахстан <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-podpisal-ukaz-ob-utverzhenii-strategii-nacionalnoy-bezopasnosti-respubliki-kazahstan-na-2021-2025-gody-215354> Дата обращения: 01.03.2023г.

родный опыт правового регулирования аналогичных спецслужб таких стран как США (16 спецслужб) [1, с.174], Израиль⁴, Великобритания, Российская Федерация⁵.

С точки зрения правосубъектности в системе обеспечения национальной безопасности любого государства обычно выделяют три группы государственных органов:

1. Определяющие и реализующие политику обеспечения национальной безопасности государства.

2. Специализированные государственные органы, главная задача которых – непосредственное обеспечение национальной безопасности.

3. Содействующие (вспомогательные) государственные органы, которые в процессе своей деятельности содействуют специальным государственным органам в обеспечении национальной безопасности.

Законы, регулирующие деятельность специальных государственных органов в названных зарубежных странах, в основном, касаются общих основ работы, а вопросы, регламентирующие социальное, материальное и другое обеспечение сотрудников указанных государственных органов, регламентируются внутренними актами органов или засекречены. Из открытых источников информации можно резюмировать, что в связи со спецификой деятельности, особом статусе, структура специальных государственных органов в зарубежных странах различна, в зависимости от государственного устройства. Требования к подбору кандидатов более строго регламентированы, чем предусмотрено в законодательстве Казахстана.

Законодателем в статье 73 Закона регламентированы меры социальной и правовой защиты. Так, одной из основных новелл явилось внедрение новой модели обеспечения сотрудников специальных государственных органов жильем на основе ежемесячных денежных выплат посредством открытия накопительных счетов в банках второго уровня, что позволит арендовать жилье либо приобрести его на ипотечной основе. Сумма ежемесячных выплат будет определяться исходя из стоимости аренды на основе данных Агентства по статистике, согласно установленной законодательством нормы жилой площади на одного человека. При этом расходование данных средств будет разрешено только для аренды, приобретения жилья по-

средством ипотеки, жилищных сбережений или участия в долевом строительстве [2].

В целом, за время действия Закона изменениям подверглись 79 из 90 статей, что составляет 87,7%. Всего с момента принятия Закона за период с 2012 по 2023гг. изменения и дополнения были внесены 28 законами.

Исходя из приведенных выше статистических данных и их анализа, изучаемый законодательный акт является относительно нестабильным.

Вместе с тем, авторами по результатам проведенного анализа эффективности выявлены следующие замечания требующие внесения в Закон:

1. В анализируемом Законе не определена цель. Вместе с тем, в соответствии с пунктом 1 статьи 24 Закона РК «О правовых актах» в законах устанавливаются основные цели, задачи, принципы, компетенции и полномочия регулирования соответствующей отрасли (сферы). В рамках целей, задач и принципов на уровне законов могут быть предусмотрены компетенции и функции государственных органов.

Основные цели должны лежать в основе всех задач, принципов, компетенции и полномочиях анализируемого Закона о специальных государственных органах.

Следует отметить, что важность правильной формулировки цели закона заключается в том, что она предполагает достижение определенного результата.

Отсутствие основной цели может привести к несогласованности, противоречиям норм, и другим недостаткам Закона. Учитывая изложенное, предлагается определить основную цель Закона.

Пункт 6 статьи 23 Закона «О правовых актах» устанавливает, что «в случаях, когда необходимо разъяснить цели, основания принятия нормативного правового акта и основные задачи, которые перед ним стоят, изложению норм права предшествует вступительная часть (преамбула).

Таким образом, при выработки основных целей Закона рекомендуется использовать вступительную часть (преамбулу), которая гласит, «Настоящий Закон определяет статус специальных государственных органов Республики Казахстан, регулирует общественные отношения, связанные с поступлением на службу в специальные государственные органы, ее прохождением и прекращением,

4 Моссад - разведка Израиля <https://goldpass.ru/israel/mossad-razvedka-izrailya/> Дата обращения: 01.03.2023г.

5 Официальный сайт Федеральной службы безопасности Российской Федерации <http://www.fsb.ru/fsb/npd/more.htm%21id%3D10340801%40fsbNpa.html> Дата обращения: 01.03.2023г.

а также определяет правовое положение, материальное обеспечение и социальную защиту сотрудников специальных государственных органов».

2. Пунктом 11 статьи 27 Закона установлено, что при наличии у сотрудника неснятого дисциплинарного взыскания он не может быть представлен к присвоению очередного специального звания.

Вместе с тем, в целях исключения необоснованных задержек сроков представления к присвоению очередного специального звания, субъективного подхода к данному вопросу необходимо, установить определенные правовые гарантии. В частности, дополнить пункт 11-1 статьи 27 Закона следующим содержанием: «Запрещаются дополнительные основания задержки срока представления к присвоению очередного специального звания, не предусмотренных настоящим Законом».

3. Анализом выявлены устаревшие нормы.

Пунктом 2 статьи 2 анализируемого Закона установлено, что *«Если международным договором, ратифицированным Республикой Казахстан, установлены иные правила, чем те, которые предусмотрены в настоящем Законе, то применяются правила международного договора»*.

Следует отметить, что Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 11 октября 2000 года определяет: 1. Пункт 3 статьи 4 Конституции Республики Казахстан следует понимать так, что преимущественную юридическую силу перед законодательством Республики имеют международные договоры, заключенные ею в соответствии с Конституцией Республики, в установленном законодательством порядке и ратифицированные Парламентом Республики путем принятия соответствующего закона⁶.

Конституционная реформа 2017 года внесла существенные изменения. Так, Законом РК «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» 10 марта 2017 года № 51-VI ЗРК пункт 3 статьи 4 Конституции Республики Казахстан изложен в новой редакции «Международные договоры, ратифицированные Республикой, имеют приоритет перед ее законами. Порядок и условия действия на территории

Республики Казахстан международных договоров, участником которых является Казахстан, определяются законодательством Республики».

Новая конституционная норма в п.3 ст.4 Конституции Республики Казахстан ориентирована на защиту национальных интересов в условиях глобализации и региональной интеграции. В то же время остаются вопросы, требующие своего официального решения, в частности нового уточняющего толкования Конституционным Советом Республики Казахстан вопросов о действии международных договоров [3].

В связи с этим, предлагается привести пункт 2 статьи 2 Закона в соответствии с пунктом 3 статьи 4 Конституцией Республики Казахстан.

4. Права сотрудников, связанные с прохождением службы в специальных государственных органах закреплены в статье 17 анализируемого Закона.

В частности, сотрудники имеют право на государственную защиту своей жизни, здоровья и имущества, жизни, здоровья и имущества членов своей семьи в соответствии с законодательством Республики Казахстан (пункт 8 статьи 17).

Вместе с тем, пунктом 6 статьи 69 Закона «О правоохранительной службе»⁷ закреплено положение о том, что *«Ущерб, причиненный здоровью и имуществу сотрудника, а также ущерб, причиненный здоровью и имуществу членов семьи и близких родственников сотрудника в связи с исполнением им служебных обязанностей, возмещаются в полном объеме из бюджетных средств с последующим взысканием этой суммы с лица, причинившего ущерб. Порядок возмещения ущерба определяется Правительством Республики Казахстан»*.

В силу профессии с повышенным риском исполнения обязанностей, сотрудники специальных государственных органов подлежат обязательному социальному медицинскому страхованию, им также гарантировано право на государственную защиту своей жизни, здоровья и имущества, а также жизни, здоровья и имущества членов своей семьи.

Предлагается привести в соответствие статью 82 анализируемого Закона с пунктом 6 статьи 69 Закона «О правоохранительной

⁶ Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан «Об официальном толковании пункта 3 статьи 4 Конституции Республики Казахстан» от 11 октября 2000 года № 18/2.

⁷ Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380 IV О правоохранительной службе <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380> Дата обращения: 01.03.2023г.

службе».

5. Подпункт 16) пункта 1 статьи 17 Закона устанавливает, что сотрудники имеют право на осуществление **преподавательской, научной или иной творческой деятельности**.

Вместе с тем законодательство Республики Казахстан, регулирующее деятельность государственных служащих, описывая права и ограничения, связанные с пребыванием на государственной службе, использует термин «педагогической».

Так, согласно подпункту 3) пункта 1 статьи 13 Закона «О противодействии коррупции» лицам, занимающим ответственную государственную должность, лицам, уполномоченным на выполнение государственных, лицам, приравненным к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций должностным лицам запрещается заниматься другой оплачиваемой деятельностью, кроме педагогической, научной и иной творческой деятельности.

Кроме этого, подпункт 2) пункта 1 статьи 13 Закона «О государственной службе Республики Казахстан» устанавливает, что государственный служащий не вправе заниматься другой оплачиваемой деятельностью, кроме педагогической, научной и иной творческой деятельности.

Председателем Агентства РК по делам государственной службы даны несколько ответов на вопросы о совмещении государственным служащим педагогической, научной и иной творческой деятельности используется термин «педагогической деятельности»⁸.

Следует обратить внимание, что в анализируемом Законе используется термин «педагогической деятельности» (*подпункте 2 пункта 1 статьи 19 Закона*) и термин «преподавательская деятельность» (*подпункт 16) пункта 1 статьи 17 Закона*).

В этой связи, в целях обеспечения единообразия в применении юридических терминов в анализируемом Законе, предлагается

в подпункте 16) пункта 1 статьи 17 Закона слово «преподавательской» заменить на слово «педагогической».

6. Подпункт 11) пункта 1 статьи 18 Закона устанавливает «подать рапорт в письменной форме и незамедлительно информировать непосредственного и уполномоченного руководителя в случаях, когда частные интересы сотрудника пересекаются или входят в противоречие с их полномочиями»;

Подпункт 14) пункта 1 статьи 18 Закона устанавливает «незамедлительно в письменной форме информировать непосредственного руководителя о:»;

Согласно пункту 2 статьи 21 Закона «при сомнениях в правомерности полученного для исполнения распоряжения он должен незамедлительно сообщить об этом в письменной форме своему непосредственному руководителю и руководителю, давшему распоряжение. В случае, если вышестоящий по должности руководитель письменно подтверждает данное распоряжение, сотрудник обязан его исполнить, если выполнение его не влечет действий, которые относятся к уголовно наказуемым деяниям. Ответственность за последствия исполнения сотрудником неправомерного распоряжения несет подтвердивший это распоряжение руководитель».

Пункт 2 статьи 71 Закона устанавливает «В случае несогласия сотрудника с приказом о привлечении к дисциплинарной ответственности он вправе в письменной форме обжаловать этот приказ в вышестоящее подразделение специального государственного органа, суд в порядке, установленном законами Республики Казахстан».

Следует отметить, что в рамках проводимой государством работы по цифровизации деятельности государственных органов, в том числе специальные государственные органы активно используют цифровой формат документооборота.

Главы 5.2. (Переход на цифровое государ-

⁸ Ответ Председателя Агентства РК по делам государственной службы от 20 ноября 2019 года на вопрос от 4 ноября 2019 года № 578920 (dialog.gov.kz) «Государственным служащим запрещается осуществлять индивидуальную педагогическую деятельность», Ответ Председателя Агентства РК по делам государственной службы от 24 декабря 2019 года на вопрос от 9 декабря 2019 года № 584713 (dialog.gov.kz) «Совмещение государственным служащим педагогической, научной и иной творческой деятельности должно осуществляться вне рабочего времени, в соответствии с трудовым распорядком государственного органа», Ответ Председателя Агентства РК по делам государственной службы от 5 марта 2020 года на вопрос от 16 февраля 2020 года № 595523 (dialog.gov.kz) «В нерабочее время допускается участие государственных служащих в телевизионных съемках и выступлениях по радио с учетом ограничений», Ответ Председателя Агентства РК по делам государственной службы от 5 августа 2020 года на вопрос от 21 июля 2020 года № 629983 (dialog.gov.kz) «О наличии ограничений по объемам (лимитам, нормам) академических часов для осуществления педагогической деятельности госслужащим», Ответ Председателя Агентства РК по делам государственной службы от 15 декабря 2021 года на вопрос от 30 ноября 2021 года № 717249 (dialog.egov.kz) «О возможности представления интересов третьих лиц в суде госслужащим». Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet?lang=ru> Дата обращения: 01.03.2023г.

ство) Государственной программы «Цифровой Казахстан», утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827⁹, в рамках дальнейшей цифровизации предусмотрен переход на *безбумажный документооборот*, а также внедрение информационно-аналитических систем, направленных на повышение эффективности их деятельности.

Учитывая современные тенденции по исключению бумажного документооборота и использование в служебной деятельности сотрудниками специальных государственных органов систем электронного документооборота, предлагается подпункты 11), 14 пункта 1 статьи 18, пункт 2 статьи 21, пункта 2 статьи 71 Закона после слов «в письменной форме» дополнить словами «или в форме электронного документа».

Кроме того, полагаем, что использование электронного документа (*вместо письменного*) в указанных случаях будет препятствовать сокрытию фактов неправомерных действий руководства, в т.ч. коррупционного характера, способствовать своевременной их фиксации (*в системе электронного документооборота*).

Справочно: 12) электронный документ – документ, в котором информация представлена в электронно-цифровой форме и удостоверена посредством электронной цифровой подписи; (*подпункт 12 пункта 5 Правил документирования, управления документацией и использования систем электронного документооборота в государственных и негосударственных организациях, утвержденных постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 703*).

7. В отдельных нормах Закона из-за использования неопределенной формулировки «**может быть**», возникает неясность в толковании, что предполагает решение вопроса уполномоченным должностным лицом по своему усмотрению.

Во избежание разночтений, могущих привести к коррупционным рискам, полагаем необходимым в пункте 16 статьи 64 Закона формулировку «*В случае незаконного наложения взыскания оно может быть отменено правами вышестоящего руководителя*» слова «**может быть отменено**» заменить словом «**отменяется**».

Аналогичные случаи принятия решения уполномоченным руководителем специаль-

ного государственного органа по своему усмотрению и в зависимости от субъективного фактора выявлены в следующих статьях анализируемого Закона:

- **пункт 7-1) статьи 17** – «прохождение стажировки в порядке, определяемом первым руководителем специального государственного органа».

Конкретных сроков прохождения стажировки ни в Законе, ни в одном другом ведомственном документе не было закреплено.

Так, в пункте 49 Правил проведения конкурса и стажировки при поступлении на службу в органы внутренних дел Республики Казахстан, утвержденных Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 31 августа 2016 года №870 (*утратил силу Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 22 октября 2022 года № 830*) было закреплено, что продолжительность стажировки должна быть **не менее одного месяца** со дня назначения кандидата стажером по соответствующей должности.

В пункте 50 Правил проведения конкурса и стажировки в Агентстве Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционной службе) и его территориальных органах, утвержденных Приказом №184 Председателя Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционной службы) от 6 августа 2019 года указано, что «*стажировка проводится до получения результатов специальной проверки, но не менее тридцати календарных дней. В данный срок не засчитываются периоды отсутствия кандидата на стажировке по уважительным причинам (по семейным обстоятельствам, состоянию здоровья)*».

Для исключения установления и определения руководителем специального государственного органа сроков стажировки по своему усмотрению предлагается конкретизировать их в Законе.

- **пункт 6 статьи 58** - «*По рекомендации аттестационной комиссии аттестуемый сотрудник может быть направлен на военно-врачебную комиссию*» - слова «**может быть направлен**» заменить словом «**направляется**»;

- **пункт 10 статьи 63** «*Одновременно в виде поощрения может быть снято только одно дисциплинарное взыскание, при этом с данным видом поощрения другие виды*

9 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» // ИПС НПА «Әділет» <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> Дата обращения: 01.03.2023г.

поощрений не применяются.» - слова «**может быть снято**» заменить словом «**снижается**».

Помимо коррупциогенного фактора - «может быть», использованы также оценочные признаки - «исключительные случаи», которые также не имеют чёткой определённости и не раскрыты в основных понятиях, используемых в настоящем Законе.

Так, термин «исключительные случаи» используется:

- **в пункте 7 статьи 30** «При невозможности назначения на указанные должности такие сотрудники назначаются на иные должности, родственные по профилю подготовки (в исключительных случаях зачисляются в распоряжение соответствующего начальника для дальнейшего назначения на должность)»;

- **в пункте 4 статьи 65** «Служебное расследование назначается приказом уполномоченного руководителя и проводится уполномоченным должностным лицом в срок не более пятнадцати календарных дней. В исключительных случаях срок служебного расследования может быть продлен лицом, назначившим проведение служебного расследования, на срок не более десяти календарных дней».

Кроме этого, в тексте Закона необходимо пересмотреть компетенцию руководите-

ля специального государственного органа, принимающего решения или действия по своему усмотрению, путем устранения коррупциогенного фактора «вправе».

В частности, в пункте 2 статьи 60 Закона определена компетенция по формуле «вправе»: «Уполномоченный руководитель или руководитель специального государственного органа в случае получения достоверных сведений о нарушении порядка проведения аттестации сотрудника вправе отменить результаты проведенной аттестации и при необходимости назначить ее повторное проведение».

Вместо заключения

Отметим, по итогам анализа можно сделать вывод, что, в целом, Закон Республики Казахстан «О специальных государственных органах Республики Казахстан» **эффективен**. Выявленные отдельные устаревшие нормы, незначительные противоречия и недостатки, негативно не влияют на работу специальных государственных органов: Комитета национальной безопасности и Службы государственной охраны. Вместе с тем, для дальнейшего совершенствования законодательства в этой сфере, уполномоченным органам необходимо обсудить высказанные предложения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пыхалов И.В. ЦРУ и другие спецслужбы США (Энциклопедия спецслужб). - Москва: Эксмо: Яуза, 2010. - 382 с.
2. Амрин Г.К. Разъяснение Законов РК «О специальных государственных органах Республики Казахстан» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам специальных государственных органов Республики Казахстан» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31136010&pos=30;-30#pos=30;-30 (Дата обращения: 14.02.2023).
3. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. – Астана: Фонд Первого Президента Республики Казахстан, 2018. – 640 с.

REFERENCES

1. Pyhalov I.V. CRU i drugie specsluzhby SShA (Enciklopediya specsluzhb). Moskva: Eksmo: Yauza, 2010. - 382 s.
2. Amrin G.K. Raz'yasnenie Zakonov RK «O special'nyh gosudarstvennyh organah Respubliki Kazahstan» i «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam special'nyh gosudarstvennyh organov Respubliki Kazahstan» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31136010&pos=30;-30#pos=30;-30 (Data obrashcheniya: 14.02.2023)
3. Konstituciya Respubliki Kazahstan. Nauchno prakticheskii kommentarii. – Astana: Fond Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan, 2018. – 640 s.

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE LAW «ON INTERNATIONAL TREATIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»

Kaliakperova Elena Nikolaevna¹

Professor of the Department of Jurisprudence of the East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, Doctor of Law, Associate Professor; Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Sadykanova Zhanna Yesimbekovna

Associate Professor of the Department of Jurisprudence of the East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, candidate of legal sciences; Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: zhan_na_sad@mail.ru

Abstract. *Recently, the interest of the scientific community in the problems of designing international treaties has increased significantly, which is explained by a number of reasons. Firstly, the limits of legal regulation of international relations are expanding and, accordingly, the requirements for the quality of treaty acts, the consistency and coherence of their legal structures are increasing. Secondly, in the context of the internationalization of law, there is a convergence of international and national legal systems, the assertion of the priority of universally recognized principles of international law over national legislation, which implies the unification of many institutions of law, including law-making mechanisms [1].*

The Law of the Republic of Kazakhstan «On International Treaties of the Republic of Kazakhstan» (hereinafter referred to as the Law) determines the procedure for concluding, implementing, amending and terminating international treaties.

International treaties of the Republic of Kazakhstan are concluded, implemented, amended and terminated in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, generally recognized principles and norms of international law, the provisions of the international treaty itself, the Vienna Convention on the Law of International Treaties, this Law and other legislative acts of the Republic of Kazakhstan.

The Address of the President of the Republic to the people of Kazakhstan «Strategy «Kazakhstan-2050»: New political course of an established state» sets specific tasks for a consistent and predictable foreign policy, which is based on strengthening regional and global security. Only a world based on international treaties, where the obligations stipulated in them must be strictly observed, can be safe.

The authors analyzed the effectiveness of the Law «On International Treaties of the Republic of Kazakhstan» and proposed new solutions to this issue.

Keywords: *international treaties, cooperation, analysis, reservations, EAEU, legislation*

¹ *The author for correspondence*

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАКОНА «О МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»

Калиакперова Елена Николаевна

Профессор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, доктор юридических наук, доцент; г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: Elenatanina@mail.ru

Садыканова Жанна Есимбековна

Ассоциированный профессор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, кандидат юридических наук; г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: zhan_na_sad@mail.ru

Аннотация. В последнее время интерес научной общественности к проблемам конструирования международных договоров значительно возрос, что объясняется рядом причин. Во-первых, расширяются пределы правового регулирования международных отношений и, соответственно, возрастают требования к качеству договорных актов, согласованности и слаженности их юридических конструкций. Во-вторых, в условиях интернационализации права происходит сближение международной и национальных правовых систем, утверждение приоритета общепризнанных принципов международного права перед национальным законодательством, что предполагает унификацию многих институтов права, в том числе механизмов правотворчества [1].

Закон Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан» (далее – Закон) определяет порядок заключения, выполнения, изменения и прекращения международных договоров.

Международные договоры Республики Казахстан заключаются, выполняются, изменяются и прекращаются в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, общепризнанными принципами и нормами международного права, положениями самого международного договора, Венской конвенцией о праве международных договоров, настоящим Законом и иными законодательными актами Республики Казахстан.

В Послании Президента Республики народу Казахстана «**Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства**»² поставлены конкретные задачи последовательной и предсказуемой внешней политики, в основе которой – укрепление региональной и глобальной безопасности. Безопасным может быть только мир, основанный на международных договорах, где предусмотренные в них обязательства должны неукоснительно соблюдаться.

Авторы провели анализ эффективности Закона «О международных договорах Республики Казахстан»³ и предложили новые пути решения в этом вопросе.

Ключевые слова: международные договора, сотрудничество, анализ, оговорки, ЕАЭС, законодательство.

2 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>

3 Закон Республики Казахстан от 30 мая 2005 года № 54 «О международных договорах Республики Казахстан». https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000054_

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТАРЫ ТУРАЛЫ» ЗАҢНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ

Елена Николаевна Калиакперова

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Заңтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, доценті; Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: Elenatanina@mail.ru

Жанна Есімбекқызы Садықанова

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің құқықтану кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты; Өскемен, Қазақстан Республикасы; e-mail: zhan_na_sad@mail.ru

Аннотация. Соңғы уақытта халықаралық шарттарды жобалау мәселелеріне ғылыми қоғамдастықтың қызығушылығы айтарлықтай артты, бұл бірқатар себептермен түсіндіріледі. Біріншіден, халықаралық қатынастарды құқықтық реттеу шекаралары кеңейіп, сәйкесінше шарттық актілердің сапасына, олардың құқықтық құрылымдарының бірізділігі мен үйлесімділігіне қойылатын талаптар артып келеді. Екіншіден, құқықтың интернационалдануы жағдайында халықаралық және ұлттық құқықтық жүйелердің жақындасуы, халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттарының ұлттық заңнамадан басымдылығының бекітілуі орын алуда, бұл көптеген құқық институттарын, соның ішінде құқықты біріктіруді білдіреді. -жасау механизмдері [1].

«Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (бұдан әрі – Заң) халықаралық шарттарды жасасу, орындау, өзгерту және тоқтату тәртібін айқындайды.

Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары Қазақстан Республикасының Конституциясына, халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидаттары мен нормаларына, халықаралық шарттың өзінің ережелеріне, құқық туралы Вена конвенциясына сәйкес жасалады, жүзеге асырылады, өзгертіледі және тоқтатылады. Халықаралық шарттар, осы Заң және Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілері.

Республика Президентінің «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында өңірлік және жаһандық қауіпсіздікті нығайтуға негізделген дәйекті және болжамды сыртқы саясаттың нақты міндеттері белгіленген. Тек халықаралық шарттарға негізделген, оларда көзделген міндеттемелер қатаң сақталуы тиіс әлем ғана қауіпсіз бола алады.

Авторлар «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Заңының тиімділігіне талдау жасап, бұл мәселені шешудің жаңа жолдарын ұсынды.

Түйінді сөздер: халықаралық шарттар, ынтымақтастық, талдау, ескертпелер, ЕАЭО, заңнама

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_213

Introduction

In 2012, in the Message of the people of Kazakhstan, the following was determined by the Main Constitution: «During the years of independence, Kazakhstan has entered as an equal participant in international processes, and managed to create favorable external conditions. Our priorities are interests - development with a discussion of neighbors - Russia, China, the countries of Central Asia, United States and the union of Asian countries.

We will strengthen the Customs Union and the Common Economic Space.

Our immediate goal is to create the Eurasian Economic Union. At the same time, we clearly state that issues will be decided by consensus. Political sovereignty will not be infringed. The balance of our foreign policy means the development of friendly and predictable relations with all states that play a significant role in European affairs and are of practical interest to Kazakhstan.

However, the international situation and the geopolitical environment are dynamically changing and are not always on the sidelines. A gigantic arc of instability stretched from North Africa and the East East to Northeast Asia. It is undergoing serious changes in the balance of power both at the global level and in some regions of the planet. Accordingly, the role of security mechanisms is increasing, such as the UN, interactions, interactions, CSTO, SCO, CICA and others. There is a new arrival of national security in Central Asia. In this situation, the policy of Kazakhstan should be modernized, as well as domestic policy⁴ ».

In the Message of January 31, 2017, the first initiative is «accelerated technological modernization of the economy»⁵. Within the framework of international cooperation, the protection and promotion of national economic interests is required. These concerns, first, work within the EAEU, the SCO, and interface with the Silk Road Economic Belt. Why should we restructure and intensify the work of economic diplomacy.

Work should be continued to bring national legislation in line with accepted international obligations and international standards. At the same time, in this work, it is necessary, first of all, to be guided by the internal needs and priorities in the development of the country.

To achieve the goals of the foreign policy of the state, a balanced and balanced approach to the conclusion of international treaties and participation in international organizations is required, which should be preceded by serious work to predict socio-economic, political, legal and other consequences⁶.

The following international documents in the field of international treaties ratified by the Republic of Kazakhstan can be listed: 1) Vienna Convention on the Law of Treaties of May 23, 1969 - the Republic of Kazakhstan joined on March 31, 1993; 2) Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on the application of international agreements within the framework of the formation of a customs union, ratified by the Law of the Republic of June 30, 2010; 3) Decision of the Supreme Eurasian Economic Council of November 21, 2014 «On the official

publication of international treaties within the framework of the Eurasian Economic Union, international treaties of the Eurasian Economic Union concluded with third states, their integration associations and international organizations, decisions of the bodies of the Eurasian Economic Union».

The foregoing leads to the conclusion that the Law complies with the strategic goals of the state, and also does not contradict the provisions of the above international documents and fully complies with the international obligations of the Republic of Kazakhstan.

Methods

The article uses formal-logical and dialectical methods, comparative legal, empirical analysis, as well as quantitative, qualitative and special methods of scientific research.

Results and discussion

International treaties are the normative-legal basis; they allow foreseeing and coordinating the interests, positions and actions of the parties in cooperation between states. The purpose of their conclusion is the concretization, clear legal establishment and consolidation of the mutual rights and obligations of the parties. This model of regulation of international relations establishes the stability and consistency of the development of the world community.

As is known, the CIS countries have a common political and legal past. At the turn of the XX-XXI centuries, each of them faced the question of choosing a further direction of development. Kurashvili A.Y. indicates that a number of states have chosen Euro-Atlantic integration as their priority (Georgia, Moldova, Ukraine). Others focus on traditional values, adjusting their legal positions in relation to them (Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, partially Azerbaijan and Turkmenistan, including Kazakhstan). Others continue the Soviet traditions, making the necessary changes to them (Armenia, Belarus, Russia). The difference in the political and legal courses of these countries cannot but be reflected in the issues of concluding and implementing contracts. For example, the bodies responsible for concluding agreements are defined differently, the domestic

⁴ Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоящегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31305418#pos=3;-137

⁵ Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» Интернет-ресурс: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g

⁶ Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года». Интернет-ресурс: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_

procedure for their approval varies, the nature of their implementation in legal systems, their implementation, terminology is interpreted differently. The study of the process of concluding agreements under the legislation of the CIS countries makes it possible to better understand and take into account modern trends in the formation of international treaty norms and the degree of legal participation of individual states in them [2].

Osminin B.I. indicates in his work that in the UK there is a clear distinction between the operation of international treaties in international law and their operation in domestic law. In international law, a treaty becomes valid if it is ratified by the king / queen and entered into force, but in domestic terms it is not applicable until an act of parliament is passed giving it effect in the domestic sphere. Most common law countries follow this tradition and deny the direct domestic effect of international treaties without the issuance of appropriate legislation. The incorporation of treaty provisions into national law can take a number of basic forms. For example, the text of a treaty may be annexed to an act of parliament that provides that treaty provisions have the force of law. The essential provisions of the contract may be materially reproduced (including in a modified form) in laws. In addition, the law may either refer to a particular treaty and specify the circumstances under which it applies, or refer to treaties in a particular area. Finally, the contract can be implemented by the executive authorities on the basis of the law or their own powers [3, 44-53].

Thus, the rights and obligations arising from international treaties do not automatically become part of UK law. Parliament decides not on the issue of ratification or non-ratification, but how it will implement this agreement or part of it in the legislation. If the Parliament comes to the conclusion that it will not be able to fulfill the obligations under the contract, then the government rejects it.

The conclusion of international treaties in Canada is carried out by the executive authorities. Legislatures adopt acts to fulfill contractual obligations. The implementation of an international treaty is carried out through the issuance of a statute or resolution. According to the decision of the Supreme Court of Canada, adopted in 2002, «the norms of international treaties are not binding in Canada until they are incorporated into Canadian law by an act of

legislation» [4, 242-243].

As for domestic legislation, when analyzing the Law of the Republic of Kazakhstan «On International Treaties», typical defects were identified that contribute to the formation of various practices for applying the current legislation:

1. In accordance with paragraph 1 of Article 2-2 of the Law, the concept of concluding an international treaty is developed by the central state body in the form approved by the order of the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan.

This form of the Concept includes ten main positions that the central state body must fill out, among them the following:

- the subject of regulation of the international treaty that is proposed to be concluded;
- the purpose of the international treaty that is proposed to be concluded;
- substantiation of the expediency of concluding an international treaty;
- the effect (social, financial and economic, legal, other possible effect) expected from the implementation of an international treaty in the event of its conclusion;
- expected terms of the conclusion of the international treaty;
- estimated timeframes for conducting domestic procedures necessary for the entry into force of an international treaty;
- the existence of other international treaties with a similar subject of regulation, the participants of which are the Republic of Kazakhstan and the foreign state (states) with which it is supposed to conclude an international treaty (including within the framework of international organizations)⁷.

Despite the wide range of information that is reflected in the Concept, we recommend that it be supplemented with such a criterion as «The presence of other legislative acts with a similar subject of regulation, concluded international treaties».

As you know, international treaties ratified by a country have priority over its laws (clause 3 of article 4 of the Constitution). Consequently, when planning the conclusion of an international treaty, it is necessary to make appropriate amendments to existing laws. In this regard, the addition of the form of the concept will lead to its greater informativeness and will contribute to an increase in the efficiency of planning legislative work.

⁷ Приказ Министра иностранных дел Республики Казахстан «Об утверждении формы концепции заключения международного договора Республики Казахстан» от 11 марта 2014 года <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400009318>

2. According to the content of Article 3 of the Law, international treaties, to which the Republic of Kazakhstan intends to become a party, must be subject to legal expertise of the Ministry of Justice and scientific expertise. Because within the framework of one-article issues of both legal and scientific expertise are covered, we recommend specifying the type of expertise in each case.

In particular, part one of paragraph 2 of Article 3 of the Law reads: «International treaties, to which the Republic of Kazakhstan intends to become a party, as well as draft international treaties that have passed the examination of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, are subject to approval by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan».

We believe that in this case two types of expertise are implied (legal and scientific), that is, only after passing legal expertise and scientific expertise, international treaties are agreed by the Ministry of Foreign Affairs. [5].

However, scientific expertise is organized by the Ministry of Justice, but carried out by independent scientific organizations. In this case, the authorship of the conclusion of scientific expertise fully belongs to another entity, and not to the Ministry of Justice. In other words, we believe it is incorrect to indicate that the Ministry of Justice carries out all examinations of international treaties.

For reference: In accordance with paragraph 56 of Government Decree No. 386 of 06/08/2021, Scientific legal expertise of international treaties or draft international treaties is carried out by an expert or an expert commission included in the register of experts.

If it is assumed that there is only a conclusion of the legal expertise of the Ministry of Justice, then in order to eliminate the ambiguous interpretation of the clause, we recommend clarifying the wording «those who came to the mandatory legal expertise of the Ministry of Justice».

3. Paragraph 3 of Article 4 of the Law defines the following tasks of scientific expertise:

1) assessing the quality, validity, timeliness and legitimacy of participation in an international treaty, to which the Republic of Kazakhstan intends to become a party, or a draft international treaty;

2) observance in an international treaty, to which the Republic of Kazakhstan intends to become a party, or a draft international treaty of the rights and freedoms of a person and citizen guaranteed by the Constitution of the Republic

of Kazakhstan;

3) determining the possible effectiveness of an international treaty, to which the Republic of Kazakhstan intends to become a party, as well as a draft international treaty;

3-1) determining the need for amendments and additions to the legislation of the Republic of Kazakhstan in connection with the conclusion of international treaties subject to ratification;

4) identifying possible negative consequences of concluding an international treaty;

5) assessing the compliance of the legislation of the Republic of Kazakhstan with an international treaty, to which the Republic of Kazakhstan intends to become a party, or with a draft international treaty.

Therefore, it is advisable to supplement paragraph 3 of Article 4 of the Law with the tasks of linguistic expertise, or separate the tasks of legal and linguistic expertise, where only the tasks of legal expertise will be reflected in one paragraph, and the tasks of linguistic expertise will be defined in another paragraph.

4. In accordance with paragraph 5 of Article 20 of the Law, general supervision and control over the implementation of international treaties of the Republic of Kazakhstan is carried out by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan.

At the same time, in accordance with Article 21 of the Law, state bodies (in agreement with the Ministry of Foreign Affairs) make proposals for taking measures in case of violation of obligations by other participants.

Given the fact that the Ministry of Foreign Affairs exercises control under article 20 of the Law, it should also have the right to independently apply for the necessary measures.

Otherwise, the Ministry of Foreign Affairs should be empowered not to control the implementation of international treaties, but to coordinate such activities. An exception may be agreements initiated directly by the Ministry of Foreign Affairs.

In this case, it is necessary to approve the procedure for such coordination and control over the execution of international treaties, which would approve the schedules, deadlines and, possibly, the methodology for such control.

5. Subparagraph 11) of Article 1 of the Law provides for the definition of the concepts of «ratification», «approval», «acceptance» and «accession», meaning that, depending on the case, an international act having such a name, made on the basis of the relevant regulatory legal act, through which the Republic of Kazakhstan expresses internationally, its consent to be

bound by an international treaty.

In both cases, it is not entirely clear why ratification is an international act. Ratification is a purely domestic process of studying, discussing, evaluating an international treaty by the domestic authorities of a particular country regarding whether the provisions of this international treaty meet the vital interests of this state, which ends in case of approval by the adoption of a domestic act (law, decree) on ratification by domestic the country's legislative body, Parliament. We agree with the opinion of Doctor of Law, Professor M.A. Sarsembaev, which should be replaced in both definitions of the term «international act» with «domestic act» [6].

6. Article 19 of the Law defines reservations to multilateral international treaties.

Reservations to international treaties are given only in this article. However, the Convention on the Law of Treaties deals with reservations in five articles. Reservations allow the state to protect the fundamental interests of a country that has acceded to or ratified a multilateral international treaty.

Thus, Article 19 of the Convention «Formulation of reservations» states that «a State may, when signing, ratifying, accepting or approving a treaty or acceding to it, formulate a reservation, unless: a) the reservation is prohibited by the treaty; (b) the treaty provides that only certain reservations may be made, which do not include the reservation in question; or (c) in cases not covered by paragraphs (a) and (b), the reservation is incompatible with the object and purpose of the treaty»⁶.

In relation to domestic legislation, in our opinion, Article 20 of the Convention is of interest regarding the acceptance of reservations and objections to them: «1. A reservation expressly permitted by a treaty does not require any subsequent acceptance by the other contracting States, unless the treaty provides for such acceptance. 2. If it is clear from the limited number of States participating in the negotiations and from the object and purpose of the treaty that the application of the treaty as a whole between all its parties is an essential condition for the consent of each party to be bound by the treaty, then a reservation requires acceptance by all the parties. 3. When a treaty is a constituent instrument of an international organization, and unless it otherwise provides, a reservation requires acceptance by the competent organ of that organization. 4. In

cases not covered by the preceding paragraphs, and unless the treaty provides otherwise: (a) the acceptance of a reservation by another contracting State makes the State which has formulated the reservation a party to that treaty in relation to the State which has accepted the reservation, if the treaty is in force or when it enters into force for those states; (b) An objection by another contracting State to a reservation shall not prevent the entry into force of the treaty between the State objecting to the reservation and the State which has formulated the reservation, unless the State objecting to the reservation expressly declares to the contrary; (c) An act expressing the consent of a State to be bound by a treaty and containing a reservation shall take effect as soon as at least one of the other contracting States accepts the reservation. 5. In so far as paragraphs 2 and 4 are concerned, and unless the treaty otherwise provides, a reservation shall be deemed to have been accepted by a State if it does not object to it before the end of the twelve-month period after it has been notified of such reservation, or until the date on which it expressed its consent to be bound by the treaty, whichever of these dates is the later⁸.

The ideas of Article 21 of the Convention on the legal effects of reservations and objections to reservations could be useful and interesting for the analyzed Law: «1. A reservation effective in respect of another party in accordance with articles 19, 20 and 23: (a) Modifies for the reserving State, in its relations with that other party, the provisions of the treaty to which the reservation relates, within the scope of the reservation; and (b) modifies those provisions to the same extent for that other party in its relations with the reserving State. 2. A reservation does not change the provisions of the treaty for the other parties in their relations with each other. 3. If the State objecting to the reservation did not object to the entry into force of the treaty between itself and the reserving State, the provisions to which the reservation relates shall not apply between those two States within the scope of such a reservation».

Withdrawal of reservations and objections to reservations laid down in Article 22 of the Convention could be interesting concepts for the Law, the definitions of which are well-defined: «1. Unless otherwise provided by the treaty, a reservation may be withdrawn at any time and its withdrawal does not require the consent of the State which has accepted the reservation.

2. Unless the treaty provides otherwise, an objection to a reservation may be withdrawn at any time. 3. Unless otherwise provided by the treaty or otherwise provided: (a) the withdrawal of a reservation shall take effect in respect of the other contracting State only after that latter has received notification thereof; (b) The withdrawal of an objection to a reservation does not take effect until the reserving State has received notification thereof».

Procedural issues relating to reservations, enshrined in Article 23 of the Convention, are defined in 4 provisions: «1. A reservation, an express acceptance of a reservation and an objection to a reservation must be made in writing and communicated to the contracting States and other States entitled to become parties to the treaty. 2. If a reservation is made at the time of signature of a treaty subject to ratification, acceptance or approval, it must be formally confirmed by the reserving State when it expresses its consent to be bound by the treaty. In this case, the reservation is considered to have been made on the day of its confirmation. 3. An express acceptance of a reservation, or an objection to a reservation made before it is confirmed, does not in itself require confirmation. 4. Withdrawal of a reservation or objection to a reservation must be made in writing».

Such procedural issues would also fit in the text of the Law under consideration.

Conclusion

Analysis of the Law showed sufficient efficiency of its application, and statistical analysis revealed stability. Meanwhile, the proposals and recommendations outlined in this reference are aimed at further improving the procedure for concluding, implementing, amending and terminating international treaties of the Republic of Kazakhstan.

At the same time, we offer recommendations

regarding the conduct of scientific expertise on international treaties, to which the Republic of Kazakhstan intends to become a party, as well as on draft international treaties by an authorized organization.

At the same time, objectively, there is a need for legislative consolidation of the examination by an authorized organization.

Scientific expertise, along with assessing the quality of the validity, timeliness and legitimacy of the participation of the Republic of Kazakhstan in an international treaty, is also aimed at determining the possible effectiveness of an international treaty and identifying possible negative consequences from its conclusion.

The conclusion of an international treaty is of strategic importance for the national interests of the state. In this regard, we believe that issues of national importance should be considered within the framework of state bodies and organizations accountable to them. The Institute, as a scientific organization involved in the process of rule-making and the implementation of the state policy of legal support for the activities of the state, is the most suitable organization for this.

Considering the foregoing, it is proposed to consider the possibility of introducing amendments and additions to paragraph 2 of Article 4 of the analyzed Law, according to which the scientific examination of draft international treaties will be assigned to «an authorized organization determined by the Government of the Republic of Kazakhstan», as well as, accordingly, to the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 14 2010 №938 «On approval of the Rules for conducting scientific expertise under international treaties, to which the Republic of Kazakhstan intends to become a party, as well as under draft international treaties».

REFERENCES

1. Вежновец В.Н. Конструирование международных договоров // *Философия права*. 2018. №2 (85). <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения: 05.01.2023).
2. Курашвили А. Ю. Заключение и имплементация международных договоров по Венской конвенции о праве международных договоров и законодательству государств-участников СНГ: сравнительно-правовой анализ. Автореферат диссертации на соискание степени кандидата юридических наук. Санкт-Петербург, 2007. С. – 31. <https://www.dissercat.com/> (дата обращения: 06.01.2023).
3. Осминин Б.И. Реализация международных договорных обязательств в государствах, придерживающихся дуалистической теории // *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. № 2 (2018), С.44-53.

4. *Beaulac St. National Application of International Law: The Statutory Interpretation Perspective // The Canadian Yearbook of International Law. 2003. P. 242-243.*
5. Батюшкина М.В. Лингвистическая экспертиза законопроектов: объект, предмет и задачи // *Вестник ТГПУ. 2017. №7 (184). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskaya-ekspertiza-zakonoproektov-obekt-predmet-i-zadachi> (дата обращения: 10.01.2023).*
6. Сарсембаев М.А. Казахстанский закон о международных договорах в свете права международных договоров / «Вестник Института законодательства РК», №4 (49) 2017, С.15-22.

REFERENCES

1. *Vezhnovec V.N. Konstruirovaniye mezhdunarodnykh dogovorov // Filosofiya prava. 2018. №2 (85). <https://cyberleninka.ru/article/> (data obrashcheniya: 05.01.2023).*
2. *Kurashvili A. Yu. Zaklyuchenie i implementatsiya mezhdunarodnykh dogovorov po Venskoj konvencii o prave mezhdunarodnykh dogovorov i zakonodatel'stvu gosudarstv-uchastnikov SNG: sravnitel'no-pravovoj analiz. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie stepeni kandidata yuridicheskikh nauk. Sankt-Peterburg, 2007. S. – 31. <https://www.dissercat.com/> (data obrashcheniya: 06.01.2023).*
3. *Osminin B.I. Realizatsiya mezhdunarodnykh dogovornykh obyazatel'stv v gosudarstvakh, priderzhivayushchihsya dualisticheskoy teorii // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya. № 2 (2018), S.44-53.*
4. *Beaulac St. National Application of International Law: The Statutory Interpretation Perspective // The Canadian Yearbook of International Law. 2003. P. 242-243.*
5. *Batyushkina M.V. Lingvisticheskaya ekspertiza zakonoproektov: ob"ekt, predmet i zadachi // Vestnik TGPU. 2017. №7 (184). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskaya-ekspertiza-zakonoproektov-obekt-predmet-i-zadachi> (data obrashcheniya: 10.01.2023).*
6. *Sarsembaev M.A. Kazahstanskij zakon o mezhdunarodnykh dogovorah v svete prava mezhdunarodnykh dogovorov / «Vestnik Instituta zakonodatel'stva RK», №4 (49) 2017, S.15-22.*

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КЕЙБІР ТЕРМИНДЕРДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІНЕ ОРАЙ

Акерке Аманқызы Мединаева

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты
Лингвистика орталығының жетекші ғылыми қызметкері, Астана қ., Қазақстан Республи-
касы, e-mail: medinaeva.a@zqai.kz

Аннотация. Негізі, терминдер ғылым, техника, өнер және адам өмірі тіршілігінің басқа да салаларында қолданылатын тұжырымдаманың атауы болатын сөз немесе сөз тіркесі. Бұл салалардағы терминдер жүйелі түрде қалыптасып, терең мағыналы болып дәл көрсетілсе ғана олардың мақсатының орындалғаны. Терминдік жүйенің дамуы белгілі бір саланы зерттеу кезінде оны тұрақты қолдануға, жаңа қорытынды жасауға көмегін тигізетіні сөзсіз. Қазіргі ғылымда терминдерді қалыптастыруда бірталай жетістіктер баршылық. Оның бірталайы орнығып, қолданылып келеді. Ал кейбір кезде мән берілмей не еленбей қалғандарын жаңадан қарап, орнымен қолдану келешектегі міндет болып табылатыны хақ. Соңғы кездерде қазақ тіліндегі терминдер ғылымның дамуына байланысты одан әрі дамып, толығы түсті. Алайда бұл салада атқарылатын істер аз емес. Бүгінгі таңда ғылыми ұғымдардың қазақ тілінде мағынасын тереңірек ашып жеткізетін және өзі жатық, құлаққа жағымды, көпшілік жақсы қабылдайтын терминдерді әлі де көптеп қалыптастыру қажет екендігі белгілі. Осы тұрғыда белгілі бір терминдердің түсіндірмесі аясында пікірталас туындайтыны жасырын емес.

Осыған байланысты қазақ тілінде қолдану үшін бекітілген көптеген терминнің ішінде кейбіреулерінің ғана мәселесі көтеріледі, себебі бір жарияланым шеңберінде бүкіл терминдер жүйесін қарастырып, олардың мән-мағынасы мен сипаттамасын тереңірек ашып түсіндіру мүмкін емес. Атап айтқанда, информатика және есептеуіш техника саласына жататын «архивированный формат – RAR, ZIP» терминін және іс жүргізу және мұрағат ісі саласына жататын бірнеше терминді аудару кезінде жол берілген кемшіліктерге сипаттама беріледі.

Мұндағы түпкі мақсат қазақ тіліндегі терминдерді бекіту кезінде екі тілдің де тілдік ерекшеліктерін ескеріп, терминдерді одан әрі жетілдіру бойынша жасалатын жұмыс барысында оған баса назар аудару болып табылады.

Түйін сөздер: қазақ тілі, бекітілген терминдер, терминология комиссиясы, салалық терминдер.

К ВОПРОСАМ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Мединаева Акерке Амановна

Ведущий научный сотрудник Центра лингвистики Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана. Республика Казахстан,
e-mail: medinaeva.a@zqai.kz

Аннотация. По сути, термины – это слово или фраза, которые являются названием концепции, используемой в науке, технике, искусстве и других областях жизнедеятельности человека. Если глубокие значения этих терминов в данных областях систематически сформированы и четко обозначены, то только тогда считается, что их цель достигнута.

Развитие терминологической системы, несомненно, способствует ее устойчивому применению при изучении той или иной сферы, позволяет делать новые выводы. В современной науке имеются значительные успехи в формировании терминов. Некоторые из них давно применяются в повседневной жизни, однако имеются термины, которые необходимо пересмотреть сферы их употребления. В последнее время ряд научных терминов на казахском языке пополняются еще большие. Однако в этой сфере предстоит большая работа. На сегодняшний день нужно конкретно сформулировать термины, которые более глубоко раскроют значение научных понятий в казахском языке и сами по себе будут приятными на слух, хорошо воспринимаемыми большинством. Не секрет, что при работе в данном направлении могут возникнуть вопросы относительно толкования значений определенных терминов.

В связи с этим в статье поднимается проблема лишь некоторых из тех терминов, которые утверждены для применения на казахском языке, так как невозможно рассмотреть всю систему терминов и более подробно объяснить их значение и описать в рамках одной публикации. В частности, дается характеристика допущенных недостатков при переводе термина «архивированный формат – RAR, ZIP», относящегося к области информатики и вычислительной техники, и нескольких терминов, относящихся к сфере делопроизводства и архивного дел.

Основной целью публикации является то, что при утверждении терминов на казахском языке необходимо учитывать языковые особенности обоих языков и обратить на них особое внимание при дальнейшей работе над совершенствованием терминов.

Ключевые слова: казахский язык, утвержденные термины, комиссия по терминологии, отраслевые термины.

TO THE QUESTIONS OF SOME TERMS IN THE KAZAKH LANGUAGE

Medinayeva Akerke Amanovna

*Leading Researcher at the Center for Linguistics of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan,
e-mail: medinaeva.a@zqai.kz*

Abstract. *In fact, terms are a word or phrase that is the name of a concept used in science, technology, art and other areas of human activity. If the deep meanings of these terms in these areas are systematically formed and clearly marked, then only then is it considered that their goal has been achieved. The development of the terminological system undoubtedly contributes to its sustainable application in the study of a particular field, allows us to draw new conclusions. In modern science, there are significant advances in the formation of terms. Some of them have been used in everyday life for a long time, however, there are terms that need to be revised in the scope of their use. Recently, a number of scientific terms in the Kazakh language have been replenished even more. However, there is a lot of work to be done in this area. To date, it is necessary to specifically formulate terms that will more deeply reveal the meaning of scientific concepts in the Kazakh language and in themselves will be pleasant to the ear, well perceived by the majority. It is no secret that when working in this direction, questions may arise regarding the interpretation of the meanings of certain terms.*

In this regard, the article raises the problem of only some of those terms that are approved for use in the Kazakh language, since it is impossible to consider the entire system of terms and explain their meaning in more detail and describe them in one publication. In particular, the article describes the shortcomings in the translation of the term "archived format – RAR, ZIP", related to the field of computer science and computer technology, and several terms related to the

field of record keeping and archival affairs.

The main purpose of the publication is that when approving terms in the Kazakh language, it is necessary to take into account the linguistic features of both languages and pay special attention to them in further work on improving the terms.

Keywords: *Kazakh language, approved terms, terminology commission, industry terms*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_222

Кіріспе

Қазақ тіліндегі терминдер мәселесі өте өзекті әрі күрделі болып табылады. Кейбір тіл мамандары шет тілінен енген сөздерді аудару керек десе, ал басқалары мұндай терминдер мен сөздердің қазақ тіліне аударылуына мүлдем қарсы. Әрине, әр маманның өз пікірі, көзқарасы, белгілі бір дәлелі де бар шығар. Дегенмен, осы орайда «интернет» деген сөз кезінде «ғаламтор» деп аударылып, сіңісіп кетіп еді, енді қайтадан ол сөзді аударуға болмайды, ол халықаралық термин деген пікір айтылып, «интернет» деп қолданылып жүр. Осыған ұқсас мысалдар жетерлік.

Қазақ тіліндегі терминдерді бір жүйеге келтіру, кәсіби лексика, диалектизм, ескірген лексика, ауызекі тіл үлгілері сөздерінің қорын барынша пайдалану, басқа түркі тілдерінің оң тәжірибесін термин шығармашылығында пайдалану, экономикалық, мәдени, ғылыми-техникалық байланыстарды жүзеге асыру үшін қажетті терминдерді қолдану үшін Қазақстан Республикасының Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясы құрылған болатын¹. Бұл комиссияның негізгі міндеттеріне мақұлданған терминдер мен номенклатураларды қарау және бекіту, экономиканың, ғылымның, техниканың және мәдениеттің түрлі салалары бойынша комиссия бекіткен терминдерді бюллетеньдер мен салалық терминологиялық сөздіктер түрінде шығаруға ұсынымдар дайындау, сондай-ақ терминдерді республикалық бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау, терминдер мен номенклатуралардың практикалық пайдаланылуы мен қолданылуының дұрыстығы мен дәйектілігін айқындау мақсатында, қажет болған жағдайда қазақ тілінің терминологиясын құру және жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды дайындау үшін ғалымдарды, газеттер мен журналдар редакцияларының, теледидар мен радио хабарын таратудың, кітап баспаларының, сондай-ақ республи-

каның мүдделі министрліктері мен ведомстволарының қызметкерлерін тарту, экономиканың, ғылымның, техниканың және мәдениеттің тиісті салалары бойынша терминология секцияларын құру жатады.

Материалдар мен әдістер

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі Тіл саясаты комитетінің тапсырмасы бойынша Шайсұлтан Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы әзірлеген <https://termincom.kz/> сайты әр жылдары бекітілген, түрлі салаға жататын терминдердің орыс және қазақ тілдеріндегі нұсқасы жинақталған ақпараттық құрал болып табылады. Сайт берілген терминдермен танысу, күнделікті өмірде пайдалану, белгілі бір салыстыру жұмыстарын жүргізу үшін қалың көпшілікке арналған қолжетімді практикалық көмекші рөлін де атқарады. Сонымен қатар сайттың басты міндеті Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясы бекітуге ұсынатын терминдерді ашық талқылау және оларға дауыс беру арқылы қоғамдық қолжетімділік пен ашықтық қағидаларын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді.

Зерттеу жұмысы барысында белгілі бір терминдерге семантикалық, грамматикалық және стилистикалық талдау, салыстырып тексеру жұмыстары жүргізілді.

Мұндай ауқымды жұмыс терминдердің мағынасы мен мәнін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылау

Жоғарыда көрсетілген сайтта әр сала бойынша шамамен он мыңдай бекітілген термин бар екен. Сайтты зерделеу барысында терминдердің бірнеше салада қайталанатыны, орыс тіліндегі термин мен қазақ тіліндегі терминнің араласып кетуі, лексикалық, грамматикалық және орфографиялық қателердің орын алғаны, техникалық

¹ «Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1998 жылғы 21 сәуірдегі № 367 қаулысы [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режімі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P980000367_ (Жүгіну күні: 19.11.2022ж.)

кателерге жол берілгені анықталды. Сондай қателердің бір парасы «архивированный формат – RAR, ZIP» деген термин қазақ тіліне «мұрағатталған формат – RAR, ZIP» деп аударылған², ал 2022 жылы «RAR, ZIP мұрағатталған пішімі» деп бекітілген термин³ болып табылады. Сонымен қатар, бұл термин «іс жүргізу және мұрағат ісі» саласындағы терминдер қатарына жатқызылған. Бұған себеп орыс тіліндегі «архивированный» деген сөздің түбірі «архив», ал қазақ тіліне оны аударған кезде сөздің түбірі «мұрағат» болуына байланысты деп пайымдауға болады. Алайда дәл осы терминнің «мұрағатталған формат – RAR, ZIP» деп аударылуы дұрыс емес деп санаймыз. Себебі, біріншіден, мұндай RAR, ZIP форматының мұрағатқа ешқандай қатысы жоқ, екіншіден, сөз RAR, ZIP форматы туралы болғанда оның информатика және есептеуіш техника саласына жататындығы күмән туындатпайды.

«Архивированный формат – RAR, ZIP» деген терминнің түсіндірмесіне үңілсек, ол «бір немесе бірнеше басқа файлдарды және/немесе папкаларды, сондай-ақ метадеректерді біріктіретін файл. Архивтер ақпаратты сақтауға және ауыстыруға ыңғайлы болу үшін немесе деректердің көлемін қысқарту мақсатында бірыңғай файл-контейнерге көптеген кез келген файлдарды біріктіру үшін пайдаланылады. Архивті жасау және онымен жұмыс істеу үшін архиватор бағдарламасы қолданылады» деп айқындалады. Яғни қарапайым тілмен айтқанда, «архивированный формат – RAR, ZIP» деп архиватор бағдарламасы арқылы бір папкаға біріктірілген әрі көлемі жағынан қысқартылған, электрондық поштамен жіберуге ыңғайлы болатын файлдар жиынтығы түсініледі. Қарап тұрсаңыз, бұл терминнің «тарихи маңызы бар, ескі құжаттардың жиынтығын» білдіретін мұрағатқа ешбір қатысы жоқ. Осы орайда айта кетерлігі, екі термин де құжатқа қатысты, бірақ оларды аудару кезін-

де бірінің-бірінен ерекшелігін ескеру қажет деп пайымдаймыз. Осыған байланысты қарастырылып отырған терминді «іс жүргізу және мұрағат ісі» саласындағы терминдер қатарына қосуға құқықтық немесе лексикалық негіз жоқ.

Сонымен, «архивированный формат – RAR, ZIP» деген терминнің түсіндірмесі архиватор бағдарламасы арқылы біріктірілген құжаттар топтамасын білдіретіндіктен, оны қазақ тіліне аудару кезінде орыс тіліндегі «архивированный» және «архиватор» деген сөздердің түбірін сақтап, «архивтелген формат – RAR, ZIP» деп аудару ұсынылады.

Одан басқа, жоғарыда көрсетілген сайтта «іс жүргізу және мұрағат ісі» саласына жататын терминдер ішінде «кіші мұрағатшы – архивариус», «архивариус – мұрағатшы, архивариус», «мұрағаттық персонал – архивный персонал»⁴ және «ұйымның мұрағаттық қоры – архивный организации фонд»⁵ деген терминдер берілген.

Бұл терминдерді жеке-жеке қарастырайық. «Кіші мұрағатшы – архивариус» және «архивариус – мұрағатшы, архивариус» деген терминдерді лауазымға қарай бөлудің қажеті жоқ сияқты әрі «архивариус» деген терминді аудармай-ақ «архивариус» деп қалдыру ұсынылады, өйткені бұл сөз латын тілінен енген және «archivarius» деп жазылады. «Мұрағатшы» деген сөз «-шы» жұрнағының қосылуы арқылы мамандық иесін білдіріп тұрғандықтан [1, 33-б], көбінесе орыс тіліндегі «архивист» деген сөздің аудармасына сәйкес келеді. Ал «мұрағаттық персонал – архивный персонал» деген терминге келер болсақ, оның орыс тіліндегі мағынасы бойынша сөз «персоналға», яғни мұрағатта жұмыс істейтін адамға қатысты айтылып тұрғандықтан, «мұрағат персоналы» деп аудару ұсынылады. Себебі «мұрағаттық» деген сөз есім сөздің сипаттамасын емес, қатыстылығын білдіретін қатыстық сын есімге жатады [2, 206-б]. Осыған байланысты «мұрағат» деген есім сөзге сын

2 «Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1998 жылғы 21 сәуірдегі № 367 қаулысы [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режімі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P980000367_ (Жүгіну күні: 19.11.2022ж.)

3 Мемлекеттік терминология комиссиясының ресми сайты <https://termincom.kz/> URL: <https://termincom.kz/search/?termin=%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB&cid=0> [Электрондық ресурс]. Жүгіну күні: 06.03.2023ж

4 Мемлекеттік терминология комиссиясының ресми сайты <https://termincom.kz/> URL: <https://termincom.kz/search/?termin=%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4&cid=0> [Электрондық ресурс]. Жүгіну күні: 13.04.2022ж

5 Мемлекеттік терминология комиссиясының ресми сайты <https://termincom.kz/> URL: <https://termincom.kz/search/?termin=%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4&cid=0> [Электрондық ресурс]. Жүгіну күні: 13.04.2022ж.

есім тудыратын «-тық» жұрнағын қосу өрескел қате болып табылады. Оның үстіне, адамға қатысты «мұрағаттық» деген сөзді қолдану дұрыс емес. Орыс тіліндегі «архивный персонал» деген тіркесті «персонал архива» деп өзгерту арқылы қазақ тіліне «мұрағат персоналы» деп аударған дұрыс, сол сияқты орыс тіліндегі нұсқасын да «персонал архива» деп түзету ұсынылады. Осы орайда салыстырмалы түрде «мұрағаттық құжат – архивный документ» деген терминді қарастыруға болады. Бұл жерде «құжат» деген сөз «не?» деген сұраққа жауап беретін есім сөз болып табылады. Сондықтан есім сөзге, атап айтқанда «мұрағат» деген сөзге сын есім тудыратын «-тық» жұрнағының қосылуы арқылы жасалып, «қандай?» деген сұраққа жауап беретін сын есім болып табылады, бұл синтаксистік емле бойынша орыс тілінде де сын есім болатын «архивный» деген сөздің баламасы ретінде бір-біріне сәйкес келетін сөз. Осы орайда айта кетерлігі көрсетілген жұрнақ арқылы зат есім де жасалады, мысалы: дос-тық. Бірақ мұндай сөз сөйлемде білдіретін мағынасы мен қызметі арқылы ажыратылады [2, 207-б].

Ал «ұйымның мұрағаттық қоры – архивный организации фонд»⁶ деген терминнің орыс тіліндегі нұсқасында сөздердің орын тәртібі сақталмаған. Аталған терминді «архивный фонд организации» деп түзету ұсынылады. Қарап тұрсақ, қателер тек қана қазақ тіліндегі нұсқада емес, сонымен қатар орыс тіліндегі нұсқада да кездеседі, бірақ олар бірен-саран ғана.

Бұдан басқа, «апелляционная жалоба» деген термин қазақ тіліне «апелляциялық шағым» деп 2016 жылы бекітілгені, әскери іс, іс жүргізу және мұрағат ісі, сонымен қатар философия және саясаттану салаларына жатқызылғаны ресми түрде көрсетілген⁷, бірақ дәл философия және саясаттану саласында бұл терминді «жүгінбе шағым»

деп аударылғаны түсініксіз. Қазақ тіліндегі қолданыстағы нормативтік құқықтық базада «апелляция» деген сөз аударылмаған, сондықтан «жүгінбе шағым» деген терминді «апелляциялық шағым» деп түзету ұсынылады.

Ал орыс тіліндегі «асалат» деген термин қазақ тіліне «асылдық» деп аударылған⁸. «Асалат» деген сөздің мағынасын түсіну үшін интернет желісін қарасақ, үш түрлі түсіндірме берілген екен. Олар «Asalat Al Sharq Arabian Oud» – әйелдер мен ер кісілерге арналған иіс су; «Асалат» – адамның есімі, «асалато» - африкалық музыкалық аспап. Көріп тұрғанымыздай, «асылдық» деген сөзге ешбір қатысы жоқ сияқты.

Сол сияқты «базисные ценности», «базовые категории», «базовые ориентиры», «базовые ценности» деген тіркестер тиісінше «базистік құндылықтар», «арқаулық санаттар», «арқаулық бағдарлар», «арқаулық құндылықтар» деп аударылған⁹. Ең алдымен, талқылауға жататын «базисный» және «базовый» деген сөздердің мағынасын ажыратып алайық. Орыс тілінің атақты лингвисті С. Ожеговтің түсіндірме сөздігі бойынша: «БАЗА, -ы, ас. 1. Основание сооружения (спец.). Б. колонны. 2. Основание, основа чего-н. (книжн.). Социальная б. Материальная б. 3. Опорный пункт вооруженных сил страны на своей или чужой территории. Военно-морские базы. 4. Учреждение, предприятие, центральный пункт по снабжению или обслуживанию кого-чего-н. Туристская б. Экскурсионная б. 5. Склад, место хранения товаров, материалов, продуктов. Овощная б. Получить продукты на базе. * На базе чего, в знач. предлога с род. п. - то же, что на основечего. Исследование на базе новых материалов. II прил. базовый, -ая, -ое (ко2, 4 и 5 знач.)»¹⁰. Ал «базис» сөзінің түсіндірмесі дәл осы сөздікте былайша берілген: «БАЗИС, -а, м. 1. То же, что база (в 1 и 2 знач.).

6 Мемлекеттік терминология комиссиясының ресми сайты <https://termincom.kz/> URL: <https://termincom.kz/search/?termin=%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4&cid=0> [Электрондық ресурс]. Жүгіну күні: 11.11.2022ж.

7 Мемлекеттік терминология комиссиясының ресми сайты <https://termincom.kz/> URL: <https://termincom.kz/search/?termin=%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D0%B6%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0&cid=0> [Электрондық ресурс]. Жүгіну күні: 11.11.2022ж.

8 Мемлекеттік терминология комиссиясының ресми сайты <https://termincom.kz/> URL: <https://termincom.kz/industry/?id=9#page-72> [Электрондық ресурс]. Жүгіну күні: 11.11.2022ж.

9 Мемлекеттік терминология комиссиясының ресми сайты <https://termincom.kz/> URL: <https://termincom.kz/search/?termin=%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BA%20%D2%9B%D2%B1%D0%BD%D0%B4%D1%8B%D0%BB%D1%8B%D2%9B%D1%82%D0%B0%D1%80&cid=0> [Электрондық ресурс]. Жүгіну күні: 11.11.2022ж.

10 Толковый словарь Ожегова онлайн. URL: <https://slovarzhegova.ru/word.php?wordid=930> [Электрондық ресурс]. Жүгіну күні: 06.03.2023ж.

2. Вматериалистическом социологическом учении: совокупность исторически сложившихся производственных отношений, лежащих в основе надстройки (в 3знач.) данного общества. II прил. базисный, -ая, -ое (ко 2 знач.).»¹¹. Айта кетейік, екі сөздің түсіндірмесі түпнұсқа тілде беріліп отыр. Қарап тұрсаңыздар, бұл сөздер орыс тілінде сын есім қатарындағы синонимдер болып табылады.

Демек, «базисные» мен «базовые» тіркестері бір ұғым әрі олардың түбірі де бір. Ал сайтта «базисные ценности» мен «базовые ценности» деп екі түрлі ұғым ретінде беріліп, «базистік құндылықтар» және «арқаулық құндылықтар» деп екі түрлі аударылған. Оның үстіне, орыс тіліндегі түбірі бір сөз қазақ тіліне «базистік» және «арқаулық» деп, мағынасы әртүрлі сөздермен берілген. Бұл жерде «арқау» деген сөз көбінесе орыс тіліндегі «опора» деген сөздің мағынасын ашатын сияқты. Сондықтан екі терминді біріктіріп, «базисные (базовые)

ценности – негізгі құндылықтар» деп түзету ұсынылады.

Қорытынды

Осылайша, түрлі салаға жататын терминдер жинақталған сайтты зерделей отырып, екі-үш терминді қарастырғанның өзінде орыс тіліндегі терминдерді қазақ тіліне бойынша жұмыстардың жүргізілгеніне, алайда өрескел қателер мен кемшіліктердің бар екеніне көз жеткізуге болады. Терминдердің екі тілдегі нұсқасын салыстыру, олардың семантикалық, этимологиялық түп-төркінін зерттеу тыңғылықты әрі мұқият жұмыс жүргізуді талап етеді. Бұл жұмысты атқару үшін қосымша уақыт пен ресурс қажет екені анық. Сонда да терминдерді қарастыру, талдау өзіндік бір ерекшелігі бар қызықты да, танымдық жұмыс. Мұндай зерттеу жұмыстарын жүргізу ой-өрісімізді кеңейтіп қана қоймай, қазақ тіліндегі терминологияның дамуына үлес қосатынына сенімдімін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы) – Астана: Елорда, 2000, 38-б.
2. Исаев С.М. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы, 2007. - 336 б.

REFERENCES

1. Syzdyk R. *Qazaq tiliniń anyqtaǵyshy (emle, tynys belgileri, söz sazy)* – Astana: Elorda, 2000, 38-b.
2. Isaev S.M. *Qazirgi qazaq tili. Morfologija.* – Almaty, 2007. - 336 b.

¹¹ Толковый словарь Ожегова онлайн. URL: <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=936> [Электрондық ресурс]. Жүгіну күні: 06.03.2023ж.

МҮГЕДЕКТЕРДІ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Эльмира Мұратқызы Мұратова

М.С. Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ университетінің DBA докторанты, Қазақстан Республикасы, Астана қ., e-mail: elmira.muratova.83@inbox.ru

Аннотация. Мүгедектерді әлеуметтік қорғау ұлттық заңнамада толыққанды көрініс тапқан Қазақстан Республикасының ішкі саясатының бөлігі болып табылады. Мемлекет тарапынан азаматтардың осы санатына мұқият назар аудару қажеттілігі олардың санының көптігіне, қоғамға, еңбекке және өзіне-өзі қызмет етуге толыққанды қатысу мүмкіндіктерінің объективті шектелуіне тең дәрежеде байланысты. Автор азаматтардың осы санатына қатысты мемлекеттік саясатты қалыптастырудың негізгі қағида-даттарын анықтайды. Қазақстан Республикасының Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялауы мүгедектердің әлеуметтік - экономикалық және өзге де құқықтарын қорғау мен дамыту кепілдіктерін толық қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Осы конвенцияның қабылдануы мүгедек адамдарды әлеуметтік-экономикалық қорғау саласындағы заңнамалық және тәжірибелік бағдарланған қызметін одан әрі жетілдіру үшін негіз болды. Автор мақалада мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғаудың қазіргі заманғы жүйесін нормативтік және құқықтық қамтамасыз етуге талдау жүргізді және оның мүгедектердің құқықтары туралы халықаралық конвенциямен кейбір қайшылықтары келтірілді. Автор мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қамсыздандыру мәселелерін реттейтін нормативтік- құқықтық актілердегі олқылықтар мен қайшылықтарға назар аударды. Олқылықтар мүгедектігі бар адамдардың жеке ұтқырлығы, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету, санаторий-курорттық емдеу және техникалық жарақтандыру мәселелеріне қатысты. Талдау және зерттеу нәтижелері бойынша автор «Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР Заңына, «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР Кодексіне және «Мүгедектерді оңалтудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізуді ұсынады.

Түйінді сөздер: мүгедектер, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету, мүгедектердің құқықтары, оңалту, әлеуметтік қорғау.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВАЛИДОВ

Муратова Эльмира Муратовна

*Докторант DBA университета КазГЮУ им.М.С.Нарикбаева
Республика Казахстан, г. Астана, e-mail: elmira.muratova.83@inbox.ru*

Аннотация. Социальная защита инвалидов является частью внутренней политики Республики Казахстан, нашедшая полноценное отражение в национальном законодательстве. Необходимость пристального внимания к данной категории граждан со стороны государства в равной мере обусловлена их высокой численностью, объективной ограниченностью их возможностей к полноценному участию в жизни общества, к труду и к самообслуживанию. Автор определяет основные принципы формирования государственной политики в отношении данной категории граждан. Ратификация Республикой Казахстан Конвенции о правах инвалидов позволяет полноценно обеспечивать гарантии защиты и

развития социально-экономических и иных прав инвалидов. Принятие данной Конвенции послужило основой для дальнейшего совершенствования законотворческой и практикоориентированной деятельности в сфере социально-экономической защиты лиц с инвалидностью. Автором в статье проведен анализ нормативного и правового обеспечения современной системы социальной защиты лиц с инвалидностью и приводятся некоторые ее противоречия с Международной конвенцией о правах инвалидов. Автором акцентировано внимание на пробелах и противоречиях, имеющихся в нормативных правовых актах, регламентирующих вопросы социального обеспечения лиц с инвалидностью. Пробелы касаются вопросов индивидуальной мобильности лиц с инвалидностью, лекарственного обеспечения, санаторно-курортного лечения и технического оснащения. По результатам анализа и исследования автором предлагается внести изменения и дополнения в Закон РК «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», Кодекс РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» и Приказ Министра здравоохранения и социального развития РК «О некоторых вопросах реабилитации инвалидов».

Ключевые слова: инвалиды, лекарственное обеспечение, права инвалидов, реабилитация, социальная защита.

SOME ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF SOCIAL SECURITY FOR THE DISABLED

Muratova Elmira Muratovna

University DBA doctoral student KazGYU named after M.S. Narikbaev,
Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: elmira.muratova.83@inbox.ru

Abstract. Social protection of persons with disabilities is part of the internal policy of the Republic of Kazakhstan, which is fully reflected in national legislation. The need for close attention to this category of citizens on the part of the state is equally due to their high number, objective limitations of their opportunities for full participation in the life of society, to work and to self-service. The author defines the basic principles of the formation of state policy in relation to this category of citizens. The ratification by the Republic of Kazakhstan of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities makes it possible to fully guarantee the protection and development of socio-economic and other rights of persons with disabilities. The adoption of this Convention served as a basis for further improvement of legislative and practice-oriented activities in the field of socio-economic protection of persons with disabilities. The author analyzes the normative and legal support of the modern system of social protection of persons with disabilities and provides some of its contradictions with the International Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The author focuses on the gaps and contradictions existing in the normative legal acts regulating the issues of social security of persons with disabilities. The gaps relate to the issues of individual mobility of persons with disabilities, drug provision, sanatorium treatment and technical equipment. Based on the results of the analysis and research, the author proposes to make amendments and additions to the Law of the Republic of Kazakhstan «On Social Protection of disabled people in the Republic of Kazakhstan», the Code of the Republic of Kazakhstan «On the health of the people and the health system» and the Order of the Minister of Health and Social Development of the Republic of Kazakhstan «On some issues of rehabilitation of disabled people».

Keywords: disabled people, drug provision, rights of disabled people, rehabilitation, social protection.

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_228

Кіріспе

Өткен онжылдықтарда Қазақстан мемле-

кеті өмірінің барлық жақтарына, халықтың тыныс-тіршілігі әсер еткен үлкен өзгерістер

кезеңімен мәңгі қалады. Мемлекеттің саясаты көптеген әлеуметтік топтарға, соның ішінде мүгедектерге қатысты өзгерді.

Мүгедектерді әлеуметтік қорғау-бұл ұлттық заңнамада толық көрініс тапқан Қазақстан Республикасының ішкі саясатының бір бөлігі. Мүгедектерді әлеуметтік қорғауды құқықтық реттеу субъектілері құқықтық актілердің мүгедектер субъектілері болып табылатын қоғамдық қатынастарға әсерін білдіреді. [1, 209-б.] 2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша мүгедектігі бар адамдардың жалпы саны 700 мыңға жуық адамды құрады, оның ішінде 18 жасқа дейінгі балалар – 98,3 мың ауру салдарынан жалпы мүгедектік құрылымында 18% - психикалық бұзылулар, 15% - қан айналымы жүйесінің аурулары және 12% - барлық жерлердегі жаракаттар.¹

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақала жазу кезінде мүгедек адамдарды әлеуметтік қамсыздандыруға қатысты ұлттық және шетелдік заңнама, халықаралық-құқықтық актілер зерделенді. Зерттеу барысында салыстырмалы-құқықтық әдіс, құқықтық нормаларды түсіндіру әдісі, логикалық және жүйелік әдістер қолданылды.

Талқылау

Шетелдік ғылымда мүгедектердің құқықтары ХХ ғасырдың 50-ші жылдарының соңынан бастап белсенді түрде зерттелуде, бұл қазіргі уақытта оларды зерттеу бойынша бірқатар ғылыми орталықтарды бөлуге мүмкіндік береді: Беркли және Корнелл университеттері (АҚШ), Лунд (Швеция), Лидс (Ұлыбритания) және т.б. дегенмен, шетелдік зерттеулердің көпшілігі мүгедектік саласындағы ұлттық саясат пен заңнаманы зерттеуге бағытталған. Халықаралық құқықтық зерттеулер әдетте мүгедектер құқығының жекелеген аспектілерін ғана қарастырады, [2, 1360-6] кешенді зерттеулер енді ғана пайда бола бастады.² Алайда қазақстандық заң ғылымында мүгедектердің құқықтары әсіресе еңбек құқығымен қарастырылады және әлеуметтік қамсыздандыру құқығымен, мүгедектердің құқықтары мен оларды халықаралық реттеудің жекелеген мәселелері адам құқықтары мен конститу-

циялық құқық жөніндегі зерттеулерде қозғалады.

Соңғы жиырма жыл ішінде халықаралық ұйымдар тарапынан мүгедектердің мәселелеріне ерекше қызығушылық байқалып отыр. 1981 жыл Халықаралық мүгедектер жылы деп жарияланды. Оның қорытындыларының бірі 1982 жылғы 3 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған мүгедектерге қатысты дүниежүзілік іс-қимыл бағдарламасы болды. 1983 жылдан 1992 жылға дейінгі кезең Біріккен Ұлттар Ұйымының мүгедектерінің онжылдығы ретінде тарихқа енді [3, 21-б].

Азаматтардың осы санатына мемлекет тарапынан жіті назар аудару қажеттілігі тең дәрежеде олардың жоғары санына, олардың қоғам өміріне, еңбекке, өзіне-өзі қызмет көрсетуге толыққанды қатысуына мүмкіндіктерінің объективті шектелуіне негізделген. Соңғы жылдардағы әлеуметтік реформалар осы саланы құқықтық реттеуге елеулі түзетулер енгізді, жаңа бағыттар, басымдықтар мен мақсаттар қалыптастырды. Нәтижесінде әлеуметтік қорғаудың жаңа түрлері пайда болды, мемлекеттік органдардың басқа жүйесі қалыптасты, ол бұрын осы салада жұмыс істегеннен айтарлықтай ерекшеленді.

Мүгедек адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін Қазақстанда әлеуметтік қорғаудың көпдеңгейлі жүйесі жұмыс істейді, оған мыналар кіреді:

1) әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдер түрінде мемлекеттік көмекке және қолдауға;

2) организмнің жоғалтқан функцияларын өтеу, техникалық көмекші құралдармен қамтамасыз ету жолымен және әлеуметтену деңгейін арттыру мақсатында әлеуметтік оңалту, мүгедек адамдар жеке көмекшінің және ымдау тілі маманының қызметтерімен қамтылады.

Оңалтудың техникалық компенсаторлық құралдарының тізбесі қазіргі заманғы сурдо-техникалық және тифлотехникалық құралдарды (есту қабілеті бұзылған адамдарға арналған веб-камерасы бар ноутбуктер, сөйлеу синтезі бар экрандық қол жеткізу бағдарламасымен қамтамасыз етілген ноутбуктер, көру қабілеті бұзылған адамдарға арналған дыбыстық хабарламасы және диктофоны

¹ Информационный портал «Социальная защита лиц с инвалидностью» // <https://inva.gov.kz/ru/highcharts> (10.01.2023).

² Study on challenges and good practices in the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. European Foundation Centre. Brussels, October 2010 // <http://www.study-uncrpd.eu/en/documents/report/> (20.01.2023).

бар мобильді телефондар және т.б.) қоса алғанда, 55 атау түрінен тұрады³.

Мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау жүйесі бағыттарының бірі арнаулы әлеуметтік қызмет көрсету болып табылады.

Мүгедек адамдардың проблемаларын ұлттық деңгейде тиімді шешу үшін Қазақстан Республикасының Үкіметі 2005 жылы мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы үйлестіру кеңесін құрды.

Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау мүгедек адамдардың әлеуметтік және экономикалық құқықтарын қамтамасыз етудің, қорғаудың және дамытудың қосымша кепілдіктерін жасады, сондай-ақ мүгедек адамдарды әлеуметтік қорғау саласындағы құқықтық реттеу мен практикалық қызметті одан әрі жетілдіру үшін бағдар болды⁴.

Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау ҚР Конституциясымен, «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР заңымен реттеледі, ол Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және мүгедектерді әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етудің, олардың тыныс-тіршілігі мен қоғамға кірігуі үшін тең мүмкіндіктер жасаудың құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық жағдайларын айқындайды. Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерімен реттеледі⁵.

Көріп отырғанымыздай, мемлекет мүгедектерді әлеуметтік қамсыздандыру бойынша үлкен жұмыс жүргізуде. Бірақ мен мүгедектерді әлеуметтік қамсыздандыру мәселелерін реттейтін заңнамадағы олқылықтар назар аударғым келеді.

Нәтижелері

1. Жеке ұтқырлық

Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияның 20-бабында жеке ұтқырлық туралы айтылады, бұл ретте мемлекеттер жеке ұтқырлықты мүгедектер таңдап алатын тәсілмен қамтамасыз ету үшін барлық

іс-әрекеттерді қабылдауға тиіс екендігі атап көрсетіледі.

Баяндалғанды ескере отырып, оңалтудың техникалық құралдары ретінде («Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР Заңының 1-бабында көрсетілген)⁶ автокөлік құралдары мен оларға қосымша бейімдемелерді (автокөлік құралдарына арналған қолмен басқаруды қоса алғанда) көрсету қажет.

2. Дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету

Тиісті дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету – медициналық көмектің құрамдас бөлігі, денсаулық сақтаудың стратегиялық мақсаттарына қол жеткізудің-мемлекет пен қоғамның басты құндылығы ретінде ұлттың денсаулығын сақтау мен нығайтудың өмірлік маңызды факторы [4, 17 б.]. Әлемнің көптеген елдерінде Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияның қолданысқа енгізілуіне байланысты дәрілік препараттарды өндірушілерді қаптамаға бедер, Брайль бедерлі-нүктелі қарпімен жазулар жазуға міндеттейтін заңнамаға түзетулер қабылданды.

ҚР «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексінің 242-бабында мұндай норма жоқ⁷, бұл мүгедектердің, көбінесе көру қабілеті бойынша, уақытылы медициналық көмек алу құқығын іске асыруына кедергі келтіреді. Мұндай өзгерістер енгізілуі керек. Ресейлік ғалымдар да осындай пікірде [5].

3. Санаторий-курорттық емдеу

Мүгедектер мен мүгедек балаларға санаторий-курорттық емделу жолдамаларын Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сатып алу туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен облыстардың жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармалары, Астана, Алматы, Шымкент қалаларының жұмыспен қамту, еңбек және әлеуметтік қорғау басқармалары сатып алады. Барлық жағдайларда жұлын аурулары мамандандырылған санаторийлерге жіберілмейді, сондықтан науқастар қажетті ем алмайды. Бүгінгі таңда Қазақстанда тірек-қимыл жүйесі бұзылған ересек мүгедектерге арналған ма-

3 Мүгедектерді әлеуметтік қорғау// <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/activities/189?lang=ru> (07.08.2022).

4 Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияны Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы 2006 жылғы 13 желтоқсанда қабылдады// [https://inva.gov.kz/ru/convention\(07.08.2022\)](https://inva.gov.kz/ru/convention(07.08.2022)).

5 «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау туралы» ҚР 2005 жылғы 13 сәуірдегі Заңы / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500010370> (06.08.2022).

6 Сол жерде.

7 «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI Кодексі / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500010370> (07.08.2022).

мандандырылған санаторий жоқ.

Сонымен бірге, «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР Заңының 14-бабында Қазақстан Республикасында мүгедектердің Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының басқа да заңнамалық актілерінде бекітілген әлеуметтік-экономикалық және жеке құқықтары мен бостандықтарына, оның ішінде мүгедектерге: әлеуметтік қорғауға, оның ішінде оңалтуға, қоғамға кірігуге; әлеуметтік инфрақұрылым объектілеріне қол жеткізуді қамтамасыз ету; Қазақстан Республикасының заңнамасында айқындалатын тәртіппен тегін медициналық көмектің кепілдік беру және т.б.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің «Мүгедектерді оңалтудың кейбір мәселелері туралы» бұйрығында⁸ жұлын ауруларына арналған санаторий-курорттық жолдамалардың мамандандырылған санаторийлерге берілетіні туралы норманы көздеу ұсынылады.

4. Мүгедектер арбасын пайдалану

Келесі мәселе мүгедектер арбасын пайдаланудың кепілдік мерзіміне қатысты. Арбадағы өндірушінің кепілдік мерзімі-5 жыл. «Мүгедектерді оңалтудың кейбір мәселелері туралы» бұйрыққа 3-қосымшаға сәйкес бөлмелік кресло-арбалар мүгедектерге 7 жыл пайдалану мерзіміне, серуендеу арбалары-4 жыл мерзімге беріледі⁹. Біздің жолдар мүгедектердің мүгедектер арбасында жүруіне бейімделмегенін ескере отырып, мемлекет

беретін арбалар қозғалуды қиындатады, бейімделмеген, яғни олар салмаққа да, бойға да арналмаған, олар стандартты.

Осыған байланысты, жабық кресло-арбаларды пайдалану мерзімін 5 жылға дейін, ал серуендеу мерзімін 3 жылға дейін азайту ұсынылады.

Қорытынды

1. Оңалтудың техникалық құралдары ретінде автокөлік құралдары мен оларға қосымша бейімдемелерді (автокөлік құралдарына арналған колмен басқаруды қоса алғанда) көрсету қажет.

2. ҚР «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексінің 242-бабына дәрілік препараттарды өндірушілерді қаптамаға бедер, Брайль бедерлі-нүктелі қарпімен жазулар жазуға міндетті норма енгізу қажет.

3. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің «Мүгедектерді оңалтудың кейбір мәселелері туралы» бұйрығында жұлын ауруларына арналған санаторий-курорттық жолдамалардың мамандандырылған санаторийлерге берілетіні туралы норманы көздеу қажет.

4. Жабық кресло-арбаларды пайдалану мерзімін 5 жылға дейін, ал серуендеу мерзімін 3 жылға дейін азайту ұсынылады.

Жоғарыда баяндалғанды ескере отырып, мемлекет тарапынан жоғарыда көрсетілген шараларды іске асыру мүгедектердің әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы құқықтарын одан әрі іске асыруға ықпал етеді деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Алексеев С.С. *Теория права*. - М.: Издательство «БЕК», 1995. – 310 с.
2. Waterstone, Michael and Stein, Michael Ashley. *Disability Pejorative: Review Essay // Northwestern University Law Review*. Vol. 102. No 3. P.1351-1378; Yeo R., Moore K. *Including Disabled People in Poverty Reduction Work: Nothing About Us, Without Us // World Development*. Vol. 31. No. 3. 2003. P.572.
3. Антипова В.Н. *Правовое регулирование социальной защиты инвалидов в Российской Федерации // Дисс... ВАК РФ канд.юрид.наук: 12.00.05– М, 2020. – 214 с.*
4. Бессарабов В.Г., Ашиткова Т.В. *Обеспечение законности в сфере здравоохранения мерами прокурорского надзора // Законность*. - 2014. - № 3. – С. 13-24.
5. Смолин О.Н. *Конвенция ООН «О правах инвалидов»: риски и надежды (по матери-*

⁸ «Мүгедектерді оңалтудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 22 қаңтардағы № 26 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2015 жылы 3 наурызда № 10370 тіркелді / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500010370> (08.08.2022).

⁹ «Мүгедектерді оңалтудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 22 қаңтардағы № 26 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2015 жылы 3 наурызда № 10370 тіркелді / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500010370> (08.08.2022).

алам Доклада на круглом столе «Конвенция ООН о правах инвалидов и российское законодательство: что делать?». - М.: Государственная Дума ФС РФ, 2012) // <http://www.smolin.ru/read/Konvencia/pdf/Konvencia.pdf>. (10.08.2022).

REFERENCES

1. Alekseev S.S. *Teoriya prava*. - M.: Izdatel'stvo «BEK», 1995. – 310 s.
2. Waterstone, Michael and Stein, Michael Ashley. *Disability Pejudice: Review Essay* // *Northwestern University Law Review*. Vol. 102. No 3. P.1351-1378; Yeo R., Moore K. *Including Disabled People in Poverty Reduction Work: Nothing About Us, Without Us* // *World Development*. Vol. 31. No. 3. 2003. P.572.
3. Antip'eva V.N. *Pravovoeregulirovaniye social'noy zashchity invalidov v Rossijskoj Federacii* // *Dissertatsiya VAK RF kand.yurid.Nauk: 12.00.05*. – M, 2020. – 214s.
4. Bessarabov V.G., Ashitkova T.V. *Obespecheniye zakonnosti v sfere zdravoohraneniya meram iprokurorskogo nadzora* // *Zakonost'*. -2014. № 3. – S. 13-24.
5. Smolin O.N. *Konvenciya OON «O pravah invalidov»: riski i nadezhdy (po materialam Doklada na kruglom stole «Konvenciya OON o pravah invalidov i rossijsko zakonodatel'stvo: chtodelat'?)»*. M.: Gosudarstvennaya Duma FS RF, 2012) // <http://www.smolin.ru/read/Konvencia/pdf/Konvencia.pdf>. (10.08.2022).

О НЕКОТОРЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ АСПЕКТАХ РАСКРЫТИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ АНГЛИИ И КАЗАХСТАНА

Сатаева Айжан Баймурзиевна

Докторант Высшей школы права Университета КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева; магистр права, юридический консультант, г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: satayevaizhan@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена институту раскрытия доказательств в гражданском процессе Англии и его внедрению в отечественное гражданское судопроизводство. Раскрытие доказательств является отличительной чертой гражданского процесса в странах общего права, его существование в правовых системах стран континентального права является результатом заимствования. С этой позиции, представляет интерес эффективность внедрения раскрытия доказательств в гражданский процесс Республики Казахстан.

Автор приводит результаты социологического опроса среди лиц, осуществляющих представительство по гражданским делам, результаты которого демонстрируют неполную осведомленность ими о сущности и значении процедуры раскрытия доказательств в гражданском процессе. Целью исследования является определение сущности раскрытия доказательств, с демонстрацией его эффективности и потенциала, путем сравнения раскрытия в праве Англии и Казахстана. Автором предпринимается попытка освещения теоретических аспектов английского раскрытия доказательств с акцентом на основные задачи и роль в гражданском судопроизводстве. Отдельное внимание уделено правовому регулированию раскрытия доказательств в Англии, включая объекты, субъекты, пределы раскрытия, а также ответственность за несоблюдение норм о раскрытии. Проводя параллель между законодательным регулированием раскрытия в Англии и существующей правовой регламентацией раскрытия в гражданском судопроизводстве Казахстана, автор демонстрирует наличие пробелов в нормах Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан, устранение которых может способствовать усилению эффективности раскрытия доказательств. В качестве решения проблемных вопросов предлагается внести изменения в нормы Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан, а также рекомендовано вынесение Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан с целью установления единого порядка раскрытия доказательств.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, доказательства, субъект раскрытия, объект раскрытия, пределы раскрытия.

АНГЛИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ АШУДЫҢ КЕЙБІР ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ТУРАЛЫ

Айжан Баймурзақызы Сатаева

М.С.Нарікбаев атындағы КАЗГЮУ университеті Жоғары құқық мектебінің PhD докторанты, құқық магистрі, заң консультанты, Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: satayevaizhan@gmail.com

Аннотация. Мақала Англияның азаматтық процесінде дәлелдемелерді ашу институтына және оны отандық азаматтық сот ісін жүргізуге енгізуге арналған. Дәлелдемелерді ашу жалпы құқық елдеріндегі азаматтық процесінің ерекше белгісі болып табылады, оның

континентальдік құқық елдерінің құқықтық жүйелерінде болуы енгізудің нәтижесі болып табылады. Осы көзқарастан Қазақстан Республикасының азаматтық процесіне дәлелдемелерді ашуды енгізудің тиімділігі қызығушылық тудырады.

Автор азаматтық істер бойынша өкілдікті жүзеге асыратын тұлғалар арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнаманың нәтижелерін келтіреді, оның нәтижелері азаматтық процесіте дәлелдемелерді ашу рәсімінің мәні мен маңызы туралы толық хабардар еместігін көрсетеді. Зерттеудің мақсаты Англия мен Қазақстан құқығындағы дәлелдемелерді ашуды салыстыру арқылы, оның тиімділігі мен әлеуетін көрсете отырып, дәлелдемелерді ашудың мәнін анықтау болып табылады. Автор дәлелдемелерді ағылшын ашудың теориялық аспектілерін жариялауға тырыса отырып, оның азаматтық сот ісін жүргізудегі негізгі міндеттері мен рөліне назар аударады. Англияда дәлелдемелерді ашуды құқықтық реттеуге, оның ішінде объектілерді, субъектілерді, дәлелдемелерді ашу шектері, сондай-ақ дәлелдемелерді ашу туралы нормаларды сақтамағаны үшін жауапкершілікті реттеуге ерекше назар аударылды. Англияда дәлелдемелерді ашуды заңнамалық реттеудің және Қазақстанның азаматтық сот ісін жүргізудегі дәлелдемелерді ашуды қолданыстағы құқықтық регламенттеудің арасына параллель жүргізе отырып, автор Қазақстан Республикасының Азаматтық процесітік кодексінің нормаларында олқылықтардың бар екендігін және оларды жою дәлелдемелерді ашудың тиімділігін күшейтуге ықпал етуі мүмкіндігін көрсетеді. Мәселелерді шешу үшін Азаматтық процесітік кодексінің нормаларына өзгерістер енгізу, сондай-ақ дәлелдемелерді ашудың бірыңғай тәртібін белгілеу мақсатында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысын шығару ұсынылды.

Түйінді сөздер: азаматтық сот ісін жүргізу, дәлелдемелер, дәлелдемелерді ашу субъектісі, дәлелдемелерді ашу объектісі, дәлелдемелерді ашу шектері.

ON SOME THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF DISCLOSURE OF DOCUMENTS IN CIVIL PROCEEDINGS IN ENGLAND AND KAZAKHSTAN

Satayeva Aizhan Baimurzievna

PhD candidate of the Higher School of Law of the University of KAZGUU named after. M.S. Narikbaev; Master of Laws, Legal Consultant, Astana, Republic of Kazakhstan;
e-mail: satayevaizhan@gmail.com

Abstract. *The article deals with the institution of disclosure of documents in civil proceedings in England and its borrowing into domestic civil proceedings. Disclosure of documents is a distinctive feature of civil proceedings in common law countries, its existence in the legal systems of civil law countries is the result of borrowing. From this perspective, the effectiveness of introducing disclosure of documents into civil proceedings in the Republic of Kazakhstan is of interest.*

The author cites the results of a sociological survey among civil litigators, the results of which demonstrate an incomplete awareness of the essence and meaning of documents disclosure procedures in civil proceedings. The purpose of the research is to determine the essence of documents disclosure, with a demonstration of its effectiveness and potential, by comparing disclosure in English and Kazakhstan law. The author attempts to highlight theoretical aspects of English documents disclosure with a focus on the main objectives and role in civil proceedings. Particular attention is paid to the legal regulation of documents disclosure in England, including objects, subjects, limits of disclosure, as well as liability for non-compliance with disclosure rules. Drawing a parallel between the legal regulation of disclosure in England and the existing legal regulation of disclosure in civil proceedings in Kazakhstan, the author demonstrates the existence of gaps in the rules of the Code of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan, the elimination of which can contribute to the effectiveness of documents disclosure. As a solution of problematic issues it is suggested to introduce amendments into the norms of the Civil Procedure Code of the

Republic of Kazakhstan, as well as recommend to issue a normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan in order to establish a unified procedure for disclosure of documents.

Keywords: *civil proceedings, evidence, subject of disclosure, object of disclosure, limits of disclosure.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_234

Введение

Роль гражданского судопроизводства, как одного из инструментов правозащитной функции государства трудно переоценить. Будучи приоритетной формой защиты материального права [1; с.38], гражданское процессуальное право отличается динамикой и постоянным развитием, поскольку изменения в нормах материального права влекут объективную необходимость корректировки норм процессуального права [1; с.47]. Кроме того, система гражданского процесса претерпевает изменения в целях обеспечения доступа к правосудию, заимствуя отдельные элементы из норм иностранного права. О необходимости принятия мер по улучшению качества отправления правосудия отмечает и глава государства К.К. Токаев¹. Одной из попыток совершенствования гражданского процесса является внедрение раскрытия доказательств (далее - раскрытие) в нормы Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее - ГПК РК)². За основу было взято раскрытие доказательств в Англии, эффективный институт гражданского судопроизводства, присущий странам общего права, позволяющий обеспечить доступ сторон к доказательствам оппонентов либо до суда либо на этапе подготовки к разбирательству, гарантируя тем самым, состоятельность и процессуальную экономию времени и средств в ходе разбирательства.

Ситуация, складывающаяся вокруг реализации внедренной в отечественный гражданский процесс процедуры раскрытия доказательств, обнажила проблематику заимствования институтов иностранного права в национальное законодательство. С одной стороны лица, осуществляющие представительство по гражданским делам, ставят под вопрос целесообразность введе-

ния досудебного протокола, как элемента раскрытия³ [2], с другой стороны представители судейского корпуса, докладывают об эффективности его применения [3]. Подобное развитие событий было вполне ожидаемо, поскольку, несмотря на существующую идею о том, что любая рецепция иностранного права, как добровольная, так и принудительная, служит способом совершенствования национального права [4; с.73], мысль М.К. Сулейменова о том, что «...механический перенос тех или иных институтов английского права, с учетом отсутствия полной независимости судов в Казахстане, не принесет должного эффекта» [5], находит свое подтверждение.

В настоящем исследовании предпринимается попытка сравнения правового регулирования раскрытия доказательств в Англии и в Казахстане, с приведением теоретических взглядов на институт раскрытия. Цель настоящего исследования - определение сущности раскрытия доказательств в исконной системе права, с выявлением некоторых аспектов правового регулирования, которые возможно не были учтены при заимствовании в национальное законодательство, и внедрение которых могло бы обеспечить более эффективное функционирование раскрытия доказательств в гражданском процессе Республики Казахстан (далее - РК). Задачами данного научного изыскания являются: изучение теоретических положений о раскрытии доказательств, проведение сравнительного анализа правовой регламентации данного института в Англии и в Казахстане, выявление пробелов в нормах гражданского процессуального законодательства РК, выработка рекомендаций по совершенствованию процедуры раскрытия доказательств в отечественном гражданском процессе.

1 Официальный сайт Президента. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-predsedatelya-verhovnogo-suda-zhakipa-asanova-1171631>, дата обращения 19.08.2022 г.

2 Закон Республики Казахстан "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования гражданского процессуального законодательства и развития институтов внесудебного и досудебного урегулирования споров " от 20 декабря 2021 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000084>, дата обращения 19.08.2022 г.

3 Казахстанский юридический форум. Досудебный протокол. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://forum.zakon.kz/topic/223352-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB/>, дата обращения 19.08.2022 г.

Материалы и методы

Несмотря на то, что в отечественной науке прослеживается нехватка научных исследований по раскрытию доказательств, в зарубежной литературе данной проблематике посвящены научные труды многих ученых. Отдельные положения теоретических изысканий послужили основой для настоящего исследования. Эмпирической базой послужили результаты опроса, касающегося раскрытия доказательств, проведенного среди лиц, осуществляющих представительство либо участвующих в судах РК по гражданским делам. Нормативную основу исследования составили Правила гражданского судопроизводства Англии (далее - ПГС)⁴, Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее - ГПК РК)⁵.

В качестве основополагающего метода в статье использован диалектический метод

с анализом различных точек зрения на процедуру раскрытия доказательств. Ключевым методом исследования является метод сравнительно-правового анализа. Сравнение раскрытия доказательств в гражданском процессе Англии и Казахстана, способствовало выявлению отличий в его правовом регулировании.

Проведенный через интернет-платформу социологический опрос, касающийся процедуры раскрытия доказательств, позволил получить данные, демонстрирующий эффективность внедрения раскрытия на практике⁶. Количество участвующих респондентов на момент исследования составило 102 человека.

Результаты. Обсуждение

Прежде чем приступить к освещению теоретических аспектов раскрытия доказа-

4 Civil Procedure (Amendment No.2) Rules 2022 & 149th PD Update. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil>, дата обращения 19.08.2022 г.

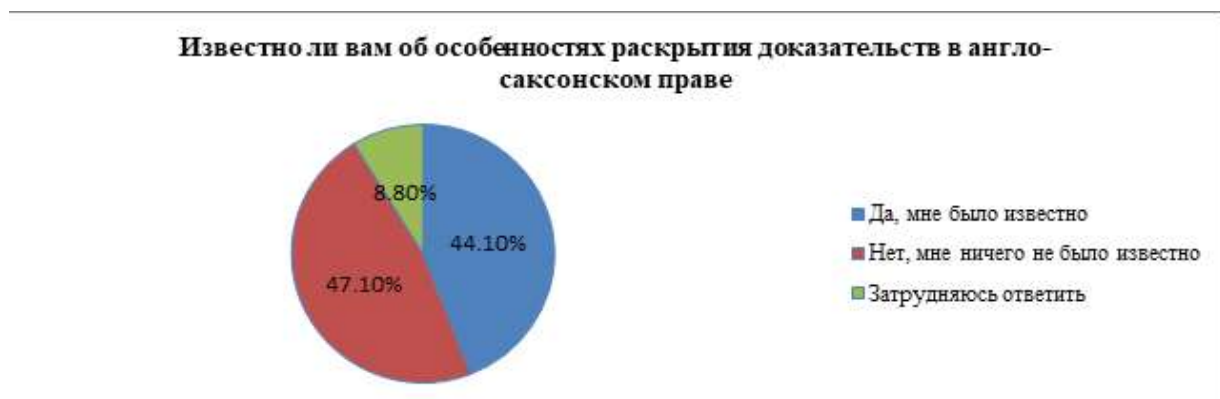
5 Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.08.2022 г.) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34329053#sub_id=0, дата обращения 19.08.2022 г.

6 Результаты социологического опроса по теме "Раскрытие доказательств в гражданском процессе". – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1x7IRQ0vWoS3QWVJQYoK7IyQhLfFeRcPWASLaphy60H8/edit#gid=1735638429>, дата обращения 19.08.2022 г.

Рисунок 1

Рисунок 2

тельств, приведем результаты проводимого нами социологического опроса среди лиц, осуществляющих представительство по гражданским делам в РК. Так, по состоянию на июль месяц 2022 года из 102 ответивших, 39,2 % было известно о раскрытии доказательств как института англо-саксонского права, 27,5 % стало известно о раскрытии после введения нормы ГПК РК о раскрытии, 13,7 % затруднились ответить, остальным неизвестно об этом институте ничего (см. рис. 1). При этом, об отличительных особенностях раскрытия доказательств в Англии, таких как содействие экономии времени, обеспечение равенства сторон, исключение неожиданных доказательств на главном судебном заседании, содействие примирению сторон, существование ответственности за нераскрытие, было известно всего 44,1% из ответивших респондентов, остальным не было известно либо они затруднились с ответом (см. рис. 2). Таким образом, допуская наличие небольших стандартных погрешностей в социологическом исследовании, можно прийти к выводу, что каждый второй представитель стороны не имеет четкого представления о том, что же в действительности должно подразумевать под собой раскрытие доказательств и какие цели оно преследует. Это может влиять на формирование неверных представлений о самой процедуре и ее значимости, а также отражаться в определенной степени на качестве и эффективности внедрения раскрытия в отечественный гражданский процесс.

Теоретические аспекты

Раскрытие доказательств в Англии является полноценным процессуальным институтом, которому посвящен целый раздел в Правилах гражданского судопроизводства (далее - ПГС).

Обратившись к дефиниции, можно отметить, что в Англии под раскрытием информации (disclosure) подразумевают - «передачу одной стороной противоположной стороне всей соответствующей информации и документов для того, чтобы обе стороны имели всю информацию об аргументах другой стороны»⁷.

В теории английского гражданского процесса имеется ряд фундаментальных исследований, касающихся раскрытия доказательств. Так, например, Дж. Джейкоб

высказывает мнение о том, что раскрытие само по себе не может быть результатом нормотворчества в общем праве, оно выше этого, оно - явление, произошедшее из «справедливости». Раскрытие - это мощный процессуальный инструмент, призванный обеспечить справедливость, открытость и равенство в гражданском судопроизводстве Англии. В качестве основных функций раскрытия Дж. Джейкоб выделяет: информирование сторон обо всех доказательствах, имеющих значение по делу; защиту от «неожиданных» доказательств во время главного разбирательства; обеспечение принципа равенства и состязательности сторон; содействие эффективному урегулированию спора; сокращение продолжительности судебных процессов; экономия средств [6; с.93].

Н. Эндрюс полагает, что раскрытие доказательств, как и равный доступ к информации являются важными составляющими гарантии справедливого процесса, как одного из основополагающих принципов гражданского судопроизводства. По его мнению, раскрытие доказательств (disclosure) помогает избежать «судебных ловушек» (т.е. ситуаций, когда сторона не может надлежащим образом отреагировать на информацию, внезапно раскрываемую на последнем заседании) [7; с.92].

Раскрытие в Англии, как таковое, состоит из двух важных этапов: 1) составление стороной списка документов, на которые она намерена ссылаться; 2) инспекция документов, где обе стороны вправе ознакомиться с документами и снять с них копии. Цели, на которое направлено раскрытие, заключаются:

- устранение эффекта неожиданности для сторон;
- предупреждение сокрытия доказательств;
- предотвращение введения в заблуждение стороны [8; с.229].

В своих трудах Л.А. Бебчук акцентировал на то, что при подаче иска возникает определенная «информационная асимметрия» у Сторон, которая мешает досудебному мирному урегулированию спора. Раскрытие является способом устранения этого дисбаланса [9; с.414].

Вышеприведенный теоретический обзор подтверждает факт институциональности и высокую степень развитости раскрытия до-

⁷ Thelegaldictionary. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.claims.co.uk/dictionary#filter=.d>, дата обращения 20.08.2022г.

казательств в Англии, демонстрирует фундаментальность и значимость самой процедуры для гражданского процесса и доступа к правосудию. Несмотря на колоссальные различия между гражданским процессом Англии и Казахстана, усматривается большой потенциал за процедурой раскрытия для гражданского процесса в Казахстане, с оговоркой на системное и научно обоснованное устранение пробелов в правовом регулировании раскрытия.

Правовые аспекты

Если обратиться к правовому регулированию значения раскрытия доказательств в Англии, то ему посвящен п. 31.2 ПГС, в котором говорится, что сторона раскрывает документ, заявляя, что он существует либо существовал, а далее п. 31.3 закрепляется право противоположной Стороны на ознакомление с этим документом. Само «стандартное раскрытие» (standard disclosure) в Англии включает в себя раскрытие всех документов, на которые сторона намерена опираться в суде, в том числе документы, которые могут повлиять на позицию самой стороны, как негативно, так и положительно, так и на позицию противоположной стороны, как негативно, так и положительно (п. 31.6 ПГС). При этом на стороны п. 31.7 ПГС возлагается обязанность не только по представлению документов, но и по их поиску в пределах своих возможностей.

Обращаясь к правовой регламентации раскрытия в Казахстане, необходимо отметить, что из контекста нормы ст. 73 ГПК РК следует, что раскрытию подлежат только те доказательства, на которые сторона опирается в иске либо в отзыве на иск, а следовательно, только поддерживающие позицию данной стороны. С этим сложно не согласиться, поскольку подобное правовое регулирование отвечает правовой культуре и традициям, сложившимся в процессе осуществления правосудия в судах Республики Казахстан.

Еще одной особенностью раскрытия в Англии является то, что законодательно закреплена классификация раскрытия в зависимости от факта подачи иска. Таким образом, существует досудебное раскрытие (п. 31.16 ПГС) и раскрытие на этапе подготовки к судебному разбирательству. Досудебное раскрытие характеризуется тем, что лицо, намеревающееся подать иск, вправе потребовать раскрытия документов от предполагаемого ответчика. Для этого ему необхо-

димо обратиться в суд с соответствующим заявлением, с приложением доказательств, подтверждающих его доводы, и суд вынесет приказ о досудебном раскрытии документов. Можно отметить, что «досудебное раскрытие» составляет ядро раскрытия доказательств в Англии, этим раскрытие общего права отличается от представления доказательств в континентальном праве.

В действующей редакции ГПК РК подобный вид раскрытия отсутствует, но исходя из практического опыта, необходимость в досудебном раскрытии имеется, особенно по делам, о разделе имущества между супругами, когда нет возможности получить правоустанавливающий документ либо сам объект раздела для проведения оценки с целью определения стоимости исковых требований и размера государственной пошлины.

Объект раскрытия

Необходимо отметить, что в Английском праве процедура именуется «раскрытие документов», а не «раскрытие доказательств» как это принято в науке гражданского процессуального права в странах постсоветского пространства. Связано это, на наш взгляд, с двумя факторами. Первый обусловлен существованием досудебного раскрытия, поскольку эта процедура проходит вне рамок гражданского процесса и исключительно между сторонами, и вполне возможно, что раскрытые документы, так и не станут доказательствами по гражданскому делу [7; с.39]. Второй фактор обусловлен тем, что под «документами» при раскрытии подразумеваются все, на чем записана информация любого толка, под «копиями» все, на что была скопирована информация, записанная в документе, прямо либо косвенно. Соответственно, можно предположить, что не все виды доказательств могут быть объектами раскрытия. Как отмечает Н. Эндрюс, «определение документа не распространяется на информацию, содержащуюся в человеческой памяти, также не распространяется на предметы (тело истца, движимые, недвижимые вещи)» [7; с.129] Так, например, устные доказательства долгое время не были объектом раскрытия, и только после 1970-х годов началась практика раскрытия свидетельских показаний, путем письменной фиксации показаний свидетеля [8; с.230] в виде свидетельского резюме (краткое изложение показаний) либо в виде списка вопросов, по которым сторона, вызывающая свидетеля, намеревается его допросить. Устные показа-

ния без письменной фиксации не являются объектом раскрытия.

Если обратиться к ст. 73 ГПК РК, то объектом раскрытия являются все доказательства, перечень которых вносится в досудебный протокол. Но нормы вышеназванной статьи не содержат прямых указаний в отношении показаний свидетелей, как и каким образом необходимо фиксировать их при раскрытии, должны ли показания свидетеля полностью отображаться в досудебном протоколе либо он должен содержать лишь данные свидетеля с перечнем вопросов к нему. Этот вопрос пока остается открытым.

Субъекты раскрытия

В Англии основными субъектами раскрытия признаются стороны. На них возлагаются обязанности по раскрытию, и они наделены правом на изучение раскрытых доказательств. Суд, будучи «сторонним арбитром», в большинстве случаев не принимает участие в раскрытии, поскольку стороны обращаются за помощью суда только в случаях, когда без соответствующего приказа провести раскрытие не представляется возможным. Интересен тот факт, что любое лицо, может стать субъектом раскрытия доказательств по приказу суда, поскольку любая из сторон может обратиться в суд с заявлением о том, что документ, имеющий отношение к гражданскому делу находится у определенного лица. И данное лицо становится субъектом раскрытия, но в то же время оно не приобретает статус лица, участвующего в деле (п. 31.17 ПГС).

Нормы ст. 73 ГПК РК устанавливают субъектный состав раскрытия следующим образом: стороны и лица, участвующие в деле. Возникает вопрос, может ли быть субъектом раскрытия в гражданском процессе РК лицо, не участвующее в деле, но обладающее, к примеру, электронной копией документа, утраченного для сторон. Действующий ГПК РК ответ на это дать не может.

Пределы раскрытия

Еще одной особенностью раскрытия в Англии является тот факт, что существуют установленные законом изъятия из перечня

документов, подлежащих раскрытию. «Привилегии в отношении доказательств» в праве Англии предоставляют их обладателю иммунитет от представления на любых стадиях процесса (данные, ставшие известными священнослужителю во время исповеди, данные о диагнозе, составляющие «врачебную тайну», тайна «юридической консультации» и др.) [7; с.133]. Кроме того, сторона может заявить отказ в раскрытии документов, если это может нанести ущерб общественным интересам. При несогласии с подобным заявлением противоположной стороны, решение по раскрытию принимает суд. Также необходимо отметить, что все раскрытые документы должны использоваться только в рамках судебного разбирательства, стороны не имеют право использовать раскрытую информацию для иных целей. Помимо случаев, когда документ оглашен судом на открытом заседании, имеется разрешение суда на использование раскрытого документа в иных целях либо, когда сторона, раскрывшая документ, дает на это согласие.

Нормы ГПК РК не содержат изъятий для раскрытия доказательств, однако, полагаем, что основания освобождения от дачи показаний, указанные в ст. 17 ГПК РК, а также основания, предусмотренные п. 3 ст. 25 Конституционного закона «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» (тайна совещательной комнаты)⁸, пп. 3 и 4 статьи 17 Закона «Об адвокатской деятельности» (адвокатская тайна)⁹, должны также исключаться из перечня доказательств, подлежащих раскрытию в гражданском процессе.

Выводы

Проведенный анализ демонстрирует колоссальную разницу в раскрытии доказательств в гражданских процессах Англии и Казахстана. Раскрытие в Англии обеспечивает доступ к правосудию, позволяя сокращать сроки разбирательства, а также гарантирует принцип равенства и состязательности сторон. Четкое законодательное урегулирование позволяет избегать возникновения правовых коллизий либо пробелов на этапе раскрытия в гражданском процессе Англии.

⁸ Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года N 132 "О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан". – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132_, дата обращения 29.08.2022г.

⁹ Закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 года № 176-VI ЗРК "Об адвокатской деятельности и юридической помощи". – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176/z176_1.htm, дата обращения 29.08.2022 г.

Идея заимствования раскрытия доказательств соответствует современным тенденциям глобализации в праве, однако к процессу внедрения того или иного института необходимо подходить взвешенно и системно, предопределяя возможное возникновение нестыковок в нормах и принципах гражданского процессуального права. Процедура раскрытия имеет очень большой потенциал и может способствовать ускорению процесса рассмотрения дел, а также содействовать реализации принципов равенства и состязательности сторон в отечественном судопроизводстве.

В рамках исследования, мы приходим к выводу о том, что существует необходимость внедрения «досудебного раскрытия» в гражданский процесс Казахстана, однако подходить к этому вопросу необходимо тщательно с учетом уровня развития правовой культуры.

Мы согласны с тем, что раскрытие в гражданском процессе должно производиться только в отношении доказательств, которые будут использованы стороной при разбирательстве, в качестве аргументов и, соответственно, только поддерживающих позицию стороны.

По субъектному составу, вопрос о привлечении к раскрытию лиц, не участвующих в деле, но обладающих теми или иными документами по делу, должен быть урегулирован законодательно. Необходимо закрепить обязанность таких лиц в раскрытии доказательств на этапе подготовки, по аналогии с представлением доказательств в ГПК РК.

Проблематика, касающаяся объектов раскрытия, подлежит пристальному вниманию, так как в последующем в правоприменительной практике могут возникнуть колли-

зии. Необходимо определить подлежат ли раскрытию все виды доказательств, включая показания свидетелей, а также являются ли устные показания свидетелей объектом раскрытия, либо стороны обязаны предоставлять письменные показания свидетелей. Полагаем, что еще одним решением может послужить принятие Нормативного постановления Верховного суда РК по порядку раскрытия тех или иных видов доказательств.

Немаловажный аспект в процедуре раскрытия - это санкции за несоблюдение норм о раскрытии. Возможно, говорить о полном запрете представления доказательств, будет несколько преждевременно для казахстанского гражданского судопроизводства. Тем не менее, возможно предусмотреть ответственность за неисполнение требований о раскрытии либо возможность перераспределения судебных расходов в части на сторону, которая нарушила правила о раскрытии доказательств.

Четкое правовое регулирование объектов, субъектов, пределов и порядка раскрытия доказательств обеспечит соблюдение всех требований о раскрытии доказательств и приведет к повышению эффективности процедуры раскрытия.

Таким образом, проблематика качественного внедрения раскрытия доказательств является одной из наиболее актуальных в науке гражданского процессуального права Республики Казахстан. Требуется более пристального внимания со стороны научной общественности раскрытию доказательств в гражданском процессе для реализации имеющегося потенциала, которым обладает его аналог в английском судопроизводстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баймолдина З.Х. *Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: В двух томах. Том 1. Общая часть (Темы 1-15). Учебник.* – Алматы: КазГЮА, 2001. – 416 с.
2. Тукулов Б. *Досудебный протокол, экстерриториальная подсудность, образцовое решение и другие новшества ГПК РК.* – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kazbar.org.kz/dosudebnyj-protokol-eksterritorialnaya-podsudnost-obrazczovoe-reshenie-i-drugie-novshestva-gpk/>, дата обращения 19.08.2022 г.
3. Абдыгали А. *Положительный опыт применения досудебного протокола в суде // Вестник права Республики Казахстан.* – 2022. – № 7 (252) – С.75–77.
4. Имбер Ж. *Исторический метод в сравнительном правоведении // Проблемы сравнительного правоведения: Материалы VI советско-французского симпозиума юристов.* – М., 1981. – С. 72–80.
5. Сулейменов М. К. *Английское право и правовая система Казахстана– [Электронный ресурс].* – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34332948&pos=6;-

106#pos=6;-106, дата обращения 19.08.2022 г.

6. Jakob J. *The Fabric of English Civil Justice*. – London: Stevens and sons, 1987. – 297 p.
7. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судеб. разбирательство, медиация и арбитраж / Нил Эндрюс; пер. с англ.; под ред. Р.М. Ходыкина. — М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.
8. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США. 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательский дом «Городец», 2021. – 320 с.
9. Bebchuk, L.A. *Litigation and settlement under imperfect information* / L.A. Bebchuk // *Rand journal of economics*. – 1984. – Vol.15. – № 3. – P. 404– 415.

REFERENCES

1. Bajmoldina 3.X. *Grazhdanskoe processual'noe pravo Respubliki Kazahstan: V dvuh tomah. Tom 1. Obshhaja chast' (Temy 1-15). Uchebnik*. – Almaty: KazGJuA, 2001. – 416 s.
2. Tukulov B. *Dosudebnyj protokol, jeksterritorial'naja podsudnost', obrazcovoe reshenie i drugie novshestva GPK RK*. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://kazbar.org.kz/dosudebnyj-protokol-eksterritorialnaya-podsudnost-obrazczovoe-reshenie-i-drugie-novshestva-gpk/>, data obrashhenija 19.08.2022 g.
3. Abdygali A. *Polozhitel'nyj opyt primenenija dosudebnogo protokola v sude* // *Vestnik prava Respubliki Kazahstan*. – 2022. – № 7 (252) – S.75–77.
4. Imber Zh. *Istoricheskij metod v sravnitel'nom pravovedenii* // *Problemy sravnitel'nogo pravovedenija: Materialy VI sovetsko-francuzskogo simpoziuma juristov*. – M., 1981. – S. 72–80
5. Sulejmenov M. K. *Anglijskoe pravo i pravovaja sistema Kazahstana* – [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34332948&pos=6;-106#pos=6;-106, data obrashhenija 19.08.2022 g.
6. Jakob J. *The Fabric of English Civil Justice*. – London: Stevens and sons, 1987. – 297 p.
7. Jendrus N. *Sistema grazhdanskogo processa Anglii: sudeb. razbiratel'stvo, mediacija i arbitrazh*/Nil Jendrus; per. s angl.; pod red. R.M. Hodykina. — М.: Infotropik Media, 2012. – 544 s.
8. Reshetnikova I.V. *Dokazatel'stvennoe pravo Anglii i SShA*. 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Izdatel'skij dom «Gorodec», 2021. – 320 s.
9. Bebchuk, L.A. *Litigation and settlement under imperfect information* / L.A. Bebchuk // *Rand journal of economics*. – 1984. – Vol.15. – № 3. – P. 404– 415.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНДІРІСТІК КЕШЕНІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ: ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Эльвира Серікбайқызы Қуандықова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының 3-курс докторанты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: elvirab8080@mail.ru

Аннотация. *Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені саласындағы мемлекеттік басқару мәселелерінің өзектілігін тұжырымдайды. Мақалада еліміздің аграрлық сала секторын мемлекеттік реттеудің құқықтық негіздерінің тұжырымдамасы берілген. Зерттеуде ауыл шаруашылығы өндірісі саласындағы мемлекеттік басқарудың қазіргі заманғы ғылыми теорияларына жан-жақты талдау жасалған: негізгі анықтамалары берілген, агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік басқарудың қағидалары мен әдістерінің жіктелік үлгі моделдері қарастырылған.*

Бағдарламалық құжаттар негізінде Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың қазіргі заманғы тұжырымдамасына талдау жүргізілді, жүргізіліп жатқан реформалар барысында трансформациялық процестерге назар аударылды, мемлекеттік бағдарламаларды ұлттық жобаларға трансформациялау басты заманауи жаңашылдық тренд болып табылады. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 - 2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы (бұдан әрі – Ұлттық жоба) – бұған дейінгі мемлекеттік және салалық бағдарламаларды, сондай-ақ, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудағы жаһандық сын-қатерлер мен әлемдік трендтерді ескере отырып, күш-жігер мен ресурстарды шоғырландыруды қажет ететін нақты, тораптық міндеттер мен жобаларды шешуге бағытталған. Аталған жоба заманауи Қазақстанның өркендеуіне айтарлықтай «жаңалық» болып енгенімен, мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін арттыру, мемлекеттік органдардың нәтижелі қызмет атқаруы әлі де маңыздылыққа ие.

Мемлекеттік менеджментті зерттеу парадигмасында Әкімшілік реттеу басқару құрылымдарының өкілеттіктерімен және тыйым салу, авторизациялау және мәжбүрлеу шараларын қолдану мүмкіндігімен тікелей байланысты әсер ету әдісі ретінде ерекше маңызға ие.

Зерттеуде мемлекеттің аграрлық саясатын агроөндірістік кешенді сапалы реформа-лауға сындарлы бағдарлау қажеттілігі туралы қорытынды жасалып, автор тарапынан мемлекеттік органдардың ресурстары мен негізгі функцияларына көңіл аударуды, сондай-ақ, мемлекеттік қызметті қайта рәсімдеу, мемлекеттік органдарға қарасты ұйымдардың құрылымы мен қызметін оңтайландыру мәселелерін жүзеге асырудың қажеттілігі ұсынылады.

Түйін сөздер: *мемлекеттік басқару, құқықтық реттеу, аграрлық саясат, мемлекеттік қолдау, мемлекеттік басқару, ауыл шаруашылығы, агроөнеркәсіп кешені.*

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ АГРОПРОМЫШЛЕННЫМ КОМПЛЕКСОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Куандыкова Эльвира Серикбаевна

Докторант 3 курса кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета им. аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: elvirab8080@mail.ru

Аннотация. Исследование артикулирует проблематику государственного менеджмента в сфере агропромышленного комплекса Республики Казахстан. В статье осуществлена концептуализация правовых основ государственного регулирования аграрного сектора страны. В исследовании содержится анализ современных научных теорий государственного управления в сфере сельскохозяйственного производства: приведены актуальные дефиниции, рассмотрены квалификационные модели принципов и методов государственного управления АПК.

На основе программных документов осуществлен анализ современной концепции развития агропромышленного комплекса Казахстана, акцентировано внимание на трансформационных процессах в ходе проводимых реформ, главным современным трендом является трансформация государственных программ в национальные проекты. Национальный проект по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 - 2025 годы как последовательный преемник госпрограммы предназначен для реализации с использованием механизмов проектного управления, с имплементацией проектного подхода в систему государственного управления.

В статье сделан вывод о целесообразности четкого уяснения смысла и содержания юридических терминов в законодательстве для более точного закрепления компетенции государственных органов, проведения децентрализации государственного управления и, как следствие, повышения эффективности работы государственных органов и их ответственности на всех уровнях управления. Должное значение придано институту государственной поддержки как способу государственного регулирования, имеющего комплексный характер. Особое значение в парадигме исследования государственного менеджмента имеет административное регулирование как метода воздействия, напрямую связанный с полномочиями структур управления и возможностью применения мер запрета, авторизации и принуждения. В исследовании сделан вывод о необходимости конструктивной ориентации аграрной политики государства на проведение качественной реформы АПК.

Ключевые слова: государственное управление, правовое регулирование, аграрная политика, государственная поддержка, государственный менеджмент, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс.

STATE ADMINISTRATION OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

Kuandykova Elvira Serikbaevna

3rd year doctoral student of the Department of Customs, Financial and Environmental Law of the Faculty of Law of the Kazakh National University. al-Farabi, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: elvirab8080@mail.ru

Abstract. The study articulates the problems of state management in the field of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan. The article provides a conceptualization of the legal

foundations of state regulation of the country's agrarian sector. The study contains an analysis of modern scientific theories of public administration in the field of agricultural production: current definitions are given, qualification models of the principles and methods of public administration of the agro-industrial complex are considered.

On the basis of policy documents, an analysis of the modern concept of development of the agro-industrial complex of Kazakhstan was carried out, attention was focused on transformational processes in the course of ongoing reforms, the main modern trend is the transformation of state programs into national projects. The national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025, as a successor to the state program, is intended to be implemented using project management mechanisms, with the implementation of the project approach in the public administration system.

The article concludes that it is expedient to clearly understand the meaning and content of legal terms in the legislation in order to more accurately consolidate the competence of state bodies, decentralize state administration and, as a result, increase the efficiency of state bodies and their responsibility at all levels of government. Due importance is given to the institution of state support as a method of state regulation of a complex nature. Of particular importance in the paradigm of public management research is administrative regulation as a method of influence, directly related to the powers of management structures and the possibility of applying prohibition, authorization and coercion measures. The study concluded that it is necessary to constructively orient the state's agrarian policy towards a qualitative reform of the agro-industrial complex.

Keywords: public administration, legal regulation, agrarian policy, state support, state management, agriculture, agro-industrial complex.

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_243

Кіріспе

Агроөнеркәсіптік өндірістің дамуын мемлекеттік реттеу экономикалық және құқықтық әдебиеттерде (1) мемлекеттің ауыл шаруашылығы өнімін, шикізатын және азық-түлігін өндіруге, қайта өңдеуге және өткізуге, сондай-ақ Агроөнеркәсіптік өндірісті өндірістік-техникалық қызмет көрсетуге және материалдық-техникалық қамтамасыз етуге, АӨК кәсіпорындарының шаруашылық қызметін ұйымдастыруға экономикалық әсері [1, 110-бет]; (2) «нарықтық экономика жағдайында өндіріске экономикалық ықпал ету шаралары ғана емес, сонымен қатар Әкімшілік реттеу шаралары қажет болған кезде» ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, қайта өңдеу және өткізу, оларды өндірістік-техникалық және әлеуметтік қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық қатынастарға құқық нормалары негізінде ықпал етеді [2, 47-бет]

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін трансформациялау аграрлық экономиканы дамытудың ұйымдастырушылық-шаруашылық тетігін регламенттейтін нормативтік құқықтық базасының даму деңгейін көрсететіні анық. Тәжірибе аграрлық экономикада құқықтық, экономикалық және әлеуметтік қатынастарды қалыптастыру жөніндегі нормалардың, ережелердің, нормативтердің рөлі мен

маңыздылығын, агроөнеркәсіптік кешенің институционалдық құрамын көрсететін тетік құру қажеттігін көрсетеді.

Зерттеу объектісі мемлекеттік басқаруды құқықтық реттеу процесінде дамитын ауыл шаруашылығы саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылады. Зерттеу мақсаты- Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік басқару саласындағы құқықтық реттеудің негізгі ұғымдары мен қағидаттарын тұжырымдамалауды жүзеге асыру болып әрі негіздеу табылады.

Зерттеудің материалдары мен әдістері

Мақаланы дайындау процесінде аграрлық құқық теориясындағы қалыптасқан әлеуметтік-құқықтық шындықты зерттеу мен білудің қазіргі ғылымда белгілі әртүрлі әдіс, тәсілдері қолданылды. Бұл әдістерге диалектикалық, жүйелік-логикалық, салыстырмалы-құқықтық, эвристикалық, проблемалық-іздеу әдістері жатады. Зерттеудің ақпараттық базасын Қазақстан Республикасының заңнамалық және нормативтік құқықтық актілері құрайды. Зерттеу сан қырлы теориялық, әдістемелік, қолданбалы зерттеулерді аналитикалық жалпылау мен жүйелеуге және агроөнеркәсіп кешенін құқықтық реттеу факторларын ғылыми тұрғыдан түсінуге бағытталған.

Талқылау және нәтижелер

Агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік басқару Қазақстанның аграрлық секторының басым міндеттерімен өзара тығыз байланысты. Қазіргі елдерді шарпыған жаһандық дағдарыс мемлекеттерді мемлекеттік басқару тетіктері, оның әдістері мен принциптері туралы соңғы жылдары бекітілген доктриналық идеяларын қайта қарауға мәжбүр етеді [3, 47 б.].

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі кезеңінде бағдарламалық құжаттар пакеті әзірленді, олардың негізінде АӨК саласындағы мемлекеттік саясат әр түрлі дәрежеде іске асырылды: 1991-1995 жылдарға және 2000 жылға дейінгі кезеңге арналған «Ауыл» әлеуметтік– экономикалық даму бағдарламасы, 1993–1995 жылдарға және 2000 жылға дейінгі агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың тұжырымдамалық бағдарламасы, Ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың 2000–2002 жылдарға арналған бағдарламасы, 2003-2005 жылдарға арналған мемлекеттік агроазық-түлік бағдарламасы, ауылдық аумақтарды дамытудың 2004– 2010 жылға арналған мемлекеттік бағдарламасы, агроөнеркәсіптік кешенді орнықты дамытудың 2006–2010 жылдарға арналған тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін орнықты дамытудың 2006–2010 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі бірінші кезектегі шаралар бағдарламасы, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2010–2014 жылдарға арналған бағдарламасы, Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі «Агробизнес-2017» бағдарламасы агроөнеркәсіптік кешенді дамыту 2017–2021 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 732 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 - 2025 жылдарға арналған ұлттық жобасын бекіту туралы Қаулысы.

2017-2021ж.ж. кезеңіндегі АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламаларын іске асыру барысында ҚР агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған бағдарламасын ҚР «Агробизнес-2017» АӨК дамыту жөніндегі бағдарламасымен интеграциялауды атап өткен жөн. Бағдарламаны

іске асырудың қанағаттанарлықсыз нәтижелері оны тоқтата тұруға негіз болды және ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының күші жойылды ҚР Президентінің 19.04.2019 ж. № 29 Жарлығымен. Сарапшылардың пікірінше, ауыл шаруашылығы өнімдерінің басым 20 түрінің ішінен тек 12 түрі бойынша өндірушілер нысаналы көрсеткіштерге қол жеткізді, ауыл шаруашылығы өнімдерінің 4 түрі бойынша жоспарлы индикаторлар ішінара орындалды, өнімнің 4 түрі бойынша өндірушілер нысаналы индикаторларды толық сатпады [4]. Біздің ойымызша, мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру кезіндегі негізгі проблема орындалу барысы мен нәтижелерге қол жеткізу мониторингінің болмауы, бақылау-қадағалау тетіктерінің тиімділігінің төмендігі болып табылады.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың қазіргі заманғы тұжырымдамасында аграрлық сектордың объективті факторлардан – азық-түлікті тұтынудың тар нарығынан елеулі осалдығы, теңіз тасымалдарына тікелей шығудың болмауы, климаттық жағдайлардан жоғары тәуекелдер, су ресурстарының шектелуі, кредиттік қаржыландырудың қолжетімсіздігі, сауда-логистикалық инфрақұрылымның, ауылдық жерлерде тіршілікті қамтамасыз ету жүйелерінің нашар дамуы фактісі айқындалады. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясат ауқымды реформалар жүргізуді көздейді. АӨК мемлекеттік басқаруды жаңғырту саланың ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуге ілеспе шығыстар саясатын қайта бағдарлауға; өнімділік драйверлері ретінде білім мен цифрландыруға назар аударуға; жекелеген өндірістерден құн тізбегіне баса назар аударуға бағытталған. Аграрлық сектордың жаһандық сын-қатерлерге бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығының өсуін ынталандыру заңнамалық базаны жаңғыртумен, мемлекеттік қолдау жүйесінің тиімділігін арттырумен, білімді тарату жүйесін қалыптастырумен қисынды түрде қатар жүруі тиіс¹.

Сонымен қатар, Қазақстанның мемлекеттік жоспарлау жүйесі соңғы жылдары өзінің дамуында бірнеше ірі өзгерістерге ұшырады. Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Жолдауын іске асыру шеңберінде Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесін

¹ "Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжы-

айқындап берді, оның негізгі үрдісі мемлекеттік бағдарламаларды ұлттық жобаларға айналдыру болды². Ұлттық жоба - бұған дейінгі мемлекеттік және салалық бағдарламаларды, сондай-ақ, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудағы жаһандық сын-қатерлер мен әлемдік трендтерді ескере отырып, күш-жігер мен ресурстарды шоғырландыруды қажет ететін нақты, тораптық міндеттер мен жобаларды шешуге бағытталған.

Екінші деңгейдегі құжаттар әртүрлі тұжырымдамалар, іс-шаралар жоспарлары және Ұлттық жобалар болып табылады. Үшінші деңгейдегі құжаттар – іске асыру деңгейінің құжаттары, орталық мемлекеттік органдардың жоспарлары, квазимемлекеттік сектордың жоспары.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы іске асырылуда³. 2025 жылға дейінгі нақты, қол жеткізуге болатын міндеттер, олардың негізгілері еңбек өнімділігін екі жарым есе арттыру, агроөнеркәсіптік кешен өнімдерінің экспортын екі есеге арттыру және отандық өндірістің әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету арқылы бәсекеге қабілетті агроөнеркәсіптік кешенді құру болып табылады.

Мемлекеттік саясаттың өзекті аспектілері нарықтағы отандық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға байланысты инновациялық қызметті дамытуды ынталандыратын ұйымдастырушылық, экономикалық және құқықтық басқару әдістерінің кешенін жетілдіру болып табылады. Құқықтық әдебиеттерде мемлекеттік реттеу деп заңды тұлғалардың қызметін нормативтік жүйелеу, ұйымдастыру және құқықтық мемлекет құру механизмі танылады [5, 19 б.].

Мемлекеттік қолдау – бұл әкімшілік-құқықтық әдістерді қамтитын мемлекеттік реттеу әдісі; мемлекеттік биліктің субъектілері арасындағы өкілеттіктерді шектеу және т.б. шектеу шаралары. Мемлекеттік реттеу: нақты өкілеттіктер үшін заңнамалық база құру; жекелеген салаларды экономикалық реттеу; отандық ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің бәсекеге қабілеттілі-

гін арттыруға бағытталған саясатты жүргізу; экономикалық қатынастардың барлық субъектілерінің заңнамалық талаптарды орындауы үшін қадағалау функцияларын орындау; үйлестіру қызметі; бақылау функцияларын орындау сынды шараларының тұтас кешенін қамтиды.

Мемлекеттік органдардың құзыретін дәлірек шоғырландыру, мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру және соның нәтижесінде жұмыстың тиімділігін арттыру мақсатында заңнамадағы заң терминдерінің мәні мен мазмұнын, мемлекеттік органдардың және олардың басқарудың барлық деңгейлеріндегі жауапкершілігін нақты түсінудің мақсатқа сай екендігін есте ұстаған жөн [6, 23 б.]. Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеу «экономикалық реттеу әдістерін (бағалар, салықтар, несиелер, баждар) пайдалана отырып, негізінен нарықтық негізде жұмыс істейтін ауыл шаруашылығы кәсіпкерлік жүйесіне әсер ету, сондай-ақ мемлекеттік тапсырыстар, лицензиялар, квоталар және ықпал етудің басқа да әкімшілік әдістері» жөніндегі мемлекеттің қызметі [5, 19 б.]. «Мемлекеттік реттеу» терминінің орнына «мемлекеттік басқару» терминін қолданудың дұрыстығы туралы да көзқарас бар [7]; дегенмен, олардың терминологиялық мағынасы мен қолданылуы мәселесі агроөнеркәсіптік кешен саласындағы қоғамдық қатынастарды өзгерту парадигмасында даулы мәселе деп есептейміз.

Қазіргі аграрлық-құқықтық ғылымда ауыл шаруашылығы мен агроөнеркәсіптік кешендегі «мемлекеттік реттеу» түсінігін концептуализациялаудың өзіндік ерекшеліктері бар, тұжырымдалған: аграрлық секторға мемлекеттік әсер ету шараларының жүйесі ретінде [8, 16 б.]; «Экономиканың аграрлық секторын тиімді дамыту үшін мемлекет қабылдайтын ұйымдық-құқықтық шаралар жүйесі» ретінде немесе «Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің және агроөнеркәсіптік кешеннің басқа да субъектілерінің шаруашылық қызметіне мемлекеттің мақсатты ықпалы» ретінде «Мемлекеттік реттеу агроөнеркәсіптік өндірістің барлық салаларының тұрақты жұмыс істеуін қамта-

рымдамасын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы No 960 қаулысы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (кіру күні: 12.09.2022)

2 Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы: бекітілді. 29 қараша 2017 ж., No 790 // <https://adilet.zan.kz/rus/>; Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы: бекітілді. 26 ақпан 2021 ж., No 99 // <https://adilet.zan.kz/rus/> (кіру күні: 12.09.2022)

3 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы No 732 Қаулысы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (кіру күні: 12.09.2022)

масыз етуге бағытталған тиісті мемлекеттік басқару органдарының ұйымдық-экономикалық қызметін білдіреді» [9, 31 б.]; нормативтік құқықтық актілерді шығару арқылы осы саладағы коммерциялық ұйымдардың шаруашылық қызметін ұйымдастыруға мемлекеттің мақсатты ықпалы ретінде [10, 33 б.] және т.б.. «Мемлекеттік реттеу» термині мемлекеттік басқарумен қатар дербес ұғым ретінде де, мемлекеттік басқарудың құрылымдық элементі ретінде де, аталған функцияны іске асыру тәсілдерінің бірі ретінде де қолданылады [11, 370-бет].

Қазақстандық заңнамада мемлекеттік реттеудің мәні арнайы заңдардың ережелерінде көрсетілген⁴. «Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі N 66-III Заңының 9-бабына сәйкес, агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу азық-түлік қауіпсіздігін, агроөнеркәсіптік кешен өнімі нарықтарының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, кәсіпкерліктің тиімді жүйесін құруға, отандық өнімнің бәсекелестік артықшылығын қолдауға, сондай-ақ, өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын, балық шаруашылығын, ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеуді және тамақ өнеркәсібін дамыту үшін жағдай жасау арқылы ауыл халқының тұрмыс деңгейін көтеруге, ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті, техникалық жарақтандыру мен басқа да ілеспе қызмет салаларын қамтамасыз етуге, ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамытуға бағытталған⁵. Мемлекеттік органдардың және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы құзыреті заңнамалық түрде белгіленген. Зерттеулер қазіргі заманғы мемлекеттік аймақтық саясат ауылдық аумақтардың тұрақты дамуына көңіл бөлінбеуінен зардап шегеді: жергілікті аумақтардың біркелкілігі сақталып, нығайып, олардың әлеуметтік тұрақсыздығы факторына айналып, елдің азық-түлік қауіпсіздігіне қатер төндіреді. Осыған байланысты ауыл-

дық елді мекендерді дамыту әдістемесін және ауылдық аумақтарды жаңғыртуды қолдаудың тиімді құралдарын қоса алғанда, тұрақты дамытудың теориялық тәсілдері мен тәжірибелік ұсыныстарын әзірлеу орынды сияқты [12].

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің маңызды бөлігі — шағын шаруашылықтарды біріктіру және ортақ мүдделерді жүзеге асыру мүмкіндіктерін заңнамалық тұрғыдан бекіту де, ұлттық тауар өндірушілер мен тұтынушыларды ауыл шаруашылығы өндірісінің халықаралық жүйесіне енгізу. Экономикалық әдебиеттерде халықаралық ресурстарға, өнімділікті арттырудың заманауи әдістеріне қол жеткізу мәселесі өзекті болып табылады [13, 124 б.].

Мемлекеттік реттеу, әдетте, іргелі қағидаттарға негізделеді. Аграрлық құқықтық қатынастарды реттеу процесі де ерекшелік емес: агроөнеркәсіптік кешен саласында ауыл шаруашылығы өндірісіне қатысушыларға мемлекеттік көмек алуда тең мүмкіндіктер беру негізгі қағидаттар болып табылады; аграрлық сектордың барлық қатысушыларының нарық жағдайы мен мемлекеттің аграрлық саясаты туралы ақпаратқа тең қолжетімділігін қамтамасыз ету; ресурстар нарығында және азық-түлік тауарлары нарығында жетілген бәсекелестік үшін жағдай жасау; мемлекеттің аграрлық саясатының даму заңдылығы және оны тұрақтандыру; әр түрлі ауыл шаруашылығы бірлестіктерінің мемлекеттік саясатты әзірлеуге және іске асыруға еркін қатысуына кепілдік беру; заңға сәйкес дербес кәсіпкерлік қызмет; ауыл шаруашылығы ұйымдарының мүлікке билік ету бостандығы; ауыл шаруашылығы қатынастарына мемлекеттің араласуына белгілі бір шектеулердің болуы; ауыл шаруашылығында азаматтардың құқықтарын сақтау және т.б. [14].

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік басқару мәселесі контекстінде басқару құрылымдарының өкілеттігіне тыйым салуды, рұқсат беруді және мәжбүрлеуді қолдану мүмкіндігіне тікелей байланысты ықпал ету әдісі ретіндегі әкімшілік реттеудің рөлін асыра бағалау қиын. Бұл тұрғыда мемлекеттік басқару ауыл шаруашылығы өндірісінің

4 «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі № 66-III Заңы. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30015652, Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ Заңы. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000372>, Мемлекеттік-жеке иелік әріптестік туралы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ Заңы. - URL мекенжайы: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000379> (кіру күні: 12.09.2022).

5 «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі № 66-III Заңы. - URL мекенжайы: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30015652 (кіру күні: 12.09.2022).

техникалық аспектілерін және өндірілетін өнім айналымын түзетуді, белгілі бір сапа стандарттары мен квоталарды белгілеуді қамтиды; лицензиялау және сертификаттау; ветеринариялық-санитариялық бақылау талаптарын ұсыну; еңбек және монополияға қарсы заңнамаға сәйкес ауыл шаруашылығы нарығындағы қатынастарды реттеу [14].

Мемлекеттің аграрлық саясаты мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, отандық сапалы тағам өнімдерімен халықты қамтамасыз ету көрсеткішін арттыру және тұтынушылардың қолжетімдігін жақсартуды көздейді. Атап айтқанда, ауыл тұрғындарының тағам түрлерімен өздерін толық қамтамасыз етуі және қала тұрғындарына отандық өнімдерді арзан бағамен жеткізу болып табылады.

Алдағы уақытта еліміз үшін аграрлық салада шикізат экономикасынан барынша арылып, Қазақстанның тағам индустриясы дамыған елдердің қатарына қосылуына, сонымен қатар уақыт ұттырмай импортталған азық-түліктердің санитарлық-эпидемиологиялық, экологиялық тазалығы мен жоғары сапалылығын қамтамасыз ету, мал шаруашылығын жайылатын жұқпалы аурулардан сақтау, медициналық ветеринария жұмысын жолға қою сияқты кезек күттірмейтін міндеттер тұр.

Агроөнеркәсіптік кешенде мемлекеттік басқарудың экономикалық және әлеуметтік мақсаттардың бірлігі қағидасы сияқты атап айтқанда : аграрлық секторды басқарудағы индикативтілік пен бағыттылық үйлесімі; бағдарламалық реттеу принципі; барлық меншік нысанындағы кәсіпорындарды тең қолдау принципі; тиімді жұмыс істейтін кәсіпорындарды экономикалық ынталандыру принципі; кеңейтілген ұдайы өндірісті қамтамасыз ету принципі, бағалардағы салааралық диспропорцияны еңсеру, материалдық-техникалық және қаржылық ресурстардың қажеттіліктері мен түсімдерінің жеткіліксіздігін жою және ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігі негізінде АӨК-де қолайлы экономикалық орта құру қажеттілігін білдіретін кеңейтілген ұдайы өндірісті қамтамасыз ету қағидатын басшылыққа алу орынды [15].

Қорытынды

Зерттеу көрсеткендей, ауыл шаруашылығы саласы жалпы ел экономикасы үшін ең маңызды сала болып табылады. Экономиканың өмірлік маңызды факторы ретінде агроөнеркәсіп кешені өміршеңдігі

мен тиімділігі мемлекеттік қолдау деңгейіне байланысты нақты сектор болып табылады. Агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік басқару әмбебап ұғым ретінде субъектілердің ұйымдық-шаруашылық қызметіне мемлекеттің мақсатты, кешенді ықпалы екені анықталды. Әсер ету, ең алдымен, нормативтік құқықтық актілер деңгейінде, мемлекеттік аграрлық саясаттың мақсаттарына жету үшін мемлекеттік органдардың қызметін ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады.

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін концептуализациялау Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы өндірісі саласында институционалдық реформаларды жүргізу қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Әңгіме, ең алдымен, аграрлық сектордағы ұдайы өндіріс процестерін реттеудің мемлекеттік-құқықтық механизмін реформалау; қаржыландыру, несиелеу, сақтандыру жүйелерін, агроөнеркәсіптік кешенде тиісті инфрақұрылымды құру, саланы цифрландыру, ауыл шаруашылығы өндірісі субъектілерінің әлеуметтік жағдайларын жақсартуға бағытталып, агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік басқаруды жаңғырту стратегиялық басқару рөлін күшейтуге, Стратегиялық менеджмент салаларды дамытудың мақсатты бағдарламаларын, болжамдарын әзірлеу мен жүзеге асыруға негізделуі керек [16, 76.].

Қазіргі кезеңде үлкен маңызға ие, көптеген факторлардың ішінде: (1) аграрлық ғылымның мемлекеттік секторының құрылымы мен басқаруын дамыту, (2) кадр саясаты; (3) барлық деңгейдегі ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің мүдделерін білдіретін салалық одақтардың шығармашылық қызметінің әлемдік дәстүрінің сабақтастығы; (4) халықтың әртүрлі топтарының және ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің мүдделерін ескере отырып, басқару шешімдерін қабылдау жүйесінің қолданыстағы әлемдік тәжірибесінің бейнесі мен ұқсастығын өзгерту.

Қазіргі таңда экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізу, агробизнесі дамыту және нарықтық қатынастарды игеруде экономикалық реформаларды тереңдету және кеңейту қажеттілігі туындап отыр. Экономика нарығында заңмен тыйым салынбаған қызметтің барлық түріне шектеу қоймайды. Дей тұрғанмен, аграрлық саланы мемлекеттік реттеу жағдайында ғана шешілетін проблемалар аз емес. Мәселен, адам бақылауына көнбейтін (форс-мажорлық) табиғи және

әсіресе ауа райы жағдайларына тәуелді болуымен өндіріс қоры мен қызмет көрсетудің бағалық конъюктурасымен анықталатын ауыл шаруашылық өндірісінің төмен рентабельділігін және мемлекеттік ұйымдардың агробизнеске шектен тыс араласуы атауға болады.

Ал, мемлекеттік реттеу нарықтық қатынастарды дамытуға ынталандыратын заң мен нормативтік актілер әзірлеу және қабылдау жолымен құқықтық базаны қалыптастыру және олардың орындалуына бақылау жасау, агроөнеркәсіп өндірісін тұрақтандыру, тауар өндірушілердің табысын қолдау, кәсіпкерлердің әлеуметтік қорғалу жүйесінде әлеуметтік саясатты реттеу, ауылдық жерлерде фермерлік үлгідегі шағын елді мекендерді дамыту, ғылыми зерттеу, селекциялық және асылдандыру ісін қаржыландыру және ұйымдастыру, ғылым мен техника жетістіктерін өндіріске енгізу, сондай-ақ, азық-түлік пен ауыл шаруашылығы шикізатының мемлекеттік ресурсын қалыптастыру, жекешелендіруге жатпайтын мемлекеттік ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын басқару, агробизнеске заңдық қызмет көрсету және оларды құқықтық тұрғыдан қорғауды тікелей қамтамасыз етуге міндетті.

Нарықтық қатынастарды қалыптастыру мен дамытуда Республика агроөнеркәсіптік кешеніндегі мемлекеттік кәсіпорындарды мемлекеттен алу және жекешелендіру, ондағы меншікті тікелей тауар өндірушілерге, яғни шаруаларға беру проблемасы ерекше маңызды болып табылады.

Агро сектордың қайта өңдеу саласының рөлін көтеру және осы саладағы қазіргі проблемалар ел экономикасының аса маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, ол агроөнеркәсіптік кешен саласындағы қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша жан-жақты талқылауды және жаңа тиімді ұсыныстар әзірлеуді талап етеді.

Мемлекеттің аграрлық саясаты мемлекет жергілікті халықтың әлеуметтік экономикалық даму деңгейін қамтамасыз ету үшін – мал және егін шаруашылықтарын, жалпы агроөнеркәсіп кешенін дамытуға экономиканың басқа салаларына қарағанда артықшылық беруі қажет. Ауылшаруашылығы дамуының деңгейі көбінесе елдің экономикалық қауіпсіздігін анықтайды. Қазақстанның ауылшаруашылығына қолайлы жерлері көп болғандықтан, әлем нарығында бәсеке-лестікке қабілетті агроөнеркәсіп секторын дамытуға барлық мүмкіндіктері бар.

ӘДЕБИЕТ

1. *Аграрное право: учебник для вузов / С.С. Акманов [и др.]; под ред. проф. Г.Е. Быстрова и проф. М.И. Козыря. 2-е изд. испр. и доп. – М.: Юристъ, 2000. – 534 с.*
2. *Веденин Н.Н. Аграрное право: Учебник / Н.Н.Веденин. – М.: Юриспруденция, 2000. – 368 с.*
3. *Саулен Н., Саулен Н., Берназарова Р.Д. Мемлекеттік басқару жүйесін жетілдірудегі әкімшілік реформалар // Qazaqstan Respublikasy Zaһnata және ququqtuq apparat institutyның ғылыми-ququqtuq jўrnal. – 2021. - №1 (64). – 47-57 б.*
4. *Мұхаммедов А.У., Тасмағанбетов А. Б., Тұрғанбаев М. А. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту // «Тұран» университетінің хабаршысы ғылыми журналы, 2020.- №1 (85) – 76-82 б.*
5. *Быстров Г.Е. Государственное регулирование сельского хозяйства в России (понятия, функции, формы, методы): теория, практика, проблемы // Правовое регулирование аграрных, земельных отношений, природопользования и охраны окружающей среды в сельском хозяйстве в России, Украине, Белоруссии, Казахстане, других странах СНГ и государствах ЕС: состояние, проблемы, пути совершенствования: международный сборник научных трудов аграрных и юридических высших учебных заведений России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС / отв. ред. Г.Е. Быстров. - М.: МСХА, 2009. - Т. 1. - С. 17-37.*
6. *Жанузакова Л. Т. (2020). О соотношении функций, компетенции и полномочий государственных органов. Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». - 2020. - 2(60). - С.19-24.*
7. *Аграрное право: Учебное пособие / С.А. Боголюбов [и др.]; отв. ред. д.ю.н., проф. С.А. Боголюбов и к.ю.н. Е.Л. Минина. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 480 с.*
8. *Кондаревич О.С. Аграрное право: учеб.-метод. Комплекс. 4-е изд., перераб. и доп. / О.С. Кондаревич; Минский ин-т управления. – Минск: Изд-во МИУ, 2008. – 116 с.*

9. Шингель Н.А. *Аграрное право: ответы на экзаменац. вопр.* / Н.А. Шингель. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 160 с.
10. Тимчишен Ю.Е. *Аграрное право Республики Беларусь: курс лекций* / Ю.Е. Тимчишен. – Барановичи: УО БарГУ, 2006. – 196 с.
11. Кузьмич И.П. *Понятие государственного регулирования сельского хозяйства: теоретико-правовой аспект* // *Право в современном белорусском обществе* : сб. науч. тр. / редкол.: В.И. Семенков (гл. ред.) [и др.]; Национальный центр законодательства и правовых исследований Респ. Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2010. – Вып. 5. – С. 363–370.
12. Kaldiyarov, D.A., Nurmikhankyzy, D., Bedelbayeva, A.E. (2021). *The Mechanism for Sustainable Development of Rural Areas in the Republic of Kazakhstan*. In: Bogoviz, A.V. (eds) *The Challenge of Sustainability in Agricultural Systems. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 205. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-73097-0_89
13. Сыздыкбаева Н.Б., Турысбекова Р.К., Абдықалық С.Е., Бастаубаев А.К. *Факторы и ключевые направления модернизации агропромышленного комплекса Казахстана. Economics: the strategy and practice*. 2021;16(2):116-133. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-116-133>
14. Бурлай И. С. *Методы государственного регулирования агропромышленного комплекса России* // *Молодой ученый*. — 2018. — № 48 (234). — С. 385-388. — URL: <https://moluch.ru/archive/234/54426/> (дата обращения: 11.11.2022).
15. Гочияева П.И., Урусова А.Б. *Основные принципы государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства* // *Фундаментальные исследования*. – 2016. – № 5-1. – С. 106-110; URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=40258> (дата обращения: 14.11.2022).
16. Верницкая А.Н. *Направления формирования и функционирования региональных информационно-консультационных центров для сельских товаропроизводителей: автореф. дисс...к.э.н.- Иркутск, 2006. – 23с.*

REFERENCES

1. *Agrarное право: учебник для вузов* / S.S. Akmanov [i dr.]; pod red. prof. G.E. Bystrova i prof. M.I. Kozыrya. 2-e izd. ispr. i dop. – M.: YUrist", 2000. – 534 s.
2. Vedenin N.N. *Agrarное право: Uchebник* / N.N.Vedenin. – M.: YUrisprudenciya, 2000. – 368 s.
3. Saulen N., Saulen N., Bernazarova R.D. *Memlekettik baсқаpu zhyjecin zhetildipudegi әkimshilik pefomalap* // *Qazaqstan Respyblikasy Zaңnama және quyqytyq aqparat instityтынyn gylymi-quyqytyq jyrnal*. – 2021. - №1 (64). – 47-57 b.
4. Mұammedov a.u., Tasmaғанbetov A. B., Tұrғанbaev M. A. *Қазақстан Respublikasynuң agroөnerkәsiptik keshenin damytu* // «Тұран» universitetiniң habarshysy zыlymi zhurnaly, 2020.- №1 (85) – 76-82 b.
5. Bystrov G.E. *Gosudarstvennoe regulirovanie sel'skogo hozyajstva v Rossii (ponyatiya, funkcii, formy, metody): teoriya, praktika, problemy* // *Pravovoe regulirovanie agrarnyh, zemel'nyh otnoshenij, prirodopol'zovaniya i ohrany okruzhayushchej sredy v sel'skom hozyajstve v Rossii, Ukraine, Belorussii, Kazahstane, drugih stranah SNG i gosudarstvah ES: sostoyanie, problemy, puti sovershenstvovaniya: mezhdunarodnyj sbornik nauchnyh trudov agrarnyh i yuridicheskikh vysshih uchebnyh zavedenij Rossii, Ukrainy, Belorussii, Kazahstana, drugih stran SNG i gosudarstv ES* / otv. red. G.E. Bystrov. - M.: MSKHA, 2009. - T. 1.- S. 17-37.
6. Zhanuzakova L.T. (2020). *O sootnoshenii funkcij, kompetencii i polnomochij gosudarstvennyh organov*. *Nauchno-pravovoj zhurnal «Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan»*.-2020. - 2(60).- S.19-24.
7. *Agrarное право: Uchebnoe posobie* / S.A. Bogolyubov [i dr.]; otv. red. d.yu.n., prof. S.A. Bogolyubov i k.yu.n. E.L Minina. – M.: Izdatel'stvo NORMA, 2001. – 480 s.
8. Kondarevich O.S. *Agrarное право: ucheb.-metod. Kompleks*. 4-e izd., pererab. i dop. / O.S. Kondarevich; Minskij in-t upravleniya. – Minsk: Izd-vo MIU, 2008. – 116 s.
9. SHingel' N.A. *Agrarное право: otvety na ekzamenac. vopr.* / N.A. SHingel'. – 2-e izd., pererab. i dop. – Minsak: TetraSistems, 2008. – 160 s.
10. Timchishen YU.E. *Agrarное право Respubliki Belarus': kurs lekcij* / YU.E. Timchishen. –

Baranovichi: UO BarGU, 2006. – 196 s.

11. Kuz'mich I.P. Ponyatie gosudarstvennogo regulirovaniya sel'skogo hozyajstva: teoretiko-pravovoj aspekt // *Pravo v sovremennom belorusskom obshchestve : sb. nauch. tr. / redkol.: V.I. Semenkov (gl. red.) [i dr.] ; Nacional'nyj centr zakonodatel'stva i pravovyh issledovanij Resp. Belarus'.* – Minsk : Pravo i ekonomika, 2010. – Vyp. 5. – S. 363–370.

12. Kaldiyarov, D.A., Nurmukhankyzy, D., Bedelbayeva, A.E. (2021). *The Mechanism for Sustainable Development of Rural Areas in the Republic of Kazakhstan.* In: Bogoviz, A.V. (eds) *The Challenge of Sustainability in Agricultural Systems. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 205. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-73097-0_89

13. Syzdykbaeva N.B., Turysbekova R.K., Abdyqalyq S.E., Bastaubaev A.K. *Factory i klyuchevye napravleniya modernizacii agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana. Economics: the strategy and practice.* 2021;16(2):116-133. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-116-133>

14. Burlaj I. S. *Metody gosudarstvennogo regulirovaniya agropromyshlennogo kompleksa Rossii // Molodoj uchenyj.* — 2018. — № 48 (234). — S. 385-388. — URL: <https://moluch.ru/archive/234/54426/> (data obrashhenija: 11.11.2022)

15. Gochijaeva P.I., Urusova A.B. *Osnovnye principy gosudarstvennogo regulirovaniya i podderzhki sel'skogo hozyajstva // Fundamental'nye issledovanija.* – 2016. – № 5-1. – S. 106-110; URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=40258> (data obrashhenija: 14.11.2022).

16. Vernickaja A.N. *Napravleniya formirovaniya i funkcionirovaniya regional'nyh informacionno-konsul'tacionnyh centrov dlja sel'skih tovaroproizvoditelej: avtoref.diss...k.je.n.-Irkutsk, 2006.* – 23s.

ӘОК 343.432

Өзіне-өзі қол жұмсауға жеткізгені үшін қылмыстық жауаптылық туралы құқықтық нормаларды жетілдіру

Меруерт Қайратқызы Рақымбаева

*Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты, Астана, Қазақстан Республикасы,
e-mail: berkut_kapsalyam@mail.ru*

Аннотация. Өкінішке орай, әлемдік статистика бойынша жыл сайын әлемде миллионнан астам адам өз-өзіне қол жұмсайды. Бірақ статистика тек нақты көрсетілген жағдайлар бойынша жүзеге асырылатындығына байланысты, есептеу кезінде суицидтің нақты көрінісі, жоғарыда көрсетілген көрсеткіштерден екі, үш есе көп болуы мүмкін. Суицидтің нақты себебін анықтау сирек емес.

Өз-өзіне қол жұмсау жиынтығы ҚР ҚК-нің 105-бабында көзделген «өз-өзіне қол жұмсауға дейін жеткізу» зорлық-зомбылық қылмысын жасауға байланысты жағдайларды да қамтиды. Соңғы жылдары бұл әлеуметтік қауіпті әрекеттердің динамикасы тұрақты: 2010 жылы 51 қылмыс тіркелді, 2015 жылы - 63, 2022 жылы - 47. Бұл ретте құқық қорғау органдары тіркемеген және белгілемеген өз-өзіне қол жұмсауға дейінгі хабарламалар саны жекелеген мамандардың деректері бойынша осы бапта көрсетілген қылмыстық істерге қатысты ресми статистикадан асып түседі. Кейбір әлеуметтік топтарда суицид жағдайлары әрдайым дерлік жеткізудің салдары болып табылады. Халықтың бұл топтарына бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан сотталғандарды, сондай-ақ мектептер мен колледждердің жоғары сынып оқушыларын, көпнесе әскери қызметшілерді жатқызуға болады.

Ұлттық қылмыстық заңнамада өзіне-өзі қол жұмсауға қылмыстық қатысу тек өзіне-өзі қол жұмсау жағдайларына байланысты. Сонымен қатар, заң шығарушы мұндай қатысудың басқа нұсқаларын (мысалы, өзін-өзі өлтіруге көмектесу, өзін-өзі өлтіруге жол беру, өзін-өзі өлтіруге көндіру, өзін-өзі өлтіруді насихаттау және басқалар) ескермеген. Жоғарыда айтылғандарға байланысты бұл ғылыми мақаланың тақырыбы өте өзекті.

Түйінді сөздер: өзін-өзі өлтіру, өзін-өзі өлтіру себептері, өзін-өзі өлтіруге жәрдемдесу, өзін-өзі өлтіруді насихаттау, өзін-өзі өлтірудің детерминанты.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВЫХ НОРМ ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ДОВЕДЕНИЕ ДО САМОУБИЙСТВА

Рақымбаева Меруерт Қайратқызы

*Докторант ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан,
e-mail: berkut_kapsalyam@mail.ru*

Аннотация. К сожалению, по мировой статистике ежегодно заканчивают жизнь самоубийством более миллиона людей в мире. Но в связи с тем, что статистика осуществляется только лишь по явно выраженным случаям, реальная картина суицида при расчете может превышать вышеуказанные показатели в два, три раза больше. Так же не редко не удается выяснить действительную причину самоубийства.

Совокупность самоубийств включает в себя также случаи, связанные с совершением насильственного преступления, предусмотренного ст. 105 УК РК «Доведение до самоубийства». За последние годы динамика этих общественно опасных деяний довольно устойчива: в 2010 г. было зарегистрировано 51 преступлений, в 2015 г. - 63, в 2022 г. - 47. При этом число доведений до самоубийства, не зарегистрированных и не установленных

правоохранительными органами, по данным отдельных специалистов, на порядок превышает официальную статистику в отношении уголовных дел, начатых по данной статье. В отдельных социальных группах случаи самоубийства практически всегда являются следствием доведения. К этим группам населения можно отнести осужденных, отбывающих наказания в местах лишения свободы, а также военнослужащих, не редко старшеклассников школ и колледжей.

В национальном уголовном законодательстве преступная причастность к самоубийству имеет отношение исключительно к случаям доведения до самоубийства. При этом иные варианты подобной сопричастности (например, пособничество в самоубийстве, попустительство самоубийству, склонение к самоубийству, пропаганда самоубийства и другие) законодателем не учтены. В связи с вышеуказанным, тема данной научной статьи является весьма актуальной.

Ключевые слова: доведение до самоубийства, причины суицида, пособничество в самоубийстве, пропаганда самоубийства, детерминант самоубийств.

IMPROVEMENT OF LEGAL NORMS ON CRIMINAL LIABILITY FOR INCITEMENT TO SUICIDE

Rakymbaeva Meruert Kairatkyzy

Doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: berkut_kapsalyam@mail.ru

Abstract. Unfortunately, according to world statistics, more than a million people in the world commit suicide every year. But due to the fact that statistics are carried out only on pronounced cases, the real picture of suicide in the calculation may exceed the above indicators by two or three times more. It is also not uncommon to fail to find out the actual cause of suicide.

The totality of suicides also includes cases related to the commission of a violent crime under Article 105 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan "Incitement to suicide". In recent years, the dynamics of these socially dangerous acts has been quite stable: 51 crimes were registered in 2010, 63 in 2015, and 47 in 2022. At the same time, the number of suicides not registered and not established by law enforcement agencies, according to individual experts, exceeds by an order of magnitude the official statistics regarding criminal cases initiated under this article. In some social groups, suicide cases are almost always the result of bringing. These population groups include convicts serving sentences in places of deprivation of liberty, as well as military personnel, not infrequently high school students of schools and colleges.

In national criminal legislation, criminal involvement in suicide is related exclusively to cases of incitement to suicide. At the same time, other variants of such involvement (for example, complicity in suicide, connivance to suicide, inducement to suicide, propaganda of suicide, and others) are not taken into account by the legislator.

Keywords: incitement to suicide, causes of suicide, complicity in suicide, suicide propaganda, determinants of suicide.

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_253

Кіріспе

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, Қазақстан өз-өзіне қол жұмсаудың ең жоғары рейтингімен

элементтерінің арасында оныншы орында тұр¹. Мұны «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының директоры Жанар Бұқанова ҚР Парламенті Мәжілісінің Әлеуметтік-мәдени

¹ Статистика суицида 2021 по странам // [http://jurist-161.ru/test_category/kazakhstan-suicid-rejting-stran\(05.12.2022ж\)](http://jurist-161.ru/test_category/kazakhstan-suicid-rejting-stran(05.12.2022ж))

даму комитетінде аталған мәселені қарастыру кезінде көрсетіп отыр. Қазақстанның 100 мың тұрғынына 15-тен астам суицид келеді². Суицидтің ең үлкен коэффициенті 15 пен 19 жас аралығындағы жастарға тиесілі. Көрсетілген суицидтер саны бойынша біздің еліміз 2020 және 2021 жылдары екінші орынға ие болды. Ал 10-14 жас аралығындағы Қазақстан әлемде бірінші орында³.

Қалыптасқан суицид - біздің елімізде ұзақ уақыт бойы болатын қолайсыз жағдай, ұлттық қылмыстық құқық пен криминологияның қосымша мүмкіндіктеріне шұғыл түрде жүгіну қажеттілігін айқын көрсетеді.

Өзіне-өзі қол жұмсауға дейін жеткізудің алдын алуды қылмыстық - құқықтық реттеу ҚР ҚК-де жалпыға бірдей қабылданған және бекітілген «өзіне-өзі қол жұмсау» және «өзіне-өзі қол жұмсауға оқталу» деген базалық ұғымдардың анықтамасының болмауының маңызды проблемасымен бетпе-бет келеді. Қазіргі қоғамда және жекелеген әлеуметтік топтарда бұл қылмыстардың таралуы алдын-алу мақсатында зерттелетін құбылыстың шын мәнінен бастау қажеттілігін анықтайды. Қазіргі уақытта өзін-өзі өлтіруге жас балалардың қайтыс болуы («мектептегі» суицидтер), психикалық денсаулығы нашар адамдардың ауто-агрессивті әрекеттері, ерлік әрекеттері, ашық түрде модельдеу актілері және автордың пікірінше, мұндай емес кейбір қылмыстық әрекеттер (мысалы, террористік актілер) жатады. Өз-өзіне қол жұмсауды заңнамалық анықтамай, қылмыстық заң нормаларын қолданудың негізділігі мен дәлдігін қамтамасыз ету өте қиын.

Сонымен қатар, өз-өзіне қол жұмсаудың таралуының әлеуметтік қолайлы көрсеткіші бар бірқатар шет елдерде қылмыстық заңнамада өз-өзіне қол жұмсауға қылмыстық қатысы үшін жауапкершілік қарастырылған бірқатар ережелер бар.

Жоғарыда айтылғандар қылмыстық-құқықтық және криминологиялық құралдармен өзін-өзі өлтірудің алдын алу проблемасының қазіргі жағдайын анықтауға мүмкіндік беретін арнайы зерттеуді қажет етеді.

Зерттеу әдістері

Ғылыми мақаланың әдіснамалық негізі олардың дамуы мен өзара байланысында объективті шындықтың құбылыстары мен

процестерін зерттеуді қамтитын ғылыми танымның диалектикалық әдісі болды. Зерттеу барысында жеке ғылыми әдістер де қолданылды: нақты социологиялық, модельдеу, жүйелік талдау, салыстырмалы құқықтық, статистикалық.

Зерттеудің жаңалығы қылмыстық сипаттың сыртқы әсеріне (жеткізуге) байланысты жасалған суицид қылмыстық заңның құқықтық құрылымы ретінде нақты мазмұнымен, нақты объективті және субъективті белгілерімен қаралады, бұл ҚР ҚК 105-бабының нормасын қолдану шекарасын дәл анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, өзіне-өзі қол жұмсаудың детерминациялық механизмін ашуда, атап айтқанда, криминологиядағы виктимологиялық идеяларды дамытатын жәбірленушілердің мотивациясы [1].

Талқылау

Өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алуға бағытталған көп өлшемді іс-әрекетте оның құқықтық құрамдас бөлігіне ерекше мән беру керек, өйткені, біріншіден, өзіне-өзі қол жұмсау-ескерту қызметі тек заң ғылымы саласындағы білімге негізделген ережелерді қанағаттандыратын суицидті анықтауға негізделуі мүмкін; екіншіден, өзіне-өзі қол жұмсауды зорлық-зомбылықпен өлімнің бір түрі ретінде белгілеу, ҚР ҚК 105-бабында көзделген іс - әрекеттерді саралау, аралас қылмыс құрамдарынан ажырату және басқа да мәселелер-заңгерлердің құзыреті; үшіншіден, «өзін-өзі өлтіру» термині отандық қылмыстық заңнамада, ал жеке қылмыста – «өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу» деген сөз (ҚР ҚК 105-бабы).

Өз-өзіне қол жұмсаудың алдын алу қызметінде қаралған жағдайды ескере отырып, ҚР ҚК 105-бабында көзделген қылмысты жасау жағдайларына қатысты қылмыстық-құқықтық және криминологиялық шаралармен ұсынылған оның құрамдас бөлігін бөліп көрсету қажет. Қажетті компонент — қылмыстың алдын алу арқылы суицидтің алдын алу - өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу. Алайда, қазіргі уақытта мұндай қызмет жеткіліксіз тиімді: соңғы жылдары елде тіркелген суицидтер санының азаюы аясында өзін-өзі өлтіру жағдайларының өсуі байқалды. Біздің ойымызша, бұл жағдайға осы мәселенің қылмыстық заң деңгей-

² Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (02.07.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // adilet.zan.kz (05.12.2022ж)

³ Казахстан суицид рейтинг стран 2021 // http://jurist-161.ru/test_category/kazahstan-suicid-rejting-stran (05.12.2022ж)

інде теориялық тұрғыдан пысықталуының жеткіліксіздігі де, суицидологияның негізгі мәселелері бойынша заңгерлердің едәуір бөлігінің дайындығының әлсіздігі де ықпал етеді. Бұл іс-әрекетте өзіне-өзі қол жұмсау белгілерінің болуы туралы мәселені практикалық қызметте заңгер шешеді. Осыған байланысты адвокат осы салада жеткілікті білімге ие болуы керек.

Жоғарыда айтылғандар қылмыстық-құқықтық және криминологиялық құралдармен суицидтің алдын алу проблемасының қазіргі жағдайын анықтауға, сондай-ақ оны шешудің жаңа тәсілдерін ұсынуға мүмкіндік беретін қазіргі зерттеуді қажет етті.

Қылмыс жасауға байланысты өзін-өзі өлтірудің алдын алу – «өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу» - қылмыстық-құқықтық және криминологиялық сипаттағы проблема, ол «өзін-өзі өлтірудің» барлық жиынтығының алдын алу мәселесі аясында қаралуға лайық, өйткені ерікті түрде қайтыс болған әрбір жағдай кейіннен өзін-өзі өлтіру қатарына жатқызуды жоққа шығармайды, «қылмыстық-құқықтық» мәні бойынша. Бұл проблема қарулы күштер мен жазаны орындау қызметі үшін аса өзекті, мұнда ҚР ҚК 105-бабында көзделген қылмыстарды жасауға алып келуі мүмкін факторлар әлі де бар. Сонымен қатар, әскерде әскери қызметшілердің өз-өзіне қол жұмсауының барлық дерлік жағдайларында өз-өзіне қол жұмсағаны үшін қылмыстық іс қозғалса, қылмыстық - атқару жүйесінің мекемелерінде-сотталғандардың өз-өзіне қол жұмсауы жағдайында-ерекше жағдай [2, 32 б.].

Нәтижелер

Өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алу, оның ішінде қылмыстық-құқықтық маңызы бар суицидтер заң ғылымы саласындағы білімге негізделген ережелерді қанағаттандыратын «өзіне-өзі қол жұмсау», «өзіне-өзі қол жұмсауға оқталу» және "өзіне-өзі қол жұмсауға жеткізу" сияқты терминдерді дұрыс, нақты және біржақты түсінуге негізделуі тиіс.

Өзін-өзі өлтіру дегеніміз адамның өзіне қасақана өлім әкелуі деп түсіну керек. Өзіне-өзі қол жұмсауға оқталу - адамның өзіне-өзі өлім келтіру арқылы жасаған, өзіне тәуелсіз себептер бойынша өз мақсатына-өз өліміне жетпеген қасақана әрекеттері.

Өзіне-өзі қол жұмсау - заңсыз әсер

ету-зорлық-зомбылық немесе оны қолдану қаупі, сондай-ақ адамға қатысты қадір-қасиетті жүйелі түрде қорлау, бұл оны өзіне-өзі өлім туралы саналы шешімге әкелді.

Қылмыстық-құқықтық маңызы бар суицид үшін келесі белгілер тән:

а) жәбірленушінің өзіне-өзі қол жұмсау шешімін таңдауы қылмыс субъектісінің құқыққа қарсы іс-әрекетімен шартталған, әрі міндетті түрде;

б) жәбірленуші онымен болған жағдайды түсінуін бағалауға сүйене отырып, өмірден кету кезінде мінез-құлықтың жалғыз мүмкін нұсқасын көреді;

в) сәтінде суицидного оқиғалар жәбірленуші желал тек бір - жету, өз өлім;

г) өмірден кетуге бағытталған іс-әрекеттерді (әрекетсіздікті) жасау кезінде жәбірленуші осындай іс-әрекеттер оны келтіруге қабілетті барлық салдарларды елестетті.

Қылмыстық заңда өзіне-өзі қол жұмсауға жеткізгені үшін жауаптылықты көздейтін норманың болуы (ҚР ҚК 105-бабы) мыналарды сипаттайды:

1) «өзін-өзі өлтіру» термині анықтамасының негізсіз болмауы;

2) пайдалану үшін толық көлемде сәйкес келмейтін "жеткізу" термині;

3) өзіне-өзі қол жұмсауға қылмыстық қатыстылықтың ықтимал жағдайларын қамтуда белгілі бір шектеулер⁴ ;

4) кінәлінің қылмыстық әрекеттерін қосымша саралау қажеттілігі, өйткені соңғысының өзінде дербес қылмыс құрамы болуы мүмкін.

Өз-өзіне қол жұмсаудың таралуына қатысты біздің елімізде қалыптасқан өте қолайсыз жағдай салыстырмалы түрде, оның ішінде басқа елдердің қылмыстық заңнамасында берілген мүмкіндіктерге жүгінуге мәжбүр етеді. Жақын шет елдерде өзін-өзі өлтіру және өзін-өзі өлтіруге әрекет жасау жағдайларына қатысты қылмыстық-құқықтық сипаттағы алдын-алу мүмкіндіктері «өзін-өзі өлтіруге», «өзін-өзі өлтіруге» және тіпті «өзін-өзі өлтіруге» байланысты. Алыс шет елдерде өзін-өзі өлтіруге қылмыстық қатысы бар қылмыстық жауапкершілік «жеткізу», «арандату», «көмек көрсету (бірлесіп әрекет ету)», «арандату», «тауарларды, заттарды немесе әдістерді өзін-өзі өлтіру құралы ретінде насихаттау немесе жарнамалау», «бас тарту», «сендіру», «сендіру» және «өзін-өзі өлтіруге қатысу» [3].

4 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (02.07.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // adilet.zan.kz (05.12.2022ж)

Қылмыстық-құқықтық маңызы бар өзіне-өзі қол жұмсау (оған қастандық жасау) жағдайларының осындай қамтылуы неғұрлым елеулі алдын алу нәтижесіне қол жеткізу мүмкіндігін алдын ала айқындайды.

Өзіне-өзі қол жұмсау (оған қастандық жасау) мен заңсыз әрекет арасындағы себептік байланыс жанама болып табылады. Басқа адамды өзін-өзі өлтіруге (оған қастандық жасауға) жеткізгісі келген адам не істесе де, өзін-өзі өлтіру туралы шешімді өзі қабылдайды. Қолайсыз өмір сүру жағдайлары, психологиялық тұрғыдан өте ыңғайсыз жағдай және т.б. «суицид» шешімін қабылдауға әсер етуі мүмкін, бірақ тек «суицид мүмкін» нұсқасында. Нәтижесінде, сарапшылардың «өзін-өзі өлтіруге» қатысты әрекеттері сыртқы жағдайлардан немесе суицид жағдайынан басқа ештеңе емес. Олардың болуына байланысты суицидтің басталуы міндетті емес.

Қорытынды

Аталған мәселені зерттеу нәтижелері бізге қылмыстық-құқықтық нормаларды және өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алудың криминологиялық құралдарын жетілдіру жөнінде бірқатар нақты ұсыныстар енгізуге мүмкіндік береді.

1. Қылмыстық құқық мақсаттары үшін біз суицидтің (суицидтің) келесі анықтамасын ұсынамыз - адамның өзіне қасақана өлім әкелуі. «Суицид» терминінің мұндай түсінігі психологиялық (өз-өзіне қол жұмсаудың ерікті әрекеттеріне жататындығы, өмірден айыру ниетінің болуы) және мінез-құлық (өз өліміне қол жеткізу) компоненттерін қамтиды. Бұл анықтама психикалық бұзылулардан зардап шегетін адамның өзіне-өзі қол жұмсауына мүмкіндік береді, бірақ психиканың ашылмаған зақымдану деңгейі ғана. Соңғысы, тікелей өзіне-өзі қол жұмсау кезінде адам өзі жасаған іс-әрекеттің нақты сипаты мен әлеуметтік маңыздылығын толық түсінбейтіндігімен немесе оның іс-әрекеттерін басқаратындығымен сипатталады (ҚР ҚК-нің 17-бабына ұқсас, ақыл-есі бұзылған адамдарға қатысты)⁵.

2. Суицидтің жоғарыда келтірілген анықтамасынан суицид дегеніміз - өз-өзіне қол жұмсаған, яғни мақсатына жеткен адам-өзінің өлімі. Сондықтан тірі адамға қатысты суицид туралы айту дұрыс емес. Егер адам

қайтыс болғысы келсе және өмірден кетуге тырысса, бірақ оған тәуелсіз жағдайларға байланысты өлім болмаса, онда бұл жағдайда оны өзін-өзі өлтіруге әрекет жасаған деп атау керек. Демек, өзін-өзі өлтіруге әрекет жасау деп объективті себептермен өлімнің басталуымен аяқталмаған «суицидтік» жағдайды түсіну керек.

Мұндай түсінік өзіне - өзі қол жұмсауды өлі (мәйіт), ал өзіне-өзі қол жұмсауға әрекет жасаған адамды тірі адам деп санауға мүмкіндік береді.

3. Суицидтің ең төменгі жас шегі ретінде 14 жасты анықтау керек. Бұл жас шегі (көп жағдайда) психиканың даму деңгейіне сәйкес келеді, бұл тәуелсіз әрекеттерді жасаған кезде олардың жеке және әлеуметтік қатынастардағы маңыздылығын түсініп қана қоймай, оларға қажетті бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл мәселені түсінуден ауытқу психикалық бұзылумен байланысты емес психикалық дамуы тежелген кәмелетке толмағандарға ғана қолданылады. Соңғысы логикалық ойлауға, қиын жағдайларда шарлауға, өз әрекеттерінің жақын нәтижелерін болжауға, оларды әлеуметтік нормалар мен тыйымдармен, соның ішінде қылмыстық құқық үшін маңызды жағдайлармен байланыстыруға қабілетсіздігімен ерекшеленеді. «Оларды орындауда» өзіне-өзі қол жұмсау тек 18 жастан бастап мүмкін болады (ҚР ҚК-нің 15-бабында көрсетілгендей, қылмыстық жауаптылықтың басталуына байланысты).

4. Өзіне-өзі қол жұмсауға жеткізгені үшін қылмыстық жауапкершілік 16 жасқа толған есі дұрыс адамға қатысты көзделген. Алайда, егер суицидтің ең төменгі жас шегі 14 жас болатын жоғарыда келтірілген ережеге сүйенсек, сәйкесінше суицидке ұшыраған адамның жасы 14 жастан асқан деп танылуы керек. Біздің ойымызша, осы Ережені заңнамалық деңгейде өзгерту суицидтің-қылмыстық заңды қолдану саласындағы алдын алу қызметінің тиімділігін арттырады.

Бұл мәселені келесідей шешу керек сияқты: қылмыстық жауаптылықтың жасын реттейтін қылмыстық кодекстің 15-бабы: «адам өлтіргені үшін» (99-бап), деген сөздерден кейін «өз-өзіне қол жұмсағаны үшін» (105-бап) деген сөздермен толықтырылсын.

5. Қылмыстық заңда болумен қатар ҚР ҚК-нің 105, атап айтқанда, өзіне-өзі қол

⁵ Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (02.07.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // adilet.zan.kz (05.12.2022ж)

жұмсауға және оны насихаттауға ықпал ету⁶, көмек көрсету/көмек көрсету, подговор, көмек көрсету, ықпал ету үшін жауапкершілікті көздейтін нормалармен толықтырыңыз.

Сонымен, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, 14 жасқа дейінгі балалар мен жасөспірімдердің, әрекетке қабілетсіз, сондай-ақ өзіне-өзі қол жұмсау туралы шешім қабылдаған кезде психикасының бұзылуынан зардап шеккен, олардың жасалып жатқан іс-әрекеттің нақты сипаты мен әлеуметтік маңыздылығын толық түсінуге мүмкіндік бермейтін немесе өліммен аяқталған әрекеттерін басқаруға қабілетті адамдардың ауто-агрессивті әрекеттерін өз-өзіне қол жұмсауға болмайды.

Өз-өзіне қол жұмсауға сондай-ақ «өздерінің» өліміне әкеп соққан әлеуметтік маңызы бар әрекеттер, мысалы, «батырлық» әрекеттер, өз өмірінің құны бойынша жаса-

латын қылмыстар (мысалы, террористік акт) және т. б. жатпайды.

б. Қаралып отырған бағытта қылмыстық заңды қолданудың тиімділігін арттыру мақсатында ҚР Жоғарғы Сотының Пленумында бар қаражатты, атап айтқанда, өзіне-өзі қол жұмсау туралы істер бойынша сот практикасында туындаған мәселелер бойынша қаулы нысанында түсіндірмелер беру сияқты құралдарды пайдалану қажет. Қазіргі заманғы ғылыми ережелер, сот практикасын талдау және жалпылау негізінде әзірленген ережелер қылмыстық сот ісін жүргізу барысында туындайтын ең күрделі және Даулы мәселелерді шешуді түсіндіруге тиіс. Жоғарғы Сот Пленумының өз-өзіне қол жұмсау туралы сот практикасы туралы Қаулысы өз-өзіне қол жұмсау үшін жауапкершілік туралы заңнаманың дұрыс және біркелкі қолданылуын қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Распопова Н.И. Основные тенденции динамики распространенности суицидов в Республике Казахстан. - Алматы: ЦАУ, 2018 г. с.1 // http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_iglobal/2013_2_19/nomer/nomer03.php (Дата обращения: 29 ноября 2022г.)
2. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті жарғы, 2015. – 1120 с.
3. Каржаубаев С.С. О совершенствовании института Уполномоченного по правам человека в Казахстане // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» №3 (70)-2022 с. 39-47 <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/issue/view/30> (Дата обращения: 11 октября 2022г.).

REFERENCES

1. Raspopova N.I. Osnovnye tendencii dinamiki rasprostranennosti suicidov v Respublike Kazahstan. - Almaty: CAU, 2018 g. s.1 // http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_iglobal/2013_2_19/nomer/nomer03.php (Data obrashcheniya: 29 noyabrya 2022g.)
2. Borchashvili I.SH. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan. Osobennaya chast' (tom 2). – Almaty: ZHeti zharęy, 2015. – 1120 s.
3. Karzhaubaev S.S. O sovershenstvovanii instituta Upolnomochennogo po pravam cheloveka v Kazahstane // Nauchno-pravovoj zhurnal «Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan» №3 (70)-2022 с. 39-47 <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/issue/view/30> (Data obrashcheniya: 11 oktyabrya 2022g.).

⁶ Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (02.07.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // adilet.zan.kz (05.12.2022ж)

УДК: 342.72

ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАУЧНОЙ ПУБЛИКАЦИИ PHD М.Х. ХАСЕНОВА «О РЕЗУЛЬТАТАХ АНАЛИЗА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН О ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГАРАНТИЯХ РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ МУЖЧИН И ЖЕНЩИН»

Баймолдинова Елнур Турешовна

*Научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства
Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр
права; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: baymoldinova.e@zqai.kz*

Аннотация. *Гендерное равенство, как положение о запрете на дискриминацию по признаку пола, закреплено в Конституции и гласит, что «никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам».*

В статье проводится анализ научной статьи PhD М.Х. Хасенова «О результатах анализа законодательства Республики Казахстан о государственных гарантиях равных возможностей мужчин и женщин» опубликованной в Вестнике Института законодательства Республики Казахстан в 2019 году.

Автором был проведен анализ Закона Республики Казахстан от 8 декабря 2009 года № 223-IV «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин». Прделанная автором исследовательская работа и выработанные предложения и рекомендации не потеряли своей актуальности даже с учетом прошедшего времени.

В исследовании приводятся вопросы несоответствия анализируемого закона другим законодательным актам, а также отмечается наличие неурегулированных аспектов в обеспечении гендерного равенства. Поднимаются вопросы равенства мужчин и женщин в экономической и трудовой среде, вопросы оплаты труда, их доступа к государственной и воинской службе, судебной защиты от ограничений и ущемления прав, домогательств в трудовой среде и т.д. В своем научном труде М.Х. Хасенов предоставляет предложения и рекомендации к решению данных вопросов и дальнейшему совершенствованию законодательства и государственной гендерной политики Республики Казахстан.

Ключевые слова: *гендерное равенство, равные права, равные возможности, гендерная политика, Республика Казахстан*

PHD М.Х. ХАСЕНОВТЫҢ «ЕРЛЕР МЕН ӘЙЕЛДЕРДІҢ ТЕҢ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ЖӘНЕ ТЕҢ МҮМКІНДІКТЕРІНІҢ МЕМЛЕКЕТТІК КЕПІЛДІКТЕРІ ТУРАЛЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНА ТАЛДАУ НӘТИЖЕСІ ТУРАЛЫ» АТТЫ ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАСЫНА ҚАЙТА ОРАЛҒАНДА

Елнур Турешовна Баймолдинова

*Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық
ақпарат институты Заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің
ғылыми қызметкері, құқық магистрі;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: baymoldinova.e@zqai.kz*

Аннотация. *Гендерлік теңдік, жынысына байланысты кемсітуге тыйым салу туралы ереже ретінде Конституцияда «тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды» деп бекітілген.*

Мақалада 2019 жылы Қазақстан Республикасы Заңнама институтының Жаршысында жарияланған «Ерлер мен әйелдердің тең құқықтарының және тең мүмкіндіктерінің мемлекеттік кепілдіктері туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына талдау нәтижесі туралы» PhD М.Х. Хасеновтың ғылыми мақаласына талдау жүргізіледі.

Автор «Ерлер мен әйелдердің тең құқықтарының және тең мүмкіндіктерінің мемлекеттік кепілдіктері туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 8 желтоқсандағы № 223-IV Заңына талдау жүргізді. Автордың жасаған зерттеу жұмысы мен әзірленген ұсынымдары мен ұсыныстары өткен уақытты ескере отырып өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Зерттеу барысында талданатын заңның басқа заңнамалық актілерге сәйкес келмеуі мәселелері келтіріледі, сондай-ақ гендерлік теңдікті қамтамасыз етуде реттелмеген аспектілердің болуы атап өтіледі. Экономикалық және еңбек ортасындағы ерлер мен әйелдердің теңдігі, еңбекақы төлеу, олардың мемлекеттік және әскери қызметке қол жетімділігі, құқықтарды шектеу мен бұзудан сот арқылы қорғау, еңбек ортасындағы қудалау және т.б. мәселелер көтеріледі. М.Х. Хасенов өзінің ғылыми еңбегінде осы мәселелерді шешуге және Қазақстан Республикасының заңнамасы мен мемлекеттік гендерлік саясатын одан әрі жетілдіруге ұсыныстар мен ұсынымдар береді.

Түйін сөздер: *гендерлік теңдік, тең құқықтар, тең мүмкіндіктер, гендерлік саясат, Қазақстан Республикасы*

RETURNING TO THE SCIENTIFIC ARTICLE BY PHD M.KH. KHASSENOV «ON THE RESULTS OF THE ANALYSIS OF LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ON STATE GUARANTEES OF EQUAL RIGHTS AND EQUAL OPPORTUNITIES OF MEN AND WOMEN»

Baimoldinova Yelnur Tureshovna

Researcher of the Department of Analysis of the effectiveness of legislation in the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Laws; Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: baymoldinova.e@zqai.kz

Abstract. *Gender equality, as a provision on the prohibition of discrimination on the basis of sex, is enshrined in the Constitution and states that “no one shall be subject to any discrimination for reasons of origin, social, property status, occupation, sex, race, nationality, language, attitude towards religion, convictions, place of residence or any other circumstances”.*

The article analyzes the scientific article PhD M.Kh. Khasenov “On the results of the analysis of legislation of the Republic of Kazakhstan on state guarantees of equal rights and equal opportunities of men and women” published in the Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan in 2019.

The author analyzed the Law of the Republic of Kazakhstan dated December 8, 2009 No. 223-IV “On state guarantees of equal rights and equal opportunities of men and women”. The research work done by the author and the proposals and recommendations developed haven’t lost their relevance even taking into account the past time.

The study raises issues of inconsistency between the analyzed law and other legislative acts,

and also notes the presence of unresolved aspects in ensuring gender equality. The issues of equality of men and women in the economic and labor environment, issues of remuneration, their access to state and military service, judicial protection against restrictions and infringement of rights, harassment in the labor environment, etc. are raised. In his scientific work M.Kh. Khasenov provides suggestions and recommendations for solving these issues and further improving the legislation and state gender policy of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *gender equality, equal rights, equal opportunities, gender policy, Republic of Kazakhstan*

DOI: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_259

Введение

Вопрос гендерного равенства по всему миру является актуальным уже не одно десятилетие, при этом некоторые аспекты его обеспечения до сих пор остаются проблемными. Так, данное неравенство выражается в несправедливой оплате труда, недостаточной представленности в правительстве и руководящих должностях, домогательствах на рабочем месте и многом другом.

По этой причине, статья М.Х. Хасенова, посвященная анализу законодательства Республики Казахстан о государственных гарантиях равных возможностей мужчин и женщин, представляется особо значимой, так как освещает пробелы в государственном регулировании данной сферы. Особенно примечателен анализ соотношения законодательства со стратегическими целями государства и его международными обязательствами.

Методы исследования

В 2019 году автором был проведен анализ эффективности Закона Республики Казахстан от 8 декабря 2009 года № 223-IV «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин» (далее – Закон о равных правах и равных возможностях мужчин и женщин), по результатам которого в статье были освещены проблемные вопросы обеспечения гендерного равенства во всех сферах государственной и общественной жизни.

Основная часть

Как отмечалось ранее, важность гендерного равенства отмечается не только на национальном уровне, но и интегрирована в ключевые Индексы развития, которые выступают эффективным инструментом оценки прогресса в мире: Индекс человеческого развития, Индекс гендерного развития, Ин-

декс гендерного неравенства, Гендерный индекс ЦУР, Индекс социальных институтов и гендерных проблем, Индекс гендерного разрыва и др. Об этом свидетельствует и статус структур, заявляющих о важности гендерного равенства, в числе которых ООН, ОЭСР, ВЭФ, Всемирный банк и др.

Согласно анализируемой статье, за годы независимости Казахстаном проведена большая работа в реализации гендерной политики. Были ратифицированы основополагающие международные документы, на регулярной основе проводится сотрудничество с международными организациями, такими как ЮНИФЕМ, ОБСЕ, Международной организацией по миграции (МОМ), ЮСАИД, Британским Советом и ПРООН. Достижения Казахстана в сокращении гендерного неравенства отмечают эксперты ОЭСР во главе с Пинар Гювен, политическим аналитиком Дирекции ОЭСР по вопросам государственного управления и территориального развития.

Согласно данным ООН Женщины, среди стран Центральной Азии Казахстан является лидером по прогрессу в области гендерного равенства. Казахстан улучшил позиции и поднялся на 15 строчек, заняв 65-ое место в Глобальном индексе гендерного разрыва 2022, разработанном для оценки гендерного равенства среди 146 стран. Страна устранила гендерный разрыв в образовании, продемонстрировала улучшение экономических возможностей и в равенстве оплаты труда, а также наблюдается увеличение доли женщин на руководящих должностях. Однако также подчеркивается, что, хотя число женщин в правительстве и парламенте продолжает расти, прогресс все еще незначителен¹.

Исходя из научных исследований и социальных опросов, по мнению большинства респондентов, гендерное неравенство отчет-

¹ ООН Женщины. Республика Казахстан // URL: <https://eca.unwomen.org/ru/where-we-are/kazakhstan> (дата обращения: 10.05.2023)

ливо проявляется:

В семье - 14,8;

В политике - 30,0

В трудовой сфере - 28,6

В общественной жизни - 12,3

Затрудняюсь ответить - 13,7

Везде одинаково - 0,1

Во всех сферах - 0,6.

Изменения гендерных отношений казахстанского общества, население связывает с ростом влияния женщин, в том числе: в семье, на работе, в общественных и политических процессах. Результаты реализации Стратегии гендерного равенства в Республике Казахстан на 2006 - 2016 годы в целом предопределили позитивные изменения к продвижению женщин в обществе, развитию их лидерских качеств и продвижению на уровень принятия решений [1].

Вместе с тем, в процессе исследования выявлены ряд причин и проблем гендерных отношений, выработаны предложения для определения перспектив дальнейшего развития государственной гендерной и семейно-демографической политики Казахстана в рамках разработки нового программного документа по гендерной и семейно-демографической политике в Республике Казахстан до 2030 года.

Он включает в себя план по увеличению доли женщин до 30% на уровне принятия решений в исполнительных, представительных и судебных органах власти, государственном, квазигосударственном и корпоративном секторе к 2030 году. Данная политика также предусматривает шаги по снижению домашнего насилия (в отношении женщин), улучшению гендерного разрыва в оплате труда и увеличению доли женщин, владеющих активами.

В 2019 году в очередном выпуске журнала «Вестник Института законодательства Республики Казахстан» была опубликована научная статья М.Х. Хасенова «О результатах анализа законодательства республики казахстан о государственных гарантиях равных возможностей мужчин и женщин». Отмеченные автором основные пробелы в первую очередь касались несоответствия некоторых норм Закона о равных правах и равных возможностях мужчин и женщин Трудовому кодексу Республики Казахстан, Законам Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих» и «О государственной службе».

В частности, анализ заключался в исследовании норм касательно требований

по предъявлению документов для трудоустройства, равных прав и равных возможностей мужчин и женщин по оплате труда, равного доступа мужчин и женщин к государственной службе, единства системы государственной службы. Так, автором предлагалось внесение изменений и дополнений в пункты 1, 2 статьи 9, пункты 2, 3 статьи 10 Закона. Примечательно, что по состоянию указанных норм на 2023 год, предложенные поправки в Закон внесены не были и положение норм осталось неизменным.

Помимо несоответствия норм Закона другим законодательным актам, автор выявил определенные недостатки, такие как, отсутствие компетенции уполномоченного органа в сфере обеспечения равных прав и равных возможностей мужчин и женщин, осуществляющего координацию мер государственной политики в этой части.

Автор уместно отметил отсутствие в Законе положений, гарантирующих равенство мужчин и женщин в экономической сфере. Данный аспект также коснулся и трудовых отношений. Равные права и возможности должны гарантироваться не только при заключении трудового договора, но и при его изменении и прекращении, а также обеспечении условий труда, включая рабочее время, время отдыха и оплату труда.

Наряду с изложенным, в статье поднимались острые вопросы судебной защиты от ограничений и ущемления равных прав и возможностей мужчин и женщин, а также вопросы домогательства на рабочем месте. По мнению автора, отсутствие отсылки в отраслевом законе на средства судебной защиты от решений, действий (бездействия) государственного органа, органа на местного самоуправления, общественного объединения, организации, должностного лица, государственного служащего является пробелом правового регулирования соответствующих общественных отношений и подлежит восполнению.

Сексуальные домогательства в трудовой сфере являются нарушением прав человека, закрепленных в Конституции, и являются формой дискриминации, угрозой безопасности человека и его здоровью. При этом, в Казахстане домогательства не являются уголовно или административно наказуемыми деяниями, их запрет и механизм правовой защиты не установлен в специальных законодательных актах.

Следует отметить, что 21 июня 2019 года Международной организацией труда была

принята Конвенция «Об искоренении насилия и домогательств в сфере труда» (К190). Это первый международный договор, в котором было отражено право каждого человека на мир труда, свободный от насилия и притеснений, включая гендерное насилие и домогательства. Положения Конвенции дополняются Рекомендацией №206, в которой даются дальнейшие, более подробные руководящие указания относительно того, как Конвенция должна осуществляться на национальном уровне.

Согласно данному документу, насилие и домогательства - ряд неприемлемых форм поведения и практики или угрозы таковых - будь то единичный или повторный случай, - целью, результатом или возможным следствием которых является причинение физического, психологического, сексуального или экономического вреда, включая гендерное насилие и домогательства.

По данным МТСЗН РК на сегодняшний день проводится работа по имплементации в национальное законодательство норм указанной Конвенции. В этой связи подготовлены предложения по внесению дополнений и изменений в ряд законодательных и нормативных правовых актов, направленных на искоренение насилия и домогательств на рабочем месте, в том числе в Трудовой кодекс РК, в Закон РК «О профессиональных союзах» и в совместный приказ «Об утверждении Критериев оценки степени риска и проверочных листов за соблюдением трудового законодательства Республики Казахстан». Наряду с этим планируется проведение информационно-разъяснительной работы среди работодателей по внедрению в содержание кодексов корпоративной этики аспектов, направленных на профилактику насилия и

сексуальных домогательств на рабочем месте².

Обсуждение и выводы

Согласно Указу Президента от 9 июня 2021 года «О дальнейших мерах Республики Казахстан в области прав человека», одними из приоритетных направлений являются ликвидация дискриминации в отношении женщин и продвижение равных прав и возможностей.

Главная задача, которую ставил автор, состояла в устранении пробелов законодательства в области гендерного равенства. Полагаем, что в целях достижения обеспечения прав и равенства мужчин и женщин, указанных в Конституции и основных международных документах по правам человека, следует провести работу по внесению изменений и дополнений, направленных на совершенствование действующего законодательства и приведение его в соответствие с указанными документами. Однако, искоренение неравенства мужчин и женщин заключается не только в законодательной работе, она охватывает и активную государственную политику по освещению современных гендерных проблем.

Проведение гендерной политики не отличается моментальным результатом. Для успешного результата требуется создание условий для соблюдения прав и реализации возможностей всех гендерных групп.

Заключение

Таким образом, обобщая изложенную информацию и подводя итоги, следует прийти к тому, что статья М.Х. Хасенова имеет и будет иметь большую научную значимость несмотря на прошедшее время.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шеломенцева В.П., Алтайбаева Ж.К., Бейсембаева Г.М., Беспальий С.В. ИДЕНТИФИКАЦИЯ ПРОБЛЕМ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН // Известия вузов. Социология. Экономика. Политика. 2019. №1.

REFERENCES

1. Shelomenceva V.P., Altajbaeva Zh.K., Bejsembaeva G.M., Bespalyj S.V. IDENTIFIKACIYA PROBLEM GENDERNOGO RAVENSTVA V RESPUBLIKE KAZAHSTAN // Izvestiya vuzov. Sociologiya. Ekonomika. Politika. 2019. №1

² В Казахстане будут бороться с домогательствами на рабочем месте // Zakon.kz URL: <https://www.zakon.kz/6380374-v-kazakhstane-budut-borotsya-s-domogatelstvami-na-rabochem-meste.html> (дата обращения: 12.05.2023)

ЗҚАИ-НЫҢ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Биыл Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты (бұдан әрі – ЗҚАИ) өзінің 30 жылдығын атап өтуде. Бұл іс-шараға 29 қыркүйекке жоспарланған «Заң шығару және құқықтық ақпарат: жетістіктер мен перспективалар» тақырыбында халықаралық ғылыми-практикалық конференция орайластырылды.

ЗҚАИ қалыптасу кезеңдері норма шығару қызметінің тиімділігін арттыру ісіндегі жарқын оқиғаларға толы. ЗҚАИ заң шығару жұмысының маңызды буыны болып табылады, заң жобаларын әзірлеуге қатысады. Мұндай жұмыстың маңызды оқиғалары ҚР Парламенті Мәжілісі ұйымдастырған «Қылмыстық, Қылмыстық-процестік және Қылмыстық-атқару кодекстерін оңтайландыру мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР заң жобасының тұсаукесеріне, сондай-ақ Көші-қон жөніндегі халықаралық ұйымның қолдауымен ҚР ПМ ұйымдастырған адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі форумның жұмысына қатысты.

Нормативтік құқықтық актілерді әзірлеуге ғылыми жәрдемдесу шеңберінде ЗҚАИ қызметкерлері мемлекет қызметін құқықтық қамтамасыз ету саласында іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулер жүргізеді.

Мұндай жұмыстың нәтижесі іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулердің аралық қорытындылары бойынша отырыстар өткізу болды. Мәселен, 2023 жылғы 29 мамырда «Медиация туралы» Қазақстан Республикасы Заңының тиімділігін талдау нәтижелерін талқылау бойынша сараптамалық кездесу өткізілді. Ағымдағы жылдың 23 және 26 маусымында «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында көзделген ревизия шеңберінде қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнамасын жетілдіру» тақырыбында іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеудің аралық қорытындылары бойынша отырыс өткізілді.

ЗҚАИ қызметкерлері ғылыми және ғылыми-практикалық конференцияларға, симпозиумдарға, семинарларға, дөңгелек үстелдерге үнемі қатысады. Еңесте қаларлық: «Құқық және экономика: ұлттық тәжірибе және даму стратегиялары V Халықаралық Заң форумы шеңберінде өткен «Құқықтық

жүйелердің өзара іс-қимылы: Еуразиялық өлшем – Еуразиялық кеңістіктегі құқықтық интеграция» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы» (2023 жылғы 24-26 мамыр, 22-23 маусым, Новосибирск қ., РФ); Институттың 100 жылдығына арналған «РФ Үкіметі жанындағы Заңнама және салыстырмалы құқықтану институтының заң ғылымы және мұрасы» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференция (2023 жылғы 6-7 маусым, Мәскеу қ., РФ); «Tashkent Law Spring» III Халықаралық Заң форумы (17-18 мамыр, Ташкент қ., Өзбекстан); XI Санкт-Петербург халықаралық заң форумы (12 мамыр, Санкт-Петербург қ., РФ).

ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаттарымен тығыз ынтымақтастық орнатылды. Ағымдағы жылдың 23 мамырында заңнама және сот-құқықтық реформа комитетінің «Білікті заң көмегін көрсету» тақырыбында көшпелі отырысы өтті, оған ЗҚАИ қызметкерлері қатысты.

Кәсіби қызметімен қатар ЗҚАИ қызметкерлері елдің спорттық өміріне белсенді қатысады. Осылайша, ЗҚАИ қызметкері Төлегенова Әйгерім Мұратқызы Қазақстанның VI Паралимпиада ойындарының жүлдегері атанды.

30 жылдық мерейтойды қорытындылай келе, Институт өз жұмысын дамытуға және жетілдіруге өз үлесін қосқан және жалғастырып жатқан ғалымдардың баға жетпес үлесін бағалайды. А.ж. 29 маусымда өткен Ғылыми кеңестің отырысында ғылым докторлары, профессорлар Ж.Д.Бусурманов, И.И. Рогов, А.Н. Ахпанов, ғылым кандидаттары, доценттер Ж.О. Құлжабаева, Н.М. Примашев сияқты тұлғаларға «ЗҚАИ құрметті профессоры» атағын беру туралы шешім қабылданды. РҚАО бірінші басшысы В.А. Степанованың және қазіргі басшы – ЗҚАИ директоры, з.ғ.к., Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Р.К. Сәрпековтың қосқан үлесі жеке атап өтілді.

Бұл біздің Институттың ғылыми өмірі ағымдағы жылдың бірінші жартыжылдығында немен толтырылғаны туралы маңызды сәттер ғана. Біз журналдың келесі нөмірлерінде де жаңа оқиғалар мен қызықты іс-шаралар туралы айтуға ниеттіміз.

V Новосибирск халықаралық заң форумы,
2023 жылғы 23 маусым

«Ресей Федерациясының Үкіметі жанындағы Заңнама және салыстырмалы құқықтану институтының заң ғылымы және мұрасы» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференция, Мәскеу қ., 2023 ж. 6-7 маусым

Қазақстанның VI Паралимпиада ойындарында Институт қызметкері
А. Төлегенова күміс және қола жүлдеге ие болды,
10-30 мамырда Алматы, Астана және Ақтөбеде

ИНФОРМАЦИЯ О НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЗПИ

В этом году Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан (далее – ИЗПИ) отмечает свое 30-летие. К этому событию приурочена международная научно-практическая конференция на тему «Законотворчество и правовая информация: достижения и перспективы», которая намечена на 29 сентября.

Вехи становления ИЗПИ наполнены яркими событиями в деле повышения эффективности нормотворческой деятельности. ИЗПИ является важным звеном законотворческой работы, участвует в разработке проектов законов. Значимыми событиями такой работы стало участие в презентации проекта Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам оптимизации Уголовного, Уголовно-процессуального и Уголовно-исполнительного кодексов», организованного Мажилисом Парламента РК, а также в работе форума по противодействию торговле людьми, организованного МВД РК при поддержке Международной организации по миграции.

В рамках научного содействия по разработке нормативных правовых актов сотрудники ИЗПИ проводят фундаментальные и прикладные научные исследования в области правового обеспечения деятельности государства. Результатом такой работы стало проведение заседаний по промежуточным итогам фундаментального и прикладного научного исследования. Так, 29 мая 2023 года проведена экспертная встреча по обсуждению результатов анализа эффективности Закона Республики Казахстан «О медиации». 23 и 26 июня т.г. проведено заседание по промежуточным итогам фундаментального и прикладного научного исследования на тему: «Совершенствование уголовного и уголовно-процессуального законодательства в рамках ревизии, предусмотренной Концепцией правовой политики Республики Казахстан до 2030 года».

Сотрудники ИЗПИ постоянно участвуют в научных и научно-практических конференциях, симпозиумах, семинарах, круглых столах. Наиболее памятными стали международная научно-практическая конференция «Взаимодействие правовых систем: евразийское измерение – правовая

интеграция на Евразийском пространстве», прошедшая в рамках V Международного юридического форума: «Право и экономика: национальный опыт и стратегии развития» (24-26 мая, 22-23 июня 2023 года, г. Новосибирск, РФ); международная научно-практическая конференция на тему: «Юридическая наука и наследие Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ», посвященная 100-летию Института (6-7 июня 2023 года, г. Москва, РФ); III Международный юридический форум «Tashkent Law Spring» (17-18 мая, г. Ташкент, Узбекистан); XI Петербургский международный юридический форум (12 мая, г. Санкт-Петербург, РФ).

Налажено тесное сотрудничество с депутатами Мажилиса Парламента РК. 23 мая т.г. состоялось выездное заседание Комитета по законодательству и судебно-правовой реформе на тему: «Оказание квалифицированной юридической помощи», в котором приняли участие сотрудники ИЗПИ.

Наряду с профессиональной деятельностью сотрудники ИЗПИ активно участвуют в спортивной жизни страны. Так, сотрудник ИЗПИ Тулегенова Айгерим Муратовна стала призером VI Паралимпийских игр Казахстана.

Подводя итоги в преддверии 30-летнего юбилея, Институт по достоинству оценивает неоценимый вклад ученых, которые вложили и продолжают вкладывать свою лепту в развитие и совершенствование его работы. На заседании Ученого совета 29 июня т.г. было принято решение о присвоении звания «Почетный профессор ИЗПИ» таким лицам, как доктора наук, профессора Бусурманов Ж.Д., Рогов И.И., Ахпанов А.Н., кандидаты наук, доценты Кулжабаева Ж.О., Примашев Н.М. Отдельно отмечен вклад первого руководителя РЦПИ Степановой В.А. и действующего руководителя - директора ИЗПИ, к.ю.н., Заслуженного деятеля Казахстана Сарпекова Р.К.

Это лишь основные моменты о том, чем же была наполнена научная жизнь нашего Института в течение первого полугодия текущего года. Рассказывать о новых событиях и интересных мероприятиях мы намерены и в последующих номерах журнала.

V Новосибирский Международный юридический форум,
23 июня 2023 года

Международная научно-практическая конференция на тему: «Юридическая наука и наследие Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ», г. Москва, 6-7 июня 2023 г.

Сотрудник Института Тулегенова А. завоевала серебро и бронзу на VI Паралимпийских играх Казахстана, 10 - 30 мая в Алматы, Астана и Актобе

«ZAN» ДЕРЕКТЕР БАЗАСЫ - ҚҰҚЫҚТЫҚ АҚПАРАТТЫҢ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КӨЗІ

Қазіргі әлем үлкен көлемдегі ақпарат және заңнамадағы тұрақты өзгерістермен ұшырасуда. Мұндай жағдайларда заңнама бойынша мамандандырылған ақпараттық жүйелерді пайдалану мемлекеттік аппараттың, бизнес пен ғылымның табысты қызметінің кепіліне айналып отыр.

Отыз жылдан астам уақыт бойы Қазақстанда үш тілде өзекті күйінде қажетті құқықтық ақпараттың барлық ауқымын қамтитын елдегі алғашқы ақпараттық-құқықтық жүйе болып табылатын «Zan» деректер базасы табысты жұмыс істеп келеді.

Күнделікті қызметте осы бірегей қызметті пайдаланудың сөзсіз көмек пен пайда әкелетіні анық, сонымен қатар ол бірқатар артықшылықтарға ие.

Біріншіден, жүйе құқықтық ақпаратты тиімді іздеуді және талдауды жүзеге асырады. Біріктірілген іздеу және сүзгі құралдарының арқасында пайдаланушылар қажетті ақпаратты тез тауып, оны терең талдай алады. Бұл құжаттарды қолмен іздеу мен оқуға кететін уақытты қысқартады.

Екіншіден, әрқашан ұсынылатын ақпараттың өзектілігі қамтамасыз етіледі. Жүйе күнделікті және автоматты түрде жаңартылып, пайдаланушыларға нақты ақпарат береді. Бұл ең соңғы деректерге негізделген талдаулар мен сараптамалар жүргізуге мүмкіндік береді, бұл әсіресе заңды шешімдер қабылдау үшін маңызды.

«Zan» деректер базасының пайдасына үшінші дәлел ретінде сарапшылар ыңғайлылық пен сенімділікті атап өтеді. Ақпараттық жүйе нормативтік құқықтық актілер мен өзге ақпараттың құрылымды және ыңғайлы оқылымды ұсынылуын қамтамасыз етеді. Деректер базасы әртүрлі тақырыптар бойынша ақпаратты ұйымдастыруға, бетбелгілер мен жазбалар жасауға, сондай-ақ әріптестермен деректерді бөлісуге мүмкіндік береді. Бұл жұмыс тиімділігін арттырады және талдау және сараптама жүргізуде қателіктер жіберудің ықтималдығын азайтады.

Сонымен қатар, «Zan» деректер базасын

пайдалану тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді, өйткені құқықтық сауаттылық пен заңнаманы сақтау мемлекеттік аппарат үшін де, бизнес пен азаматтар үшін де өте маңызды.

Төртіншіден, «Zan» деректер базасы салыстырмалы талдау жасауға мүмкіндік береді. Бұл әртүрлі нормативтік құқықтық актілерге де, оның өзгеру тарихы бар жеке құжатқа, сондай-ақ нормативтік құқықтық актінің екі тілдік нұсқасына да қатысты болуы мүмкін. Біздің пайдаланушылар бұл мүмкіндіктің, әсіресе жаңа заңдардың олардың қызметіне әсерін анықтау немесе сотта өз ұстанымдарын негіздеу қажет болған кезде пайдалы екенін атап өтеді,

Осылайша, «Zan» деректер базасы құқықтық саламен байланысты мемлекеттік қызметшілер, заңгерлер, бизнес-талдаушылар және басқа да мамандар жұмысының ажырамас бөлігі болып табылады. Ол заңнама бойынша кең ақпараттық ауқымға қол жеткізуді қамтамасыз етеді және талдау мен терең сараптама процесін едәуір жеңілдететін және жеделдететін функционалдылыққа ие. «Zan» деректер базасын пайдалану тәуекелдерді азайтуға, өнімділікті арттыруға және заңнамаға сәйкестікті қамтамасыз етуге көмектеседі және табысты жұмыс істеудің таптырмас құралы болып табылады.

Біз ұзақ мерзімді өзара тиімді серіктестікке мүдделіміз және Сіздің назарыңызға жоғары сапалы қызмет көрсетуді ұсынуға дайынбыз. Техникалық қолдауды компанияның бүкіл Қазақстан бойынша филиалдары жүзеге асырады, Астана қаласындағы қолдау қызметінің телефоны: 8 (7172) 57-48-30, жұмыс уақыты: 09.00 - 18.30 (Астана қ. уақыты бойынша), демалыс күндері: сенбі, жексенбі. Сізді қызықтыратын барлық мәселелерді жоғарыда көрсетілген телефон арқылы және Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының <https://www.zqai.kz/ru/> ресми сайтындағы «Zan» деректер қорының «Құқықтық қамтамасыз ету» айдарында ұсынылған материалдар бойынша нақтылауыңызға болады.

«БАЗА ДАННЫХ «ZAN» - ЭЛЕКТРОННЫЙ ИСТОЧНИК ПРАВОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Современный мир сталкивается с огромным объемом информации и постоянными изменениями в законодательстве. В таких условиях использование специализированных информационных систем по законодательству становится залогом успешной деятельности госаппарата, бизнеса и науки.

На протяжении более тридцати лет в Казахстане успешно функционирует База данных Zan, являющаяся первой информационно-правовой системой в стране, содержащей весь массив необходимой правовой информации в актуальном состоянии на трех языках.

Использование в повседневной деятельности этого уникального сервиса несет несомненную помощь и пользу, а также имеет ряд преимуществ.

Во-первых, система осуществляет эффективный поиск и анализ правовой информации. Благодаря интегрированным инструментам поиска и фильтрации, пользователи могут быстро найти необходимую информацию и произвести ее глубокий анализ. Это сокращает время, затрачиваемое на ручной поиск и чтение документов.

Во-вторых, обеспечивается актуальность предоставляемой информации. Система обновляется ежедневно и автоматически, обеспечивая пользователей точной информацией. Это позволяет проводить анализы и экспертизы на основе самых свежих данных, что особенно важно для принятия юридически выверенных решений.

В качестве *третьего* аргумента в пользу БД Zan эксперты отмечают удобство и надежность. Информационная система обеспечивает структурированное и удобочитаемое представление нормативных правовых актов и другой информации. БД позволяет организовывать информацию по разным темам, создавать закладки и заметки, а также делиться данными с коллегами. Это повышает эффективность работы и минимизирует возможность ошибок в анализе и экспертизе.

Кроме того, использование БД Zan позволяет сокращать риски, поскольку правовая грамотность и соблюдение законодательства критически важны как для госаппарата, так и для бизнеса и граждан.

В-четвертых, БД Zan дает возможность сравнительного анализа. Это может быть применимо как к различным нормативным правовым актам, так и к отдельному документу с его историей изменений, а также двух языковых версиях нормативного правового акта. Как отмечают наши пользователи, эта возможность особенно полезна, когда необходимо определить влияние новых законов на их деятельность или обосновать свои позиции в суде.

Таким образом, База данных Zan является неотъемлемой частью работы государственных служащих, юристов, бизнес-аналитиков и других специалистов, деятельность которых связана с правовой сферой. Она предоставляет доступ к обширному информационному массиву по законодательству и обладают функциональностью, которая значительно упрощает и ускоряет процесс анализа и глубокой экспертизы. Использование БД Zan помогает сократить риски, повысить производительность и обеспечить соответствие требованиям законодательства и является незаменимым инструментом для успешной работы.

Мы заинтересованы в долгосрочном взаимовыгодном партнерстве и готовы представить Вашему вниманию высокое качество обслуживания. Техническая поддержка осуществляется филиалами компании по всему Казахстану, телефон службы поддержки в г. Астана: 8 (7172) 57-48-30, время работы: 09.00-18.30(повремениг. Астана), выходные: суббота, воскресенье. Все интересующие Вас вопросы можете уточнить по вышеуказанному телефону и в материалах, представленных на официальном сайте Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан <https://www.zgai.kz/ru/> во вкладке «Правовое обеспечение»- База данных «Zan».

**Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар
министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген**

Журналдың шығу мерзімділігі - үш айда бір рет
Мақалаларды журналға орналастыру бойынша
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтына хабарласуға болады
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен
мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

**Журнал зарегистрирован в Комитете информации
Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан**

Периодичность выпуска журнала - не реже одного раза в три месяца
По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

**Journal is registered in the Committee of Information
of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan**

Journal issue periodicity - at least once in three months
For publication of articles in the journal contact
to the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
Tel.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Published materials may not reflect the views of the editorial board.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in publications,
Editors don't return the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with permission of the editorial board.
Link to the journal is compulsory.

Вестник Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, №2 (73)-2023 г.

Научно-правовой журнал

Издается в авторской редакции

Подписано в печать 12.06.2023 Дата выхода тиража 30.06.2023
Формат А4 Бумага офсетная Печать цифровая
Объем усл. печ. л. 44,8 Заказ № 6

Сверстано и отпечатано в Институте законодательства
и правовой информации Республики Казахстан
г. Астана, пр. Победы, д. 15А,
8 7172 26 61 29, www.zqai.kz/ru